

genootschap

voor

140/3-4

2003

geschiedenis

ARTIKELS

S. Bossuyt, <i>De eremiet Everelmus en de stichting van de Eeckhoutabdij te Brugge (ca. 1052-1150)</i>	179-201
P. Santy, <i>Een papieren revolutie? De introductie van het papier te Brugge (13de-14de eeuw)</i>	202-268
L. Devliegheer, <i>Pero Tafur in Brugge, Sluis en Antwerpen (1438)</i>	269-287
M. Baert-Vandenberghe, <i>Het Sint-Christinabegijnhof te Ieper in de Nieuwe Tijd (eind 16de eeuw-eind 18de eeuw)</i>	288-425
L. Trioen, <i>De Laureinschool. Een instelling voor arme meisjes in Ieper (1657-1812)</i>	426-449

BOEKBESPREKINGEN

R. Tondat, <i>Oorsprong van Nieuw Eeklo en de Eeklose Herbakker</i> (J. Mertens)	451-452
J.L. Meulemeester, <i>Jacob Cocx. Een Vlaamse beeldhouwer uit de zeventiende eeuw</i> (L. Devliegheer)	452-453
B. D'hoore, <i>De familie Le Bailly, studie van een ambtsadelijke familie in de 18de eeuw (1718-1807)</i> (A. Van den Abeele)	454-455
F. Denys, <i>De vrijkorpsen van West-Vlaanderen 1794</i> (A. Van den Abeele)	
C. Papeians de Morchoven, <i>De Sint-Andriesabdij Zevenkerken</i> (A. Van den Abeele)	455-456
Michaël Delange en Philippe De Gryse (red.), <i>Gustave Vuylsteke, Mijn oorlogsdagboek.</i> (J. Vannieuwenhuys)	456-458
M.-P. d'Udekem d'Acoz, <i>Voor Koning en Vaderland. De Belgische adel in het verzet</i> (A. Van den Abeele)	458-464

KRONIEK

465-485

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 140 (3-4)

2003

De eremiet Everelmus en de stichting van de Eeckhoutabdij te Brugge (ca. 1052-1150)

Inleiding¹

Religieuze vernieuwingen of stichtingen binnen nieuwe religieuze bewegingen worden tijdens de Middeleeuwen vaak teruggevoerd op kluzenaars². Dezen trokken zich in eenzaamheid terug, rond hen vormde zich met de tijd een nieuwe gemeenschap. Zo gaat ook het verhaal over de Eeckhoutabdij te Brugge. In deze bijdrage wil ik daarom dieper ingaan op het belang en de interpretatie van de vermeende stichting door een kluzenaar van de Eeckhoutabdij. De officiële naam van deze eerder onbekende Brugse abdij was Sint-Bartholomeus ten Eeckhoute. Ze was gelegen aan de Dijver, ongeveer ter hoogte van het huidige Groeninghemuseum. Het enige wat nog aan haar herinnert, zijn twee zuilen van de kerk en de straatnamen 'Eekhoutstraat' en 'Eekhoutpoort'.

De belangstelling voor de abdij in het historische onderzoek is gering te noemen. Dit is vermoedelijk te wijten aan de geringe omvang en belang van de abdij en aan het feit dat ze overvleugeld werd door de abdij Ten Duinen en het Sint-Donaaskapittel. Alle literatuur aangaande de Eeckhoutabdij is terug te voeren op een drietal

-
- 1 Deze bijdrage is de bijgewerkte versie van een lezing tijdens de jaarvergadering van het Genootschap op 25 januari 2003. Graag wil ik hier prof. dr. Paul Trio, mijn promotor, en dr. Brigitte Meijns danken voor de uitdagende vragen en hulp bij dit artikel. Eveneens gaat mijn dank uit naar Marjan De Smet voor de taalkundige correctie.
 - 2 MEIJNS, B. "«Tussen doornstruiken en schuilplaatsen van slangen?» De ermitische oorsprong van gemeenschappen van reguliere kanunniken in Vlaanderen (ca. 1070-ca. 1155)". *Trajecta: Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden*, XI (2002) 193-210.

artikels van Huyghebaert. Met name zijn artikel "Origines et rapports des deux monastères brugeois de Saint-Barthélemy de l'Eeckhout et de Saint-Trond" in *Augustiniana* van 1969 staat hierbij centraal³. Daarnaast zijn ook het artikel betreffende het grafschrift van Everelmus in *Sacris Erudiri* en het over verschillende nummers van *Biekerf* verspreide artikel "In de oude Eeckhoutabdij te Brugge. Hagiologische en archeologische rondgang" van groot belang⁴. Een samenvatting van deze resultaten en een zeer uitgebreid bronnen-overzicht, tenslotte, werd gegeven in het *Monasticum belge*⁵. Sindsdien - zo er nog enige aandacht aan de Eeckhoutabdij besteed is - wordt steeds de visie van Huyghebaert als algemeen aanvaard vooropgesteld.

Het eerste formeel-juridische bewijs voor het bestaan van de abdij dateert van 24 december 1130. Op die dag schonk graaf Diederik van de Elzas de rechten die hij op de Dijver bezat aan de abdij en eveneens een jaarlijkse hoeveelheid kaas⁶. De eigenlijke stichtingsdatum is een grote onbekende, maar het kan gezien de teneur van het dispositief niet veel vroeger dan 1130 geweest zijn. De abdij zou de verderzetting zijn geweest van een kluizenarij gesticht door een zekere Everelmus. Ze werd bewoond door reguliere kanunniken van St.-Augustinus en behoorde in een latere fase tot de congregatie van Arrouaise. In 1517 sloot ze zich aan bij de congregatie van Windesheim. In een eerste fase was de geschiedenis van de Eeckhoutabdij nauw verbonden met die van de St.-Trudoabdij. Daar waar de abdij in de Middeleeuwen een zeker belang had, met in de Bourgondische periode haar grootste bloei, was haar bestaan in de Nieuwe Tijd eerder sluimerend. Met de Franse Revolutie tenslotte werd ze afgeschaft en afgebroken⁷.

3 HUYGHEBAERT, N.N. "Origines et rapports des deux monastères brugeois de Saint-Barthélemy de l'Eeckhout et de Saint-Trond". *Augustiniana. Tijdschrift voor de studie van Sint Augustinus et de Augustijnenorde*, XIX (1969) 257-290.

4 HUYGHEBAERT, N.N. "Het grafschrift van de kluizenaar Everelmus". *Sacris Erudiri*, XXIV (1961) 540-567. HUYGHEBAERT, N.N. "In de oude Eeckhoutabdij te Brugge. Hagiologische en archeologische rondgang". *Biekerf*, LXIX (1968) 143-155, 224-230, 288-293, 355-359 en LXX (1969) 41-46.

5 HUYGHEBAERT, N.N. "Abbaye Saint-Barthélemy de l'Eeckhout à Bruges" in: U. BERLIÈRE, e.a. (eds.) *Monasticum Belge. Tome III. Flandre Occidentale. Troisième volume*. Luik, 1974, 757-801.

6 *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D3724.

7 HUYGHEBAERT, "Abbaye Saint-Barthélemy", 757-801.

Deze bijdrage bestaat uit drie delen. In een eerste deel ga ik dieper in op de persoon van Everelmus. In een tweede zal ik kort de ontstaansgeschiedenis van de Eeckhoutabdij en haar relatie tot St.-Trudo trachten te schetsen. In een laatste deel, tenslotte, zal ik de mogelijkhedenvoorwaarden voor dergelijke kluzenaarsstichting nagaan en zien of deze voor Brugge vervuld zijn, om zo uiteindelijk tot mijn conclusies te komen.

Everelmus: een 'biografische' noot

Het eventuele bestaan van de eremiet Everelmus wordt enkel in contemporain middeleeuwse bronnen van necrologische aard vermeld. Het bestaan van Everelmus wordt enerzijds geattesteerd in een gedenksteen en anderzijds in het obituarium van de abdij.

In de eerste plaats is er de funeraire gedenksteen. Deze draagt als tekst:

HIC IACET . EVERELMUS anachorita /
QUI DUODECIM ANNIS HAC IN insula loci /
NOSTRI CONVERSATUS EST ET OBIIT anno /
DOMINI .M^o. LX°. SECUNDA DIE octobris⁸

[VERTALING]

*Hier rust Everelmus, de eremiet,
die gedurende 12 jaar op dit eiland, onze plaats,
geleefd heeft en er stierf in het jaar
des Heren 1060 de tweede oktober*

Wanneer men het restant van de steen –zoals deze bewaard wordt in de St.-Trudoabdij– vergelijkt met de tekening in het handschrift 564 in de stadsbibliotheek⁹, kan men besluiten dat de steen ca. 41 cm hoog en 27 cm breed moet zijn geweest¹⁰. De steen bestond uit een

8 HUYGHEBAERT, "Het grafschrift", 550.

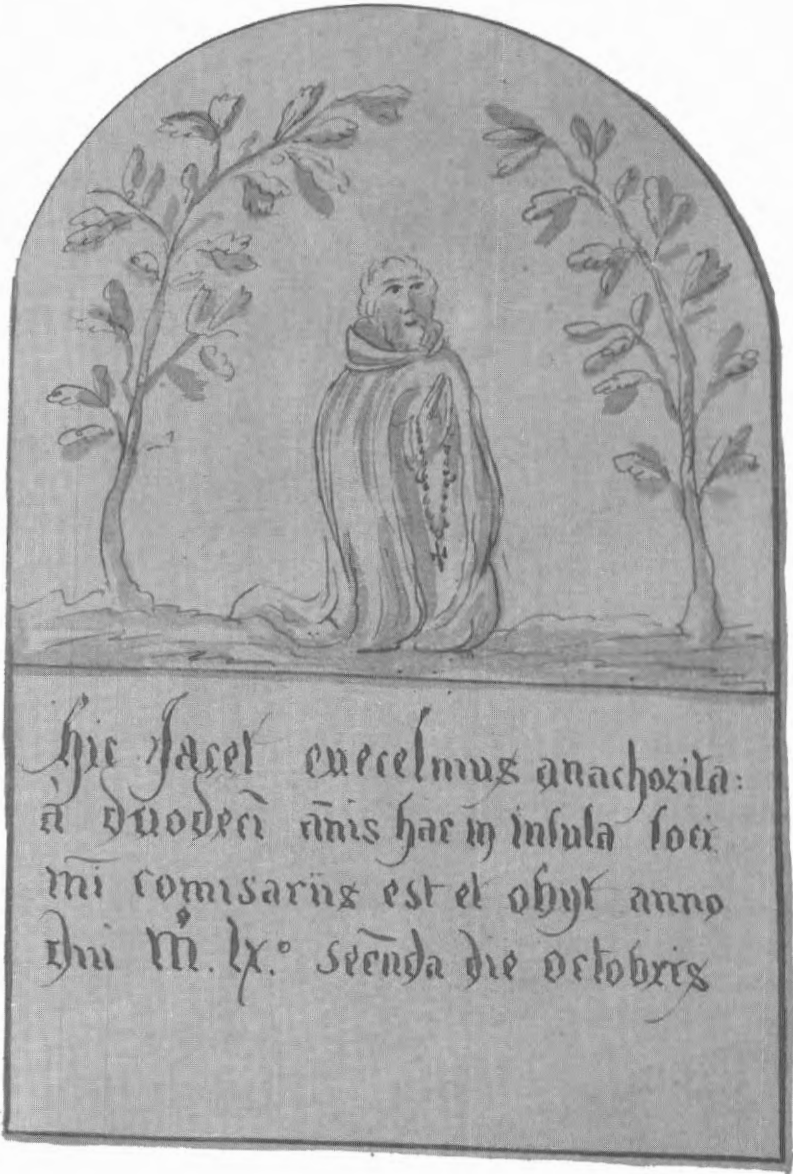
9 BRUGGE, SBB, hs. 564: *Pierres sépulcrales et épitaphes en originaux trouvées dans l'église de l'abbaye de l'Eechoutte à Bruges*, f° 38r, nr. 75.

10 HUYGHEBAERT, "Het grafschrift", 541.

Fragment van de funeraire gedenksteen van Everelmus (begin 15de eeuw), in 1989 geplaatst in een messingbeeldhouwwerk van Jef Claerhout (Brugge, Abdij Sint-Trudo).

16° 75.

Tekening van de gedenksteen in een handschriftelijke grafchriftenverzameling, einde 18de eeuw (Brugge, Openbare Bibliotheek, ms. 564, f. 38r).

relatief groot, doch verloren gegaan veld waarop een geknielde persoon voor een kruis te zien is¹¹. Onderaan bevond zich het opschrift. Het is duidelijk dat dit geen grafsteen is in de enge betekenis van het woord. Tijdens de Middeleeuwen waren dit steeds bovengrondse tombes of in de vloer geplaatste grafstenen met aanzienlijke afmetingen. Dit monumentje dient men te beschouwen als een memoriesteen, ook grafgedenksteen genoemd. Wanneer men de verschillende beschrijvingen van de locatie van deze memoriesteen bijeenlegt, moet men besluiten dat de steen zich aan de buitenzijde in de koormuur van de kerk van de Eeckhoutabdij bevond¹².

Een aantal formele kenmerken bewijst dat de steen een vervalsing uit latere tijden is. In mijn licentiaatsonderzoek over de middeleeuwse funeraire inscripties te Ieper ben ik zo'n type steen vóór 1350 nooit tegengekomen¹³. Valentin Vermeersch heeft in zijn studie over de Brugse funeraire inscripties zelfs geen enkel 14^e-eeuws voorbeeld aangetroffen¹⁴. Ten tweede komt een dergelijke uitgebreide 'biografische' beschrijving uiterst zelden voor in de Hoge Middeleeuwen, ze zijn veel frequenter in de Late Middeleeuwen. De *datatio*, met name de formulering *secunda die octobris*, vond in onze streken slechts ingang vanaf het midden van de 14^e eeuw¹⁵. Mijn onderzoek van de Ieperse grafinscripties bevestigt deze algemene stelling¹⁶. Ook op taalkundig vlak steken in de tekst een aantal anomalieën. Het treffendste voorbeeld is het woord 'anachoreta'. Huyghebaert stelt dat het woord ongedifferentieerd van de 11de tot de 15de eeuw in het middeleeuwse taalgebruik voorkomt¹⁷. Frequentietelling aan de hand van de CETE-

11 Dit kruis is niet te zien op de tekening in BRUGGE, SBB, hs 564, f° 38r, wel is het beschreven in BRUGGE, SBB, 449, VI, 280.

12 HUYGHEBAERT, "Het grafschrift", 545-547.

13 BOSSUYT, S. *Rijke stinkerds. Editie en analyse van middeleeuwse grafinscripties te Ieper (1118-1566)*. 2 dln. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling KULeuven, dept. Moderne Geschiedenis. Leuven, 2000. Idem, "Dood en begraven. De mogelijkheden van middeleeuwse grafinscripties in het historisch onderzoek" in: *Trajecta: tijdschrift voor de geschiedenis van het Katholiek leven in de Nederlanden*, X (2001) 102-104. Ook alle voorbeelden die Huyghebaert geeft in zijn artikel dateren uit de 15^e eeuw. HUYGHEBAERT, "Het grafschrift", 542.

14 VERMEERSCH, V. *Grafmonumenten te Brugge vóór 1578*. 3 dln, Brugge, 1976, I, 116.

15 STRUBBE, E. en VOET, L. *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*. Brussel, 1960, 30.

16 BOSSUYT, *Rijke stinkerds*, I, 59-64.

17 HUYGHEBAERT, "Het grafschrift", 551.

DOC-databank leert ons dat het woord in de 11de tot 13de eeuw uiterst zelden gebruikt wordt. Veel frequenter wordt het woord 'heremus' of 'heremita' gebruikt als men een kluisenaar of eremiet wil aanduiden. Huyghebaerts veronderstelling als zou de tekst van het epitaaf afgeleid zijn van een loden plaatje zoals deze in het graf gelegd werden, lijkt ons op tekstuele gronden onmogelijk¹⁸. Tenslotte is het belangrijk om te vermelden dat de memoriesteen ingemetseld is in de muur van het koor dat tussen 1427 en 1438 gebouwd werd. Gezien de typologische kenmerken, de taalkundige aspecten en de bouwgeschiedenis willen we dan ook besluiten dat deze gedenksteen dateert uit het begin van de 15de eeuw. Het epigrafische lettertype, namelijk een staande gotische minuskel, en het restant van de fijn uitgewerkte drapering wijzen in dezelfde richting. Men vergelijkte hierbij de memoriesteen van Pieter van Cassel te Ieper¹⁹.

Behalve door deze memoriesteen wordt het bestaan van Everelmus ook geattesteerd in het *obituarium* van de abdij²⁰. Op de tweede oktober lezen we: *2. B. vi nonas Leodegari. P. Obiit Everelmus, anachorita, qui duodecim annis hac in insula loci nostri conversatus est.*

Het is duidelijk dat beide teksten zo goed als gelijkkluidend zijn. Het is niet meteen duidelijk welke tekst de meest originele is. Aan het begin van het *obituarium* staat dat het werd herschreven in 1553, na de vervaardiging van de memoriesteen, op basis van een eerder *obituarium* dat dateerde uit 1284, ruim vóór de vervaardiging van de bewuste steen²¹. De gelijkenissen tussen dit *obiit* en de overige *obiits* die dateren uit de 12de en 13de eeuw zijn gering. Ons lijkt het dan ook dat de tekst van Everelmus' *obiit*, zoals dit neergeschreven staat in het *obituarium*, gemaakt is naar het voorbeeld van de tekst van de memoriesteen.

Een laatste – nieuwtijdse - vermelding van Everelmus komt voor in een verloren gegaan brevier. Het betreft een kort stichtingsverhaal van de Eeckhoutabdij, dat vermoedelijk kort na 1517 in het afge-

18 HUYGHEBAERT, "Het grafschrift", 555.

19 DEWILDE, J. *De verdwenen stad*. Koksijde, 1998, 103.

20 BRUGGE, GSB, hs. 145/123, f° 30v. Uitgegeven in "Obituaire de l'abbaye de l'Eeckhout", J. WEALE ed. *La Flandre: revue des monuments d'histoire et d'antiquités*, III (1869-1870) 344.

21 "Obituaire de l'abbaye de l'Eeckhout", 299.

dankte brevier geschreven werd²². We weten deze notitie niet precies te dateren. We kennen ze enkel uit een laat 16de-eeuwse kopie te Douai²³. Ze staat bol van de anachronismen en volgens Huyghebaert is ze dan ook van weinig waarde²⁴.

De 'biografische' gegevens die we uit de bronnen met betrekking tot Everelmus kunnen halen zijn dan ook vrij schaars. Op twee oktober van het jaar 1060 stierf een eremiet Everelmus, nadat hij gedurende twaalf jaar had geleefd op een eilandje van de Reie te Brugge. De korte breviernotitie leert ons tenslotte dat hij er werd begraven *in sua capellula*. Hij zou een eigen kapelletje gebouwd hebben en er na zijn dood begraven zijn. Toen zijn kluisenarij een heus klooster werd, werd zijn graf in het koor van de abdijkerk ondergebracht, aldus de hoogst twijfelachtige notitie.

De Eeckhoutabdij: stichting, fusie en splitsing

Het is duidelijk dat Everelmus in zijn grafschrift nergens als stichter van de abdij wordt aangeduid en dat de oudste vermelding van hem als stichter voorkomt in de nogal dubieuze breviernotitie uit de 16de eeuw. We zullen daarom in het tweede deel van deze bijdrage trachten na te gaan wat de precieze omstandigheden van de stichting waren en welke bewijzen hiervoor uit diplomatische en narratieve bronnen gehaald kunnen worden.

In de loop van de historiografie zijn het ontstaan en de geschiedenis van twee kloosters met elkaar verweven geraakt, namelijk de Eeckhoutabdij en de Sint-Trudoabdij. Huyghebaert toonde in zijn artikel *Origines et rapports des deux monastères brugeois de Saint-Barthélemy de l'Eeckhout et de Saint-Trond* duidelijk aan dat beide een verschillende oorsprong hadden, waarvan de geschiedenis korte tijd samenkwam om uiteindelijk weer te splitsen. Door de vele hiaten en de grote complexiteit hebben nieuwtijdse en 19de-eeuwse geschiedschrijvers de diverse gegevens door elkaar gehaald en hebben ze getracht er één samenhangend verhaal van te maken. Het dient voor-

22 HUYGHEBAERT, "Origines et rapports", 260-261.

23 DOUAL, B.M., ms. 818, f° 666r-v.

24 HUYGHEBAERT, "Origines et rapports", 262.

af opgemerkt dat de bewijsvoering zowel op diplomatisch als op narratief vlak heel schaars is en vele lacunes bevat.

De Eeckhoutabdij

Het eerste diplomatische bewijs voor het bestaan van de Eeckhoutabdij dateert –zoals in de inleiding reeds aangehaald werd– van 24 december 1130. Op dat ogenblik schonk graaf Diederik van de Elzas de rechten die hij bezat op de Dijver aan de kerk toegewijd aan O.L.Vrouw, Bartholomeus en Willebrordus, de kerk van de Eeckhoutabdij. De abdij wordt bij deze transactie vertegenwoordigd door *frater Folcramnus* (broeder Folcramnus). Deze wordt als *monachus* betiteld. Aangezien de kerk bediend werd door een aantal *servi Dei* staat het vast dat er een monastieke gemeenschap moet zijn geweest. Vermoedelijk vond deze schenking plaats naar aanleiding van, of als gevolg van de kerkwijding. Huyghebaert stelt aan de hand van het *calendarium* dat de wijding vermoedelijk plaatsvond op 5 april 1130²⁵. Op dat moment moet er reeds een gewijde kerk aanwezig geweest zijn en een bepaald type monastieke gemeenschap. Het specifieke woordgebruik o.a. *ecclesie... fundata*, *servi dei* en *frater*, wijst hier in elk geval op. Tot welke orde deze gemeenschap behoorde of op welke wijze deze gemeenschap gestructureerd was, is niet te achterhalen.

Enige tijd later, omstreeks 1146, zorgde Gerard van Mesen, de toenmalige abt van St-Nicolas-des-Prés, ervoor dat de Eeckhoutabdij zich aansloot bij de congregatie van Arrouaise²⁶. Het was vermoedelijk pas vanaf dit tijdstip dat men van reguliere kanunniken kon spreken. Uit de korte schenkingsakte van Radulfus, kastelein van Brugge, uit 1146 valt hierover niets op te maken. Gezien het hoge gezelschap dat als getuige optreedt, o.a. Bernardus, abt van Clairvaux, en Lemnothus, abt van St.-Bertijns, is het heel goed mogelijk dat deze schenking plaatsvond naar aanleiding van deze omvorming²⁷. Omdat de regel van Arrouaise niet toestond dat mannen en vrouwen in het-

25 BRUGGE, GSB, 145/123, f° 2v: Martyrologium met calendarium en obituarium. HUYGHEBAERT, "In de oude Eeckhoutabdij", 22.

26 *Fundatio monasterii S. Nicolai de Pratis Tornacensis*. M.G.H., SS., XV, 1115.

27 *Theaurus Diplomaticus*. CD-rom, D4860.

zelfde klooster verblijf hielden, moest er voor de vrouwelijke conver-
sion uitgekeken worden naar een geschikt verblijf²⁸.

Dit verblijf werd gevonden in de Sint-Trudoabdij te Odegem bij
Brugge. In 1149 gaf Geraldus, bisschop van Doornik, de toestem-
ming tot de vercijnzing door de Doornikse Sint-Maartensabdij van de
ecclesia que sita est in uilla que dicitur Odenghem. De cijns bedroeg 8
mark en diende betaald te worden in vier termijnen²⁹. Schijnbaar was
dit een te hoog bedrag voor de jonge Eeckhoutabdij, want 14 jaar
later, in 1163, werd in ruil voor het altaar van Moeskroen de cijns her-
leid tot de helft³⁰. Beide kloosters vormden één juridische *mensa*
onder leiding van de abt van Eeckhout³¹. Pas in 1180 volgde de pau-
selijke bevestiging van de abdij. Voornamelijk haar rechten en bezit-
tingen werden erin bevestigd. Het is pas hier dat we de eerste oor-
kondelijke bevestiging aantreffen dat de abdij bewoond werd door
reguliere kanunniken van St. Augustinus³².

De financiële moeilijkheden tengevolge van het feit dat twee ves-
tingen onder één *mensa* geplaatst werden, bleven echter aanhou-
den. Op 23 augustus 1248, tenslotte, werd de *mensa* gesplitst in een
mannelijk deel voor de Eeckhoutabdij en een vrouwelijk deel voor de
Sint-Trudoabdij³³. Op deze wijze werd een efficiënter goederenbe-
heer mogelijk.

De Sint-Trudoabdij

De eerste vermelding van de Sint-Trudoabdij kan gevonden wor-
den in de oudste vita van St. Godelieve van de hand van Drogo van
Sint-Winnoksbergen. Deze primitieve vita wordt met grote waar-

28 HUYGHEBAERT, "Origines et rapports", 280-281.

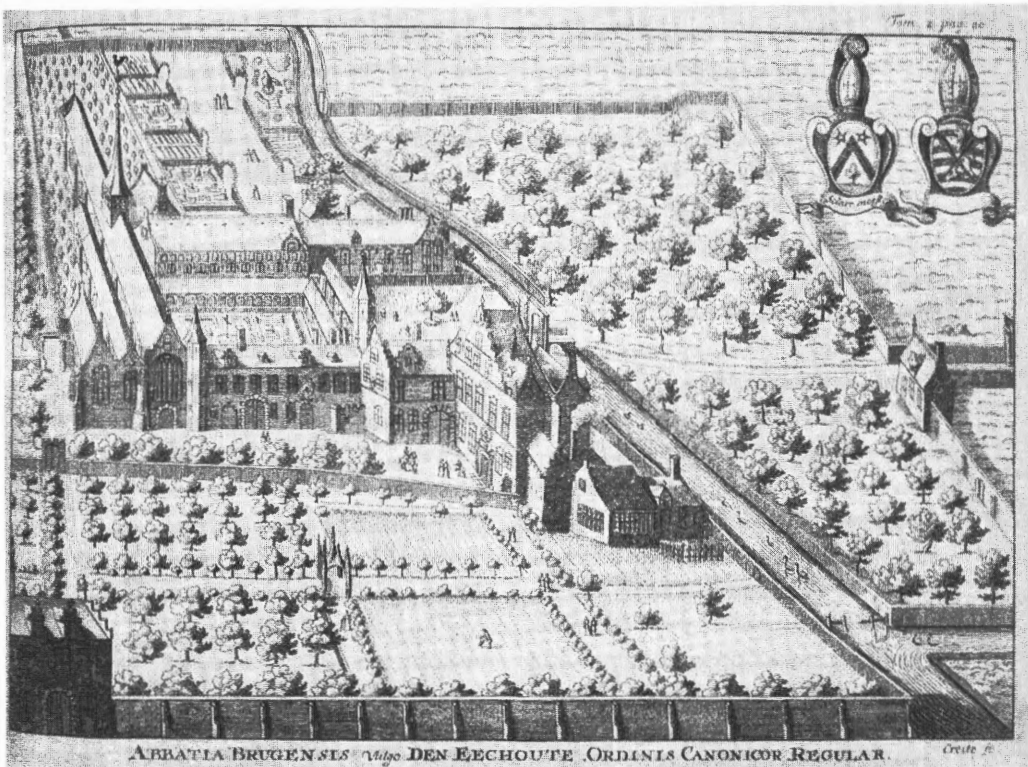
29 *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D4.

30 *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D2359. Zie ook: HERIMANNUS TOR-
NACENSIS *Liber de Restauratione monasterii sancti Martini Tornacensis*.
M.G.H., SS., XIV, 310, r. 11-12.

31 Zie hiervoor de omschrijving die Arnulphus, abt van Eeckhout, van zichzelf geeft
in een akte *de dato* 1189. *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D2551.

32 *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D3725.

33 HUYGHEBAERT, "Origines et rapport", 283. HUYGHEBAERT, "Abbaye
saint-Barthélemy", 765. VAN WONTERGHEM, K. "Abbaye de Saint-Trond à
Odegem, Bruges et Male". in: U. BERLIERE, e.a. (ed.) *Monasticon Belge. Tome
III. Flandre Occidentale. Quatrième volume*. Luik, 1978, 1034.

De Eekhoutabdij in Bruggc (A. Sanderus, Flandria Illustrata, Keulen, 1641).

schijnlijkheid gedateerd in 1084³⁴. Drogo schrijft dat een zieke *ante januam monasterii sancti Trudonis novem annis jacuit* (ze verbleef reeds negen jaar voor de poorten van het klooster van Sint-Trudo). Gezien de contemporaine schrijfstijl van Drogo kan men besluiten dat het klooster zeker ca. 1075 reeds moet hebben bestaan. Uit het reeds vermelde *Liber de restauratione sancti Martini Tornacensis* van Herman van Doornik blijkt, dat men tijdens de toenmalige hongersnood, in de Sint-Maartensabdij te Doornik de nood voelde om het domein efficiënter te gaan beheren. Ca. 1095 werd, verspreid over haar bezittingen, een twintigtal *curti* opgericht, één ervan *prope Brugias in ecclesiola que sancti Trudonis dicitur*³⁵. Op 18 oktober 1113 volgt er een schenking door graaf Boudewijn VII in handen van Godebertus, advocaat van de kerk van Sint-Trudo³⁶. Doordat de oorkonde in kopie is opgenomen in het cartularium van de Sint-Maartensabdij is het duidelijk dat Sint-Trudo op dat moment nog toebehoorde aan deze abdij en in geen enkel opzicht verbonden was met Eeckhout. Hoe groot of welke vorm de gemeenschap op dat moment had, is niet duidelijk. Vermoedelijk had ze het statuut van een priorij en werd ze bewoond door monniken. In het dagboek van Galbert van Brugge is er tot tweemaal toe sprake van monniken te Sint-Trudo³⁷. Een zekere *Radulfus monachus sancti Trudonis* wordt met name genoemd³⁸. Op 9 juli 1128 werd het klooster zo erg gebrandschat dat er misboek noch kelk overbleef³⁹.

Vijf jaar nadien bleek de schade nog niet volledig hersteld te zijn. Diederik van de Elzas vond het toen, in 1133, immers blijkbaar nog nodig om er een schenking te doen *pro eterna retributione* (als eeuwige herstelbetaling). Het vervolg van deze zinssnede wordt steevast aangewend om het ontstaan van Eeckhout - men haalt nota bene beide onafhankelijke kloosters door elkaar - op een groep *pauperes*

34 COENS, M. "La vie ancienne de Godelive de Ghisteltes par Drogon de Bergues". *Analecta Bollandiana*, XLIV (1926) 111-112.

35 HERIMANNUS TORNACENSIS. *Liber de Restauratione monasterii sancti Martini Tornacensis*. M.G.H., SS., XIV, 310, r. 29-30.

36 *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D237.

37 GALBERTUS BRUGENSIS. *De multro, traditione et occisione gloriosi Karoli comitis Flandriarum* (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, XXXI). J. RIDER (ed.) Turnhout, 1994, nr. 116, p. 162.

38 GALBERTUS BRUGENSIS. *De multro, traditione et occisione*. nr. 21, p. 51.

39 GALBERTUS BRUGENSIS. *De multro, traditione et occisione*. nr. 116, p. 162.

christi te doen teruggaan. Letterlijk staat er: *pro eterna retributione ecclesie sancti Trudonis iuxta Brugas et pauperibus christi monachis* (als eeuwige herstelbetaling aan de kerk van Sint-Trudo bij Brugge en aan de arme monniken van Christus⁴⁰). Het is manifest onjuist om hierin een schenking aan een groep *pauperes Christi* te zien. Mijns inziens is het uit de zin duidelijk dat we hier niet van doen hebben met een groep 11de-eeuwse devoten, maar met verarmde monniken. Zowel ‘ecclesie’ als ‘pauperibus monachis’ staan in een datief (een datief van voordeel, de schenking gebeurt aan hen). *Pauper* dient hier immers als adjectief beschouwd te worden bij het substantief *monachus*⁴¹. Het belangrijkste woord is *monachis* en niet *pauperibus*. Huyghebaert en de studies na hem laten dit woord *monachis* echter vallen, waardoor ze de schenking kunnen laten gebeuren aan *pauperes Christi*. *Christi* is hier niet veel meer dan een vrome genitiefbepaling.

In 1138 leefden er, blijkens het schrijven van Rodulfus, abt van Sint-Trudo te Sint-Truiden, een tachtigtal monniken in de Sint-Trudoabdij⁴². Een elftal jaar later, in 1149, werd Sint-Trudo door de Sint-Maartensabdij in cijns gegeven aan de Eeckhoutabdij. Pas vanaf dat moment liep de geschiedenis van beide kloosters kortstondig gelijk. In de Eeckhoutabdij leefden de mannelijke reguliere kanunniken en in de Sint-Trudoabdij werden de vrouwen ondergebracht. Ondanks het feit dat beide vestigingen één *mensa* vormden, kreeg Sint-Trudo af en toe nog een eigen schenking⁴³. Zowel in de *Grosbrief* van 1187 als in de schenking van 1194 wordt expliciet vermeld dat het om vrouwelijke religieuzen gaat⁴⁴. Vanaf de splitsing op 23 augustus 1248 ging de vrouwenabdij haar eigen weg.

40 *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D4998.

41 Hughebaert maakt hier dus van ‘pauperes’ onterecht een substantief.

42 RODULFUS ABBATIS TRUDONENSIS. *Epistola Rodulfi ad Waleramnum ducem*. M.G.H., SS., X, 324, r. 46-47.

43 12 juni 1177: *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, W10125 en 15 november 1194: *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D326.

44 VERHULST, A. en GYSSELING, M. *Le Compte Général de 1187 connu sous le nom de «Gros Brief», et les institutions financières du comté de Flandre au XIIe siècle*. Brussel, 1962, 177. *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D326. en VAN WONTERGHEM, “Abbaye de Saint-Trond”, 1033. Weliswaar waren er ook nog enkele mannelijke religieuzen aanwezig in de abdij voor het onderhoud van de religieuze diensten VERHULST en GYSSELING, *Le Compte Général*, 172.

Tussentijdse conclusie

We zien duidelijk dat de twee abdijen uit totaal verschillende contexten zijn voortgekomen, maar op een bepaald moment - opdat Eeckhout aan de eisen van de regel van Arrouaise zou kunnen voldoen - samengevoegd werden. De Eeckhoutabdij bood daarbij onderdak aan de mannelijke reguliere kanunniken, terwijl in Sint-Trudo de monialen een thuis vonden. Deze scheiding wordt in twee schenkingscharters de dato 15 november 1194 van Margaretha van Constantinopel expliciet vermeld. Elke vestiging werd afzonderlijk bedacht met een eigen schenkingsoorkonde met volledig identieke formulieren, behalve wat de bestemming van de schenking betreft⁴⁵. Nieuwetijdse auteurs mengden deze twee contexten door elkaar. Uiteindelijk resulteerde dit in een inconsistent verhaal, waarin zowel de vermeende eremietennederzetting van Everelmus als een nog oudere stichting door St. Trudo een plaats vonden. Aan deze laatste bewering besteedden we hier geen aandacht, omdat deze grotendeels kadert in de nieuwetijdse strijd tussen Eeckhout en Ten Duinen om de titel 'abdij van Brugge', waarbij beide hun hoge ouderdom door steeds oudere legendes trachtten te bewijzen⁴⁶. Op basis van de beschikbare bronnen kan geen continuïteit vanuit een stichting door de heilige Trudo gebaseerd worden. Ook voor een continuïteit tussen Everelmus en de latere abdij lijkt er weinig grond te bestaan. Tussen zijn overlijden en de eerste akte van de abdij strekken zich zeventig jaren uit. Dat betekent dat er zo'n drie generaties voorbijgegaan zijn zonder één materieel of schriftelijk bewijs na te laten. Dit lijkt in tijden van toenemende verschriftelijking van de kerkelijke cultuur moeilijk hard te maken⁴⁷.

Een kluizenarij in een stedelijke omgeving?

Nu we vastgesteld hebben dat er geen direct bewijs is voor het bestaan van Everelmus, noch voor een ontstaan van de Eeckhoutabdij

45 *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D319 en D316.

46 HUYGHEBAERT, "Origines et rapports", 260-265.

47 ZEDELMAIER, H. "Schriftlichkeit, Schriftkultur. I. Westen". *Lexicon des Mittelalters*, VII (1995) 1566-1567.

vanuit een eremitische oorsprong, willen we in het derde deel van dit artikel nagaan of aan de mogelijkheidsvoorwaarden voor een 11de-eeuwse kluisenarij te Brugge voldaan is, m.a.w. of er in Brugge eventueel een context was waarbinnen een kluisenarij à la Everelmus kan geplaatst worden?

Brugge ca. 1100 en de ligging van de Eeckhoutabdij

In de bestudeerde periode was Brugge volop in ontwikkeling als stad. Een groot deel van de reconstructie van de stad en vooral de relatieve positie van de verschillende stadsdelen wordt nog steeds sterk ter discussie gesteld⁴⁸. Het is in het bestek van deze bijdrage niet de bedoeling de vroegste stadsgeschiedenis van Brugge uit de doeken te doen. Voor ons is vooral van belang waar de abdij zich situeerde ten opzichte van de stedelijke kern, bestaande uit de handelsnederzetting en de grafelijke burcht. Op de kaarten die de toenmalige stedelijke en hydrografische situatie van Brugge reconstrueren is duidelijk het

48 DE SMET, J., "De oude hydrografie van de stad Brugge". *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*, LXXXVI (1949), 5-22; STRUBBE, E.I. "De parochies te Brugge vóór de 12e eeuw". *Album English*. Brugge, 1952, 355-380; DHONDT, J. "De vroege topografie van Brugge". *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent. Nieuwe reeks*, XI (1957) 3-30; DE SMET, J. "De evoluties van het Brugse stadsgebied". *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*, C (1963) 90-99; DEVLIEGHER, L., "Galbert en de topografie van Brugge" in: VAN CAENEGEM, R.-C., DEMYTTENAERE, A., DEROLEZ A. en DEVLIEGHER, L. eds. *De moord op Karel de Goede* (Mercatorfonds). Antwerpen, 1978, 254-264; DE WITTE, H. en RYCKAERT, M. "Het ontstaan en de vroegste geschiedenis van Brugge. De inbreng van de archeologie en vragen van de historicus aan de archeoloog" in: *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de Zuidelijke Nederlanden. Een archeologisch en historisch probleem. 14e Internationaal Colloquium. Spa, 6-8 sept. 1988* (Gemeentekrediet. Historische uitgaven, reeks in -8°, 83). Brussel, 1990, 317-329; VERHULST, A. "De Brugse Burg: archeologische gegevens en historische bronnen. Naar aanleiding van het boek *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern.*" *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*, CXXVIII (1991) 213-223; RYCKAERT, M. *Historische stedenatlas van België. Brugge*. Brussel, 1991, 1-157; DEVLIEGHER, L., "Enkele nota's over de burcht en de oudste stadsomwalling van Brugge". *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*, CXXXIV (1997) 5-24; DEVLIEGHER, L., "Brugge in het dagboek van Galbert" in: VAN CAENEGEM, R.-C., DEMYTTENAERE, A. en DEVLIEGHER, L. eds. *De moord op Karel de Goede door Galbert van Brugge* (Historische reeks Davidsfonds, 36). Leuven, 1999, 91-106.

eiland te zien waarop de Eeckhoutabdij zich bevond⁴⁹. Deze situeerde zich op de rechteroever van de Reie, ten zuiden van de Dijver. Twee van de waterlopen, namelijk de oostelijke en de zuidelijke, zijn in latere tijden geheel of gedeeltelijk gedempt geworden. De toenmalige stedelijke kern, die zich voornamelijk tussen de Sint-Kristoffelkerk op de markt en de Sint-Pieterskerk bevond, lag toen op ongeveer 300 à 400 meter ten noorden van de Eeckhoutabdij. Dit lijkt een kleine afstand te zijn, maar beschouwd binnen het kader van de stedelijke ontwikkeling is dit relatief veel. Zeker als men rekening houdt met de vrij waterrijke omgeving. Daarnaast is het ook van belang om de ligging van de Eeckhoutabdij ten aanzien van de O.L.Vrouwekerk te bekijken. Aan de discussie of de O.L.Vrouwekerk binnen de stedelijke jurisdictie lag, of enkel functioneel als stadskerk te beschouwen was, willen we hier voorbij gaan⁵⁰. Belangrijker voor ons is dat de Eeckhoutabdij in origine in elk geval buiten de stedelijke omheining en jurisdictie lag. Zeker is dat de O.L.Vrouwekerk met de herafbakening van de stedelijke jurisdictie in de 'Grote Keure' van 1177 door graaf Philips van de Elzas de O.L.Vrouwekerk zeker binnen de stedelijke jurisdictie komt te liggen⁵¹. De Eeckhoutabdij viel toen in elk geval nog buiten het juridische stadsgebied, de Dijver was immers de grens. In de vroegste stedelijke ontwikkeling - tot ca. 1150 - lijkt de Eeckhoutabdij ook geen functie te hebben gehad⁵². Daarvoor was haar ligging te acentrisch. Ze lag buiten de eerste stads-

49 RYCKAERT, *Historische stedenatlas*, 38. DE SMET, "De oude hydrografie", 24.

50 Zie hiervoor o.a. NOTERDAEME, J. "De vroegste geschiedenis van Brugge". *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*, CXII (1975) 32-52. SCHOUTEET, A., "De grenzen van de Onze-Lieve-Vrouweparochie te Brugge vóór en na 1800". *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*, CVIII (1971) 300-318. DESMET, J., "De evolutie van het Brugse stadsgebied". *Handelingen van het genootschap voor geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge*, C (1963), 90-99.

51 *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D4308. *Hec est lex et consuetudo quam Brugenses tenere debent a comite Philippo instituta. Si quis alicui uulnus fecerit infra pontem sancte Marie infra Boterbeika infra usque ad domum Galteri calui infra usque ad domum Lamkini carpentarii supra terram Balduini de Prat infra fossatum ueteris molendini et illud ueritate scabinorum cognoscatur de quacumque re factum sit ad domum in qua ille manet qui uulnus imposuit per scabinos et per iusticiam comitis submoneatur.*

52 RYCKAERT, *Historische stedenatlas*, 112.

omwalling⁵³ en de economische zwaartepunten situeerden zich veel verder naar het Noorden⁵⁴.

De Eeckhoutabdij was - zo ze reeds bestond - in 1127-1128 gelegen nabij de Gentweg⁵⁵. Het toenmalige krijgsgewoel en de voorbij trekkende Gentenaars moeten zo goed als zeker onder haar 'muren' voorbij getrokken zijn. In het dagboek van Galbert is er nergens sprake van de abdij, terwijl nochtans zo goed als alle kerken en bedehuizen te Brugge door de auteur vermeld worden. Het wekt dan ook verwondering dat de Eeckhoutabdij daar niet bij is. Alle gebeurtenissen lijken aan haar voorbij te zijn gegaan zonder enig spoor na te laten. Mijns inziens wordt de Eeckhoutabdij of een bedehuis aldaar door Galbertus niet vermeld omdat deze op dit moment nog niet bestond. Dit wordt ook ondersteund door de stilzwijgendheid van de charters en andere documenten van de O.L.Vrouwkerk en het - kapittel. Volgens de geldende theorie zou de Eeckhoutabdij nochtans reeds zo'n dertig à veertig jaar bestaan hebben. Het kapittel werd formeel op 12 juli 1091 opgericht bij charter van bisschop Radbod van Noyon-Doornik⁵⁶. Nergens in deze oorkonde, noch in latere van de vroege charters is er sprake van het bedehuis annex abdij dat zich op ca. veertig meter bevond en zich *de jure* op haar parochiaal territorium - of in vroeger tijden op het parochiaal territorium van de moederparochie Sijsele - bevond.

Kluizenaars in Vlaanderen in de 11de eeuw

In dit laatste deel van deze bijdrage willen we tenslotte nog kort nagaan of een kluizenaarsstichting tot de mogelijkheden behoorde in de 11de eeuw. In haar recente artikel gaat Brigitte Meijns na in welke omstandigheden de stichtingen van reguliere kanunniken in Vlaanderen gebeurden⁵⁷. Tot 1155 ontstonden drieëndertig gemeen-

53 RYCKAERT, *Historische stedenatlas*, 60-64.

54 DE WITTE en RYCKAERT, "Het ontstaan en de vroegste geschiedenis", 325-326.

55 DHONDT, "De vroege topografie", 31.

56 *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D5898. Ook de bulle van 5 maart 1075 door paus Gregorius VII maakt geen gewag van een bedehuis op de Eeckhout. *Thesaurus Diplomaticus*. CD-rom, D5444.

57 MEIJNS, B. "«Tussen doornstruiken en schuilplaatsen van slangen?», 193-210. Zie ook: MEIJNS, B. "L'ordre canonial dans le comté de Flandre depuis l'époque mérovingienne jusqu'à 1155". *Revue d'Histoire ecclésiastique*, XCVII (2002) 5-58.

schappen van reguliere kanunniken. Slechts een twaalfstal betreft het stichtingen *ex nihilo*, de overige eenentwintig zijn omvormingen van seculiere gemeenschappen. Zes van deze stichtingen zijn mogelijk op een kluisenaar of eremiet terug te voeren. Uiteindelijk zijn het slechts de kloosters van Arrouaise en Eaucourt waar met enige zekerheid continuïteit aan te nemen is.

De periode waarin Everelmus zou geleefd hebben is bovendien volgens de studies van zowel Heuclin als Milis een periode die arm was aan eremieten⁵⁸. Opmerkelijk is wel dat ze zich niet in de volledige eenzaamheid terugtrokken - zo ze dit ooit gedaan hebben -, maar dat ze zich vaak ophielden in de nabijheid van kloosters of andere bewoning⁵⁹. Zowel Willem van Champaux, die zich in St.-Victor onder de poorten van Parijs terugtrok⁶⁰, of de eremieten-stichters van Arrouaise, die hun kluis oprichtten naast een drukke handelsweg⁶¹, bleven op deze wijze in contact met de 'wereld'. Zo ziet men ook dat kluisenaars een bepaalde maatschappelijke en religieuze rol bleven spelen. De kluisenaar Ailbertus van St.-Nicolas-des-Prés bij Doornik was eerst kanunnik, en ook toen hij zich in afzondering terugtrok, bleef hij enkele parochiale functies waarnemen⁶². Een opvallende constante hierbij is dat men deze stichters steeds terugvond in tijden en plaatsen waar de Kerk in het offensief was. Door interne saneringen en striktere observanties trachtte men dit te ondersteunen. Concreet kan men hierbij denken aan bisschopsbenoemingen, de strijd tegen de rijkskerk of de kerstening van nieuwe gebieden⁶³. Het toenmalige Brugge waarin Everelmus geleefd zou hebben, kan echter niet onder deze noemers geklasseerd worden.

58 HEUCLIN, J. *Aux origines monastiques de la Gaule du Nord. Ermites et reclus du Ve au XIe siècles*. Rijsel, 1988, 81-86 en grafiek na p. 88. MILIS, L. "Ermites et chanoines réguliers au XIIe siècles". *Cahiers de civilisation médiévale. Xe-XIIIe siècles*, XXII (1979) 39-80.

59 CONSTABLE, G. *The Reformation of the Twelfth Century*. Cambridge, 1996, 55. HEUCLIN, *Aux origines monastiques*, 83-85.

60 MILIS, "Ermites et chanoines", 77.

61 MILIS, L. *Inleiding tot de geschiedenis van het kloosterwezen in de Nederlanden. A. Orden ontstaan in de Middeleeuwen. II. I.d. Orde van Arrouaise* (Archief- en bibliotheekwezen in België. Extranummer, 22). Brussel, 1979, 26-27.

62 MILIS, *Orde van Arrouaise*, 60.

63 MILIS, L. "Van vrije kluisenaars tot georganiseerde kanunniken. Een spirituele revolutie in de Hoge Middeleeuwen". *Trajecta: Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden*, VI (1997) 316.

Qua ligging komt de vestiging van Everelmus weliswaar overeen met het hierboven vermelde patroon, namelijk nabij een stad, maar toch op een zekere veilige afstand en in de nabijheid van de handelsweg. Nergens is er een spoor te vinden dat hij enige aantrekkingskracht zou uitgeoefend hebben, of dat hij enige pastorale functie vervuld zou hebben. In een stad met drie belangrijke kerken en een tweetal kleinere bedehuizen, zou dit zeker tot conflicten geleid hebben. Dergelijke bevoegdheidsconflicten zijn in de archieven van de betrokken kerken schering en inslag. Bovendien is het volgens Milis zo dat zelfs het geringste vermoeden betreffende een kluizenaarsstichting steeds in de fundatieoorkonde of de bisschoppelijke bevestigingsoorkonde vermeld werd⁶⁴. In het geval van de Eeckhoutabdij is daar niet het minste spoor van, vooreerst omdat de fundatieakte niet gekend is, maar ook het bisschoppelijke charter of de pauselijke bulle maken hier niet de geringste allusie op. Bovendien is het zo dat in het cartularium van abdijen vaak een *historia fundationum* opgenomen werd. Het is hierbij van belang om te zien dat deze teksten niet als zelfstandige entiteiten fungeerden, maar als pseudo-juridische tekst bepaalde rechten en ouderdom bevestigden⁶⁵. Ook dit gegeven is in het cartularium niet aanwezig.

Conclusies

Samenvattend kunnen we stellen dat een stichting van de Eeckhoutabdij die teruggaat op een eremitische oorsprong vrij onwaarschijnlijk is. De stilte in de bronnen is op een drietal vlakken sprekend. Ten eerste maakt geen enkele oorkondelijke bron van de Eeckhoutabdij melding van een eremitische voorganger. Normalerweise zou in de *narratio* van de eerste oorkondes hiervan een spoor moeten terug te vinden zijn. Ook de afwezigheid van een eigenlijke narratieve *fundatio* wijst in dezelfde richting. In het dagboek van Galbert van Brugge, vervolgens, is er geen enkele vermelding van een

64 MILIS, "Ermites et chanoines", 41-44.

65 KASTNER, J. *Historiae fundationum monasteriorum: Frühformen monastischer Institutionsgeschichtsschreibung im Mittelalter* (Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung, 18). München, 1974, 73 en 159-161.

bedehuis toegewijd aan Sint-Bartholomeus, van een klooster of een kluis. Nochtans zijn zo goed als alle andere kloosters, kerken en kapellen uit het Brugse in diens dagboek vermeld. Een laatste stilzwijgen, tenslotte, kan gevonden worden in de oorkondelijke bronnen van de overige Brugse kerken. Met name de stilte in de bescheiden van de naburige O.L.Vrouwekerk is hier toch wel uitzonderlijk. Volgens de veronderstelde chronologie zou de kluis en bijhorende kapel reeds dertig tot veertig jaar vóór het kapittel met bijhorende privileges zijn opgericht.

Naast dit drievoudige stilzwijgen kan men ook nog een tweetal argumenten opwerpen tegen het bestaan van Everelmus. Vooreerst kan men er niet omheen dat de memoriesteen een 15de-eeuws falsum is. Zowel de materiële en formele aanwijzingen in deze richting zijn duidelijk. Daarnaast moet men erop wijzen dat in de 11de eeuw eremitische stichtingen vrij zeldzaam waren. Bovendien volgt Everelmus' stichting niet het normale patroon van de weinige kluisenaars-stichters. De evolutie vanaf 1130 van de Eeckhoutabdij zelf - met een toetreding tot de regel van Arrouaise ca. 1146 - volgt wel een min of meer normaal te noemen patroon in de 12de eeuw.

Ons eindbesluit is dan ook dat de eremiet Everelmus nooit heeft bestaan en dat de abdij tussen 1128 en 1130 is ontstaan. Het hoe en waarom blijft relatief onzeker, maar we willen straks een mogelijke hypothese formuleren. Ook de vraag waar het verhaal over Everelmus dan vandaan komt blijft onbeantwoord. Het is opvallend dat de oudste vermelding van Everelmus - namelijk de betwiste memoriesteen - in de richting van de 1ste helft van de 15de eeuw wijzen. Het is daarom niet ondenkbaar dat bij de bouw van het nieuwe koor (1427-1438) een onbekend graf werd aangetroffen. Dit graf werd dan toegewezen aan de vermeende stichter. Dit sluit aan bij een algemene tendens in de Late Middeleeuwen. Men stelt dan een vrij algemene hernieuwde belangstelling vast voor de ontstaansgeschiedenis van het eigen klooster. Vooral graven speelden hierbij een belangrijke rol⁶⁶. Grafplaatsen hadden gedurende de ganse Middeleeuwen een belangrijke maatschappelijke en religieuze functie als *lieux de mémoire* en als basis voor

66 HONEMANN, V. "Klostergründungsgeschichte". *Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon*, IV (1983) 1239-1247.

eigen prestige⁶⁷. Het graf fungeert in een stichtingsverhaal als de materialisering van de *memoria*⁶⁸. Hierbij kan dan het verband gelegd worden tussen de memoriagedachte en de oorsprongsgeschiedenis van het klooster. Door de kloosterstichtingen op een –desnoods onbestaande– eremitische stichter te laten teruggaan, sluit de Eeckhoutabdij zich sluit aldus aan bij een Europese constante.

Hoe is het eigenlijke ontstaan van de Eeckhoutabdij dan wel te verklaren? Mijn hypothese is dat de Eeckhoutabdij uit het zeer nabije O.L.Vrouwekapittel is voortgekomen. De periode waarin de Eeckhoutabdij voor het eerst in de bronnen opduikt, wordt wat betreft de O.L.Vrouwekerk gekenmerkt door een totaal gebrek aan bronnen. In het bronnenmateriaal is er een lacune van 1122 tot 1175. Net de periode waarin de Eeckhoutabdij het licht ziet, ontbreken de documenten voor de O.L.Vrouwekerk. Het lijkt daarom niet onmogelijk dat de Eeckhoutabdij een afsplitsing is van het O.L.Vrouwekapittel. Op deze wijze zou ook het ontbreken in de bronnen van 1128 verklaard kunnen worden. Als de abdij in 1128 nog niet bestond en wel reeds in 1130, is het mogelijk dat de Eeckhoutabdij een reguliere verderzetting is van het seculiere kapittel. De mogelijke interne weerstand tegen een regularisatie kan ervoor gezorgd hebben dat deze spanning zich uiteindelijk stabiliseerden in een splitsing tussen een seculier en een regulier kapittel⁶⁹. In de tussenliggende periode ziet men dan dat de schenkingen niet langer aan het O.L.Vrouwekapittel werden gedaan, maar aan de abdij op de Eeckhout. Pas wanneer de splitsing ook in de praktijk voltrokken is –en, in het geval van de Eeckhoutabdij in 1180 zijn pauselijke bevestiging krijgt⁷⁰– dan pas komen beide instellingen als onafhankelijk naar

67 LAUWERS, M. *La mémoire des ancêtres, le souci des morts: morts, rites et société au Moyen Âge (diocèse de Liège, XIe-XIIIe siècles)* (Theologie historique, 103). Parijs, 1997, 132-134 en 254-262.

68 KASTNER, *Historiae fundationum*, 160.

69 Een gelijkaardige evolutie is voordien bvb. waar te nemen te Sint-Omer waar zich dit kristalliseerde in een seculier O.L.Vrouwekapittel en de monastieke Sint-Bertijnsabdij. BLED, O. "Abbatiale et collégiale. Les reliques de Saint Omer et les reliques de Saint Bertin". *Mémoires de la Société Académique des Antiquaires de la Morinie*, XXXII (1914-1920) 402-403. MEIJNS, B., "Chanoines et moines à St.-Omer. Le dédoublement de l'abbaye de Sithiu par Fridogise (820-834) et l'interprétation de Folcuin (vers 962)". *Revue du Nord. Histoire. Nord de la France, Belgique, Pays-Bas*, LXXXIII (2001) 691-705.

70 *Thesaurus diplomaticus*, D3725.

voor. Ook de latere toewijzing van de stichting aan een kluizenaar past binnen deze hervormingsretoriek. Het is immers een frequent voorkomend verschijnsel dat *post factum* de stichting of hervorming aan een kluizenaar wordt toegewezen. Constable spreekt hierbij terecht van de *myth of the desert*⁷¹.

Bovendien wordt in het obituarium op 6 oktober een *Bertulfus, canonicus* vermeld⁷². Ook de stichter van het O.L.Vrouwekapittel draagt dezelfde naam. Opvallend aan deze vermelding is dat zij de enige is bij wie de term *noster* of een andere vermelding van het klooster waartoe hij behoorde ontbreekt. Alle religieuzen worden vermeld als *canonicus noster* indien ze tot Eeckhout behoorden of met een vermelding van hun klooster, abdij of kapittel als ze tot een andere instelling behoorden. Aldus kan de Eeckhoutabdij ontstaan zijn uit het O.L.Vrouwekapittel. Een tijdlang is er misschien sprake geweest van slechts één gemeenschap die met de O.L.Vrouwekerk verbonden was, waardoor de vreemde lacune van vijftig jaar in het charterbestand van O.L.Vrouw verklaard kan worden. Mogelijks was zelfs gedurende enige tijd een vrouwenabdij aan de O.L.Vrouwekerk verbonden⁷³. In dat opzicht zou de Eeckhout een tweede –gedeeltelijk geslaagde poging– tot hervorming en regularisatie van het O.L.Vrouwekapittel kunnen geweest zijn. Dat net Diederik van de Elzas de eerste oorkonde verleende aan de Eeckhoutabdij, is dan ook geen toeval. Onder zijn impuls zijn diverse seculier kapittels geregulariseerd geworden en een beperkt aantal nieuwe opgericht⁷⁴. Ca. 1175 zou het seculier kapittel zich definitief hersteld kunnen hebben, maar ook de Eeckhoutabdij bleef bestaan. De Eeckhoutabdij zou zo de resultante kunnen zijn van de hervormingsdrang in de vroege 12de eeuw, wanneer een deel van de kanunniken van de O.L.Vrouwekerk zich door een regularisatie afgesplitsten en in de onmiddellijke nabijheid een nieuwe gemeenschap oprichtten.

71 CONSTABLE, *The Reformation*, 135.

72 "Obituaire de l'abbaye de l'Eeckhout", 345.

73 Zie hiervoor MEIJNS, B. "De bewogen ontstaansgeschiedenis van het kapittel (1091- einde 12de eeuw). Een 'valse start' en een omstreden erfenis uit het verleden" in: DE SMAELE H. e.a. (eds.) *De Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge. Kunst en Geschiedenis*. Brugge, 1997, 9-50.

74 MEIJNS, B. *Aken of Jeruzalem. Het ontstaan en de hervorming van de kanonieke instellingen in Vlaanderen tot circa 1155*. Leuven, 2000, 924-925.

Het is duidelijk dat de vroegste geschiedenis van de Eeckhoutabdij door de bronnenschaarste hypothetisch, dus bediscussieerbaar blijft. Ik hoop via mijn bijdrage een nieuwe visie betreffende het mogelijke ontstaan van deze relatief onbekende Brugse abdij geworpen te hebben.

Een papieren revolutie? De introductie van het papier te Brugge (13de-14de eeuw)*

Inleiding

Papier is een product dat door ieder van ons dagelijks wordt gebruikt. Drager van het geschreven woord is lang niet meer zijn enige functie. Gebruik van papier is een vanzelfsprekend en onmisbaar gegeven geworden. Uiteraard is dit niet altijd zo geweest. Papierverbruik en –handel traden op het voorplan door de introductie van de boekdrukkunst.¹ Papier was echter al veel langer ingeburgerd, in administraties van steden en grote abdijen. Ook in Brugge liet deze positieve evolutie zich reeds meer dan een eeuw vroeger gelden, lange tijd voor de boekdrukkunst haar intrede deed.

Voor ons onderzoek over de introductie van het papier in Vlaanderen gingen we concreet uit van twee grote invalshoeken: vanuit de rekeningen en vanuit bewaarde stukken.² Rekeningen vermelden wat werd aangekocht, terwijl uit de bewaarde archiefbescheiden blijkt welke documenten in papier zijn en welke niet. Ook besteedden we aandacht aan de vormelijke aspecten, zoals watermerken. Hiermee kwamen we deels tegemoet aan de wens van M.E. Persoons: we hebben alle gegevens uit rekeningen over aankoop van papier bijeen

* Vaak gebruikte afkortingen: SAB: Stadsarchief Brugge; St. Rek.: Stadsrekening; Pol. Ch.: Politieke Charters

1 In 1455 'uitgevonden' door Gutenberg, en opmars in Brugge in de jaren 70 van de 15de eeuw met onder andere drukken van Collard Mansion, William Caxton en Jan Brito.

2 Dit artikel is gebaseerd op het hoofdstuk betreffende Brugge van de licentiaatsverhandeling: SANTY (P.), *Papier hier. De introductie van het papier in Vlaanderen. (13de-14de eeuw)* Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling RUG, 2001-2002, 3 dln.

gebracht en van alle gedateerde stukken hebben we de watermerken gereproduceerd.³

Het onderzoek richtte zich op vragen als: Wie waren de gebruikers van het papier? Wat en hoe in verband met gebruik van papier, voor welke documenten, is een evolutie merkbaar? We zochten naar een aankoop- of verdeelstrategie binnen de administratie. Hoe werd papier aangekocht? Ook trachtten we wat meer te weten te komen over de papierhandel. Wie verhandelde papier? Wat is de herkomst van het gebruikte papier? We poogden een prijsevolutie en -vergelijking op te stellen. Dit werd bemoeilijkt door de grote verscheidenheid in bronnen en in hun bewaring.

Ter aanvulling wilden we een licht werpen op andere, minder evidente niveaus van papiergebruik. Het zou zeer interessant zijn de geschiedenis en het gebruik van inpakpapier of behangpapier na te gaan, papier dat voor totaal andere doeleinden werd gebruikt dan schrijfpapier. Er bestaat grote zekerheid over het frequente gebruik van papier als middel om iets in te pakken. De stukken die bewaard werden zijn echter te zeldzaam om er in een beperkte studie voor het graafschap Vlaanderen aandacht aan te schenken. De boekhoudkundige registers van de twee Brugse geldwisselaars Collard de Marke en Willem Ruweel geven ons een beeld van papiergebruik buiten de professionele administraties.

Van de stedelijke administraties die we naderbij behandelden om hun papierverbruik en -aankoop te bestuderen, is Brugge veruit de belangrijkste. Brugge was immers de draaischijf van de internationale handel gedurende de hele 14de eeuw. Voor handelaars uit het noorden, de Oosterlingen en de Hanzesteden, was Brugge de eindbestemming als hun meest zuidelijke handelsplaats. Voor handelaars uit de mediterrane regio's, voornamelijk Genuezen, was Brugge net de meest noordelijke haven die werd gefrequenteerd. Brugge was de spil tussen Noord- en Zuid-Europa. De impact daarvan op politiek vlak was dan ook navenant.⁴

3 PERSOONS (M.E.), Archieven en papiergeschiedenis, in: *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 40, 1969, p. 139-146.

4 HÄPKE (R.), *Brügger Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt*. (Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte, 1), Aalen, 1975², p. 79-119 en 149-165.

Ook wat bronnenmateriaal betreft is Brugge superieur aan andere steden. Het stadsarchief bezit een unieke reeks stadsrekeningen die qua volledigheid en uitvoerigheid geen gelijke kent. Van de overige bronnen, die in drie categorieën kunnen worden verdeeld, is relatief veel bewaard.

Het stadsbestuur is de archiefvormer. Om de documenten die zij voortbrachten te kunnen plaatsen en ontleden, moet ook kort bij de samenstelling van de Brugse instellingen worden stilgestaan.

Structuur van de Brugse administratie

Het Brugse stadsbestuur werd gecreëerd als een vorm van duaal stelsel: enerzijds is er de schepenbank, die de reële macht uitoefent, anderzijds de raadkamer. De raadkamer had enkel een adviserende en positionele functie. Beide instellingen stonden onder het gezag van een burgemeester, respectievelijk de burgemeester van schepenen en de burgemeester "*van den commune*". De ambten waren verdeeld volgens een vaste 4-9 sleutel van poorters en ambachtslieden, en benoemingen waren onderworpen aan het systeem van de 'wepelgang'.⁵ De bevoegdheid van de schepenbank was van drieërlei aard: rechterlijk, bestuurlijk en financieel.

Criminele gedingen werden enkel afgehandeld in de Vierschaar, een rechtszitting onder leiding van de schepenbank. De Vierschaar vergaderde tweemaal per week. Ook belangrijke burgerlijke geschillen werden afgehandeld "*ter groter vierscaere*", in een plechtige openbare rechtszitting. Burgerlijke zaken van minder belang werden beslecht in

5 De wetsvernieuwing werd gekoppeld aan een verplichte 'wepelgang'. Uittredende schepenen mochten slechts na een vastgestelde wachttijd opnieuw een openbaar ambt bekleden. Voor Brugge betekent dit dat uittredende functionarissen één tot twee jaar moesten wachten vooraleer ze opnieuw herkozen konden worden. VANHAVERBEKE (K.), De reële machtsstructuren binnen het stadsbestuur van Brugge in de periode 1375-1407. Verslag van een prosopografische studie, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 135, 1998, p. 11. STABEL (P.), Stedelijke instellingen, in: PRUVENIER (W.) en AUGUSTYN (B.) (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Studia 72), Brussel, 1997, p. 255.

de Kamer, een niet-publieke zitting waarbij slechts twee schepenen aanwezig hoefden te zijn.⁶

Naast deze contentieuze rechtspraak was de schepenbank verantwoordelijk voor de vrijwillige rechtspraak. Juridisch geschoolde klerken, 'klerken van de Vierschaar' genoemd, kregen de bevoegdheid om authentieke akten van burgerlijke aard op te maken en die te laten bekrachtigen. Op een lager niveau dan de Vierschaar en de Kamer stonden de stadspensionarissen van de Weeskamer en de deelmannen⁷, twee ondergeschikte rechtslichamen met een heel specifieke bevoegdheid. De schepenbank had uiteraard ook op bestuurlijk gebied de touwtjes in handen. Resolutieboeken en Hallegeboden getuigen daarvan. De raad fungeerde hierbij als adviesorgaan. Het financieel beheer van de stad stond onder de bevoegdheid van twee trossiers. Zij waren eveneens verantwoordelijk voor de openbare werken.

Voor dit ruime gamma aan taken beschikte het stadsbestuur over een ruim korps van ambtenaren, klerken en scribenten. Als gebruikers en vaak ook rechtstreekse kopers van de beschrijfstoffen worden ze extra belicht, te meer daar nog geen studie bestaat over deze literati in stadsdienst.

De Brugse stedelijke administratie als gebruiker van papier

Aangezien de Brugse administratie nog niet het onderwerp was van een grondige studie, achten we het noodzakelijk zelf dieper op deze materie in te gaan, zonder echter volledigheid te willen nastreven. We nemen als uitgangspunt immers enkel de uitgaven voor

6 MERTENS (J.), Bestuursinstellingen van de stad Brugge (1127-1795), in: PREVENIER (W.) en AUGUSTYN (B.) (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, p. 324. Mertens stelt dat de Kamer slechts in de 15de eeuw en later functioneerde. De oudst bewaarde archiefstukken van de Kamer dateren inderdaad uit de eerste helft van de 15de eeuw en bevestigen daarmee deze theorie. Wij menen echter dat de Kamer zeker al in voege was sedert de jaren 80 van de 14de eeuw. In de stadsrekeningen vinden we immers aankopen van papier terug vanaf 1384 voor gebruik in de Kamer.

7 Deze ambtenaren zijn vergelijkbaar met de latere vrederechters. Ze waren vooral bevoegd voor twisten in verband met erfenissen.

beschrijfstoffen. Bijgevolg vermelden we ook enkel de klerken die in deze specifieke rekeningfragmenten figureren. We stelden vast dat vele klerken niet in deze passages voorkwamen. Voor bepaalde jaren is de volledige equippe van stadsklerken gekend. Welnu, slechts vier van de dertien klerken van een bepaald jaar, 1389-90⁸, kennen we via uitgavenposten voor beschrijfstoffen over verscheidene jaren. Slechts twee daarvan worden vermeld in de posten voor administratieve uitgaven in de rekening van datzelfde jaar.⁹ Met dit weliswaar onvolledig overzicht van de Brugse klerken willen we enkel een vaste structuur aangeven waarop we kunnen steunen om de gebruiksstrategie van beschrijfstoffen van de Brugse administratie te (re)construeren.

De nood aan een grondige studie over de stadsadministratie in de 14de eeuw is hier merkbaar. D. Van den Auweele en K. Vanhaverbeke gaven reeds een aanzet door het onderwerp zijdelings te behandelen.¹⁰ Nog meer ontberen we een integrale uitgave van de stadsrekeningen voorzien van een index. Ondanks verscheidene pleidooien voor uitgave en publicatie van geïndexeerde stadsrekeningen, onder andere door W. Prevenier, zijn enkel de Brugse rekeningen van voor de 'grote lacune' gepubliceerd.¹¹ Het is onzeker of er nog een vervolg komt. Plannen voor een publicatie in de recente toekomst zijn er niet.¹²

8 De groep der klerken binnen dit jaar kennen we via een overzicht in GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges*, Brugge, 1871-85, III, p. 194.

9 SAB, St.Rek. 1389-90.

10 VAN DEN AUWEELE (D.), *Schepenbank en schepenen te Brugge (1127-1384). Bijdrage tot de studie van een gewone stedelijke rechts- en bestuursinstelling*, Leuven, onuitgegeven proefschrift K.U.L., 1977, 4 dln.; VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge in de periode 1375-1407: sociaal-institutionele benadering aan de hand van de prosopografische methode*, Leuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling KUL, 1997.

11 Met de 'grote lacune' bedoelen we de onderbreking in de reeks stadsrekeningen van 1319 tot 1331. De stadsrekeningen tot en met 1319 werden uitgegeven: WYFFELS (C.) en DE SMET (J.), *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319). Eerste deel (1280-1302)*, Brussel, 1965-71, 2 dln.; WYFFELS (C.) en VANDEWALLE (A.), *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319). Tweede deel (1302-1319)*, Brussel, 1995-97, 2 dln.

12 PREVENIER (W.), *Quelques aspects des comptes communaux en Flandre au moyen âge*, in: *Financiën en boekhouding der steden van de XIIIde tot de XVIe eeuw. Internationaal Colloquium Blankenberge 6-9-IX-1962. Handelingen*, (Pro Civitate, Historische uitgaven, 7), Brussel, 1964, p. 111-151. Nu is echter gebleken dat integrale uitgaven onmogelijk zijn. In plaats van een integrale uitgave, kan eventueel ook geopteerd worden om enkel een index te publiceren. Ook kan de

Jaarlijks betaalde de stad een aantal personen salarissen uit, ook pensioenen genoemd, voor hun gepresteerde werk in stadsdienst gedurende het voorbije jaar. Het takenpatroon van deze groep van 'pensionarissen' was heel divers en uitgebreid. De loonlijst bevatte zowel juridische adviseurs als de stadsbeul. Ook klerken worden in de loonlijsten vermeld. Vanaf 1362 werden de twee tesoriers als pensionarissen gerangschikt.¹³

De aandacht gaat hier uiteraard enkel naar de stadspensionarissen die administratieve taken vervulden. We trachten een patroon in gebruik van beschrijfstoffen te vinden voor de verschillende types van gebruikers.¹⁴

Tesoriers

Sinds het einde van de 13de eeuw beschikte de stad Brugge over twee tesoriers. De tresorie kan worden beschouwd als een aparte dienst binnen het Brugse stadsbestuur, bevoegd voor het beheer van de financiën en het beleid van openbare werken. De tesoriers kochten in eigen naam beschrijfstoffen aan. Ze hadden verscheidene klerken in dienst, die hen bijstonden voor administratieve taken en voor het echte boekhoudkundige werk.¹⁵ Daarvoor maakten deze klerken administratieve kosten, onder meer voor papier.

Janne den Vadt figureert in de uitgaven voor beschrijfstof vanaf 1331.¹⁶ Hij wordt door Gilliodts-Van Severen als tesorier vermeld

publicatie, in plaats van in boekvorm, geïnformatiseerd worden verspreid. Dit zou eveneens de zoekmethode eenvoudiger maken en de onderzoeksduur voor de historicus aanzienlijk verkorten. Zelfs voor de uitgegeven stadsrekeningen van de periode 1306-19 is tot op heden nog steeds geen index voorhanden. Zie: VANDEWALLE (A.), De editie van de stadsrekeningen van Brugge, in: DE BOER (D.E.H.), MARSILJE (J.W.) EN SMIT (J.G.), *Vander Rekeninghe. Bijdragen aan het symposium over onderzoek en editieproblematiek van middeleeuws rekeningmateriaal, gehouden in Utrecht op 27 en 28 februari 1997*, Den Haag, 1998, p. 39-46.

13 VAN DEN AUWEELE (D.), *Schepenbank en schepenen...*, p. 285.

14 Voor de rekeninguittreksels, een verzameling van alle uitgavenposten voor beschrijfstoffen uit de Brugse stadsrekeningen van de 14de eeuw: zie bijlagen van de licentiaatsverhandeling: SANTY (P.), *Papier hier. De introductie...*

15 Het merendeel van de tesoriers was niet thuis in boekhouding. De voornaamste vereiste was dat ze kapitaalkrachtig waren. We menen dat ze het boekhoudkundige werk wel delegerden, maar voor de rest aan de klerken overlieten.

16 SAB, St.Rek. 1331-32: f.105v; 1332-33: f.101r; 1333-34: f.88r; 1334-35: f.98v; 1335-36: f.99r; 1336-37: f.110r.

voor het jaar 1337-38.¹⁷ De kans is reëel dat hij reeds daarvoor verscheidene jaren deze functie bezat.¹⁸ Zijn uitgaven voor perkament worden immers beschreven in een post helemaal achteraan de rubriek “*ghemeene*” uitgaven, dus vlak voor het afsluiten van de rekening. Dit wijst op een aankoop aan het adres van de tresorie. Het betreft telkens een relatief hoog bedrag. Dit bedrag omvatte waarschijnlijk de kosten voor het perkament voor de stadsrekening zelf, maar eveneens voor eventuele kladversies, berekeningen of notities. Er zijn nog geen aanwijzingen die papiergebruik te kennen geven. Daarnaast schreef Jan den Vadt weesboeken voor de jaren 1333-35.¹⁹

Over **Jacob den Heict** is niet veel gekend. We weten dat hij vier opeenvolgende jaren tresorier is geweest, van 1382 tot en met 1385.²⁰ Voor het boekjaar 1384-85 kocht hij papier aan.²¹ De uitgavenpost staat op het einde van de rekening, en gezien het relatief hoge bedrag hield deze aankoop onder meer het papier voor de stadsrekeningen in. Of er een band bestond tussen Jacob en Gillis den Heict, in 1371 vermeld als verkoper van papier, kan niet bevestigd worden.

Niclaïs Barbesaen is het toonbeeld van de oligarchie die het Brugse stadsbestuur was. Hij bouwde een ambitieuze carrière uit als stadsambtenaar. Hij zetelde onder meer in de schepenkamer en in de raadkamer, en is burgemeester geweest, zowel van de schepenkamer als van de raad. Hij was negen jaar tresorier, waarvan eenmaal vier jaar achtereen (1394-1398) en eenmaal drie jaar na elkaar.²² Als tresorier had hij ieder jaar papier en papieren boeken nodig.²³ Dit papier gebruikte hij wellicht bij het afsluiten en verifiëren van de rekening. Zijn familie was afkomstig van Lucca, en hijzelf was waard van het gild van de kooplieden van deze stad. Hij was gespecialiseerd in de verkoop van specerijen en ‘merserie’.²⁴ Dit leidt tot de veronderstelling

17 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire... Introduction*, p. 24.

18 Hoewel dit wettelijk verboden was door de regel van de wepeligang werd een tresorier soms jaren achtereen aangesteld. Het bekendste voorbeeld hiervan is Nicolaas Barbesaen. VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, Prosopografische lijst, I, p. 14.

19 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire... Introduction*, p. 56.

20 VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, Prosopografische lijst, I, p. 95.

21 SAB, St.Rek. 1384-85: f. 106r.

22 VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, Prosopografische lijst, I, p. 15.

23 SAB, St.Rek. 1394-95: f. 84r; 1395-96: f. 86v; 1396-97: f. 95r; 1397-98: f. 99v.

24 VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, Prosopografische lijst, I, p. 15.

dat hij op deze manier dicht bij de bron van de papiertoevoer betrokken werd.²⁵ Onder zijn tresorierschap worden de uitgaven voor papier zelden gespecificeerd, maar we kunnen gerust aannemen dat hij voor de bevoorrading van de stadsadministratie resoluut voor zijn eigen handelspartners koos.

Barbesaen werd opgevolgd door **Jan Hoste**, die gedurende drie jaar één van de twee Brugse tresoriers bleef, voor de periode van 1398 tot en met 1400. Ervoor en erna bouwde hij een carrière op in de Brugse magistratuur, afwisselend raadsman en schepen.²⁶ In de hoedanigheid van tresorier kocht hij, in navolging van Barbesaen, ook papier en papierboeken aan voor een heel jaar.²⁷ Jan Hoste was een rijke poorter die een belangrijke functie in het stadsbestuur had veroverd.²⁸ Hij leende zelfs geld aan de stad. Op andere plaatsen in de stadsrekeningen lezen we dat hij onder andere paardenverkoper zou geweest zijn.²⁹

Opperklerken

De “*upperclerken*” stonden aan de top van de hiërarchie van het stadspersoneel. Zij zijn zich geleidelijk beginnen distantiëren van de gewone stadsklerken. Ze stonden de schepenen bij met juridisch advies. Meestal droegen zij de titel van ‘meester’, wat wijst op een universitaire scholing. Het optreden van deze juristen speelde zich even vaak af op politiek of diplomatiek niveau. Soms werd de diplomatie zelfs volledig aan hen overgelaten³⁰, wegens een gebrekkige

25 Cf. infra p249 e.v., over papierhandel. Deze handel gebeurde enerzijds via kruideniers, anderzijds via librariërs.

26 Dit systeem was zo geordonneerd via de ‘wepelgang’. De realiteit toont dat de norm niet steeds werd nageleefd.

27 SAB, St.Rek. 1398-99: f. 96r.

28 Iemand die de functie van tresorier ambieerde moest tot de zeer gegoede klasse behoren: indien zijn dienstjaar eindigde met een tekort moest hij immers zelf dit tekort aanzuiveren. DE ROOVER (R.), *Les comptes communaux et la comptabilité communale à Bruges au XIVe siècle*, in: *Financiën en boekhouding der steden van de XIIIe tot de XVIe eeuw. Internationaal colloquium. Blankenberge 6-9-IX-1962. Handelingen* (Pro Civitate. Historische Uitgaven, 7), Brussel, 1964, p. 105.

29 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, III, p. 262. Voor meer info: VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, Prosopografische lijst, I, p. 110-111.

30 Zoals bijvoorbeeld Michiel Petyt en Hendrik van den Velde in Parijs.

kennis ter zake van de schepenen.³¹ Veelal waren zij niet exclusief in dienst van de stad.³² De opperklerken hadden meestal nog een aantal klerken onder zich in dienst.³³ We geven een kort overzicht van de opperklerken van de 14de eeuw, waarvan het gebruik van beschrijfstoffen gekend is.

De opperklerken vinden we reeds vroeg in de 14de eeuw terug. **Willem Cheurline** draagt reeds de titel van 'meester'.³⁴ De stad vertrouwde hem diplomatieke zendingen toe.³⁵ Daardoor kunnen we aannemen dat hij één van de eerste opperklerken was. Hij gebruikte in de periode van 1304-09 enkel perkament. Ook zijn opvolgers bleven uitsluitend perkament gebruiken, zelden wordt gespecificeerd waarvoor. Bewijs van enige aankoop of gebruik van papier werd niet weergevonden.

De eerste opperklerk die gebruik van papier te kennen geeft, is **Michiel Petyt**. Hij moet reeds vroeger dan 1331 actief geweest zijn in de Brugse stadsadministratie. In dat jaar was hij immers reeds "*upperclerk*". Hij werd namelijk op diplomatieke missie gestuurd naar Parijs voor onderhandelingen in verband met repartities van bedden.³⁶ Dit merken we in de uitgavenpost voor perkament van 1331-32: "*fronchijns di hi brochte van Parijs*".³⁷ Doorgaans gebruikte Michiel Petyt perkament. In heel zijn loopbaan als klerk, die duurt van 1331 tot 1337, maar klaarblijkelijk daarvoor reeds is aangevangen, gebruikt Michiel slechts éénmaal papier. In het boekjaar 1334-35 koopt hij

31 Zij waren immers zelden juridisch geschoold. Negen van de dertien schepenen waren immers ambachtslui, oefenden een beroep uit, en waren niet gespecialiseerd in politiek, laat staan in juridische kennis waarmee ze hun belangen konden veilig stellen. Om op het niveau van de tegenpartij te kunnen meepraten waren ze aangewezen op juristen. VAN DEN AUWEELE (D.), *Schepenbank en schepenen...*, p. 286.

32 VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, p. 105. Zo was Niclais Scoorkinne stadspensionaris van Brugge en tezelfdertijd raadsheer van de Bourgondische hertog.

33 SAB, St.Rek. 1394-95: f. 80r: vb. "...Jacob den Verse ende Hanotine, Jan Gheerbouds clerken...".

34 De titel 'meester' betekende niet noodzakelijk dat iemand de totale opleiding als jurist heeft genoten. Velen behaalden enkel een diploma in de 'artes'. VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, p. 105.

35 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 138.

36 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, I, p. 384, 451-453: in de rubriek van uitgaven voor "riders" en boden van de stadsrekening 1331-32.

37 SAB, St.Rek. 1331-32: f. 105r.

“enen cleenen panpiieren”.³⁸ Dit kleine papierboekje was waarschijnlijk voor persoonlijk gebruik, om kleine notities te maken of om onkosten in te noteren, etc.

Ghiselijn of Ghiselbrecht van Roeselare kan beschouwd worden als de opvolger van Michiel Petyt. Zijn ambtsperiode loopt van de jaren 1333 tot en met 1381! We kunnen op basis van de loonlijsten van het stadspersoneel besluiten dat Ghiselijn en Ghiselbrecht van Roeselare dezelfde persoon zijn.³⁹ De plaats in de hiërarchie van het stadspersoneel en de grootte van het jaarloon voor deze twee namen lopen naadloos in elkaar over. Vanaf rekenjaar 1337-38 treffen we de titel ‘meester’ aan. Tijdens de eerste zes jaren van zijn loopbaan maakte hij enkel gebruik van perkament. Er wordt geen hoeveelheid vermeld noch een specificatie waarvoor hij het perkament gebruikte. Tussen 1334 en 1337 staat hij in een gecentraliseerde uitgavenpost, die de uitgaven voor zowel perkament als papier voor een vijftal klerken onder een samenge(s)telde post vermeldt.⁴⁰ Voor de periode van 1339 tot 1354 worden hem geen uitgaven voor beschrijfstoffen meer toegeschreven. Pas in de rekeningfragmenten van het boekjaar 1354-55 komt hij opnieuw voor. Gedurende twee jaar spendeerde hij aanzienlijke sommen aan perkament en papier, zonder nadere toelichting waarvoor het dienen moest. Als we bijvoorbeeld in de boekjaren 1357-58 en 1358-59 de vergelijking maken met de andere uitgavenposten voor beschrijfstof, constateren we dat deze ene post een verzameling moet geweest zijn van alle beschrijfstoffen die nodig waren voor de diverse facetten van de stadsadministratie: zowel voor gebruik in de schepenkamer, in de Vierschaar, voor de tresorie, op het stadhuis ter oorkonding,...⁴¹ Iets preciezer is de kost die gedaan werd voor aankoop van een papieren register. In het boek moesten alle poorters ingeschreven worden die voorkwamen in de rekeningen sedert 1318 en daarvoor.⁴² Ghiselbrecht van Roeselare behoorde tot

38 SAB, St.Rek. 1334-35: f. 94r.

39 VAN DEN AUWEELE (D.), *Schepenbank en schepenen...*, p. 111-187.

40 SAB, St.Rek. 1335-36: f. 99r: “Janne den Vad, Michiel Petyt, Ghiselijn van Roeselaer ende Willem Neut, van fronchine, van panpiere dat zi ghebesicht hebben binnen den jare ende van fronchine te dusghedanen drien boeken boef”.

41 SAB, St.Rek. 1357-58: f. 99r; 1358-59: f. 106v.

42 SAB, St.Rek. 1354-55: f. 127r.: “Bi meester Ghiselbrechte van Roesselare van enen papier bouke daer alle de poorters in bescreven staen van allen rekeninghen ghedaen sidert dat men screef 1318 ende ante”.

de rijkste poorters van de stad, daarvan getuigt het hoge bedrag van 20 s. die hij moest betalen bij een “*pointinghe*” in 1379.⁴³ Dat de functie van opperklerk ook een belangrijke politieke en diplomatieke taak inhield, bewijst de vergadering in zijn huis van de Leden en Staten van Vlaanderen in 1387.⁴⁴

Bertelmeus van Steene wordt op de loonlijst voor het Brugse stadspersoneel vermeld vanaf 1338. Zijn salaris loopt gelijk met dat van Willem Neute.⁴⁵ Vermoedelijk werd hij in 1344 tot “*upperclerk*” benoemd. Vanaf dan loopt zijn salaris gelijk met dat van Ghiselbrecht van Roeselare. Meteen werd hij ingezet voor diplomatieke opdrachten. In het jaar 1344 kocht hij papier om mee te nemen op een krijgstoct waaraan hij als opperklerk deelnam, wellicht om diplomatieke taken te vervullen.⁴⁶ Hij bleef opperklerk tot 1359. Eind de jaren dertig van de 14de eeuw gebruikte hij zowel perkament als papier, in de veertiger jaren tot in 1352 enkel nog papier.⁴⁷ Opmerkelijk is dat hij naast papier ook nog wastafeltjes aankocht en oudere, reeds gebruikte schrijftafeltjes liet herbestrijken met was.⁴⁸ Helaas wordt nergens verduidelijkt waartoe het schrijfmateriaal werd gebruikt.⁴⁹

Jan de Waghenaere wordt stadpensionaris in 1350 en blijft dit tot 1396. Vanaf 1389 treffen we hem aan expliciet als “*upperclerk*”.⁵⁰ Waarschijnlijk is hij het reeds veel vroeger, aangezien zijn loon relatief hoog ligt.⁵¹ We zien zijn naam slechts zelden verschijnen in de context van aankoop van administratieve benodigdheden. In 1359 is

43 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, II, p. 351.

44 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, III, p.112.

45 Neute was klerk in de tresorie: cf. infra p. 218.

46 SAB, St.Rek. 1343-44: f. 122v.

47 SAB, St.Rek. 1337-38: f. 143v; 1338-39: f. 121r; 1341-42: f. 145v; 1343-44: f. 122v; 1345-46: f. 126v; 1351-52: f.113v.

48 SAB, St.Rek. 1351-52: f.113v.

49 Deze wastafeltjes dienden om iets op te tekenen als klad of voor educatieve doeleinden. De conserveringsduur van zo'n documenten was uitermate kort. Meestal werden de wastafeltjes hergebruikt. De kans een eenmalig gebruikt wastafeltje, waar dan eventueel nog iets van af te lezen valt, aan te treffen is gering. LALOU (E.), *Les tablettes à écrire de l'Antiquité à l'Epoque Moderne*, Turnhout, 1992, 356 p.

50 VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, Prosopografische lijst, III, p. 49.

51 We kunnen niet precies bepalen wanneer hij opperklerk was. Gedurende zijn hele loopbaan blijft zijn loon toch nog een stuk lager dan dat van Ghiselbrecht van Roeselare. VAN DEN AUWEELE (D.), *Schepenbank en schepenen...*, p. 143-187.

er vermelding van aankoop van perkament.⁵² In 1386 spendeert hij de som van 48 s. grote aan papier en boeken van papier.⁵³ Er is geen verdere vermelding van de doeleinden waartoe het papier werd gebruikt.

Jan van den Boede was stadspensionaris van 1393 tot 1407, vanaf 1394 was hij "*upperklerk*".⁵⁴ Hij bracht slechts eenmaal onkosten voor beschrijfstoffen aan. In 1395 schafte hij zich namelijk papier aan voor een boek voor dagelijks gebruik in de schepenkamer.⁵⁵

Jan Gheerboud, of **Gherbode**, was stadspensionaris vanaf 1386. Vanaf 1390 fungeert hij als "*upperklerk*".⁵⁶ Van 1388 tot 1397 komt hij voor in de uitgavenposten voor beschrijfstoffen. Hij wordt ook enkele malen met diplomatieke zending gestuurd, onder meer naar Gent in 1391.⁵⁷ Ieder jaar treft men hem bij dezelfde administratieve uitgaven aan nl. voor perkament en zegelwas, en voor papier.⁵⁸ Over de bestemming van het perkament en de zegelwas blijft men tamelijk algemeen, de materialen werden door hem gebruikt "*in den orbore van der stede*", waarschijnlijk vooral voor oorkonding en gebruik op het stadhuis. Voor het gebruik van het papier zijn de stadsrekeningen amper specifiek. Het papier werd gebruikt door Jan Gheerboud zelf en door de klerken van de schepenkamer, en in de meeste gevallen ook door die van de Vierschaar. In de stadsrekening van 1396-97 onderscheiden we tweemaal dezelfde uitgaven voor bureaubenodigheden, telkens voor een half jaar. De eerste uitgaven voor een half jaar zijn gedaan door Jan Gheerboud, dezelfde uitgaven voor het volgende halve jaar door Julyen van Hamme.⁵⁹ Deze situatie ontstond door het overlijden van Jan Gheerboud, midden in het jaar waarin hij nog in functie was. Na zijn overlijden in 1397 volgde Julyen van Hamme hem allicht op als opperklerk.

52 SAB, St.Rek. 1358-59: f. 106v.

53 SAB, St.Rek. 1386-87: f. 137v.

54 VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, Prosopografische lijst, I, p. 30.

55 SAB, St.Rek. 1394-95: f. 84r.

56 VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, Prosopografische lijst, I, p. 81.

57 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, III, p. 238.

58 SAB, St.Rek. 1388-89: f. 114v; 1389-90: f. 102v; 1390-91: f. 106v; 1391-92: f. 89v; 1392-93: f. 92r&v; 1393-94(2): f. 68v; 1394-95: f. 80v; 1395-96: f. 81r; 1396-97: f. 88r.

59 SAB, St.Rek. 1396-97: f. 88r, 93r.

De naam **Juljene van den Hamme** vinden we in de Brugse stadsrekeningen, bij de uitgavenposten die in aanmerking komen voor ons onderzoek, van 1390 tot 1399. Hij werd aangesteld als stadspensio-naris in 1390-91. In 1396 werd hij benoemd tot “upperclerk”, volg-de daarmee Jan Gheerboud op, en oefende de functie uit tot 1407.⁶⁰ Gilliodts-Van Severen vernoemt Julien van den Hamme als ‘griffier van de schepenbank’.⁶¹ Dit kunnen we eveneens afleiden uit de reke-ninguittreksels: hij koopt papier aan dat hij “besicht in de camere”.⁶² Hij wordt zowel naar Rome als naar Gent uitgezonden, als vertegen-woordiger van de stad Brugge inzake diplomatieke acties. De wijze van formulering van enkele uitgavenposten toont aan dat hij niet enkel in hoedanigheid van griffier van de schepenkamer papier ver-bruikt, maar ook gewoon “bi hem ghebesicht... binnen desen jare” of “in den orbore van der stede binnen desen jare”, voor ander schrijfwerk buiten de schepenkamer.⁶³ Tweemaal kocht hij een boek aan om de vonnissen van de schepenkamer in te schrijven: in 1390-91 en 1395-96.⁶⁴ Het eerste was in perkament, voor de tweede aankoop werd overgeschakeld op papier.

Het overvloedige gebruik van perkament door de opperklerken is niet verwonderlijk aangezien zij als vertegenwoordigers en woord-voerders van de stad officiële documenten (akten) moesten kunnen opmaken en ook diplomatieke correspondentie moesten voeren. Papier werd enkel in de vorm van kleine boekjes aangekocht, schrift-jes eigenlijk, qua formaat en uitzicht vergelijkbaar met het schriftje dat vandaag “Memoriaal van Jehan Makiel” wordt genoemd.⁶⁵

60 VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, Prosopografische lijst, I, p. 90.

61 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, IV, p. 167, p. 170.

62 SAB, St.Rek. 1398-99, f. 89v.

63 SAB, St.Rek. 1398-99, f. 89v.

64 SAB, St.Rek. 1390-91: f. 114v en 1395-96: f. 84v.

65 Het ‘Memoriaal van Jehan Makiel’ is het oudste papieren document dat in Vlaanderen gekend is. Het betreft een handboekje of notitieboekje van Makiel, een klerk van Gwijde van Dampierre, en dateert uit 1270-75. Het boekje in co-dexvorm bevat 72 papieren folio’s van een formaat dat vergelijkbaar is met het hedendaags A5. Voor meer informatie: BUNTINX (J.), *Het memoriaal van Jehan Makiel, klerk en ontvanger van Gwijde van Dampierre (1270-1275)*, Brussel, 1944.

Gewone stadsklerken

Gewone stadsklerken werden heel wat minder geremunereerd dan de “*upperclerken*”. Ze stonden ook heel wat lager in de personeels-hiërarchie. Soms waren ze gespecialiseerd in een bepaalde tak van de stadsadministratie. Zo kennen we klerken van de tresorie, van de Kamer, van de Weeskamer,... Een uitzondering vormt het statuut van klerk van de Vierschaar. Zij waren geen pensionaris en werden dus ook niet als dusdanig vergoed en opgenomen in de loonlijsten van de stad. In de plaats daarvan werden zij vergoed per vonnis. Zij stonden in voor de ‘wettelijke passeringen’. Zij hadden als taak de minuten van deze documenten van willige rechtspraak op te maken, om daarna ter bekrachtiging aan de schepenen voor te leggen.⁶⁶

Anderzijds is het niet zeker of dergelijk onderscheid in specialisatie al kan of mag gemaakt worden in de vroege 14de-eeuwse administratie. De klerken werkten waarschijnlijk niet in zo’n vast omschreven kader. Automatisch zal er uit de praktijkervaring wel een zekere werkverdeling gegroeid zijn, zonder strikte functiebeschrijving. Het fenomeen dat voor sommige jaren alle kosten voor beschrijfstof voor alle klerken gecentraliseerd werden in één uitgavenpost, bevestigt deze visie.⁶⁷

In de beginjaren van de 14de eeuw is er nog weinig structuur af te leiden uit de aankopen. In de periode vóór de lacune in de stadsrekeningen van 1319 tot 1331, is slechts sporadisch aankoop van papier waar te nemen. De klerken gebruiken nog vooral perkament. Een van de eerste klerken die we onderscheiden is **Michiel den Cleerc**. Hij koopt enkel voor kleine bedragen perkament aan voor de jaren 1303-1305.⁶⁸ Als enige vermelding krijgen we zijn naam en “*van forchine*” of “*omme fronchin*” zonder specifiek te zijn op vlak van hoeveelheden of gebruiksdoel. Hetzelfde scenario vinden we terug bij zijn collega klerk **Lauwerse den Busere** (1303-1304). Het hoge bedrag (5 lb.) duidt er op dat de onkosten voor het perkament van de rekening hier moeten worden ingecalculleerd.

66 VAN HOUTTE (J.A.), *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982, p. 321.

67 Dit is onder meer het geval voor de jaren 1334 tot en met 1337.

68 SAB, St.Rek. 1304-05.

Een persoon waarvan enkel de voornaam **Arture** wordt gegeven was lange tijd in dienst van de stedelijke administratie. Hij verschijnt in de uitgavenposten van het rekenjaar 1306-07 en vervolgens voor de jaren 1315-19.⁶⁹ Vermoedelijk was hij klerk op het stadhuis.⁷⁰ We stellen een constante vast in het gebruik van perkament. Zijn onkosten worden telkens gegeven per half jaar. Er wordt niet verduidelijkt waar hij het perkament aankocht en voor welk gebruik.

Michiel de Appelcopere, die hoofdzakelijk perkament bestelde, gebruikte in 1306-07 voor het eerst een papieren register dat hij kocht bij Michiel de Binder.⁷¹ De prijs was hoger dan sommige van zijn uitgaven voor perkament.

In 1305 hadden de schepenen perkament nodig om de wetten neer te schrijven. Het eigenlijk schrijfwerk gebeurde door **Hannekin van Roydamme**.⁷² Dezelfde rekening van 1305-06 vermeldt hem als klerk.⁷³ Het jaar daarop krijgt hij een vergoeding “*van daghene ende van scrivene alle den porters*”⁷⁴. Zijn functie kan omschreven worden als ‘klerk van de schepenkamer’.

Jan Outcorne wordt vernoemd als klerk in 1306, wanneer hij de Zuidleie⁷⁵ moest bevaren om op te tekenen tot hoever de Brugse rechten reikten.⁷⁶ Van 1309 tot 1319 vinden we zijn uitgaven terug in de stadsrekeningen. Telkens worden de hoeveelheden vermeld, één enkele maal het gebruiksdoel: perkament om een rekening op te maken. In 1316-17 maakte hij gebruik van twee “*papierkins*”, aangekocht samen met Pieter de Visch van een zekere Marien de Necker.⁷⁷ De kostprijs van deze papierboekjes is beduidend lager dan zijn andere uitgaven voor perkament, uitgedrukt in “*dosinen*”. Waarschijnlijk betreft het opnieuw kleine notitieschriftjes.

Meester Ystore (Isidoor?) draagt weliswaar de titel van ‘meester’ maar behoorde waarschijnlijk nooit tot de elite van opperklerken. Van

69 SAB, St.Rek. 1306-07, 1315-16, 1316-17, 1317-18, 1318-19.

70 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 394 en p. 468.

71 SAB, St.Rek. 1306-07, dl.1.

72 SAB, St.Rek. 1305-06.

73 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 53.

74 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 55.

75 Riviertje ten zuiden van Brugge, heeft niets te maken met de Leie die door Gent loopt.

76 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 394, 468.

77 SAB, St.Rek. 1316-17.

1332 tot 1339 wordt hij jaarlijks betaald voor zijn gepresteerde werk. Zijn loon ligt echter heel wat lager dan van de opperklerken, zoals Michiel Petyt.⁷⁸ Dit kan erop wijzen dat hij slechts gedeeltelijk in stadsdienst werkte en nog een andere werkgever diende. In 1331-1332 heeft hij twee papieren registers nodig.⁷⁹

Hendrik van de Velde was de collega van Michiel Petyt in Parijs.⁸⁰ Hij was geen opperkerk. Nergens treffen we de titel van 'meester' aan, en hij kreeg jaarlijks slechts een karig loon uitbetaald, slechts een zesde van hetgeen Petyt verdiende. Hij liet in 1331 zijn zegelbus herstellen.⁸¹ We menen dat hij in dienst was van Michiel Petyt, en onder andere diens zegel bewaarde. Hij gaf de onkosten aan voor één papierregister dat hij nodig had in 1331-1332.⁸² Dit kleine papierboekje, het kostte slechts 5 s., was waarschijnlijk vergelijkbaar met dat van Michiel Petyt, en was misschien zelfs voor hem bestemd.

Jan van Mesen wordt enkel vermeld in de uitgebreide stadsrekeningen van 1341-42. Hij bestelde drie papieren schriftjes, uit dezelfde prijs categorie als de exemplaren die we hierboven bespraken.⁸³ Het diende onder andere tot een ordonnantie van de "*vreetscepen*". Hij was in het bezit van een zegel om "*mede te zeghelne van wagheneen*", waarschijnlijk om voor de 'waag' de goederen te verzegelen. In die zin was hij misschien actief op het terrein en gebruikte hij zijn papieren notitieboekjes om de 'gewaagde' goederen in te noteren.

Ghidolf de Deken is relatief lange tijd klerk geweest van de stad Brugge, maar zijn naam komt amper voor in de rekeningen. Zijn loopbaan spreidt zich immers uit over de jaren 1316 tot 1332. Dit komt net overeen met de tijdspanne van de 'grote lacune' waarin de stadsrekeningen niet bewaard zijn. Hij kocht enkel perkament aan voor zeer algemeen gebruik: "*ter stede boef*".⁸⁴

Cornelis van Poeke is stadsklerk tot in het boekjaar 1336-37. In de rekeningen vanaf 1331 komt hij voor in de gecentraliseerde posten

78 VAN DEN AUWEELE (D.), *Schepenbank en schepenen...*, p. 111-124.

79 SAB, St.Rek. 1331-32: f. 105r.

80 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, I, p. 451-453.

81 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 183.

82 SAB, St.Rek. 1331-32: f. 105r.

83 SAB, St.Rek. 1341-42: f. 145v, 152r.

84 SAB, St.Rek. 1318-1319.

van onkosten voor beschrijfstoffen. Slechts éénmaal treffen we een individuele uitgavenpost aan voor een papierboek dat hij heeft gekocht bij Jan Bonage.⁸⁵ De rekening van 1316 vermeldt ook reeds een Cornelis van Poeke in een “*ommegance met schepenen*”.⁸⁶

De naam van **Jan de Deken** komt slechts eenmaal voor in een uitgavenpost voor perkament in 1337-38.⁸⁷ Het is een kost voor aankoop van de beschrijfstoffen over een heel jaar. Hij is wellicht in te delen bij de stadsklerken.

Pieter van Oudenaarde komt slechts eenmaal voor in een stadsrekening, en wel in die van 1353-54. Hij staat nergens vermeld als stadspensionaris. Hij koopt een boek van papier om er zijn maandgeld in op te tekenen.⁸⁸ Het maandgeld is een maandelijks “soldij”. Kan dit eventueel betrekking hebben op het loon van de stadsklerken, of slaat de term op de soldij van de stedelijke militia? Deze uitgavenpost komt later nog terug.

Klerken van de ‘tresorie’

De loopbaan van **Willem Neute** of **Noide** bestreek een periode van meer dan tien jaar in de stedelijke administratie, vanaf 1331 of daarvoor, tot en met 1341.⁸⁹ Men ging bij het noteren van de uitgaven in de stadsrekeningen zo summier te werk dat zelfs inzake de periode vóór het boekjaar 1337-38 er een onbepaald verbruik van zowel perkament als papier van de vijf klerken in dienst van de stad onder één uitgavenpost werd ingeschreven, met het eindbedrag als enige aanwijzing voor de orde van grootte van de aankoop.⁹⁰ De gegevens over gebruik, hoeveelheid en doel van de beschrijfstoffen zijn zeer miniem. Hoofdzakelijk wordt perkament aangekocht, jaarlijks een niet nader omschreven hoeveelheid: “*fronchine...binnen den*

85 SAB, St.Rek. 1331-32: f. 105r.

86 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, III, p 206. Het betreft een processie of stoet waarin onder meer de vooraanstaanden van de stad en vertegenwoordigers van de ambachten meeliepen.

87 SAB, St.Rek. 1337-38: f. 143v.

88 SAB, St.Rek. 1353-54: f. 116v.

89 In de reeks Brugse stadsrekeningen is een lacune voor de periode 1319-31. Voor die periode zijn geen gegevens beschikbaar. De kans is dus reëel dat Willem Neute al vroeger dan 1331 als stadsklerk was tewerkgesteld.

90 SAB, St.Rek. 1335-36: f. 99r; 1336-37: f. 110r..

jare". We kunnen stellen dat Willem Neute klerk was binnen de 'tresorie' vermits hij een budget besteedde aan "*werpgelde*".⁹¹ Dit waren een soort rekenpenningen die werden gebruikt in de financiële wereld om de boekhouding te doen kloppen. Voor wat het gebruik van de beschrijfstof betreft, in dit geval perkament, werd enkel gespecificeerd voor gebruik van de 'tresoriersrekening' (=stadsrekening). De enige uitgaven voor papier specifiek ten behoeve van Willem Neute kwamen voor in 1333-34 en in 1334-35, respectievelijk voor één kleine en twee grote "*papieren*".⁹² Er wordt niet verduidelijkt waarvoor deze boeken werden gebruikt. Het staat vast, door de luttele prijs, dat het hier ook slechts om papieren schriftjes gaat, zeker niet om lijvige boekdelen.

Willem van Orscamp was klerk van de tresoriers. Hij oefende deze functie uit van 1340 tot 1344. Hij gebruikte vooral papier, vermoedelijk voor de berekeningen en voor het opmaken van de boekhouding.⁹³ Willem van Orscamp was in 1340 aangesteld om de rekening voor de krijgstoct van de neringen op te stellen.⁹⁴ Dit document is tot op vandaag bewaard als het 'register van de *heerværden*' in het Brugse Stadsarchief.⁹⁵ In de rekening van 1341-42 merken we dat van Orscamp nog één 'cahier' papier heeft bijbesteld "*mede te meersene den bouc in die stoffe*", om het papieren register dat hij had aangekocht ditzelfde jaar (ten behoeve van Sanders Plachiere) mee aan te vullen.⁹⁶ Misschien was er geen plaats genoeg in het register, maar waarschijnlijker moesten er latere toevoegingen of wijzigingen gebeuren. Het register diende om de benodigdheden van de kasselrij in te schrijven.

Sander Plachiere of Plaetsiere was klerk in stadsdienst van 1337 tot 1343. Hij werkte mogelijk op de tresorie, daar hij in een adem werd vernoemd met Willem van Orscamp. Evengoed is het mogelijk dat hij klerk van de Vierschaar of van de Kamer was, aangezien hij een klein perkamenten boekje kocht ter gebruik "*upt Ghiselhuus*", de plaats waar de Vierschaar plaatsvond en ook de schepenen permanen-

91 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, III, p. 311.

92 SAB, St.Rek. 1333-34: f. 88r; 1334-35: f. 94r.

93 Hij maakte immers ook gebruik van 'werpgelde'. SAB, St.Rek. 1340-41: f. 126r.

94 SAB, St.Rek. 1340-41: f. 126r.

95 SAB, Reeks 216: Annexe bescheiden, Register van de Heerværden.

96 SAB, St.Rek. 1341-42: f. 153r.

tie hielden.⁹⁷ Hij gebruikte enkel perkament. Dit kan een persoonlijke keuze zijn geweest, aangezien het perkamenten boekje gelijkaardig moet geweest zijn aan de papieren exemplaren, die hierboven reeds aan bod gekomen zijn.

Andries van den Rine behoorde tot de rijkste poorters van de stad, daarvan getuigt het hoge bedrag van 20 s. dat hij moest betalen bij de "*pointinghe*" van 1379.⁹⁸ Hij staat in de loonlijsten vermeld als pensionaris van de stad, maar dit echter slechts vanaf 1358 tot 1380.⁹⁹ In de hiërarchie en wat betreft salaris staat hij op dezelfde hoogte als Jan de Waghenare. Nergens wordt echter een allusie gemaakt op de functie van opperklerk, en uit niets blijkt dat hij enige diplomatieke, politieke of adviserende functie had. Nu en dan staan zijn uitgaven in een aparte kleine rubriek vermeld, aan het eind van de rubriek van "*ghemeene uutgheven*". Dit doet ons vermoeden dat hij als klerk op de tresorie werkte. Andries van den Rine wordt over drie jaren vermeld in uitgaven voor beschrijfstof, in 1353-54, 1354-55 en 1370-71. In deze drie jaren kocht hij telkens een papieren register.¹⁰⁰ Dit kan over meerdere jaren worden geëxtrapoleerd: tussen 1355 en 1370 zijn de uitgavenposten voor administratieve kosten in de rekeningen zodanig summier en beknopt dat uitgaven voor perkament en papier voor een heel jaar in een enkele post worden vermeld, zonder veel onderscheid in de hoeveelheden van de soorten beschrijfstof, specificering van documenten of vermelding van handelaar of gebruiker.

Klerken van de Weeskamer

Klerken van de Weeskamer treffen we slechts aan op het einde van de 14de eeuw. Een uitzondering is **Willem de Vriend**. Hij werd in 1351 verbannen op straffe van het heulen met de vijand.¹⁰¹ Tien jaar eerder (boekjaar 1340-41) was hij nog klerk in dienst van de stad. Voor de introductie van een nieuw weesboek gebruikte hij nog perkament.¹⁰²

97 SAB, St.Rek. 1342-43: f. 119r.

98 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, II, p. 351.

99 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, II, p. 365.

100 SAB, St.Rek. 1353-54: f. 119v; 1354-55: f. 132r; 1370-71: f. 74r.

101 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, II, p. 8-9.

102 SAB, St.Rek. 1340-41: f. 126r.

Een halve eeuw later, in 1394, staat **Jacob de Verse** vermeld als klerk van Jan Gheerboud. Samen met een zekere Hanotine kreeg hij de opdracht een papieren register van vonnissen en privilegiën te kopiëren op perkament.¹⁰³ Waarom moest dit gebeuren? Was het papier niet kwalitatief genoeg? Was het boek voor de Oosterlingen bestemd en aanvaardden deze geen papier? Als reden werd gewoon opgegeven: “...mids dat de vorseiden bouc van den vonnessen in pap-piere ghescreven was.” Deze passage figureert in de rekening van 1394-95, kort nadat men voor het schrijven van de stadsrekeningen al terug was overgestapt van papier naar perkament, misschien niet toevallig? Van 1396 tot 1398 treffen we Jacob de Verse aan als klerk van de Weeskamer, waar hij een groot aantal papierboeken afneemt van papierhandelaar Jacob Carizaen.¹⁰⁴ Deze boeken dienen om de bezittingen van de wezen in op te tekenen, andere voor de bezittingen of goederen van de dissen en de godshuizen, en de jaarlijkse vergunningen in verband met het goederenbeheer van de wezen.

Klerken van de Vierschaar

Johannes of Jan Drelinghe is de stadsklerk die onafgebroken vanaf 1386 en nog steeds in 1399 de stadsrekeningen, of “*tresoriers rekeninghe*”, schrijft.¹⁰⁵ We kunnen heel duidelijk Drelinghes carrièreverloop schetsen. Hij begon als tresoriersklerk, werd benoemd of combineerde dit nog met een functie als klerk van de Vierschaar, of “*den buffette*”¹⁰⁶, waar hij genoeg juridische bagage en ervaring opdeed om gepromoveerd te worden tot opperklerk.¹⁰⁷

103 SAB, St.Rek. 1394-95: f. 80r.

104 SAB, St.Rek. 1396-97: f. 93v; 1397-98: f. 96v.

105 SAB, St.Rek. 1386-86: f. 138v; 1390-91: f. 115v; 1391-92: f. 99r; 1392-93: f. 100r; 1393-94(1): f. 53r; 1393-94(2): f. 70r; 1394-95: f. 84r; 1395-96: f. 86v; 1396-97: f. 95r; 1397-98: f. 100r; 1398-99: f. 96r.

106 In GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, III, p. 194-196, staat ‘Johannes Dreelinc’ vermeld als “*clerk van der buffette*”, vertaald door Gilliodts-Van Severen als ‘klerk van de audiëntie’. Men moet hieronder verstaan dat dit klerken zijn die in de Vierschaar zetelen. Als we vergelijken met Jan de Grave, ook klerk van *den buffette*, zijn dit de klerken met het meeste schrijfwerk.

107 K. Vanhaverbeke vermeldt hem, in haar prosopografische studie over het Brugse stadsbestuur, als stadspensionaris van in 1390 tot in 1407. Van in 1395 zou hij klerk van de Vierschaar, “*den buffette*”, worden en vanaf 1403 opperklerk. VANHAVERBEKE (K.), *Het stadsbestuur in Brugge...*, Prosopografische lijst, I, 72.

Van de stadsrekeningen van zijn hand zijn de eerste zes jaar in papier, daarna in perkament. Na tien jaar gebruik van papier voor de stadsrekeningen, vanaf 1381, is men in het boekjaar 1392-93 opnieuw overgeschakeld op de vroegere beschrijfstof, perkament. Deze overschakeling kan een persoonlijke keuze van de stadsklerk zijn geweest, vermits die meestal zelf voor zijn eigen bevoorrading in beschrijfstof moest zorgen.¹⁰⁸ Hij koopt zelf het benodigde papier respectievelijk perkament aan, om de som daarna terug te vorderen van de stadskas. Daarnaast verzorgde Jan Drelinghe het schrijfwerk voor de weesboeken over de negentiger jaren, en ook van “*diverse schrifturen*”. Meestal wordt echter geen gewag gemaakt van de beschrijfstof die hij voor dit schrijfwerk gebruikt. Er is tweemaal sprake van boeken waar de schulden van de stad moeten worden ingeschreven. Deze boeken bestaan uit perkament.

Jan de Grave was van 1386 tot 1399 onafgebroken in dienst van de stad. In de stadsrekening van 1389-90 wordt hij vermeld als “*clerk van den buffette*”.¹⁰⁹ Jaar op jaar vergoedde de stadskas hem voor papier dat hij aankocht om zijn jaarlijkse rekening in te schrijven.¹¹⁰ Was dit een soort kladrekening, waar tijdens het jaar de lopende kosten of uitgaven in genoteerd werden, die dan op het einde van het boekjaar overlopen werd en geordend definitief in de eigenlijke stadsrekeningen overgeschreven werd? Dit idee is aan te nemen aangezien een van de voorgaande vermeldingen van de rekening in een uitgavenpost wordt gecombineerd met de onkosten voor het schrijven en opmaken van allerhande kwitanties. Een document van die aard is echter niet bewaard gebleven voor desbetreffende periode. Misschien zijn deze rekeningen wel het Brugse equivalent van de ‘ariés’, een soort kladrekeningen van de Henegouwse grafelijke administratie, die tot op heden nog bewaard zijn in het archief van Bergen.¹¹¹ Vermeldenswaardig is nog het feit dat Jan de Grave wastafeltjes heeft

108 SAB, St.Rek. 1397-98: f.100r: “... *ende van der stoffe te leverne...*”.

109 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, III, p. 194.

110 SAB, St.Rek. 1386-87: f. 136v; 1388-89: f. 113r; 1389-90: f. 109v; 1390-91: f. 114v; 1391-92: f. 97r; 1392-93: f. 97v; 1393-94(2): f. 70v; 1394-95: f. 83v; 1395-96: f. 86v; 1396-97: f. 94v; 1397-98: f. 97r; 1398-99: f. 94v.

111 PIERARD (C.), *Le papier dans les documents comptables de la ville de Mons aux xive et xve siècles*, in: *Hommage au Professeur Paul Bonenfant (1899-1965)*, Brussel, 1965, p. 352.

aangekocht voor gebruik in de Vierschaar.¹⁸⁶ Blijkbaar werden naast papier nog steeds wastafeltjes gebruikt om het verloop of vonnis van een geding te noteren, wat nadien op een definitieve drager werd gezet.

Scribenten

Naast dit korps van klerken deed de stad beroep op scribenten. Zij ontfermden zich over het grootste schrijfwerk. Zo leiden we af dat de stadsrekeningen en de weesboeken nu en dan door scribenten neergeschreven werden. De scribenten prepareerden en regelden meestal het perkament en in sommige gevallen zelfs het papier.¹⁸⁷

Een van de eerste mogelijke scribenten is **Jan de Scrivere**. Hij gebruikte voor de periode 1303-05 perkament, onder meer om een rekening op te maken.¹⁸⁸ Als we ons op zijn naam baseren, lijkt het logisch hem bij de scribenten te rangschikken. Ook worden zijn uitgaven onder een aparte subtitel vermeld, alsof het niet samenhangt met de andere 'gemene uitgaven'. De beschrijving van de uitgaven is echter zodanig vaag dat hij evenwel klerk kan geweest zijn.

Twee scribenten die slechts éénmalig kosten voor beschrijfstof aanrekenen zijn **Willem Sciete** en **Jan Grisepere**. Sciete moet nochtans een lange carrière gehad hebben in stadsdienst. Hij wordt in 1310 vermeld in de rekening voor het kopiëren van een document en nogmaals in 1335 voor het kopiëren van processtukken.¹⁸⁹ In de rekening van 1318-19 kreeg hij een vergoeding van de stad voor de aankoop van perkament.¹⁹⁰ **Jan Grisepere** wordt in 1316-17 vergoed voor perkament om het 'lotenboek' van de Oude Halle te schrijven.¹⁹¹

112 SAB, St.Rek. 1398-99: f. 97v.

113 Met prepareren wordt bedoeld: op maat snijden en samenvoegen. Regelen is met blinde naald of loodstift het blad van regels voorzien.

114 SAB, St.Rek. 1304-05. Dit slaat niet op de stadsrekening, daarvoor is het bedrag te laag: 30 s.

115 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire..., Introduction*, p. 139.

116 SAB, St.Rek. 1318-19.

117 SAB, St.Rek. 1316-17: "...van den lote boeke van der ouder halle te scrivene...". Gelijkaardige documenten worden bewaard onder de reeks Rekeningen van de Oude Halle. Dit waren boeken waarin de inkomsten van het verhuur van de stallen getoeterd werden. Finaal werd deze rekening in de stadsrekening verwerkt.

De naam van **Mase den Scrivere** komt voor in een passage uit de rekening van 1331-32, waaruit blijkt dat hij perkament aankocht voor zijn schrijfwerk.¹¹⁸ Hij schrijft reeds meer dan twee decennia lang voor de stad Brugge. Door de identieke werkzaamheden veronderstellen we dat Mase den Scrivere en Mase van Ghent, één en dezelfde persoon zijn. Beiden zijn enkel bevoegd voor het kopieer- en schrijfwerk van documenten, beiden prepareren perkamenten boeken om ze daarna te beschrijven.¹¹⁹

Clais was de zoon van Mase van Ghent en trad in de voetsporen van zijn vader.¹²⁰ Reeds in 1335 assisteerde hij zijn vader bij diens schrijfwerk voor de stad. **Clais van Gent** leverde van 1337 tot 1346 het perkament voor de drie boeken van de stadsrekening.¹²¹ Hij prepareerde het perkament, en na een proces van versnijden, afschrapen, ponsen, schikken, regelen en inbinden was het register klaar om beschreven te worden. Hij zorgde ook voor perkament voor enkele weesboeken. Een enkele maal gebruikte hij twee 'cahiers' papier, om een rekening van een krijgstoct van de poorters op te stellen.¹²² Uit de stadsrekeningen blijkt dat hij nog een aantal documenten schrijft, echter steeds zonder vermelding van de beschrijfstof, onder meer een keurboek van de Hallen.¹²³

Jan Vraynote is meer dan tien jaar lang verantwoordelijk geweest voor de aankoop van perkament voor de stadsrekeningen.¹²⁴ Voor het schrijfwerk moest hij eerst nog de bladen op maat snijden, liniëren en klaarmaken voor gebruik.¹²⁵ We leren hem ook kennen als scribent voor andere documenten, zoals keuren en feriën van de deelman-

118 SAB, St.Rek. 1331-32, f. 105r.

119 "...van... quayeren te sceppene, te screpene, te ponsene, te pointene ende te reghelne...". GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 56.

120 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 56-57 en p. 138-139.

121 SAB, St.Rek. 1337-38: f. 143v; 1338-39: f. 121r; 1339-40: f. 113v; 1340-41: f. 126r; 1341-42: f. 159v; 1342-43: f. 119r; 1343-44: f. 122v; 1345-46: f. 127r; 1346-47: f. 120r.

122 De term 'cahier' wijst geen vaste hoeveelheid aan, maar een onbepaald aantal papierbladen die reeds geplooid, gesneden en op maat gebracht zijn. Cf. infra.

123 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 60.

124 SAB, St.Rek. 1349-50: f. 124r; 1350-51: f. 120v; 1351-52: f. 119v; 1352-53: f. 128r; 1353-54: f. 121r; 1354-55: f. 135r; 1357-58: f. 107r; 1358-59: f. 113r; 1359-60: f. 107v.

125 SAB, St.Rek. 1358-59: f. 113r.

nen¹²⁶. Tweemaal zorgde hij ook voor perkament ter gebruik in de 'grote wezenboeken'.

Uit de formulering van de uitgavenpost leiden we af dat **Pieter van Menen** de opvolger was van Jan Vraynote. Hij schreef de stadsrekeningen voor de jaren 1360-61 en 1361-62 en werd zelf belast met de aankoop van beschrijfstof waarop hij de rekening diende te maken.¹²⁷ Hij koos voor perkament.

Clais den Buc werkte bijna twee decennia lang in stadsdienst, van 1361 tot 1380. Hij schreef de stadsrekeningen en zorgde ook zelf voor de beschrijfstof. Hij is ook verantwoordelijk voor het op schrift stellen van enkele weesboekjes. Telkens leverde hij zelf de beschrijfstof. Voor al deze documenten prefereerde hij perkament.¹²⁸ In 1361 gebruikte hij wel papier voor het kopiëren van enkele charters.¹²⁹

We merken de tendens dat deze beroepsschrijvers zelf in hun beschrijfstof voorzien. Naast hun schrijfwerk zijn ze ook leveranciers van perkament. Ze zijn tegelijk gebruiker en verkoper. Zij waren beroepsschrijvers die door de stad enkel in dienst werden genomen als de hoeveelheid schrijfwerk die binnen een deadline moest gedaan worden, te groot werd. Zij waren dus geen vaste krachten binnen de Brugse administratie, werden zo goed als zeker betaald per stuk dat ze afleverden, en komen bijgevolg ook niet voor op de loonlijsten van pensionarissen van de stad.

Evolutie van papiergebruik in de diverse soorten documenten

Deze evolutie trachten we weer te geven vanuit twee invalshoeken: aan de hand van de documenten die tot op vandaag nog in het archief berusten, en door een analyse van de aankoop van beschrijfstoffen door de Brugse stadsadministratie, zoals vermeld in de stadsrekeningen. Ook willen we de link leggen tussen de aard van het document en het gebruik van een bepaalde beschrijfstof.

126 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 59.

127 SAB, St.Rek. 1360-61: f. 106v; 1361-62: f. 96v.

128 SAB, St.Rek. 1365-66: f. 85r; 1366-67: f. 83v; 1367-68: f. 78v; 1368-69: f. 82r; 1370-71: f. 73v; 1371-72: f. 67r; 1374-75: f. 74v; 1378-79: f. 92r; 1379-80: f. 64r.

129 SAB, St.Rek. 1361-62: f. 94r.

Wat de bewaarkansen betreft, zitten we met de paradox dat leemtes in het bronnenmateriaal kunnen wijzen op papiergebruik, dat door de geringe bewaarkans verloren ging.

Weesboeken

In de stadsrekeningen zijn opvallend veel verwijzingen naar weesboeken, meer dan naar andere categorieën documenten, de stadsrekeningen zelf buiten beschouwing gelaten. Net voor deze documenten en analoog met de stadsrekeningen schakelt men opvallend laat over op papier.

De Weeskamer kan worden beschouwd als een lager rechtslichaam, dat alle zaken behartigde die de Brugse wezen aanbelangden. Ze bestond uit twee schepenen, een raadslid-overziener en een pensionaris-griffier.¹³⁰ De twee schepenen waren de oppervoogden en verantwoordelijk voor de jaarlijkse rekening van de wezen en het beheer van de weesgelden. Oorspronkelijk belandde het weesgeld integraal in de stadskas. Jaarlijks werd rente uitbetaald aan de voogden die door de stad over de wezen werden aangesteld. Eens de volwassenheid bereikt of voor buitengewone uitgaven konden wezen hun bezit geheel of gedeeltelijk terugvorderen. Zodoende was dit wezengeld slechts een virtueel spijzen van de stadskas, en werd in feite een steeds grotere schuldenlast opgebouwd. Vanaf het begin van de 14de eeuw verplichtte men de voogden ertoe zelf de kapitalen van de wezen te beleggen. Wel bleef de Weeskamer de oppervoogdij dragen. De stad kreeg de wezenpenningen toch nog in handen via leningen die met bepaalde weeskinderen werden aangegaan en door renteverkoop. Opnieuw werd een intrest uitgekeerd. Vele weesgelden werden omgezet in lijfrenten. De jaarlijkse vergoedingen werden naarmate de financiële toestand van de stad het toeliet, en volgens de behoeften, uitgekeerd. De jaarlijkse uitbetalingen werden verdeeld onder twee betaaldagen per jaar: op Kerstdag en Sint-Jan-de-Doper. De weesboeken werden opgesteld door de twee schepenen en op schrift gesteld door de stadspensionaris-griffier. Het staat vast dat deze op

130 VANDEWALLE (A.), *Beknopte inventaris van het Stadsarchief van Brugge, deel I: Oud Archief*, (Brugse Geschiedbronnen, 8), Brugge, 1979, p.95.

het einde van de 14de eeuw vast verbonden was aan de Weeskamer.¹³¹ Deze specifieke full-time aanstelling en de strikte functiebeschrijving van de klerk was in het begin van de 14de eeuw nog niet aan de orde. Een raadslid ‘overzag’ en controleerde de weesboeken.¹³²

De overgang van perkament naar papier als schrijfstof om de weesboeken te materialiseren, kunnen we echter niet precies plaatsen. Een lacune in het bronnenmateriaal zorgt ervoor dat net de overgangsjaren niet kunnen belicht worden. Tussen het perkamenten weesboek van 1355-58 en het papieren renteboek van de wezen, anno 1391, gaapt een leemte van meer dan dertig jaar. Op de koop toe zijn de uitgavenposten in de stadsrekeningen, waarop we ons in volgende instantie wilden beroepen, net voor deze periode heel summier en beknopt opgesteld. Niettemin kan de leemte wat worden geminimaliseerd. Vanaf de stadsrekening van 1309, en uiteraard ook nog na 1358, worden onkosten vermeld voor de aankoop van beschrijfstof ter vervaardiging van een weesboek. Meestal staan deze vermeldingen echter niet apart, maar worden samen met de uitgaven voor beschrijfstof voor de stadsrekening in één post geplaatst.¹³³ Helaas zal, althans wat de weesboeken betreft, altijd een lacune blijven bestaan, die net de overgangsperiode van perkament naar papier beslaat.

Het wordt duidelijk dat men op zijn minst tot het rekenjaar 1374-75 heeft vastgehouden aan het perkament. Toen werd nog “*froncine ghebesicht... ten kleinen weeseboukelkine*”.¹³⁴ De eerstvolgende vermelding van een weesboek wordt pas in de rekening van 1394-95 aangetroffen.¹³⁵ Er wordt een bedrag uitgegeven om een klein weesboek te beschrijven. Er wordt echter niet expliciet vermeld welke beschrijfstof werd gebruikt. Spiegelend aan de context zou men gemakkelijk tot het besluit kunnen komen dat hier nog steeds om perkament gaat.

131 SAB, St.Rek. 1397-98, f. 96v: “*Jacop den Verse, clerc van weesen...*”.

132 MARÉCHAL (J.), Het weezengeld in de Brugsche stadsfinanciën van de middeleeuwen, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 82, 1939, p.29.

133 Hier wordt reeds de samenhang met de stadsrekeningen duidelijk. De weesboeken worden op dezelfde hoogte, op hetzelfde niveau geplaatst als de stadsrekeningen. Voorbeelden daarvan treffen we aan in de jaren 1346-47, 1357-58, 1358-59, 1366-67, 1367-68, 1369-70, 1370-71, 1371-72, 1374-75, 1394-95.

134 SAB, St.Rek. 1374-75, f. 74v.

135 SAB, St.Rek. 1394-95, f. 84r.

Andere boeken die dezelfde persoon beschreef waren van perkament en vermeld in dezelfde uitgavenpost. Het tegendeel is echter waar. In de rekening van het volgende boekjaar, 1395-96, werd opnieuw een uitgave voor het beschrijven van weesboeken vermeld.¹³⁶ In een andere uitgavenpost, iets verder in de rekening, wordt de aankoop genoteerd van de beschrijfstof nodig voor het weesboek, nl. papier. Dit wordt tevens bevestigd door vergelijking met de betreffende archiefstukken van deze periode, de weesboeken van het einde van de 14de eeuw. Deze omvangrijke registers bestaan volledig uit papier. Vanaf rekenjaar 1395-96 wordt expliciet vermeld dat grote papieren boeken werden aangekocht om als weesboek te worden gebruikt.

Er mag dus aangenomen worden dat de overgang naar een nieuwe beschrijfstof in de Weeskamer zich voordeed in dezelfde periode als bij de stadsrekeningen, begin de jaren 80 van de 14de eeuw. De stadsrekeningen zijn na enkele jaren weer op perkament overgeschakeld, de weesboeken bleven in papier.

Men moet ermee rekening houden dat verscheidene soorten weesboeken bestonden. We benoemden ze alle samen tot de categorie 'weesboeken' omdat er, wat keuze of gebruik van beschrijfstof betreft, geen onderscheid af te leiden valt. Uiteraard zijn er inhoudelijke en andere vormelijke verschillen, maar toch zijn de diverse documenten tamelijk analoog. Vooreerst zijn er de grote weesboeken.¹³⁷ Zij bevatten een namenlijst van de weeskinderen, met naast iedere naam het bedrag van de wezenschuld en de betalingen binnen het jaar, en tevens de erf- en lijfrenten.¹³⁸ Daarnaast bestaan ook kleine weesboekjes, handboeken van uitgaven voor erf-, lijf-, en wezenrenten. Deze handboekjes werden gehanteerd tijdens de zittingen van de Weeskamer, met het oog op de betalingen op Kerstdag en St.-Jansdag.¹³⁹ Vervolgens is er sprake van de registers van weesgoederen. Deze werden per zestendeel te boek gesteld. In de jaren 1395-96 en 1397-98 zijn daarvoor respectievelijk drie en zes papieren boeken aangekocht. Slechts één van deze negen registers van voor 1400 is

136 SAB, St.Rek. 1395-96, f. 78v-79r.

137 SAB, Reeks 216: Annexe bescheiden: Weesboek 1340-41, 1354, 1355-58 en Reeks 224: Weesboeken 1332, 1333, 1334, 1336, 1337-39, 1347-49. Deze boeken dateren echter alle van voor 1375 en zijn bijgevolg nog van perkament.

138 MARÉCHAL (J.), *Het weezengeld...*, p. 28-29.

139 MARÉCHAL (J.), *Het weezengeld...*, p. 30.

bewaard gebleven, namelijk dat van het St.-Niklaas-zestendeel, dat dateert uit 1398. Het gaat hier om zeer lijvige registers. Meteen krijgen we hier ook meer inzicht in de prijs - kwantiteit verhouding. Het register telt 217 ff., A3-formaat, ingebonden in een band, en heeft 8 lb. par. gekost. De registers van weesgoederen zijn geen fenomeen dat ontstaan is op het einde van de 14de eeuw. In 1340-41 werden al grote sommen gespendeerd voor boeken waar men de weesgoederen in beschreef, de boeken bestonden toen nog uit perkament. Er wordt slechts vermelding gemaakt van één boek, de weesgoederen werden nog niet per zestendeel bijgehouden maar voor de gehele stad in het ene register opgetekend.

Het Brugse stadsarchief bezit nog enkele andere stukken met betrekking tot de Weeskamer. Voor de periode 1290-1300 zijn zeven perkamenten rollen bewaard die 'wezegelden' behandelen. Deze rekeningen zijn opgemaakt door de burgemeesters, die tegelijk ook de hoedanigheid van oppervoogd hadden, toen de bedragen van de wezen nog rechtstreeks in de stadskas werden gestort. De stad keerde er jaarlijks renten voor uit. Voor het einde van de 14de eeuw is een register van voogdijschappen bewaard. Alle voogden werden erin opgesomd, met vermelding van wie ze voogd waren.

Het merendeel van de documenten betreffende het beheer van de goederen en financiën en het 'welzijn' van de wezen is van financiële aard: renteboeken, rekeningen,... De registers van wezengoederen en van voogdijschappen hebben eerder een juridische inslag. Aangezien de documenten voortvloeien uit dezelfde Weeskamer, en er een gelijklopende evolutie in gebruik van beschrijfstoffen merkbaar is die identiek dateerbaar is, is deze opdeling hier weinig relevant.¹⁴⁰

Stadsrekeningen

De reeks Brugse stadsrekeningen is een van de verst in tijd teruggaande en meest volledige rekeningenreeksen die er bestaan. De reeks spreidt zich uit van 1281 tot 1794, met slechts één grote lacune, van

140 Voor meer info over de Brugse wezen: MARÉCHAL (J.), *Het weezengeld...*, p. 1-41 en DANNEEL (M.), *De Brugse wezenboeken als bron. Mogelijkheden en beperkingen*, in: DAELEMANS (F.) (red.), *Bronnen voor de geschiedenis van de materiële cultuur: staten van goed en testamenten*, dl. II, Brussel, 1988, p. 31-50.

1319 tot 1331. Reeds voor 1281 was men begonnen stelselmatig een jaarlijkse rekening op te stellen. In 1280 werd het Brugse belfort, waar het stedelijk archief was opgeslagen, geteisterd door een brand. Het hele archief, voor zover daar al sprake van was, inclusief de eerste stadsrekeningen, ging verloren.¹⁴¹

De registers van de stadsrekeningen werden vervaardigd in drievoud. Een exemplaar was bestemd voor de vorstelijke commissarissen, de controleurs van de rekeningen, de twee andere exemplaren voor de stad zelf.¹⁴² Men schreef de rekeningen op perkament tot 1625, toen schakelde men pas over op papier. Een uitzondering zijn de jaren 1381 tot en met 1392, waarvan de rekeningen op papier zijn opgesteld. Waarom men voor deze korte periode op papier is overgestapt, blijft duister. Niet toevallig hebben de weesboeken, of algemener: de documenten uitgaande van de Weeskamer, in dezelfde periode de overgang gemaakt naar papier. Frappant is dat net op hetzelfde ogenblik de Gentse stadsrekening uitzonderlijk in papier is. Mogelijk hadden de Gentenaren het voorbeeld van Brugge gezien en wilden het 'uitproberen'.

De redenen voor een overschakeling op een andere beschrijfstof kunnen heel divers zijn: concurrentiële prijzen, persoonlijke voorkeur van de gebruiker - hier de stadsklerk -, invloed van een handelaar in het stadsbestuur, reclamecampagne van handelaars, perkamentschaarste door het aanbod dat de stijgende vraag niet meer kon volgen,...

Als belangrijkste reden voor de overschakeling van perkament naar papier wordt het prijsverschil aangehaald. Perkament zou te duur geworden zijn en men zou een goedkoper vervangproduct geschikt bevonden hebben. Maar als de prijs reden voor de voorkeur voor papier geweest zou zijn, waarom is men dan opnieuw overgeschakeld op perkament, en dit nog meer dan twee eeuwen lang? En waarom enkel voor de stadsrekeningen en niet voor bijvoorbeeld de weesboeken of andere documenten?

Febvre en Martin stellen dat de prijs van perkament nagenoeg constant bleef door de eeuwen heen.¹⁴³ Die uitspraak is inderdaad juist

141 VAN HOUTTE (J.A.), *De geschiedenis van Brugge...*, p. 325.

142 PREVENIER (W.), *Quelques aspects des comptes communaux...*, p. 117.

143 FEBVRE (L.) et MARTIN (H.-J.), *L' apparition du livre*, Paris, 1958, p. 5.

voor wat de eerste helft van de 14de eeuw betreft. Enkele pieken of dalen uitgezonderd schommelen de kosten van het perkament voor de stadsrekeningen tussen 7 en 8 lb. Vanaf de jaren '40 begint hierin verandering te komen. De onkosten voor de stadsrekening stijgen exponentieel en deze evolutie krijgt enkel een kleine terugval gedurende de jaren 80 van de 14de eeuw, net wanneer de rekeningen op papier zijn geschreven.

Deze vaststellingen moeten echter worden genuanceerd. Hierboven was sprake van nominale prijzen. Om de kosten tot een reële prijs te herleiden, onafhankelijk van muntschommelingen en gelinkt aan de levensduurte, kunnen we de prijzen van de beschrijfstoffen vastpinnen op de graanprijzen voor dezelfde periode. Naast enkele pieken die te verwaarlozen zijn, merken we nu toch een verlenging van de constante prijs van perkament, van midden 14de eeuw tot circa 1375. Na deze datum stijgt de prijs gestaag. Midden jaren 80, toen papier werd gebruikt, waren de kosten voor de stadsrekeningen lager dan ooit tevoren. Op het einde van de jaren 80 krijgt men een constante stijging van de kosten voor de stadsrekening, om begin de negentiger jaren alweer de perkamentprijs van 1380 te zijn voorbij gehold en eind 14de eeuw quasi verdubbeld te zijn.¹⁴⁴ Rond 1400 kostten drie perkamenten registers het equivalent van 20 liter graan, in 1385 kostten drie papieren registers evenveel als 5 liter graan, dus slechts een kwart van die prijs.¹⁴⁵

De reden voor een overgang van perkament naar papier voor de Brugse stadsrekeningen ligt dus voor de hand. Op het einde van de jaren 1370 werd het perkament te duur en schakelde men over op papier, dat de helft goedkoper was. Minder evident is te verklaren waarom men na een tiental jaar opnieuw de voorkeur gaf aan perkament. Op het einde van de jaren 80 steeg de prijs van het papier gestaag. Opmerkenswaard is dat de nominale prijs voor het aangekochte perkament voor de jaren 1392-93 en 1393-94 (vlak na de overschakeling van papier op perkament) lager is dan de papierprijzen

144 Voor grafieken die uitgebreider het geheel verduidelijken, zie: P. SANTY, *Papier hier, De introductie...*, Bijlagen.

145 Berekend op basis van de Brugse graanprijzen als vermeld in C. VERLINDEN en E. SCHOLLIERS (eds.), *Documenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant. Deel II (XIVe-XIXe eeuw)*, A. Vlaanderen, Brugge, 1965.

van de twee voorgaande jaren. Dit is echter een ietwat vertekend beeld want deze twee jaren waren gecombineerd met uitgaven voor papier tijdens het jaar en dienen dus wat lager te liggen. Toch lijkt het, als we vergelijken met de kosten voor de laatste vijf jaar van de 14de eeuw, alsof de kosten voor perkament deze eerste twee jaren van de nieuwe periode van perkamentgebruik kunstmatig naar beneden gehaald werden, tot ze de papierprijs benaderden, om toch concurrerend te kunnen zijn. Als de doorslaggevende reden voor de keuze van een soort beschrijfstof de prijs is, is dit inderdaad de goede manier om als perkamenthandelaar je klant te overhalen weer perkament te gebruiken. Het staat immers vast dat bepaalde handelaars in beschrijfstoffen in het stadsbestuur zetelden, en het is evident dat die in zulke gevallen hun eigen zaakjes behartigden.¹⁴⁶

Overige documenten van de Brugse stadsadministratie

De documenten van de Brugse stadsadministratie, daterend van voor 1400, kunnen (weliswaar ietwat kunstmatig) opgesplitst worden in twee grote delen: de stukken die door Gilliodts-Van Severen bij het fonds Politieke Charters ingedeeld zijn, vaak losse stukken, en de overige documenten: registers en banden, waarvan we de twee belangrijkste en omvangrijkste reeksen, de weesboeken en de stadsrekeningen, al hebben besproken.

De verzameling Politieke Charters bevat talloze documenten van juridische aard, zoals akten, oorkonden, privilegies, etc., die volgens de opstellingscode in perkament moesten worden opgesteld om als legitiem te worden beschouwd. Slechts vijftien van de ongeveer 1350 documenten in de verzameling Politieke Charters zijn op papier vastgelegd. Papier wordt dus quasi niet aangetroffen, tenzij in enkele uitzonderlijke gevallen, in documenten die eerder een uitzondering vormen in het fonds der Politieke Charters.

Zo zijn er onder meer enkele documenten met een juridische inslag, maar die geen fundamenteel juridisch belang hebben, zoals: uitgebreide informatie of toelichting bij bijvoorbeeld een schip, een inventaris van in beslaggenomen goederen, omschrijving van een

146 cf. infra. p. 247 e.v.

nieuw grondbezit, lijst met bannelingen,... Al deze documenten hebben geen rol van primair belang gehad, maar zijn aanvullingen of toelichtingen geweest die bij andere documenten hoorden.¹⁴⁷ Er moeten andere, strikt juridische documenten zijn geweest die gelijktijdig opgemaakt werden omtrent hetzelfde 'dossier', dezelfde zaak. Daarmee doelen we specifiek op vonnissen, geveld door de schepenbank in de Kamer of de Vierschaar over de inbeslagname en de verbanningen, of aktes van aankoop of bezetting van nieuwe gronden,...

Al vanaf het begin van de 14de eeuw gebruikte men te Brugge papier voor de ontwerpfase van oorkonden en akten. We troffen twee minuten aan uit 1307, van oorkonden waarin Brugge privileges verleent en vernieuwt aan Duitse kooplui.¹⁴⁸

Anderzijds bevat de reeks Politieke Charters nog enkele afschriften en kopieën in papier, eveneens in verband met de privileges betreffende Duitse kooplui (1307-08)¹⁴⁹, en later de Duitse Hanze (1358-59)¹⁵⁰. In 1306 maakte men afschriften van stukken die nodig waren in een proces van Brugge tegen de bisschop van Doornik.¹⁵¹ Het vroegste papieren afschrift is een notariële akte van 1289.¹⁵² Uitgaven voor papier bedoeld voor afschriften, kopieën en minuten worden nooit vermeld in de stadsrekeningen. Dit was ook van geen belang. Het kaderde in de uitgave voor "*papiere bin den jare*". Vermoedelijk beslaat deze uitgavenpost volledig de papiervoorziening voor deze losse, vergankelijke documenten. Wanneer immers papier voor een boek of register benodigd was, werd dit al ingebonden kant en klaar aangekocht.¹⁵³ De formulering "*papiere bin den jare*", gebruikt om jaarlijks los papierverbruik voor de stadsklerken aan te duiden, wordt eveneens aangetroffen bij perkamantaankoop. Perkament "*binden jare*" zou dus ook voor losse stukken dienen, uiteraard met een meer

147 Om de leesbaarheid niet te storen zullen we in verdere uiteenzettingen de term 'randdocumenten' hanteren.

148 SAB, Pol.Ch., 1ste reeks, 222 en 223.

149 SAB, Pol.Ch., 1ste reeks, 224 en 236.

150 SAB, Pol.Ch., 1ste reeks, 528.

151 SAB, Pol.Ch., 1ste reeks, 219,3.

152 SAB, Pol.Ch., 1ste reeks, 46bis. Dit is het oudste stuk papier dat we in het Brugse stadsarchief hebben aangetroffen.

153 Daarvan getuigen het opvallend groot aantal vermeldingen in de stadsrekeningen van aankoop van een of meerdere papieren boeken, aankoop van los papier treffen we heel wat minder aan.

uitgebreid gebruiksterrein, zowel voor officiële documenten, oorkonden, akten, briefwisseling,... als voor minuten of afschriften of 'randdocumenten'. Hoewel voor deze laatste groep sinds het begin van de 14de eeuw reeds papier werd gebruikt, was dit toch nog niet legio. Papier "*binden jare*", "*ter steide boef*" of "*upt Ghiselhuus*" komt al voor in de rekening van 1307-08, maar wordt pas op regelmatige basis aangekocht vanaf het derde decennium van de 14de eeuw. "*Fronchine*" wordt reeds vanaf 1280 los aangekocht. Men mag ook het verschil in bewaarkans tussen perkament en papier niet uit het oog verliezen.

De verzameling Politieke Charters bevat meerdere stukken die er niet of amper thuishoren. Daarmee doelen we op deze 'randdocumenten' die we hebben besproken. Bij een inbeslagname van schepen met koopwaar bedoeld voor Engeland, werd een inventaris van die koopwaar opgesteld.¹⁵⁴ Deze bron is ontstaan op een juridische basis maar moet in se als een economische bron gecatalogeerd worden. Ze werd niet gebruikt om recht af te dwingen, maar om ervoor te zorgen dat de koopwaar samenbleef, niet werd gestolen of weggehaald en vooral om de waarde ervan te schatten.

Ook bij kwitanties van uitkeringen van soldij is het juridische aspect eigenlijk ver te zoeken.¹⁵⁵ Idem voor een document over terugbetaling van een lening of informatie omtrent geleende gelden voor een schip. Deze documenten zijn van economisch-financiële en boekhoudkundige aard, maar vermits het doorgaans om losse stukken gaat zijn ze in het fonds Politieke Charters verzeild geraakt.

Van de vijftien stukken papier aanwezig in het fonds zitten er dus vier, de economisch-financiële, niet op hun plaats. Twee andere documenten gaan niet uit van de Brugse administratie, maar zijn hertogelijke brieven.¹⁵⁶ De zeven oudste stukken, hierboven reeds aangehaald, zijn geen officiële documenten, maar afschriften of stukken ter voorbereiding van de officiële documenten, waaraan rechtsgeldigheid gegeven wordt. De drie overblijvende juridische documenten horen evenmin thuis in de charterverzameling. Het betreft een beschrijving van gekochte gronden om er het kanaal 'de Nieuwe Leie' doorheen

154 SAB, Pol.Ch., 1ste reeks, 616.

155 SAB, Pol.Ch., 1ste reeks, 677.

156 SAB, Pol.Ch., 1ste reeks, 1ste supplement, 1326 en 2de supplement, 19.

te graven (1400). Dit is een document dat eigenlijk verband houdt met openbare werken, wat onder de bevoegdheid staat van de tresprie.¹⁵⁷ Een bannelingenlijst en een geding van verzuimde leenplichten zijn eigenlijk procesdossiers van zaken die voor de schepensbank gevoerd werden en hadden zodoende in dat deel van het archief moeten worden geplaatst.¹⁵⁸

Veel van het papier van de stukken in de reeks Politieke Charters is heel slecht bewaard gebleven. De oudste stukken zijn van een minderwaardige kwaliteit en sponzig. Veel documenten zijn deels onleesbaar geworden, enerzijds door vochtschade die dan ook roest veroorzaakte, anderzijds doordat het papier belaagd werd door ongedierte. Naar hoeveel documenten (vooral papier, maar eveneens perkament) op deze manier verloren zijn gegaan hebben we enkel het raden.

De charterverzameling is vooral politiek en normerend-juridisch van aard. Als we die buiten beschouwing laten, vallen de overige documenten van de Brugse administratie (registers en banden) te categoriseren in drie grote rubrieken: uitvoerend-bestuurlijke documenten, juridische of rechterlijke documenten, en financiële of boekhoudkundige documenten. Deze laatste categorie is veruit de grootste, of genuanceerder: de soort waarvan het grootste aantal stukken tot op vandaag zijn bewaard. Ze bevat onder meer de reeds besproken stadsrekeningen en de weesboeken en renteboeken van wezen.¹⁵⁹ Deze documenten hebben we echter apart beschouwd, omdat ze veel te belangrijk waren om zomaar als doorsnee financieel document te worden aanzien. Een stadsrekening ter verantwoording van het financiële beleid van de stad kan men niet op dezelfde hoogte plaatsen als een rekening van de Oude Halle of bijvoorbeeld een rekening met jaarlijkse onkosten van deze of gene stadsclerk. Deze laatste werden tenslotte toch meestal samengevat in passende rubrieken in de stadsrekening, ze waren de onkostennota's op basis waarvan de stadsrekening jaarlijks werd samengesteld. De stadsrekeningen beschouwen we op die manier als een verheven soort, een hogere klasse van rekeningen, die veel belangrijker werd geacht dan de kleinere onkostenreke-

157 SAB, Pol.Ch., 1ste reeks, 675 en 870.

158 SAB, Pol.Ch., 1ste reeks, 2de supplement, 6 en 16.

159 De registers van weesgoederen en voogdijenschap zijn eerder juridisch van aard, uitgevaardigd door de Weeskamer, die tenslotte een rechtslichaam was.

ningetjes, en hierin zit mogelijk ook de reden vervat waardoor ook langere tijd aan perkament werd vastgehouden.

Wederom zijn er de twee benaderingswijzen: vanuit het heden-
daags bewaard archiefmateriaal en vanuit de aankoopvermeldingen in
de stadsrekeningen. Het is evident dat we voor deze twee benade-
ringswijzen heel uiteenlopende resultaten krijgen. Wat vandaag in de
archiefddepots rust, is slechts een fractie van hetgeen ooit in de Brugse
administratie ontstond. Bewaring van de onkostennota's was immers
geen prioriteit meer nadat die in de stadsrekeningen genoteerd waren.
En aangezien de overlevingskansen voor perkament groter zijn dan
voor papier, geeft deze benaderingswijze een vertekend beeld ten
voordele van perkament.

De stadsrekeningen zelf geven ook een vertekend beeld. Ze stellen
gebruik van papier rooskleuriger voor dan het in werkelijkheid was. Als
we enkel de passages beschouwen waar het gebruiksdoel wordt toege-
licht, merken we dat veel papier werd gebruikt. De verklaring daarvoor
is dat reeds volledige papierboeken werden aangekocht, waarvan het
gebruikt werd gespecificeerd. Perkament dat aangekocht werd, werd
geleverd per dozijn huiden, waaruit men vervolgens zelf een boek
moest vervaardigen en prepareren.¹⁶⁰ Over het gebruiksdoel van dit
perkament wordt echter geen toelichting gegeven.

We proberen vanuit het archief de documenten te belichten die in
de stadsrekening niet gespecificeerd worden, en vanuit de stadsreke-
ningen de documenten weer tot leven te wekken die in de loop der
tijden verloren zijn gegaan. Als we ons op de overgebleven documen-
ten baseren, kunnen we afleiden dat voor de rekeningen, de financië-
le documenten, zeker tot 1338, perkament werd gebruikt. In 1340
krijgen we met het register van de 'heervaerden' het eerste materiële
bewijs van het gebruik van papier voor een rekening.¹⁶¹ De volgende
documenten van financiële aard vinden we slechts in 1383. Vanaf dan
zijn de 'pointingboeken'¹⁶² en andere rekeningen allemaal op papier,

160 Perkament kreeg meestal de benaming "*fronchine*", de hoeveelheid werd uitge-
drukt in "*dosinen*".

161 SAB, Reeks 216, Annexe bescheiden: Register van de Heervaerden.

162 "*Pointinghe*" was de benaming voor een bijkomende belasting in tijden van oor-
log of troebelen, wanneer de stad op korte termijn supplementaire inkomsten
nodig had. Oorspronkelijk waren deze "*pointinghen*" gedwongen leningen, die
gradueel bepaald werden onder de meest goeuden in de stad. Omdat deze ech-

behalve een perkamenten register met stadsschulden uit 1396.¹⁶³

De stadsrekeningen geven ons een totaal ander beeld. We treffen eveneens de rekening van de 'heerwaarden' aan in 1340. Er moet ook nog een stuk in perkament hebben bij gehoord, de uitgavenpost vermeldt beide beschrijfstoffen. Naast dit vroegste papieren register van financiële aard dat we hebben aangetroffen in het archief, vinden we in de stadsrekeningen voor een nog veel eerdere datum uitgaven voor papier, dat gebruikt werd "*t'onsen ontfanc ende onse hute gheven*", in 1309-10. Andere rekeningen van voor de grote lacune waren er enkel in perkament: een rekening van een stadsklerk Jan de Scrivere, een hal-lerekening, verteer van de ambachten, verlies van schepen,... Na 1340 zijn alle rekeningen of documenten met een financiële inslag van papier, tenzij het reeds vermelde perkamenten register van de stadsschulden.

De grote overgang naar een definitief gebruik van papier voor documenten van financiële aard en van secundair belang vond plaats rond 1340. Reeds lang daarvoor had papier echter zijn intrede gedaan op de schrijftafels van de stadsklerken, en in de tresorie die tenslotte het financiële hart was van het Brugse stadsbestuur. Er zijn eveneens bewijzen dat papier er frequent werd gebruikt: vanaf 1342 treffen we in de stadsrekening afzonderlijke uitgaven aan voor papier gebruikt "*ter tresorie*".

Wat documenten van bestuurlijke aard betreft, hebben we enkel gebruik van papier genoteerd, en geen perkament aangetroffen. De hoeveelheid documenten is echter zeer klein. Twee registers van wetsvernieuwingen zijn de enige bestuurlijke documenten die ons zijn overgeleverd voor de periode voor 1400.¹⁶⁴ Men gebruikte er reeds papier voor in 1363. Andere documenten die men enkel kent uit de stadsrekeningen en waarvan enkel de jongere versies van na 1400 bewaard bleven zijn een poortersboek uit 1354¹⁶⁵ en drie boeken om "*scommuuns goed in te scrivene*" (1342-46)¹⁶⁶.

ter zelden werden terugbetaald, veranderde de verplichte lening al vlug vanzelf in een directe belasting. De "*pointinghen*" werden geïnd en geïnventariseerd per zes-tendeel. DE ROOVER (R.), *Les comptes communaux...*, p. 91.

163 SAB, Reeks 278, Stadsschulden.

164 SAB, Reeks 114, Wetsvernieuwingen: 1363-72 en 1397-1421.

165 Wat nu nog bewaard is van poortersboeken stamt ten vroegste uit de 15de eeuw, en wordt bewaard in Reeks 130. SAB, St.Rek. 1355-56: f.127r.

166 Dit zijn registers van verpachtingen van accijnzen, rechten en eigendommen van de stad, zoals later bewaard in reeks 127. SAB, St.Rek. 1342-43: f.119r en 1345-46: f.126v.

Het belangrijkste deel van het Oud Archief op het stadsarchief te Brugge bestaat uit documenten die afkomstig zijn van rechtspleging. In de pre-15de-eeuwse periode is dit echter niet het geval, slechts weinig juridische documenten zijn bewaard gebleven. Van de Vierschaar en de Kamer zijn voor de burgerlijke rechtspraak geen documenten van voor 1400 bewaard, enkel documenten van de deelmannen en van de Weeskamer, twee ondergeschikte rechtslichamen. De Keure van 1306 met aanvullingen van de deelmannen, dateert van 1370, een deel is van perkament, een ander deel van papier. Voor het papieren deel vergist Gilliodts-Van Severen zich als hij het dateert op de datum van 1306.¹⁶⁷ Het papier dateert van na 1361. Het vertoont immers fijne zeefflijnen, die in combinatie met het betreffende watermerk enkel voorkomen na 1361.¹⁶⁸ Het papier moet dus iets voor 1370 worden gedateerd, wanneer de Keure werd aangevuld. De Weeskamer leverde lijsten van voogden over en registers van weesgoederen, per zestendeel. Deze documenten dateren van het einde van de 14de eeuw en zijn op papier. De stadsrekeningen vertellen ons dat deze documenten in 1340 nog uit perkament bestonden, in 1395 en later zijn er uitgaven voor papier.

De meeste procesdossiers waren wellicht van papier. Voor onze tijdsafbakening komt slechts een dossier uit 1390 in aanmerking.¹⁶⁹ Vanaf 1390 vermelden de stadsrekeningen ook expliciet uitgaven voor papier voor klerken van de schepenkamer en de Vierschaar.¹⁷⁰ Documenten van de Donkere Kamer zijn de enige van criminele rechtspraak die bewaard zijn voor 1400.¹⁷¹ Die werden behandeld door de Vierschaar. De Donkere Kamer was het gedeelte van de gevangenis bestemd voor gevangenen wegens schulden. De documenten bleven lange tijd op perkament opgesteld. De twee documenten die nog zijn bewaard (1315, 1390) zijn beide van perkament.

Uit de stadsrekeningen blijkt dat voor juridische documenten ook al snel papier werd benut. In 1340 doet men reeds uitgaven om papier “*daer wi ons dinghen in screven*”, eveneens werd er perkament voor

167 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, I, p. 274.

168 BRIQUET (C.M.), *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Genève, 1907, I, p. 44-45.

169 SAB, Reeks 179, Procesdossiers.

170 SAB, St.Rek. 1390-91: f.106v.

171 SAB, Reeks 196, Donkere Kamer.

aangekocht. Vanaf 1341 zijn alle juridische documenten op papier, behalve vonnissenboeken, die voor de jaren 1390 en 1394 op perkament geschreven zijn. Nochtans gebruikte men papier voor de vonnisboeken van 1384 en 1395. In 1394 is er vermelding dat er een vonnisboek in papier was en het op perkament moest worden gekopieerd, om ook nog stukken van de Oosterlingen in te schrijven.¹⁷² Wel werd een verschil gemaakt tussen "*bouc van den vonnissen*" en "*daghelijc boek van den camere*". Dit "*daghelijc bouc van den camere*" slaat op een soort minuut waarin bij elke zitting het verslag of vonnis van verscheidene rechtszaken werd genoteerd. Na onbepaalde tijd, niet jaarlijks, waarschijnlijk wanneer de behandelde zaken volledig waren afgehandeld, werd het dagelijkse papieren notitieboek overgeschreven in het net, een vonnisboek op perkament.¹⁷³ Dit gebruik van papieren klad- en perkamenten net-vonnissenboeken, waarvan archiefstukken slechts getuigen vanaf 1439¹⁷⁴, voor de minuutboeken, en vanaf 1473¹⁷⁵, voor de vonnisboeken, gaat terug tot minstens 1384.

Het papier bedoeld om juridische documenten op te noteren, wordt slechts apart in de stadsrekeningen opgetekend vanaf 1390. Voor deze datum werden de uitgaven vervat in zeer algemene posten: 'voor clerken', 'voor gebruik op "*Ghiselhuus ende elre*". Lang werd hierin vastgehouden aan perkament, pas vanaf boekjaar 1359-60 verschijnt de combinatie perkament-papier en pas vanaf 1390, met de expliciete vermelding voor gebruik, enkel papier. Deze algemene posten van voor 1390 bevatten uiteraard ook beschrijfstoffen voor andere gebruiksdoelen. De reden waarom zolang aan perkament werd vastgehouden in dergelijke algemene posten is omdat daar ook de uitgaven voor perkament voor oorkonden en officiële correspondentie in zat vervat.

172 SAB, St.Rek. 1394-95: f. 80r.

173 Deze dagelijkse minuutboeken komen overeen met de latere 'Memorialen van de Kamer', in het Brugse stadsarchief geïnventariseerd onder de reeks 164. De perkamenten officiële eindexemplaren moeten vergelijkbaar zijn met wat nu de reeks 'Civiele Sententiën' heet, reeks 165. Zie VANDEWALLE (A), *Beknopte inventaris...*, p. 85.

174 SAB, Reeks 164, Memoriaal van de Kamer.

175 SAB, Reeks 165, Civiele Sententiën van de Kamer.

Aankoopstrategie

Een van de doelstellingen van voorliggend onderzoek was na te gaan van welke aankoopstrategie de stad uitging. Hoe kocht men het papier aan, door wie werd het aangekocht, hield men een voorraad of reserve achter de hand?

Het staat vast dat de stadsrekeningen gedurende de 14de eeuw evolueren naar een vorm van samenvatting van alle kleine rekeningen en kwitanties die er hebben bestaan.¹⁷⁶ Dit bewijst het gebruik van de formulering: “*bin desen jare*”. Papier of perkament werd gedurende het hele jaar aangekocht door een bepaalde persoon, werkend voor een dienst, en bij het jaarlijkse opstellen van de stadsrekening diende die zijn rekening in met de uitgaven en onkosten die hij gedurende dat jaar had gemaakt. De som van de uitgaven voor elk item apart werd samengeteld en zo in de stadsrekening opgenomen. Voor bepaalde periodes ging men daarin nog verder en telde men de uitgaven voor verschillende items, papier en perkament, van verschillende personen samen, zelfs zonder enige vermelding van de gebruiker of het gebruiksdoel.¹⁷⁷

Het waren dus de klerken persoonlijk, niet de dienst waar ze werkten of de stad in het algemeen die het papier of perkament aankochten. Er werd geen papier aangekocht door een soort ‘centrale verdelers’ binnen de stadsadministratie. De stad zelf kocht geen beschrijfstoffen aan en kon bijgevolg ook geen voorraad of reserve aanleggen waaruit elkeen kon putten.¹⁷⁸ Het bedrag dat de stadsklerken voor hun aankopen neertelden, moesten ze voorschieten en kregen dit pas later door de stadskas terugbetaald. In se zijn de passages in de stadsrekeningen vermeldingen wat de stad nog schuldig was aan deze personen. Het is niet steeds even duidelijk of reeds aan die schuld is voldaan op het moment dat de stadsrekening werd afgesloten.¹⁷⁹ Van

176 DE ROOVER (R.), Les comptes communaux et la comptabilité communale à Bruges au XIVe siècle, in: *Financiën en boekhouding der steden van de XIIIe tot de XVIe eeuw. Internationaal Colloquium. Blankenberge 6-9-IX-1962. Handelingen* (Pro Civitate, Historische Uitgaven, 7), Brussel, 1964, p. 93.

177 SAB, St.Rek. 1365-66 t.e.m. 1369-70.

178 Op deze manier kunnen we ook afleiden dat het papier reeds een ‘common good’ geworden is. Het ontbreken van een stock of voorraad bij de stadsadministratie wijst op een directe verkrijgbaarheid van het product.

179 DE ROOVER (R.), Les comptes communaux..., p. 103-104.

deze kwitanties en kleinere of deelrekeningen bleef helaas bijna niets bewaard. Enkele kwitanties bevinden zich in het fonds Politieke Charters, deels in papier, deels in perkament, onder meer voor soldij-uitkeringen.¹⁸⁰ Met deze kwitanties of deelrekeningen hadden we uiteraard een veel gedetailleerder beeld gekregen op het gebruik van papier en perkament.

J. Dhondt wees in de conclusie van het verslag van het colloquium te Blankenberge al op de rekening van militaire uitgaven: het register van de "*Heerværden*" uit 1341.¹⁸¹ Het lijvige register bestaat volledig uit papier. Dit 'equivalent van een voorlopige rekening' was bestemd om uiteindelijk in de algemene rekening geïntegreerd te worden. Het register vormde een uitzondering op de regel wat betreft omvang, volume en uitgebreidheid. Het exceptionele aspect heeft er wellicht voor gezorgd dat dit document bewaard bleef, in tegenstelling tot de vele andere en kleinere deelrekeningen, die verloren zijn gegaan. Dit is eveneens af te leiden uit de stadsrekeningen. Andere deelrekeningen, bijvoorbeeld de jaarlijkse rekening van Jan de Grave, ook in papier, zijn heel wat minder omvangrijk en dan ook veel goedkoper.¹⁸² Het betreft hier een jaarlijks terugkerende deelrekening, waarschijnlijk voor alledaagse verbruikskosten, niet een occasionele rekening met supplementaire uitgaven gedaan ten gevolge van krijgsverrichtingen.

Een andere voor de hand liggende reden waarom zo weinig deelrekeningen of onkostennota's bewaard zijn, is dat vele van hen niet op papier of perkament bestonden, maar enkel op wastafeltjes, die telkens na het opmaken van de stadsrekening werden gewist en opnieuw van was voorzien. We hebben echter slechts twee passages over gebruik

180 SAB, Pol. Ch., 1ste recks, nr. 677.

181 DHONDT (J.), *Conclusions générales*, in: *Finaciën en boekhouding der steden*, p. 358-359. Dhondt dateert het register op 1337. Op het register zelf wordt 1338 vermeld, evenals in de Inventaris van het oud archief van A. Vandewalle. De uitgaven in het register lopen echter van 1338 tot 1340, en de kosten voor de aankoop van het register staan beschreven in de stadsrekening van 1340-41. Wij dateren het register dus op 1341. In dit jaar werden alle uitgaven die in deze drie jaren gedaan zijn in een enkel groot boek neergeschreven. Het document is dus op zich al een samenvatting van een heleboel aparte onkostennota's.

182 Deze rekening van Jan de Grave kennen we enkel uit de rekeningfragmenten. Geen enkel exemplaar werd bewaard. Uitgaven voor papier voor de rekening van Jan de Grave vinden we terug gedurende de laatste tien jaar van de 14de eeuw.

van schrijftafeltjes aangetroffen, niet duidelijk genoeg om deze visie te staven.¹⁸³

We hebben geen weet van vaste dagen of perioden waarop papier of enige andere beschrijfstof werden aangekocht. De onkosten voor het papier of perkament voor de stadsrekening komen telkens laatst, de beschrijfstof waar de stadsrekening op gematerialiseerd werd, werd dus gewoonlijk aangekocht korte tijd voordat de stadsrekeningen werden opgesteld. Dit past in het kader van de algemene tendens tot aankoop van papier wanneer men er nodig heeft. Deze neiging wijst op een gemakkelijke verkrijgbaarheid van papier. Jaar op jaar werd telkens papier, en perkament, aangekocht naargelang de behoeften. Waarschijnlijk legden de handelaars toch een eigen voorraad aan, voor periodes waarin papier minder gemakkelijk te verkrijgen was.¹⁸⁴

Op het einde van de 14de eeuw is een tendens waarneembaar naar een standaardisering van de aankopen voor papier en perkament. Al eerder kwam het veelvuldig voor dat men voor een bepaalde uitgavenpost de identieke formulering overnam van het voorgaande jaar. Van 1388 tot en met 1399 waren niet enkel de formulering van de uitgavenposten identiek, ook werd telkens evenveel uitgegeven. De kosten voor de rekening van Jan de Grave, voor perkament en zegelwas, en voor papier "*in den camere*" waren over deze elf jaren dezelfde gebleven. Dit kan erop wijzen dat er toch een vorm van neiging of zelfs nood ontstond om een minieme voorraad aan te leggen. Men kocht jaarlijks eenzelfde hoeveelheid aan, waarbij men telkens een overschot had. Was er een jaar waarin meer papier of perkament werd verbruikt, kon men beroepen op het voorraadje.

Het papier werd aangekocht door de klerk of in zijn opdracht. Hij schoot het bedrag voor, dit werd later door de stad terugbetaald. De stad hield geen georganiseerde stock achter de hand, de klerken moesten daar zelf voor instaan als ze het nodig achtten.

183 SAB, St.Rek. 1351-52: f. 113v: naast drie papieren boeken koopt Bertelmeus van Steenen ook drie schrijftafeltjes, en laat een ongenoemd aantal oude schrijftafeltjes opnieuw voorzien van was.

184 LABARRE (E.J.) (ed.), *Zongbi's Watermarks*. (Monumenta Chartae Papyraceae Historiam Illustrantia, III), Hilversum, 1953, p.60-61.

Prijsevolutie van papier en perkament

De grootste hinderpaal bij het uittekenen van een evolutie in de aankoop van beschrijfstoffen in de Brugse administratie gedurende de 14de eeuw is dat de uitgavenposten vaak samengevoegd werden. Uitgaven voor zowel papier als perkament, die bijgehouden werden tijdens het jaar op aparte kwitanties door de personen die ze aankochten voor eigen gebruik, worden onder één uitgavenpost in de stadsrekeningen overgenomen, zonder enige vermelding van onderlinge hoeveelheden en kosten, of van verhouding tussen de twee beschrijfstoffen. Het blijft zeer vaag. We kunnen enkel een evolutie waarnemen voor de beide beschrijfstoffen samen en vervolgens eventueel extrapoleren voor perkament en papier apart aan de hand van de verhoudingen over de jaren die we wel kennen, maar dan krijgt men een volledig kunstmatig cijfer, waarin enkel de eigen verwachtingen zullen worden weerspiegeld. Deze methode kan bijgevolg geen adequaat resultaat bieden.

De totaalcijfers, het bedrag dat voor de beide beschrijfstoffen is uitgegeven op jaarbasis, moet daarom worden gelinkt aan de micro-evolutie binnen die beschrijfstoffen, binnen een kleinere tijdspanne voor één bepaalde identieke uitgavenpost over diverse jaren. Het is moeilijk om op basis van een aankoopkost te proberen hoeveelheden van papierverbruik te reconstrueren, daar de papierprijs schommelt.

Het is daarom ook belangrijk de uitgaven voor beschrijfstoffen voor de stadsrekeningen als een apart item te beschouwen. De stadsrekening was jaarlijks een van de omvangrijkste documenten die door de stad voortgebracht werd, en net door die steeds terugkerende jaarlijkse uitgifte bestaat er een grote constante in de onkostenfragmenten voor de beschrijfstoffen die ieder jaar nodig waren, en die jaar na jaar opnieuw werden besteld. Een prijsverschil en –verhouding ten opzichte van perkament kunnen we dus goed bestuderen op basis van deze constante en relatief homogene uitgavenposten.¹⁸⁵

Een echte prijsevolutie voor papier ten opzichte van perkament kunnen we niet weergeven. Te weinig gegevens zijn voorhanden. Wel wordt het bedrag van de aankoop telkens vermeld, maar praktisch

185 cf. supra p. 230-232

nooit een hoeveelheid of kostprijs per stuk. De enige prijsevolutie die we kunnen maken, is via de stadsrekeningen. Van deze documenten zijn vele exemplaren bewaard gebleven. Aldus kan de aankoopprijs tegenover de aangekochte hoeveelheid worden geplaatst, uitgedrukt in aantal folio's. Daarnaast kunnen we over verscheidene jaren een prijsvergelijking maken tussen de aangekochte papierboeken.

Voor de hele 14de eeuw wordt in de stadsrekeningen slechts een enkele maal meegedeeld wat de eenheidsprijs van papier per riem bedroeg. In het boekjaar 1386-87 kostte een riem papier 6 lb. par., of 10 s. grote. Jan Gheerboude kocht twee riemen aan bij Willem de Backere.¹⁸⁶ Een riem bevatte 480 bladen, die in-2° 960 ff. vormden.¹⁸⁷ De grootte van de folio's hing af van het papierformaat. Uit papier van groot formaat kon men boeken in-2° van circa A3-formaat verkrijgen. Uit papier van klein formaat bekwam men in-2° een bladspiegel die ongeveer gelijk is aan het hedendaagse A4-formaat. Met een riem heeft men dus genoeg papier om bijvoorbeeld vier grote papierboeken mee samen te stellen van 240 ff., of 10 à 15 kleine boekjes van 50 à 100 ff.

De papieren boeken die in de stadsrekeningen vermeld staan, kunnen worden onderverdeeld in categorieën. Vooreerst vallen de duurdere registers op. Zij werden "*grote pappierebouken*" genoemd. Wat formaat en omvang betreft, moeten deze registers vergelijkbaar zijn geweest met het register van de Heervaerden of de registers van wezengoederen.

De meeste exemplaren werden tijdens de laatste vijf jaren van de 14de eeuw aangekocht. De prijs per boek schommelde tussen 1152 en 2880 d. par. Deze prijs correleert uiteraard met het aantal folio's dat het boek telde, alsmede de uitvoering: perkamenten of lederen kaft, sluiting, schrijn...¹⁸⁸ In drie van de vijf gevallen ging het om registers van wezengoederen. In de rekenjaren 1395-96, 1396-97 en 1397-98 werden in totaal twaalf registers aangekocht die per stuk 2880, 2760 en 1920 d. kostten. De eerste twee jaren werden telkens drie boeken

186 SAB, St.Rek. 1386-87: f.138r.

187 BOZZOLO (C.) et ORNATO (E.), *Pour une histoire du livre manuscrit au Moyen Age. Trois essais de codicologie quantitative*, Parijs, 1980, p.34.

188 Bijvoorbeeld in SAB, St.Rek. 1395-96: f. 84v: samen met het vonnissenboek werd een schrijn aangekocht, om het in op te bergen.

aangekocht, het laatste jaar zes. Dit verklaart wellicht waarom de kosten per stuk voor deze laatste registers zoveel minder bedragen. De eventuele taksen en de kost van de levering kon over de hele bestelling worden gespreid. Hoe groter de bestelling, des te kleinere verhouding nemen die extra kosten in.

De prijs van dergelijk register kan getoetst worden aan de realiteit. Een van de registers van de weesgoederen bleef bewaard nl. het register van het St.-Niklaas-zestendeel, een van de zes wijken van Brugge.¹⁸⁹ Het register telt 217 ff., verdeeld in tien katernen, A3-formaat in -2°. Het register werd dus samengesteld uit 109 bladen papier van groot formaat, die 1920 d. par. kostten. Als we weten dat een riem 960 bladen telt, komen we aan een kostprijs van 16910 d. par. voor een riem papier van groot formaat. Dit is een buitensporige prijs voor deze geringe hoeveelheid papier. Zeker als we de vergelijking maken met de prijs per riem een tiental jaren eerder, in 1386-87: 1440 d. par., en met de prijs te Gent voor het jaar 1389-90: 1690 d. par. De prijs van papier van groot formaat is weliswaar duurder dan de prijs voor gewoon formaat, maar het bedraagt zeker geen tienvoud van deze prijs. Er moet dus zeker nog rekening worden gehouden met de kosten voor het versnijden, plooiën, inbinden enzovoort, van het register. Deze kosten zijn niet te onderschatten en lopen gemakkelijk op. Deze kost van librariërswerk bedraagt dus meer dan de helft van de totale kostprijs van een boekdeel, meer dan voor de grondstof, het papier.

Een boek bestemd voor de optekening van de geïnde bedragen van de "*pointinghe*" kostte 1152 d. We weten niet welk boek wordt bedoeld. Van de vijf rekeningen die nog bewaard zijn van de "*pointinghe*" van 1394 stemt geen overeen met deze aankoop. De grote papierboeken zijn te dun, als we de berekening maken van de virtuele kostprijs per riem, op basis van het rekeningboek waarin de uitgave staat vermeld, bekomen we een onaanvaardbaar bedrag van 50269 d. par., een bedrag dat onmogelijk aan de realiteit kan beantwoorden.¹⁹⁰ De overige papierboeken van de "*pointinghe*" zijn op gewoon formaat, en komen dus ook niet in aanmerking.

189 Vandaar dat in 1397-98 zes boeken zijn aangekocht, een voor elk zestendeel.

190 SAB, Reeks 216: Stadsrekeningen, Annexe bescheiden.

Het vonnissenboek kostte 1752 d., maar is niet bewaard, evenmin als het grote papierboek van "*ballinghen en dinghedaghen*" dat 2328 d. kostte, en een poortersboek waarvan de kosten 1920 d. bedroegen.

De rest van de papierboeken waarvan de precieze prijs gekend is, zijn heel wat goedkoper. De prijs varieert tussen 32 en 288 d. par. Het gaat meestal om kleine boekjes, schriftjes eigenlijk, door klerken gebruikt om allerlei onkosten in te noteren, alsmede enkele kleine deelrekeningen, zoals van presentwijnen, maandgeld,... De duurste waren de notitieboekjes van Andries van den Rine.

In het rekenjaar 1341-42 werden drie 'cahiers' papier aangekocht. De term 'cahier' wijst echter geen vaste hoeveelheid aan, maar een onbepaald aantal papierbladen die reeds geplooid, gesneden en op maat gebracht zijn. De kost voor een cahier varieerde tussen 60 en 96 d. par. Ze werden als losse bladen gebruikt om andere boeken "*mede te meersene*".¹⁹¹

We slaagden er helaas niet in een prijsevolutie uit te tekenen. Er zijn te weinig gegevens voorhanden, zelfs als we de uitgaven voor papieren boeken waarvan de exacte prijs is gekend, apart nemen. Zij kunnen immers nog heel wat verschillen in formaat, omvang, uitvoering,...

Handel in beschrijfstoffen

Handelaars te Brugge

We onderscheiden twee groepen personen die papier verhandelden: librariërs en kruideniers. Librariërs verkochten zowel papier als perkament, kruideniers verhandelden enkel papier, naast allerlei andere goederen. Uit de rekeningfragmenten lijken de kruideniers het talrijkst. We geven een overzicht van de handelaars die worden vermeld in de stadsrekeningen.

191 SAB, St.Rek. 1341-42: f. 150r, 153r.

Perkamenthandelaars

Van alle perkamenthandelaars van vóór de 'grote lacune' komt één persoon duidelijk naar voor, **Michiel de Perkamenter**. Hij is tevens de enige Bruggeling die perkament levert aan de stad. Hij woonde in de "*Braemberch*", dit is het kwartier van Brugge waar de huidbewerkers hun woon- en werkplaats hadden, dichtbij het Huidevettersplein. We mogen dus meteen besluiten dat het hier perkament van Brugse productie betreft. Hij voorziet de stadsadministratie van perkament gedurende een periode van 1305 tot 1317. In enkele gevallen wordt verduidelijkt voor wie het perkament bestemd is, onder andere voor meester Jan Zeghaerd en meester Jan Carlijn; voor de "*upperclerken*" dus.¹⁹² Kunnen we hierdoor concluderen dat dit Brugse perkament van een superieure kwaliteit was aangezien ze enkel voor de opperclerken bestemd was?

Als we de perkamentmaker Michiel buiten beschouwing laten, zijn alle leveranciers van perkament afkomstig uit Torhout. Ze krijgen de titel "*van Thoroud*" of "*perkementere van Thorout*". Dit kan wijzen op een Torhoutse perkamentproductie, maar het is eveneens mogelijk dat Torhout als transitcentrum werd gebruikt en spelen de Torhoutse jaarmarkten een belangrijke rol. Deze jaarmarkten maakten deel uit van de cyclus van Vlaamse jaarmarkten.

De belangrijkste van deze Torhoutse handelaars blijkt **Jan de Baextre** te zijn. Hij leverde aan het adres van de Brugse administratie van 1309 tot 1319, misschien zelfs later. Het bij hem gekochte perkament werd onder andere gebruikt voor stadsrekeningen en "*ter stede boef*".¹⁹³ Een tweede perkamenthandelaar uit Torhout is **Jan Bouwelinghe**. Zijn naam verschijnt voor de jaren 1311-12 en 1318-19. We nemen aan dat hij verwant is aan **Jacob Bouwelinc** die in 1309-1310 de stad en Jan Zeghaerd van perkament voorzag. **Gerard Reinvaerde** verkocht de stad Brugge in 1310-1312 een aanzienlijke hoeveelheid perkament. Ook **Pieter Lammertine** leverde in 1316-1317 driemaal een grote vracht perkament die gebruikt zal worden om de stadsrekening en het verteer van de ambachten te noteren.

192 SAB, St.Rek. 1309-10 en 1312-13.

193 SAB, St.Rek. 1316-17 en 1318-19.

Verder zijn er de handelaars van wie de naam slechts één jaar in de stadsrekening verschijnt, zoals **Gillis van der Buerse en Grielen van Thoroud**. Daarnaast zijn er nog enkele handelaars die voor eeuwig in anonimiteit gehuld blijven: “*jeghen 1 man van Thoroud*”.

Jan Noes is een typisch voorbeeld van de dubbelzinnigheid van sommige passages in de stadsrekeningen. We menen echter te kunnen besluiten dat hij perkamenthandelaar is. Zo krijgt hij een geldsom van Willem Neute voor twee dozijn perkament.¹⁹⁴ Willem Neute is zelf klerk en gebruiker van het perkament. Jan Noes is de handelaar bij wie Neute het perkament koopt. Hij leverde slechts gedurende twee jaar aan de stad en enkel perkament.

Godfried de Liberaris verkoopt de stad in 1341-42 tweemaal vijf “*ybond*” perkament.¹⁹⁵ Zijn naam wijst op het beroep van librariër. Deze beroepsgroep is een verzamelnaam voor eenieder die bij de verwerking van grondstoffen tot een boek wordt betrokken. Zijn collega, **Jan Louze**, verkoopt de stad Brugge in datzelfde jaar tot vijf maal toe vijf bondekens perkament.¹⁹⁶ Waarschijnlijk is hij librariër, net als Godfried. De formulering van de uitgaven aan hen gedaan is immers identiek.

Claise de Scuetelaere was gedurende vijf jaar, van 1343 tot en met 1347, leverancier van schrijfstof aan de Brugse stadsklerken.¹⁹⁷ De verkoop van perkament was een constante, maar papier verkocht hij slechts de eerste twee jaar, daarna schakelde de stad voor haar behoefte aan papier over op een andere handelaar: Guy de Brune. De twee werkten zelfs een ogenblik samen. De Scotelaers vrouw werkte actief mee in de zaak.¹⁹⁸ Clais de Scotelaer behoorde tot de groepering van librariërs. Hij schreef ook in dienst van de stad.¹⁹⁹

194 SAB, St.Rek. 1331-32: f.105v.

195 SAB, St.Rek. 1341-42: f. 151v, 152r.

196 SAB, St.Rek. 1341-42: f. 144v, 145v, 150v, 154v.

197 SAB, St.Rek. 1342-43: f. 119r; 1343-44: f. 122v; 1345-46: f. 126v; 1346-47: f. 115v

198 SAB, St.Rek. 1342-43: f. 119r: “*Bi Clais Scotelaers wive van fronsine bin desen jare ghelevert den cleerken van onser stede...*”.

199 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, II, p.72; SAB, St.Rek. 1341-42: “*Bi Clais van Scotelare verteed met 7 cleerken scrivende upt ghiselhuus, binnen 9 daghen dat zy screven alle daghe toter minnacht, die enqueste die ghehort waren int Westland metten 3 steden, ende gedobbeleerd vier vout, ende 1 garsoen die hemlieden diende, 6lb. 7s.*”

Papierhandelaars

Vóór de bronnenlacune van 1319-1331 heeft Brugge geen vaste papierhandelaar. Alle handelslieden die de stad voorzien van papier, komen slechts gedurende één jaar aan bod in de rekeningen.

In 1304-1305 wordt op een krijgstoct naar Zeeland en Holland papier aangekocht bij **Lamsin van Lodine** voor de som van 9 s. en 6d.²⁰⁰ Over de hoeveelheid wordt niet gesproken. Elders vermeldt de rekening meer betalingen aan Lamsin van Lodine, onder meer voor specerijen en kruiden.²⁰¹ Deze Lamsin van Lodine moet dus worden ingedeeld bij de beroepscategorie van kruideniers.

Michiel de Binder verkocht in 1306-1307 een "*pampiere*" aan Michiel de Appelcoer.²⁰² De naam 'de Binder' impliceert een beroep als boekbinder. Hij was dus verbonden met de wereld van de 'librariërs'. **Lamsin Timmerman** verkocht in 1307-1308 aan de stad Brugge "*enen papiere*".²⁰³ Over hem is verder niets bekend. **Jan van Bochoute** is hoogstwaarschijnlijk ook papierverkoper. Het papier dat de stad van hem afneemt werd gebruikt op de tresorie.²⁰⁴ In 1312-1313 leverde **Veraghete van Coekelare** "*2 panpiere ter stede boef*". In 1315-1316 verkocht **Jacob van den Vagheviere** "*2 papieren*" aan de stad aan een prijs die aanzienlijk goedkoper was dan deze die tot dan toe betaald werd. Het jaar daarop, in 1316-1317, zorgde **Marien de Necker** voor "*2 papierkins*" voor Jan Outcorens en Pieter den Visch.

Jan Boenaedse of **Bonage** is voor de periode van 1331 tot 1339 leverancier van papier aan de Brugse klerken. Hij lijkt de eerste vaste leverancier die op regelmatige basis papier kan bezorgen aan de Brugse klerken. Hij levert telkens grote en/of kleine "*panpiere*".²⁰⁵ We stellen vast dat Jan Boenaedse geen voltijds papierverkoper was.

200 SAB, St.Rek. 1304-05.

201 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire..., Introduction*, p.103.

202 SAB, St.Rek. 1306-07.

203 SAB, St.Rek. 1307-08.

204 SAB, St.Rek. 1311-12.

205 SAB, St.Rek. 1331-32: f. 105r; 1333-34: f. 88r; 1334-35: f. 94r; 1337-38: f. 143v; 1338-39: f. 121r. "*panpiere*" moeten we interpreteren in de betekenis zoals we eerder hebben gesteld: boek of register van papier. De aanduiding groot of klein kan zowel op het formaat als op de dikte slaan.

Hij verhandelde ook salpeter, terpentijn, amber, sulfer enz...²⁰⁶ Daarmee kunnen we hem indelen bij de beroeps categorie van kruideniers. Dit bevestigt de trend van “*specyer*” als papierverkoper. **Thomas de Specyer** leverde papier of papieren boeken, van verschillende formaten, aan de stad binnen één jaar: 1339-40.²⁰⁷ Uit zijn naam leiden we af dat hij kruidenier was en vooral handelde in specerijen, kruiden en luxe-artikelen.

Guy de Brune is zowat de grootste papierleverancier die naar voor komt uit de Brugse stadsrekeningen. Hij leverde papier aan de verscheidene sectoren van de administratie en voor diverse bestemmingen: moederboeken, presentboeken, maandboeken, papier voor de klerken op het stadhuis, voor de treforie, voor Bertelmeus van Steene, enz.²⁰⁸ Guy de Brune woonde in de Zouterstraat, nu Academiestraat. Was deze straat het middelpunt van de Brugse papierhandel? Deze stelling is evenwel niet na te gaan. Men moet belang aan deze straat hebben gehecht, aangezien men ze, naast de naam van de handelaar, expliciet vermeldde in de stadsrekeningen. Wel weten we dat het natiehuis van de Florentijnen in deze straat, die aan het Beursplein paalde, gevestigd was. Op het einde van de 14de eeuw was dit het hart van de ‘haute finance’ te Brugge.²⁰⁹ Alle Italiaanse natiehuizen hadden er hun vestiging. Dit was als het ware een Italiaanse enclave in de Vlaamse stad. Niet toevallig is het ook Italiaans papier dat gedurende de hele 14de eeuw overheersend is in Brugge. In de wetenschap dat buitenlandse namen steeds ‘vervlaamst’ werden, kunnen we opwerpen dat ook Guy de Brune een dergelijke vertaalde naam was, en dat men zou kunnen spreken van Guido Bruni, of iets in deze aard. Deze wankele bewering heeft echter geen grond om op te steunen, en kan niet worden hardgemaakt. Het feit dat Guy de Brune zich in de Zouterstraat, in een huis in het financieel-economische hart van Brugge, had gevestigd, bewijst wel dat hij een rijk man was.

206 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, III, p. 246. Stadsrekeningen 1345-46: hij verkoopt salpeter, sulfer, colofonien, Grieks pck, terpentijn, walepot, amberpoeder etc.

207 SAB, St.Rek. 1339-40: f. 113v.

208 SAB, St.Rek. 1340-41: f. 126r; 1343-44: f. 122v; 1345-46: f. 126v; 1346-47: f. 115v; 1358-59: f. 104r.

209 RYCKAERT (M.) EN VANDEWALLE (A.) (eds.), *Brugge. De geschiedenis van een Europese stad*, Tielt, 1999, p. 77-85.

Guy de Brune was met zekerheid stadsleverancier van papier voor de jaren 1340-47 en 1358-59. We nemen aan dat Brugge tussen deze twee periodes ook papier afnam van deze handelaar, maar dat dit niet gespecificeerd werd in de rekeningen. Volledigheidshalve vermelden we nog een Guy de Brune als poorter in de “*pointinge*” van 1378-79.²¹⁰ Mogelijk gaat het hier om dezelfde persoon.

Pieter de Coc kreeg de titel van “*den panpiermakere*”. Men kan hem echter bezwaarlijk beschouwen als een papiermaker, arbeider in een papiermolen. In Brugge en de omliggende streek kwamen geen papiermolens voor, en zeker niet in de 14de eeuw. Het natuurlijke reliëf leende zich er niet toe. Voor een papiermolen is immers veel stromend water nodig, met een debiet dat groot genoeg is een water-rad aan te drijven. In een vlak landschap als het Brugse ommeland is daar geen mogelijkheid toe. De enige watermolen in de streek was een oliemolen, die aan het Minnewater gevestigd was.²¹¹ Dit betekende nog niet dat er genoeg stromend en helder water was voor het productieproces van papier. De benaming “*panpiermakere*” moet bijgevolg eerder geïnterpreteerd worden als ‘maker van een register’, met andere woorden: boekbinder. Van dit beroep vindt men wel voorbeelden terug in Brugge, het werd ingedeeld bij de gilde van de librariërs. In 1361 koopt de stad bij hem verscheidene reeds vooraf ingebonden boeken in papier, voor verscheidene doeleinden: een moederboek, twee presentboeken en twee maandboeken.²¹²

In 1386-87 kocht Jan Drelinghe bij **Pietren van Oylly** twee papieren boeken aan ten behoeve van de stadsrekening.²¹³ Uit diens vreemde naam kan onmogelijk zijn afkomst of een beroep(skenmerk) worden afgeleid.

In het boekjaar 1395-96 leverde **Jan van den Bussche** drie grote boeken in papier aan de “*overziere der weesen ende zinen ghesellen*”.²¹⁴ Daarmee doelt men op de klerken die zich bezighouden met de hele

210 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, II, p. 349.

211 RYCKAERT (M.) EN VANDEWALLE (A.) (eds.), *Brugge...*, p. 18. Door de dam die daar gebouwd was, was een soort stuwmeertje ontstaan. Naast deze dam kon in uitzonderlijke omstandigheden een watermolen functioneren. Dat betekende nog niet dat er genoeg stromend en helder water was, nodig voor het productieproces van papier.

212 SAB, St.Rek. 1360-61: f. 99r.

213 SAB, St.Rek. 1386-87: f. 138v.

214 SAB, St.Rek. 1395-96: f. 78v.

administratie van wezen en wezengoederen, zoals de “*clerk van weesen*”. Het desbetreffende register werd benut om er de wezengoederen, bezoldigingen en vergunningen in te schrijven. Er is niets geweten over de handelsactiviteiten van Jan van den Bussche.

Willem de Backere was “*specyer*” en poorter. Daarvan getuigt een akte van 1384, waarin bevestigd wordt dat hij geld heeft ontvangen van de stad Brugge, ter betaling voor de leveringen gedaan aan het hotel van de graaf van Vlaanderen.²¹⁵ Hij heeft een aanzienlijke politieke loopbaan opgebouwd in Brugge. Tussen 1383 en 1391 zetelde hij onafgebroken in het Brugse stadsbestuur, nu eens als schepen, dan weer als raadslid. Het is niet verbazingwekkend dat hij, net in een jaar waarin hij als schepen zetelt, twee riemen papier mag leveren aan de stad.²¹⁶

De laatste handelaar in beschrijfstoffen die kan worden afgeleid uit de rekeningen van het laatste kwart van de 14de eeuw, is **Jacob Carizaen**. Hij voorziet de stad vooral van reeds vooraf ingebonden boeken in papier. Het merendeel wordt gebruikt om de wezengoederen in te noteren.²¹⁷ Het papier wordt geleverd aan Jacob de Verse, klerk van de Weeskamer. Daarnaast verkocht hij ook nog los papier en een papieren boek ter gebruik van “*de pointinghe*”.²¹⁸ Jacob Carizaen blijft nog lange tijd papierleverancier van de stad. In 1432 levert hij nog vier papieren boeken aan de tresorie. Ook bezorgt hij de papieren registers om voor het eerst Hallegeboden in op te tekenen.²¹⁹

Librariërs en kruideniers: twee soorten papierhandelaars

De librariërs waren boekschrijvers en scribenten.²²⁰ Zij transcribeerden en kopieerden documenten in dienst van de stad. De documenten werden per afgeleverd stuk betaald. Voor de exemplaren die zij produceerden, voorzagen ze zelf in hun beschrijfstoffen.²²¹ Dit kon

215 Pol. Ch. 1ste reeks, 656; GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, II, p. 481.

216 SAB, St.Rek. 1386-87: f. 138r.

217 SAB, St.Rek. 1396-97: f. 93v; 1397-98: f. 96v.

218 SAB, St.Rek. 1393-94(1): f. 52v en Reeks 216, Annexe bescheiden: Rek. Point. 94-95: f. 41r.

219 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 58 en 61.

220 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire...*, *Introduction*, p. 138-140.

221 cf. infra p. 25.

zowel perkament als papier zijn. Misschien kochten ze hun papier zelfs aan bij een van de kruideniers. In die zin zouden ze dan, als gebruiker van het papier, tussenpersoon zijn tussen werkelijke handelaar en werkelijke koper. Vandaar misschien dat de boeken reeds ingebonden en klaargemaakt werden aangekocht. Vandaar ook dat ze zowel perkament als papier ‘verhandelden’.

Kruideniers, of “*specyers*”, verhandelden enkel papier, geen perkament. De reden daarvoor is waarschijnlijk dat de beschrijfstof, steeds door de Italianen verhandeld, als luxeproduct met de andere luxeproducten, zoals allerlei specerijen, aluin, oliën, etc. werd verhandeld en verscheept. Op deze manier werd papier misschien nog altijd als exotisch product behandeld. De benaming “*specyer*” komt slechts eenmaal voor, bij Thomas de Specyer. We leiden af dat andere personen eveneens kruidenier waren aan de hand van de overige goederen die ze verhandelden, zoals sulfer, specerijen, etc.

Papier werd verkocht in de “*cruudhalle*”, dit is de plaats in de ‘Oude Halle’ waar de kruideniers hun waren aan de man brachten. Deze kruideniers waren verenigd in de ‘nering van de Kruidhalle’.²²² Gilliodts-Van Severen wijst op een ordonnantie uit 1304, vernieuwd in 1469 die de kruideniers verbiedt meer dan drie balen papier samen van een soort te verhandelen met vreemdelingen.²²³

Per definitie ressorteerden de personen die papier verhandelden in het Brugse onder de librariërs-gilde. A. Schoutet omschrijft de leden van de librariërs-gilde, de librariërs, als “personen, wier bedrijf in verband staat met het boek”²²⁴, onder meer boekschrijvers, miniaturisten, boekverkopers, boekbinders, drukkers en schoolmeesters. Het gaat met andere woorden om een gilde die heel uiteenlopende beroepen verenigde. Als we het begrip ‘librariërs-gilde’ in de mond nemen, moet er worden genuanceerd: de wettig erkende gilde is slechts opgericht na 1426.²²⁵ Daarvoor waren reeds verscheidene librariërs in een asso-

222 DE MEYER (I.J.), *Origine des apothicaires de Bruges*, Bruges, 1842, p. 17-22.

223 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Inventaire... Introduction*, p.135.

224 SCHOUTEET (A.), Inventaris van het archief van het voormalig gild van de Librariërs en van de vereniging van schoolmeesters te Brugge, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 100, 1963, p. 228.

225 In 1426 deden de Brugse schepenen uitspraak in een geschil tussen het ambacht van de beeldenmakers en een groep Brugse librariërs. Van een librariërs-gilde wordt nog niet gesproken. In 1454 bestond de gilde wel al, van toen dateren de oudst

ciatie verenigd. Deze associatie is geleidelijk aan verder uitgegroeid tot een erkend gild, dat ernaar zal streven de beroepsactiviteiten van zijn leden te beschermen en alle vakgenoten tot aansluiting bij het gild te verplichten.

De librariërs kan men, in de lijn van hun andere beroepsactiviteiten, niet als papierhandelaars beschouwen. 'De papierhandelaar' is sowieso een fictief persoon. Men dreef geen handel in papier alleen. Het verhandelen van papier werd steeds gecombineerd met verhandelen van andere waren of met andere activiteiten. Zo is het bij de kruideniers en zo is het niet anders bij de librariërs.

Als we de fundamentele bepalingen in de eerste officiële reglementering van 1457 toepassen met betrekking tot papier, komen we tot de volgende bevindingen.²²⁶ De librariërs kochten papier aan bij de buitenlandse papierhandelaars, voornamelijk Italianen en vanaf het einde van de 14de eeuw en later steeds meer Fransen, of bij de plaatselijke papierhandelaars, de kruideniers. Vervolgens maakten ze zelf het papier klaar voor gebruik. Het papier moest worden versneden en ingebonden in codexvorm.²²⁷ In deze vorm werd het papier, dat dan tot papierboek was verworden, verhandeld en verkocht, onder andere aan de Brugse stadsadministratie.

Enkele passages in de stadsrekeningen kunnen deze visie staven. Al vroeg in de 14de eeuw, in de stadsrekening van 1306-07 wordt een uitgave van 20 s. opgetekend, uitgegeven door Michiel den Appelcoper, een stadsklerk, voor een papierboekje dat hij heeft gekocht bij Michiel den Binder. Het papier werd niet los verkocht maar in boekvorm, en de naam van de verkoper wijst op het beroep van boekbinder. Dit beroep valt onder de beroepen die tot de later librariërs-gilde gaan behoren. In de rekening van 1360-61 werden vijf papieren boeken aangekocht bij Pieter de Coc. Hij draagt de titel "*den panpiermakerre*". Hij moet dus eveneens boekbinder zijn geweest.²²⁸

bewaarde rekeningen. Deze wijzen naar inhoud en vorm op een ouder bestaan van de gilde. SCHOUTEET (A.), Inventaris..., p. 232.

226 SCHOUTEET (A.), Inventaris..., p. 232: de functieomschrijving van een librariër luidt: "*boucken te makene, te scrivene, te bindene of te reedene, ..., of met de coopmanschepe van der librarie ende datter toebehoort te doene, ...*".

227 In vele gevallen was het zelfs niet nodig te versnijden, was het formaat van papier ideaal om in te binden. Het werd gewoon in tweeën geplooid en ingebonden, in folio-formaat: 2°.

228 Cf. supra p. 251.

Het is evident dat librariërs niet enkel papieren boeken inbonden en verkochten. In 1341-42 koopt de stad tot tweemaal toe vijf “*bondeken fronsyns*” van Godevrïde den Liberaris. Ene Jan Louze verkocht de stad vijfmaal vijf “*ybond*”. Hier wordt geen vermelding gemaakt van een reeds geprepareerd en ingebonden boek, maar wordt de hoeveelheid uitgedrukt in ‘bondeken’.

De plaatselijke papierhandelaars waren echter slechts tussenpersonen tussen consument en producent. Met andere woorden, waar haalden de Brugse papierhandelaars hun papier vandaan? Rechtstreeks bij de bron, de papiermaker; of via andere tussenpersonen?

Papier: een importproduct

Voor 1400, zijn in Vlaanderen geen papiermolens gekend, met uitzondering van Houplines in 1389.²²⁹ In de nabije omgeving van Brugge kunnen zich ook nooit papiermolens hebben gevestigd, om redenen die reeds aangehaald werden: reliëf en geografische ligging. De voorwaarden voor de oprichting van een papiermolen waren immers niet gering. Nergens hebben we aanwijzingen aangetroffen die wezen op een mogelijke aanvoer van papier uit Houplines.

Brugge kon zich dus voor een belangrijke grondstof voor de stedelijke administratie, haar papiervoorziening, niet beroepen op een eigen productie, en was bijgevolg aangewezen op import. Deze import kwam vooral uit Italië.²³⁰ We vinden daarvan sporen terug, onder meer in de Genuese notariële archieven, bestudeerd door R. Doehaerd en L. Liagre-De Sturler. In 1370 liet een Florentijnse han-

229 Het vroegste centrum van papierproductie in de Nederlanden was Houplines, gelegen in het graafschap Vlaanderen. De ‘Moulin de Molimont’ was eigendom van de heer van Poecke die het in leen hield van hertog Filips de Stoute. Samen met drie andere watermolens (twee graanmolens en een oliemolen) stond de papiermolen op de rechteroever van de Leie. De molen werd voor het eerst vermeld in 1389, maar is waarschijnlijk opgericht tussen 1373 en 1389. Houplines ligt nu op Frans grondgebied: dép. Nord, arr. Lille, cant. Armentières. ARNOULD (M.A.), *Quand sont apparus les premiers moulins à papier dans les anciens Pays-Bas?*, in: *Villes d’Imprimerie et Moulins à Papier du XIVe au XVIIe siècle. Aspects économiques et sociaux*. Internationaal Colloquium. Spa 11-14-IX-1973. Handelingen (Pro Civitate, Historische Uitgaven, 43), Brussel, 1976, p. 269-275.

230 We kwamen tot deze conclusie bij een korte beschouwing van de herkomst van de watermerken. Cf. infra.

delaar, Matteo de Ricci, zich in Genua verzekeren voor elf balen papier die hij van Genua naar Sluis zou verschepen.²³¹ Op het einde van de 14de eeuw was de Brugse haven immers al niet meer toegankelijk voor grote zeeschepen, en moesten die de voorhavens van Brugge aandoen: Sluis of Damme. Daar konden de goederen worden overgeladen op kleinere rivierscheepjes om naar Brugge te worden getransporteerd.²³²

De handelscontacten met Italië verlieden uiteraard niet enkel via de Genuezen. Ook Venetianen en Florentijnen hadden al permanente vertegenwoordigers in Brugge vanaf de eerste decennia van de 14de eeuw. In een Brugs reglement over de handel met Lombarden (1380) worden in een lijst van goederen onder meer acht stuks papier vermeld.²³³ Gilliodts-Van Severen heeft het over handel met de Venetianen, waarbij ook papier tot de handelswaar werd gerekend.²³⁴

De voorgaande voorbeelden dateren alle van de tweede helft van de 14de eeuw. Het papier werd echter reeds veel vroeger ingevoerd. Te Genua leende Grimaldo de Sancto Donato een som geld die hij investeerde in zeep en papier, te verhandelen in Vlaanderen.²³⁵ Aangezien Brugge in het begin van de 14de eeuw veruit de belangrijkste haven- en handelsstad was van Vlaanderen, kunnen we met grote zekerheid stellen dat dit zijn eindbestemming was.²³⁶

231 LIAGRE-DE STURLER (L.), *Les relations commerciales entre Gènes, la Belgique et l'Outremont, d'après les archives notariales Génoises (1320-1400)*, (Institut Historique Belge de Rome, Etudes d'histoire économique et sociale, vol. VIII) Brussel-Rome, 1969, II, p. 409-410.

232 NICHOLAS (D.), The English trade at Bruges in the last years of Edward III, in: *Journal of Medieval History*, 5, 1979, p. 24.

233 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges. Recueil de documents concernant le commerce intérieur et maritime, les relations internationales et l'histoire économique de cette ville*, Brugge, 1904-06, I, p. 319.

234 GILLIODTS-VAN SEVEREN (L.), *Cartulaire de l'ancienne Estaple...*, I, p. 165-178. Hij heeft het vooral over de 15de eeuw.

235 DOEHAERD (R.), *Les relations commerciales entre Gènes, la Belgique et l'Outremont, d'après les archives notariales Génoises aux XIIIe et XIVe siècles*, (Institut Historique Belge de Rome, Etudes d'histoire économique et sociale, vol. IV) Brussel-Rome, 1941, III, p. 1096-1097.

236 De koopman reisde wellicht over zee. Voor Vlaanderen, en zeker Brugge, was dit de gemakkelijkste en meest rendabele route. Dat de handelaar de route over het vasteland heeft genomen is weinig waarschijnlijk, daar hij zijn goederen in Vlaanderen zou van de hand doen en niet op een van de jaarmarkten in Champagne, wat voor de meeste Genuezen die de landroute volgden, het reisdoel was.

Het is evident dat Brugge, als een van de meest bloeiende handelssteden van Europa, niet enkel tot afnemer en eindbestemming van de papierhandel diende. Brugge was evengoed doorvoerhaven van waaruit heel Noord-Europa en Engeland werd bevoorraad van Italiaanse en Oosterse producten en goederen, waaronder ook papier. Brugge kan beschouwd worden als een soort stapel voor papier.

Een document dat de functie van Brugge als doorvoerhaven voor onder meer papier belicht, dateert van 1371.²³⁷ Een vloot met goederen bestemd voor Engeland werd geconfisqueerd in Sluis, als représaille voor de aanhoudende Engelse piraterij. Deze in beslag genomen goederen werden geïventariseerd, per schip en met vermelding van de verkopers en de afnemers. Dit document is enig in zijn soort en bevat heel waardevolle informatie over de Brugse handel. Handelaars die nog geen betalingen hadden ontvangen voor hun handelswaar, kregen de verbeurde goederen terug. Aldus kent men de (Brugse) koopman-verkoper, de Engelse klant, en de persoon die zich borg stelde voor de transactie. We weiden niet verder uit over de manier van handeldrijven in Brugge via het makelaarsstelsel. Alle transacties die werden uitgevoerd moesten via een Brugse makelaar of waard passeren, die als tussenpersoon fungeerde.²³⁸

In totaal werden drie balen papier geconfisqueerd. Op elke baal stond een verschillend handelaarsmerk. Ze werden getransporteerd op hetzelfde schip, het grootste van de vloot, onder het gezag van Matthijs Claissonne. Geen van de balen papier waren reeds betaald, en werden bijgevolg teruggeleverd aan de verkopers. We onderscheiden twee papierhandelaars: Gillis den Heict verkocht twee balen, een aan Henry Stasins en de andere aan William Pastelen, en Lisebette van den Postine verkocht een baal aan Wilkoc Hoe.²³⁹

237 SAB, Pol. Ch. 616.

238 Voor meer info over het makelaars- of waardensysteem, zie: GREVE (A.), *Hansen, Hosteliers und Herbergen; Studien zum Aufenthalt hansischer Kaufleute in Brügge im 14. und 15. Jahrhundert*, Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling RUG, 1998.

239 De handelaarsmerken waren die van de bestemming. De drie balen hadden elk een afzonderlijk handelsmerk, voor de drie verschillende destinatarissen: Henry Stasins, Wilkoc Hoe en William Pastelen. Voor een weergave van de handelaarsmerken verwijzen we naar: NICHOLAS (D.), *The English trade at Bruges in the last years of Edward III*, in: *Journal of Medieval History*, 5, 1979, p. 23-61.

Een baal was geen aanduiding van een vast gewicht of voorgeschreven hoeveelheid. Het prijsverschil is zo groot, zelfs tussen twee balen bij dezelfde handelaar, dat eenzelfde hoeveelheid van een product van identieke kwaliteit onmogelijk is. Vermoedelijk kwamen de Engelse bestellingen binnen bij de Brugse papierhandelaar, een hoeveelheid die werd uitgedrukt in een aantal riemen of cahiers, en werden deze bestellingen ingepakt en klaargemaakt voor verscheping. Zo'n geheel kreeg de vage omschrijving als "bale", zonder een indicatie te willen zijn van enige kwantiteit van het handelsproduct. De autoriteiten die de aangeslagen goederen inventariseerden, hadden dan ook geen weet van de hoeveelheid papier die deze drie balen bevatten, en daardoor kunnen we enkel een gissing maken van de hoeveelheden, als we de kostprijzen beschouwen.

De aanvoer van papier in Brugge was in Italiaanse handen. Dit is een logisch gegeven, aangezien de Italianen de internationale handel monopoliseerden, en het verhandelde product van Italiaanse makelij was. In de 14de eeuw waren Genuezen dominant, voor de 15de eeuw kwamen ook Venetianen papier verhandelen.

De Brugse geldwisselaars Collard de Marke en W. Ruweel

Zoals reeds enkele malen vermeld, was Brugge in de 14de eeuw de draaischijf van de internationale handel. De belangrijkste kooplui, Oosterlingen en Italianen, hadden te Brugge hun hoofdzetel. Brugge was niet alleen de 'gateway' naar andere regio's maar was tevens een centrum van de toenmalige Europese financiële wereld, de bakermat van het kapitalisme.²⁴⁰

Voor het transfereren van de diverse liquiditeiten en door de nood aan omzetting van kapitaal in een andere munt, werd beroep gedaan op een netwerk van geldwisselaars.²⁴¹ Italiaanse wisselhandelaars waren verantwoordelijk voor de lange afstandstransacties, de Brugse geld-

240 Deze term wordt gebruikt door J. Murray, in: MURRAY (J.), Een bakermat van het kapitalisme: Brugge in de 14de eeuw, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 131, 1994, p. 167-177.

241 C. de Marke bijvoorbeeld had op zijn minst twaalf verschillende gouden muntsoorten in kas. MURRAY (J.), Een bakermat..., p. 174.

wisselaars voor de plaatselijke transacties en de woekeraars voor het verstrekken van consumptiekrediet.²⁴² Ook de Brugse stadsadministratie werkte vaak samen met verschillende wisselaars, bijvoorbeeld voor leningen en het delgen van een schuld.²⁴³

Twee Brugse wisselaars uit de 2de helft van de 14de eeuw zijn ons bekend. Als door een gelukkig toeval bleven een aantal van hun gebruiksdocumenten bewaard. Het faillissement van de beide wisselaars heeft tot een inbeslagname door de stadsautoriteiten van hun goederen en documenten geleid, als 'bewijsstukken voor een proces'.²⁴⁴ De stad gaf immers de waarborg aan de naties van de vreemde kooplui de verliezen van hun leden bij dergelijke faillissementen te vergoeden.²⁴⁵

Gewoonlijk gebruikte een wisselaar volgens de Roover drie soorten documenten om zijn boekhouding bij te houden: het grootboek, het journaal en het dagelijks kasboek. Van deze laatste soort werden geen exemplaren bewaard. Van Willem Ruweel bezit het Brugse stadsarchief één grootboek, van de boekhouding van Collard de Marke zijn er vijf grootboeken en twee journalen bewaard gebleven. Deze documenten dateren alle van tussen 1366 en 1370 en zijn in papier. Vooral de grootboeken zijn heel lijvige registers, in folioformaat. Het formaat van de journalen is een langwerpige kwarto; dit vreemde formaat werd gekozen voor zijn gebruiksgemak. Het langwerpige formaat kon men makkelijk op de knieën leggen als ergens op een onvoorziene plaats of in onvoorziene omstandigheden iets moest worden neergeschreven.²⁴⁶ Deze journalen werden bijgehouden van dag tot dag, en werden later grotendeels, integraal of via verwijzin-

242 MURRAY (J.), Een bakermat..., p. 169., naar: DE ROOVER (R.), *Money, banking and credit in mediaeval Bruges. Italian merchant-bankers, lombards, and money-changers. A study in the origins of banking.* Cambridge, 1948, xvii + 420 p.

243 DE ROOVER (R.), Le livre de comptes de Guillaume Ruyelle, changeur à Bruges (1369). Contribution à l'histoire des finances privées au Moyen Age et à celle de la comptabilité commerciale en Belgique, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 77, 1934, p. 37.

244 DE ROOVER (R.), Quelques considérations sur les Livres de comptes de Collard de Marke (1366-1369), précédées d' un aperçu sur les archives commerciales en Belgique, in: *Bulletin d'études & d'informations de l'Ecole Supérieure de Commerce St. Ignace*, Antwerpen, 1930, p.14.

245 MURRAY (J.), Een bakermat..., p. 168.

246 THOMAS (P.), Le registre de Guillaume d'Auxonne, in: *Revue du Nord*, 10, 1924, p. 9.

1369

1. Dankte verpene s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369

2. Dankte verpene s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369

3. Dankte verpene s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369

4. Dankte verpene s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369

5. Dankte verpene s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369

6. Dankte verpene s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369

7. Dankte verpene s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369

8. Dankte verpene s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369

9. Dankte verpene s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369

10. Dankte verpene s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369
 s' bouden in ma 1369

Bladzijde uit het grootboek van de Brugse wisselaar Willem Ruweel, 1369: een van de vroegste voorbeelden van het gebruik van papier voor particuliere boekhoudingsregisters (Brugge, Stadsarchief, reeks 305: Koopmansboeken).

gen, in het grootboek overgeschreven.²⁴⁷ Het grootboek was in feite het definitieve net-register waarin de rekeningen en verschuldigde bedragen van de handelsrelaties werden opgetekend.²⁴⁸

De boekhoudkundige werkwijze was voor beide wisselaars ongeveer gelijk. Men werkte met een prototype van dubbele boekhouding: in de ene kolom werd het krediet / tegoed opgetekend, in de andere kolom het debet / de schuld.²⁴⁹ In feite waren de grootboeken niet meer dan registers met lopende rekeningen, gestructureerd volgens alfabetische volgorde van de voornamen van de cliënten.²⁵⁰

Naast de grootboeken en journalen die werden bewaard, werd er gebruik gemaakt van kasboeken waarin de inkomsten en uitgaven werden genoteerd. Daarvan zijn er geen exemplaren overgebleven, uitgezonderd het fragment op de laatste folio's van het grootboek van Ruweel.²⁵¹ Aangezien het grootboek en het journaal beide van papier waren, zal het kasboek eveneens uit deze beschrijfstof hebben bestaan, zoniet uit wastafeltjes die telkenmale wanneer men ze niet meer nodig had werden uitgewist. De papieren registers gebruikt door de geldwisselaars waren heel omvangrijk in vergelijking met andere papieren documenten van die tijd. Het papier (van het grootboek) is van groot formaat, van goede kwaliteit, in folio samengebonden in een lederen band.

We kunnen met zekerheid stellen dat de geldwisselaars hun boeken kant en klaar hebben aangekocht of eventueel op bestelling hebben laten vervaardigen bij een librariër. In de registers zijn namelijk telkenmale heel wat folio's blanco gebleven.²⁵² Dit kan eveneens een aanduiding zijn van de levensstandaard van de geldwisselaars. Men achtte het niet nodig de blanco folio's uit te snijden en te hergebruiken, terwijl papier nog relatief duur was.

In beide grootboeken van 1369, zowel van Ruweel als van de Marke, zijn veel folio's weggeknipt. Bij de grootboeken van de Marke

247 "*...men aultre papier...*": in het grootboek verwijst de Marke naar zijn Journaal.

DE ROOVER (R.), *Le livre de comptes de Guillaume Ruyelle...*, p. 64.

248 DE ROOVER (R.), *Le livre de comptes de Guillaume Ruyelle...*, p. 20.

249 DE ROOVER (R.), *Le livre de comptes de Guillaume Ruyelle...*, p. 21.

250 DE ROOVER (R.), *Le livre de comptes de Guillaume Ruyelle...*, p. 64.

251 DE ROOVER (R.), *Le livre de comptes de Guillaume Ruyelle...*, p. 65.

252 In het register SAB 305/4, dat 443 ff. telt, zijn zelfs 190 ff. onbeschreven.

was dit niet het geval. In het grootboek van W. Ruweel werd zelfs minstens een volledig katern weggesneden. Was er dringend papier nodig voor andere doeleinden en heeft men blanco folio's weggesneden? Of waren de folio's beschreven en heeft men ze weggesneden om nog onbekende redenen in verband met het bankroet van de geldwisselaars? Aangezien de weggeknipte bladen niet meer te traceren zijn, blijven we het antwoord schuldig.²⁵³

Watermerken in Brugse documenten

Door het bestuderen en vergelijken van de watermerken die in het papier werden aangetroffen, kunnen we tot stellingen en conclusies komen met betrekking tot herkomst, documentstructuren en papiervoorraden.

Papiervoorraden

Voor Brugge zien we een fenomeen van voorraadvorming verschijnen. Voor de stadsrekeningen van de jaren 1382, 1384-85 en 1385-86 werd telkens van eenzelfde merk papier gebruik gemaakt, voorzien van een watermerk dat een griffioen afbeeldt. Een schepvorm kan in het beste geval twee jaar worden gebruikt en dient dan vernieuwd te worden. Dus kunnen we hier in 1385-86 niet te maken hebben met vers geïmporteerd papier, aangezien er drie jaar terug reeds papier gebruikt werd dat gemaakt was op dezelfde vorm in dezelfde papierfabriek. Dat er een stock bestond is dus een vaststaand feit, wel blijven verschillende mogelijkheden open waar die zich bevond: bij de verbruiker (Brugse stadsadministratie), bij de librariërs, bij de papierhandelaar of bij de producent zelf?

Een ander voorbeeld, eveneens uit de stadsrekeningen: stadsrekeningen 1381-82 en 1387-88 dragen beiden een identiek 'drie bergen'-watermerk. Als het papier voor de stadsrekening van 1381-82

253 Ofwel waren de weggeknipte folio's beschreven, ofwel werden ze uitgeknipt en achteraf beschreven. De kans is klein dat ze ergens bewaard gebleven zijn. Mocht dit het geval zijn, dan kan de herkomst van deze overgebleven folio's worden bewezen door een vergelijkend onderzoek van de watermerken in het papier.

gebruikt is binnen het jaar van de productie van dit papier, dat gemaakt werd met een nieuwe vorm, dan is het papier gebruikt voor de stadsrekening van 1387-88 al minstens vijf jaar oud voor het werd beschreven. (eerste papier gemaakt in 1381, beschreven in 1382, vorm na twee jaar uit productie genomen: 1383, rekening geschreven in 1388). Dit wijst opnieuw op het bestaan van een voorraad.

Deze stock zal zich niet bij de producent bevonden hebben. De geproduceerde voorraad moest zo vlug mogelijk verhandeld worden. Meest waarschijnlijk bevond de stock zich bij de handelaars en bij de librariërs, en kan Brugge dus beschouwd worden als stapel van papier.

Het watermerk 'letter R' werd, zoals we reeds vermeldden, gebruikt in de documenten SAB 208/1 en SAB 226/1. Voor het eerste register van de Wezengoederen en de rekeningen van de Oude Halle werd dus dezelfde soort papier gebruikt. Nochtans werden de boeken opgemaakt door verschillende klerken, de rekeningen van de Oude Halle door de tesorier of zijn klerk, het register van de Wezengoederen door de klerk van de Weeskamer. De gelijkenis moet in een vroeger stadium worden gezocht. De klerken kochten hun papier veelal, reeds versneden en ingebonden, aan bij een librariër.

Beide klerken, zelf verantwoordelijk voor de aankoop van hun beschrijfstoffen, kochten hun afgewerkte blanco registers blijkbaar (toevallig of niet?) bij dezelfde librariër. Deze persoon had voor de twee registers van dezelfde voorraad papier genomen. Zo' n voorraad was vlug opgebruikt (daarvan getuigen de vele registers met diverse soorten watermerken), de registers moeten kort na elkaar zijn vervaardigd. Zeker is dat ze ongeveer gelijktijdig in gebruik werden genomen.

Gelijkaardige voorbeelden treffen we aan bij de veelvuldig voorkomende 'éénhoornkoppen'. Eenzelfde watermerk werd zowel gebruikt in het kleine 'handboekje van renten van wezen' (SAB 223/16) als in het grote register van de "*pointingen*" (SAB 252/4). Papier met dezelfde watermerken werd gebruikt in een register van Wetsvernieuwingen (SAB 14/2) en in een band met 'Wezerij-voogdijschappen'. Zoals hoger reeds uitgebreid verklaard, vermoeden we dat de reeds voorgeprepareerde registers naar éénzelfde librariër leidden en dat het identiek zijn van de papiersoort van verschillende documenten geenszins wijst op éénzelfde gebruiker van dat papier of bijgevolg ook dezelfde schrijver van dat document.

Deze voorbeelden bevestigen ons beeld over de aankoopstrategieën van de Brugse stadsadministratie. De klerken (gebruikers) moesten zelf instaan voor hun bevoorrading van administratief materiaal, waaronder ook de beschrijfstof, drager van vele documenten.

Documentenstructuur

Twee van de Brugse papieren registers van vóór 1400, bevatten uitzonderlijk veel diverse watermerken.

De inventaris van de beslagname van 1371 die we aantreffen in de Reeks Politieke Charters, nr. 616 is een document van amper een dertigtal folio's. Toch bevatten deze folio's niet minder dan zes verschillende watermerken, waarvan slechts één vormenpaar. Het document bestaat als het ware uit een samenraapsel van verschillende papiersoorten. Dit doet het vermoeden rijzen dat de autoriteiten voor het opstellen van de inventaris zonder schroom papier hebben gebruikt afkomstig van de drie balen die tot de lading behoorden (en eigenlijk moesten worden teruggegeven aan de rechtmatige eigenaar: de handelaar-verkoper). Men nam geen papier van één baal, maar van de drie verschillende balen, zodat de verdwijning van enkele bladen niet zou opvallen (door gewichtsverschil).

Het register van de "*pointinghe*" (SAB 252/4) van 1394 bevat een record aantal watermerken: dertien verschillende watermerken (in vijf groepen) waarvan vijf vormenparen. Het register bevat dan ook 325 folio's. Mogelijk had de librariër geen papier meer genoeg in voorraad en moest hij met overschotjes werken. Een meer plausibele verklaring, vooral door het voorkomen van de vijf groepen, is dat het register achteraf is samengebonden. De "*pointinghe*" werd geheven voor elk van de zestendelen afzonderlijk. Dit resulteerde in afzonderlijke optekeningen van namen en bedragen, op afzonderlijke bundels papier, die na de "*pointinghe*" werden samengebonden om te worden geklasseerd. Zekerheid daaromtrent hebben we echter niet.

Herkomst van het papier

Uit de studie van de watermerken en vergelijking met de repertoria van onder meer Briquet en Piccard kunnen we besluiten dat Brugge bleef vasthouden aan Italiaans papier doorheen de hele 14^{de}

eeuw. Het Franse papier heeft nog geen vaste voet aan de grond. Voor de laatste drie decennia van de 14de eeuw werd telkens slechts één Franse papiersoort aangetroffen. De aanwezigheid van vele Italiaanse handelaars in de Brugse binnenstad is niet vreemd aan deze evolutie. Al dan niet met het nodige lobbywerk werd een afzet van hun producten gegarandeerd.

Het probleem van de verdwenen folio's

In diverse papieren registers die we hebben geraadpleegd werd een grote hoeveelheid bladen uit het register verwijderd, weggesneden, soms gedeeltelijk maar meestal beslaat het een volledig blad. In enkele gevallen werden zelfs complete katernen verwijderd. We zijn niet zeker wanneer deze bladen uit de registers verwijderd zijn. Een mogelijkheid die niet uit te sluiten valt, is dat iemand recent, in de 19de of 20ste eeuw de bladen heeft verwijderd. Daarmee verwijzen we naar het voorbeeld van de aangelegde papier- en watermerkcollectie van het Algemeen Rijksarchief te Brussel.²⁵⁴ De archivariissen Pinchart en Piot namen uit elk document in papier een blanco blad en voegden al deze bladen samen, met een beschrijving van de vindplaats en het watermerk. Zo kwam men tot een handgeschreven, zeventendig repertorium. Voor Brugge menen we dat deze mogelijkheid echter zeer onwaarschijnlijk lijkt. In enkele registers zijn immers meer dan één blad verwijderd, meer dan nodig voor een repertorium van bovenvermelde aard. Een soortgelijk document als dat in Brussel hebben we overigens niet aangetroffen.

Hoogstwaarschijnlijk zijn deze bladen uitgesneden voor gebruik in andere documenten, voor los papier dat men nodig had voor een kladfunctie of om terloops iets op te noteren. Dat is misschien de reden waarom er zo weinig vermeldingen zijn voor het papier dat gebruikt werd ter voorbereiding van andere documenten. Als men papier nodig had, nam men wat teveel was in een ander boek of register. Als dit het geval was, is er op deze manier een groot gevaar voor een mogelijke antidatering van documenten.

254 ARA, Manuscrits Divers, nrs. 2771-2777bis: PIOT et PINCHART, Spécimens de papiers recueillis dans diverses collections de documents qui composent les Archives Générales du Royaume de Belgique.

Besluit

Het gebruik van papier door de Brugse klerken en pensionarissen en voor de verschillende documententypes is heel divers. Het gebruik van papier begint algemeen te worden in de jaren '30 van de 14de eeuw. Diegenen die zich het laagst bevonden in de hiërarchie waren de eerste gebruikers van papier. De gewone stadsklerken gebruikten reeds papier vanaf 1316-17. Na de grote bronnenlacune is duidelijk dat het gebruik van papier reeds ingeburgerd is. Ook de tresorierklerken gebruiken regelmatig papier vanaf de jaren 1330.

Bij de opperklerken komt papiergebruik iets later op gang. De eerste gebruiker is M. Petyt in de jaren '30 van de 14de eeuw. Vanaf midden 14de eeuw gebruiken de opperklerken, naast overvloedige hoeveelheden perkament, aanzienlijke hoeveelheden papier. Voor de tresoriers zelf kunnen we enkel papiergebruik op het einde van de 14de eeuw vaststellen. Dit papier wordt gebruikt voor het verifiëren van de rekeningen.

Scribenten, die los stonden van de stadshiërarchie en die werden ingehuurd, gebruikten vooral perkament dat ze zelf aanbrachten en aanvoerden, en in mindere mate papier.

Voor de verschillende documententypes valt de overgang naar de nieuwe beschrijfstof op diverse tijdstippen en periode. Voor de weesboeken is men in de jaren 1380 overgeschakeld van perkament op papier. Gelijktijdig schakelde men voor de stadsrekeningen over op de nieuwe beschrijfstof, waarschijnlijk uit kostenbesparing. De weesboeken bleven in papier, de stadsrekeningen werden vanaf 1382 opnieuw op perkament geschreven. Het vroegste gebruik van papier treffen we aan in minuten, afschriften en kopieën.

De documenten van de Brugse administratie zijn onder te verdelen in drie soorten: van financiële, bestuurlijke en juridische aard. Voor de financiële documenten voltrok de overgang naar papier zich het vroegst: vanaf 1340 zijn alle financiële documenten in papier. Op bestuurlijk vlak situeert het gebruik van papier zich vanaf 1363. Voor juridische documenten werd tot het eind van de 14de eeuw perkament gebruikt, papier hanteerde men als klad en voor notities.

De stad Brugge kocht niet in eigen naam papier aan om die dan te verdelen onder haar werknemers. De klerken moesten persoonlijk perkament en papier aankopen en waren genoodzaakt dit bedrag voor

te schieten, om dan later te worden terugbetaald. Onkosten werden op kleine kwitanties geschreven die later in de grote stadsrekeningen werden opgenomen.

Door gebrek aan uniforme gegevens konden we niet tot een prijs-evolutie komen, enkel tot een prijsduiding. Wel tekenden we een partiële prijzevolutie uit voor de beschrijfstoffen van de stadsrekeningen. Het papier is goedkoper dan perkament. Toch is het verschil in sommige jaren minder groot dan algemeen werd aangenomen.

Niet enkel de administraties van officiële instanties zoals de stad Brugge, leerden het gebruik van papier kennen doorheen de 14de eeuw. Ook Brugse geldwisselaars als Collard de Marke en Willem Ruweel apprecieerden de nieuwe beschrijfstof. Reeds in het derde kwart van de 14de eeuw was het gebruik van zeer lijvige papieren registers voor hun boekhouding ingeburgerd.

De papierhandel te Brugge was in handen van twee groepen: enerzijds librariërs, anderzijds kruideniers. Librariërs verkochten zowel papier als perkament. Zij verkochten het papier of perkament meestal reeds samengebonden tot een register. Ze waren verenigd in een groepering die zich later tot librariërs-gilde vormde. Soms werden zij door de stad ingeschakeld in het schrijfproces.

Kruideniers of "*specyers*" verkochten enkel papier als beschrijfstof. De tendens van kruidenier-papierhandelaar wordt bevestigd in andere regio's en landen (Bergen, Italië, Frankrijk). De kruideniers waren verenigd in de 'nering van de Kruidhalle'.

Het papier werd geïmporteerd, vooral vanuit Italië. Van 'inheems' papier uit Houplines is nog geen sprake. Brugge wordt beschouwd als doorvoerhaven en stapel van papier. De papierhandelaars hielden meestal een voorraad papier bij, wat leidde tot een makkelijkere verkrijgbaarheid van het product voor de consument. Brugge krijgt een belangrijke rol toebedeeld als plaats waarlangs het papier wordt verhandeld alvorens over de rest van Vlaanderen te worden uitgevoerd.

Pero Tafur in Brugge, Sluis en Antwerpen (1438)

In september 1438 bezoekt Pero Tafur, een edelman uit Cordoba in het koninkrijk Castilië¹, op zijn wereldreis o. m. ook de Nederlanden. Hij was met twee gezellen op het einde van het jaar 1435 vertrokken uit Spanje waar hij pas in het voorjaar van 1439 terugkeerde. In de lente van 1436 was hij in Rome, een stad die hij uitvoerig bezocht en het verval ervan aanklaagde. Op Hemelvaartsdag (17 mei) vertrok hij vanuit Venetië naar het Heilig Land en Jeruzalem. Daarna ging de reis verder naar Kaïro, Rhodos en Constantinopel waar hij in november 1437 aankwam. Vandaar ging hij naar de Zwarte Zee. Hij trok naar de Don waar veel steur werd gevangen die te krijgen was in Vlaanderen en in Castilië. Op de slavenmarkt van de havenstad Kaffa (toen in het bezit van Genua) kocht hij drie christene slaven vrij, een man en twee vrouwen. Terug in Constantinopel zag hij de Grote Turk Murat II - die hij te Adrianopel / Edirne persoonlijk was gaan bezoeken - met zijn leger voorbij de stadsmuren trekken op weg naar opstandelingen bij de Zwarte Zee. Men vreesde voor een aanval op de stad, maar dit gebeurde niet; eerst enkele jaren later, in 1453, zou Murat Constantinopel innemen. In Venetië - waar hij op Hemelvaartdag, 22 mei 1438 aankwam - liet hij zijn bezittingen, waaronder ook zijn gekochte slaven, achter bij een vriend en nam enkel het geld mee dat hij voor zijn verdere reis nodig had, alsmede wisselbrieven voor handelaars in Brugge. Via Ferrara - waarheen paus Eugenius IV het in 1431 te Bazel begonnen concilie had overgebracht - trok Tafur tijdens de maand augustus over de Gothardpas. Over Bazel en Keulen bereikte hij de Nederlanden en bezocht Nijmegen, 's Hertogenbosch, Lier, Mechelen, Brussel,

1 Koning Juan II van Castilië (1406-1454); zijn dochter Isabella van Castilië (1451-1504) huwde in 1469 met Ferdinand van Aragon (1452-1516), zoon van Juan II, koning van Aragon (1397-1479).

Brugge, Sluis, Atrecht, Gent, Antwerpen, Leuven, waar hij aan de universiteit twee bastaardzonen van hertog Filips de Goede ontmoette. De terugreis verliep dan verder over 's Hertogenbosch en Nijmegen naar Frankfurt waar toen de jaarmarkt werd gehouden die hij minder belangrijk vond dan deze van Antwerpen. Daarna ging het verder door Duitsland naar Praag, Breslau - waar hij op Kerstdag 1438 was - Wenen, Budapest. In januari 1439 was hij terug in Ferrara toen de paus op 16 januari het concilie naar Firenze verhuisde. In Venetië haalde hij zijn bezittingen op en ging scheep naar Sicilië en Sardinië waar het reisjournaal ophoudt.

Het reisverslag kreeg zijn definitieve vorm ca. 1453-1457 wat o.m. blijkt uit berichten over gebeurtenissen die jaren na zijn reis in de bezochte landen hebben plaatsgevonden. Het verslag bleef bewaard in een 17de-18de-eeuws afschrift dat zich bevindt in de Bibliotheca Universitaria van Salamanca². Het werd in 1874 in Madrid uitgegeven door D. Marcos Jiménez de la Espada, "Andanças é Viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos (1435-1439)"³. In 1926 publiceerde Malcolm Letts te Londen een Engelse vertaling van het verhaal: "Pero Tafur. Travels and Adventures 1435-1439". Twee jaar eerder had hij reeds het gedeelte over Brugge en Sluis gepubliceerd in zijn boek "Bruges and its past"⁴. De Engelse uitgave van Malcolm Letts werd door F. Bonneure gebruikt voor een vertaling in het Nederlands in zijn werk "Brugge beschreven. Hoe een stad in teksten verschijnt"⁵. H. Vanderlinden publiceerde een

2 Ms. 1985. O. LILAO FRANCA en C. CASTRILLO GONZALEZ, Catálogo de manuscritos de la Bibliotheca Universitaria de Salamanca, II, Manuscritos 1680-2777, Salamanca, 2002, p. 309-310.

3 Coleccion de Libros Españoles raros ó curiosos, deel 8.

4 Brugge-Londen, 1924, p. 130-133; tweede uitgave in 1926, p.139-142.

5 Brussel, 1984, p. 25-27. Dat een vertaling van een vertaling tot rare toestanden kan leiden, moge hier uit enkele voorbeelden blijken. Tafur spreekt van palen waarop hoofden van terechtgestelden waren vastgezet; M. Letts vertaalt door "high gallows... upon which were fixed the heads of dead men" en bij Bonneure worden dat hoge galgen "waar de hoofden van dode mannen nog aan bengelden". De arme vrouw in Sluis had sinds verscheidene dagen slechte kleine visjes gegeten, "except a few small fish" bij Letts, wat bij Bonneure herleid wordt tot "een kleine vis". Sluis is versterkt met een muur en een gracht, "fortified with a wall and moat" schrijft Letts, "versterkt met een muur en een mote" zegt Bonneure. Te Sluis kunnen de zeeschepen tot aan de stad varen, "they can reach the town walls" specificeert Letts, maar tot ons ongeloof laat Bonneure ze verder doorvaren tot ze "de muren van Brugge bereiken".

gedeeltelijke Franse vertaling - met commentaar - van de reis doorheen de Nederlanden in een bijdrage "Le voyage de P. Tafur en Brabant, en Flandre et en Artois (1438)"⁶.

Onze vertaling uit het Spaans wijkt op verscheidene plaatsen af van de geciteerde Engelse en Franse vertaling. De vertaling is zo letterlijk als mogelijk wat de leesbaarheid niet altijd ten goede komt. Maar ook hier zullen wel discussiepunten blijven bestaan o.m. omdat het niet altijd mogelijk is te achterhalen wat de 15de-eeuwse auteur met een bepaald woord of uitdrukking nu juist heeft bedoeld. Zaken die zijn landgenoten minder goed of niet bekend zijn, legt hij uitvoerig uit, bijv. de werking van eb en vloed in het Zwin⁷.

Het verhaal van Tafur munt niet uit door letterkundige waarde. Het wil in de eerste plaats een verhaal zijn van wat hij heeft beleefd en wat hem het meest heeft geboeid. Wat hij zelf niet gezien heeft of misschien ongeloofwaardig vindt, leidt hij in met "ze zeggen dat...", bijv. dat op een dag 700 schepen uit de haven van Brugge afvaarden⁸ of dat de stad Gent 60.000 man voetvolk had. Feiten worden dikwijls vermeld in heel korte zinnen, als was het een opsomming van handelswaar. Hij springt van de hak op de tak. In de ene stad heeft hij belangstelling voor de monumenten, in de andere heeft hij meer oog voor de handelsactiviteiten. Gewapend met aanbevelingsbrieven van

6 *Revue du Nord*, 5 (1914-1919), p.216-231. Het is opmerkelijk dat de auteur *vecinos* vertaalt door *foyers* (*haarden*) waardoor de 1.500 inwoners van Sluis $1.500 \times 5 = 7.500$ inwoners worden. De 6.000 *vecinos* van Antwerpen worden 16.000 haarden wat 80.000 inwoners geeft! (Voor Sluis wordt nu het aantal inwoners in 1469 op 9.720 geschat; ter vergelijking: Damme: 1930 inwoners. W. PREVENIER, *La démographie des villes du comté de Flandre aux XIIIe et XIVe siècles*, in *Revue du Nord*, 65, 1983, p 264, 268). De auteur vergist zich ook waar hij Tafur laat zeggen dat het grootste gedeelte van de Antwerpse jaarmarkt wordt gehouden "sur une grande place" en dat van de Duitsers "beaucoup deviennent bourgeois d'Anvers" (o.c., p. 230).

7 Hij vermeldt klaarblijkelijk de aanwezigheid van sluizen met schotbalken en verwijst voor de verstaanbaarheid naar het mechanisme bij watermolens. Hij vernoemt echter nergens watermolens op de waterweg tussen Brugge en Sluis, zoals wordt vermeld in een korte anonieme bijdrage "Een vroege getuigenis over de Waterhalle" in *Kontaktblad Gidsenbond Brugge*, 15 (1994), p. 161. Ook de "écluses à moulins" bij Vanderlinden, o.c., p. 226, geven een onjuist beeld.

8 L. Van Biervliet schrijft dan ook ten onrechte: "Met eigen ogen had hij gezien hoe er op sommige dagen wel zevenhonderd schepen de haven van Damme in- of uitvoeren". (2000 jaar Brugge, de Bruggelingen en hun vreemdelingen, in *Waar is de tijd. Brugge*, Zwolle, 1997-1999, p. 111).

“zijn” koning Juan II, die hem de *Orden de la Escama* had verleend, werd hij overal ontvangen door de groten der aarde, zowel door keizers, koningen, hertogen en de Doge als door de paus en andere hoge geestelijken. Tafur die aanspraak maakte op een afstamming van de Byzantijnse keizers via een keizerszoon die in de 11de eeuw naar Spanje was gekomen, deed daarover navraag in Constantinopel bij keizer Joannes VIII Palaeologos. Later - in Ferrara - zag hij opnieuw de keizer die toen op het concilie was i.v.m. de gesprekken over de hereniging van de Oosterse kerk met Rome. Met Kerstmis 1438 was hij te Breslau waar keizer Albrecht II hem de Hongaarse *Orde van de Draak* verleende. In Neustadt ontmoette hij de latere keizer Frederik III, toen nog aartshertog van Oostenrijk, vader van Maximiliaan van Oostenrijk. In Brussel werd hij meermaals ontvangen door hertog Filips de Goede en zijn echtgenote Isabella van Portugal in hun paleis op de Coudenberg. Hij stond in grote bewondering voor de rijke hofhouding. De hertog ondervroeg hem over zijn reizen, wat in verband stond met zijn Kruistochtplannen. Tafur werd gevraagd aan het hof te blijven, maar hij ging daar niet op in omdat hij wilde terugkeren naar Castilië waar koning Juan II ook van plan was oorlog te voeren tegen de Moren.

Toen Tafur in september 1438 Brugge bezocht, zag hij de stad in haar late bloeitijd; enkele decennia later, ca. 1480, zou de Hanze toch nog een nieuw natiehuis bouwen. Tafur zag de vele vreemde koopwaar die er werd verhandeld; hij zag de talrijke schepen in de haven van Sluis. De vergelijking van Brugge met Venetië viel uit in het voordeel van de Reiestad⁹. De opstand van de stad tegen hertog Filips de Goede (1436-1438) was nog maar sinds enkele maanden beëindigd. Tijdens de opstand had de hertog die Sluis bezet hield, de doorvaart op het Zwin met balken versperd zodat geen schepen graan konden aanvoeren; er kwam tekort aan graan met hongersnood tot gevolg. Daarna brak de pest uit waardoor, volgens de Brugse kroniekschrijver N. Despars, alleen reeds in Brugge in 1438 tussen Pinksteren (1 juni) en Sint-Maartensmis (11 november) 24.000 mensen zouden zijn

9 Voor Brugge als Middeleeuwse handels- en geldmarkt wordt hier verwezen naar het meest recente overzicht: A. VANDEWALLE (red.), *Hanzekooplui en Medicibankiers. Brugge, wisselmarkt van Europese culturen*, Oostkamp, 2002. Voor de opstand 1436-1438: J. DUMOLYN, *De Brugse opstand van 1436-1438*, Heule, 1997.

gestorven . Na de onderwerping van de stad werden verscheidene leiders van de opstand terechtgesteld en hun hoofden op palen geplaatst, “up hooghe peertsen...uytghesteken” schrijft Despars¹⁰. Tafur zag de weelde en de armoede naast elkaar, en in Sluis liet hij zijn goed hart spreken en gaf een arme vrouw en haar twee dochtertjes genoeg geld om de hongervinter door te komen.

In Brugge zag Tafur mooie kerken, kloosters en huizen, zonder daar echter verder op in te gaan. En aangezien hertog Filips toen in Brussel verbleef, werd “onze” Spaanse edelman niet ontvangen in het Prinsenhof en kon dus ook niets schrijven over het gebouw en de hofhouding. Eén pand wordt met name genoemd, nl. de Waterhalle op de Markt¹¹ en dan nog voornamelijk wegens een “nevenactiviteit” die hij weliswaar enkel kent van horen zeggen¹².

Sluis, de voorhaven van Brugge, was toen de grootste Vlaamse haven; daar legden de zeeschepen aan en werd de meegebrachte koopwaar overgeladen op kleine schepen die naar Damme en Brugge vaarden¹³. De schepen met bestemming Sluis zeilden eerst voorbij de

10 N. DESPARS, *Cronycke van den Lande ende Graefsepe van Vlaenderen...van de jaeren 405 tot 1492*, III, Brugge, 1839, p. 416.

11 Zie voor het gebouw: L. DEVLIEGHER, *Van Waterhalle tot Provinciaal Hof*, Brugge, 1994.

12 Het verhaal over de Waterhalle als een soort rendez-vous-huis heeft blijkbaar sommige geesten in verwarring gebracht. Letts heeft in “Bruges and its past” *echarse con ella* (liggen met haar, vrijen) zedig vervangen door enkele puntjes en dit is ook overgenomen in de vertaling van Bonneure. (Ook in het verhaal over de arme vrouw te Sluis zet hij puntjes voor *é dixo como eran moças virgines* , en ze zei dat de meisjes maagd waren). In zijn boek met het volledige reisverhaal heeft Letts die preutsheid laten varen, wellicht omdat het Engelstalige boek niet speciaal voor Bruggelingen was bestemd. I.v.m. de Waterhalle-historie lezen we in de vertalingen dat mannen in die halle “kunnen er een toevlucht zoeken en er met een vrouw van hun keuze gaan neerliggen op voorwaarde dat niemand anders een aanspraak op haar maakt” (geciteerd artikel in *Kontaktblad Gidsenbond Brugge*, 15, 1994, p.161) en “mannen die er weer buitenkomen kunnen de vrouw die zij wensen meenemen” (Bonneure, o.c. p.26). G. Dupont is dan weer van mening dat de Waterhalle eerder de plaats was waar prostituties “klanten kwamen oppikken om in de omliggende boetiekjes de betaalde liefde te bedrijven.” (Maagdenverleidsters, hoeren en speculanten. Prostitutie te Brugge tijdens de Bourgondische periode. 1385-1515, Brugge, 1996, p.140).

13 De drukte in de haven van Sluis blijkt o.m. ook uit de in 1464 opgemaakte lijst van schepen die er voor anker lagen. R. DEGRYSE, *De schepen in de haven van Sluis in het voorjaar 1464*, in *Mededelingen van de Marine Academie*, 20 (1968), p.95-106.

Voor de scheepstypen die Tafur in Sluis en in Antwerpen vernoemt, verwijzen we naar volgende werken: *Maritieme Encyclopedie*, I (1970)-VII (1973), passim;

zandbank de Loopinghe, die vóór de monding van het Zwin lag, en vervolgens langs een andere zandbank, de Plate, in het Zwin zelf⁴. Maar eenmaal in de haven van Sluis aangekomen, lagen de schepen er veilig voor het zeegeweld¹⁵. In Sluis heerste onder de kooplieden de beste verstandhouding en men leefde in peis en vrede met elkaar, een bewering die in schril contrast staat met de moord op tientallen Hanzekooplieden twee jaar voordien, op 3 juni 1436¹⁶.

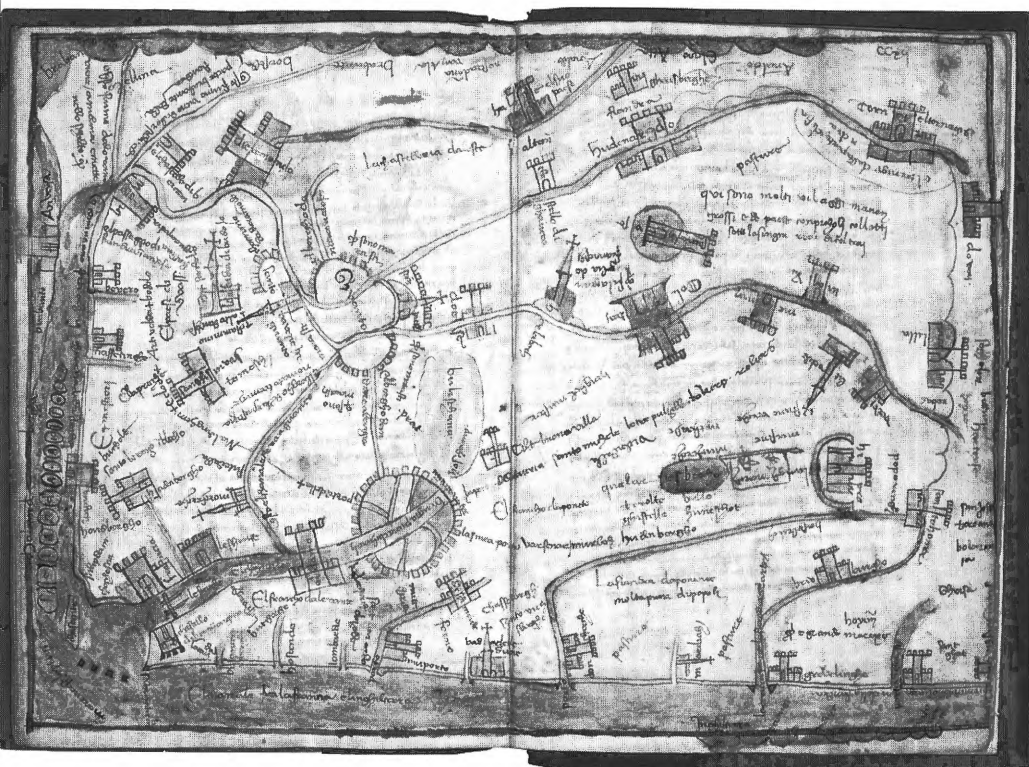
Aan Gent wijdt Tafur maar enkele lijnen. Men vertelde hem dat elke inwoner een wapenrusting en een lans moest hebben, dat er 60.000 man voetvolk was en dat de stad voorzien was van proviand voor 6 jaar, die elk jaar werd vernieuwd.

Over Antwerpen schrijft Tafur uitvoeriger, en met veel lof. Hij stelt de jaarmarkt aldaar boven deze van Geneve en deze van Medina del Campo die in de 15de eeuw de belangrijkste was van Castilië.

Het reisverhaal van Tafur leert ons heelwat over de streken en volkeren die hij heeft bezocht, o.m. door de uitvoerige beschrijving van zaken en gebeurtenissen waarvoor hij oprechte belangstelling heeft of die zijn sympathie wegdragen. En Malcolm Letts besluit: "Of the people he met he was undoubtedly most impressed by the Turks, the Venetians and the Flemings" (o.c., p.17).

G. ASAERT, Westeuropese scheepvaar in de Middeleeuwen, Bussum, 1974, p.101-113; J. VAN BEYLEN, Scheepstypen, in *Maritieme geschiedenis der Nederlanden*, I, Bussum, 1976, p.108-154; J. PAVIOT, La politique navale des ducs de Bourgogne, 1384-1482, Rijsel, 1995, p. 283-297.

- 14 Cfr. R. DEGRYSE, Brugge en de organisatie van het loodswezen van het Zwin op het einde van de 15de eeuw, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 112 (1975), p.61-130; ID., Brugge en de pilotage van de Spaanse vloot in het Zwin in de XVI^{de} eeuw, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 117 (1980), p. 105-178, 227-288.
- 15 Hiëronymus Münzer (Monetarius) uit Nürnberg die in 1495 Sluis bezocht, schrijft dat er in de bloeitijd van Brugge dikwijls 700-800 schepen in de haven van Sluis lagen, dat er bij eb veel schepen tot 6 uur op het droge lagen, maar dat er in het diepe Zwin voldoende water was voor de schepen die er wachtten. P. CISELET en M. DELCOURT, Monetarius. Voyage aux Pays-Bas (1495), Brussel, 1942, p.49.
- 16 N. DESPARS, o.c., III, p.352 spreekt van 40 doden; W. Paravicini, Brugge en Duitsland, in V. VERMEERSCH (red.), *Brugge en Europa*, Antwerpen, 1992, p.112, vermeldt 80 doden. Zie ook J. DUMOLYN, o.c., p. 68-70.

Kaart van Vlaanderen, 1452, in een uit het Nederlands vertaalde Italiaanse kroniek. (Brugge, Stadsbibliotheek, Historisch Fonds, hs. 685). Onderaan links Sluis en het Frans en Bourgondisch kasteel, het Zwin en het ommuurde Brugge; bij het Frans kasteel ligt een versperring in het Zwin. Bovenaan links Antwerpen aan de Schelde. Cfr. S. CORBELLINI, Cronache de signori di Fiandra: een Italiaanse kroniek van Vlaanderen, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 134 (1997), p. 102-111.

Bijlage 1

*Vertaling uit het reisjournaal van Pero Tafur betreffende Brugge Sluis en Antwerpen.**

Ik vertrok uit Brussel in gezelschap van een heer, Kapitein van Sluis, aan wie de Bastaard mij had aanbevolen¹⁷. We gingen die dag eten in een stad waar we geen wijn vonden. Ik zei dat ik niet wilde eten vooraleer aan te komen in Brugge waar we wijn zouden vinden. Hij zei dat daar [in die stad] een verwante vrouw was, abdis van een klooster, en dat hij iemand naar haar zou zenden om te weten of zij die [wijn] had. En zo deed hij het. De abdis zond deze terug met de melding dat ze voldoende wijn had, maar dat ze die niet zou geven indien hij niet bij haar kwam eten en de edelman uit Spanje zou meebrengen. We gingen daarheen en ze ontving ons heel opgewekt en we waren heel goed opgefrist. Aan het einde van de maaltijd zei ze me hoe ze op bedevaart naar Santiago was gegaan en van de Castilianen zoveel eerbewijzen had ontvangen dat ze niet wist waarmee het goed te maken. Ze vroeg me dat ik daar enkele dagen zou rusten en uitrusten van de lange reis en dat ik als een zoon zou worden behandeld. Ik waardeerde het met veel genoegen en nam afscheid van haar. We vertrokken naar Brugge; we kwamen aan op het uur van de vespers. Ik logeerde in een herberg genaamd de Engel. De Kapitein van Sluis die met mij meekwam, ging naar zijn standplaats en vroeg me daarheen te gaan om genoegelijk samen te zijn en ik beloofde het.

Deze stad Brugge is een grote stad, heel rijk en met meer koopwaar dan waar ook ter wereld. Men zegt dat er twee plaatsen wedijveren in de koophandel: de ene is Brugge in Vlaanderen in het Westen, en Venetië in het Oosten. Maar mij lijkt het - en allen zeggen dit ook - dat veel grotere koophandel gebeurt in Brugge dan in Venetië. En dit is de reden waarom het zo is. In heel het Westen is er

* Met dank aan Chris Deweerdt en dr. Eduardo Mira voor de hulp bij onverwachte vertaalproblemen.

17 De Kapitein van Sluis was Simon de Lalaing, benoemd tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies op het eerste kapittel te Rijsel in 1431.

De Bastaard was Jan van Luxemburg, heer van Hautbourdin, zoon van Walram III van Luxemburg. Hij werd opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies op het derde kapitel te Dijon in 1434.

Bijlage 2

D. MARCOS JIMENEZ DE LA ESPADA, *Andanças é Viajes de Pero Tafur por diversas partes del mundo avidos (1435-1439)*, Madrid, 1874, p. 250-260

Partí de Broselas en compañía de un cavallero, Capitan del Esclusa, á quien el Bastardo me avie encomendado; é fuemos aquel dia á comer á una villa donde non fallamos vino, é yo dixé que non quería comer fasta llegar á Brujas, donde lo fallaríamos, é él dixo, que allí estava una dueña su parienta, abadesa de un monesterio, é que embiaría á ella á saber si lo tenía, é así lo fizo; é el abadesa embióle dezir, que ella tenía asaz vino, pero que non lo daríe sinon fuese á comer con ella é levase al cavallero de Spaña: é fuemos allá é resçibió-nos muy alegremente é fuemos muy bien refrescados; é en fin del comer, ella me dixo como avie venido en romería á Santiago, é avie resçebido tanta onor de castellanos, que non sabía en qué lo satisfazer, é que me rogava que reposase allí algunos dias é descansaría de tan luengos caminos é que como fijo sería tratado, é yo tóvegelo en mucha merçet é tomé liçençia della; é partimos para Brujas, é llegamos á ora de viespras, é fué á posar á un meson que llaman del Angel, é el Capitan del Esclusa que viníe conmigo, fuese á su lugar, é rogó-me que fuese allí á aver plaçer con él, é yo prometígelo. Esta çibdat de Brujas es una grant çibdat muy rica é de la mayor mercaduría que ay en el mundo, que dizen que contienden dos lugares en mercaduría, el uno es Brujas en Flandes en el Poniente, é Veneja en el Levante; pero á mi paresçer, é áun lo que todos dizen, es que muy mucho mayor mercaduría se faze en Brujas que non en Veneja; é lo por qué es esto: en todo el Poniente non ay otra mercaduría sinon en Brujas, bien que

geen andere handelsplaats dan in Brugge, alhoewel er in Engeland ook wat gebeurt. Daar [in Brugge] komen alle naties van de wereld samen. Ze zeggen dat er een dag was dat uit de haven van Brugge zeventien schepen afvaardigen. Het tegendeel is waar voor Venetië ofschoon het zeer rijk is; maar geen anderen drijven er handel dan de eigen inwoners. Deze stad Brugge ligt in het graafschap Vlaanderen en is er de hoofdplaats van. Ze is wel bevolkt; er zijn heel mooie huizen en heel schone straten, alle bewoond door ambachtslieden, zeer fraaie kerken en kloosters, heel goede herbergen. Er is een heel goed bestuur, zowel op gebied van rechtspraak als in al het overige. Hier wordt koopwaar verhandeld uit Engeland, Duitsland, Brabant, Holland, Zeeland, Bourgondië, Picardië, en ook uit een groot gedeelte van Frankrijk. Het lijkt wel dat deze [Brugge] de haven is voor al deze streken. Ze halen het hierheen om het te verkopen aan deze van elders alsof ze het binnenshuis hadden. De bevolking is buitengewoon werkzaam. De onvruchtbaarheid van de grond maakt dat in de aarde heel weinig graan ontspruit en geen wijn. Er is geen water dat te drinken is, noch enig fruit. Uit de hele wereld brengen ze, in grote hoeveelheid, alle zaken mee om het werk met hun handen uit te voeren. Van hier vertrekt alle koopwaar die over de wereld gaat: wollen stoffen, stoffen uit Atrecht, alle tapijtwerk en veel andere voor de mensen noodzakelijke zaken waaraan hier een overvloed is.

In deze stad is er een heel groot gebouw boven een waterloop die van de zee komt via Sluis. Het wordt genaamd de Hala [Waterhalle] waar ze de koopwaar lossen. Dit gebeurt op de volgende wijze. In dit gedeelte van het Westen rijst de zee veel en trekt zich terug. Van Sluis tot Brugge - wat twee en een halve mijl zal zijn - is er een kanaal, groot en diep als een rivier. Op bepaalde afstanden zijn stellingen als ophaaltuigen van watermolens; als ze [schotbalken?] omhooggehaald zijn, komt het water binnen en als ze terug tegen elkaar zijn geplaatst, kan het water niet meer binnenkomen en niet meer weglopen. Als de zee opkomt laden ze die schepen en gaan in Sluis - met hun koopwaar - mee met de stroming. Als de zee vol is, sluiten ze het water af, en die schepen die er waren, lossen ze en laden ze met andere koopwaar. Met hetzelfde water dat hen bracht, keren ze terug met het afnemend tij als de zee wegebt. Zo gebruiken ze het water voor hun handel die veel laden en lossen omvat. Als ze dit hadden moeten doen met [trek-]dieren, zou het een heel grote kost en een grote hindernis zijn.

de Inglaterra algo se faze, é allí concurren todas las naçiones del mundo, é dizen, que dia fué que salieron del puerto de Brujas seteçientas velas; Veneja es por el contrario, que bien que muy rica sea, pero non fazen otros mercaduría en ella salvo los naturales. Ésta çibdat de Brujas es en el condado de Frandes é cabeça dél, es grant pueblo, é muy gentiles aposentamientos é muy gentiles calles, todas pobladas de artesanos, muy gentiles yglesias é monesterios, muy buenos mesones, muy grant regimiento así en la justiçia como en lo ál. Aquí se despachan mercadurías de Inglaterra, é de Alemaña, é de Bravante, é de Olanda, é de Stlanda²², é de Borgoña, é de Picardía, é áun grant parte de França, é éste paresçe que es el puerto de todas estas tierras, é aquí lo traen para lo vender á los de fuera, como al dentro de casa lo toviesen. La gente es muy industriosa á maravilla, que la esterilidadat de la tierra lo faze, que en la tierra nasçe muy poco pan é vino non ninguno, é non ay agua que de beber sea, nin fruta ninguna, é de todo el mundo les traen todas las cosas, é an grande abastamiento dellas, por levar las obras de sus manos; é de aquí se tiran todas las mercadurías que van por el mundo, é paños de lana, é paños de Ras, é toda tapetería é otras muchas cosas neçessarias á los onbres, de que aquí abundantamente es fençhida.

Ay en ella una casa muy grande sobre un piélagos de agua, que viene de la mar por el Esclusa; á ésta llaman la Hala, do descargan las mercadurías, é fázese en esta guisa: en aquella parte del Poniente cresçe la mar mucho é mengua, é desdel Esclusa fasta Brujas, que será dos leguas é media, ay una açequia grande é fonda como rio, é á trechos están puestos como aguatochos de açeñas, que, alçándolos, entra el agua, é echándolos, nin puede más yr nin más salir; é quando la mar cresçe, cargan aquellos barcos é van al Esclusa con sus mercadurías por la corriente, é quando la mar es llena, atapan el agua, é aquellos barcos que fueron descargan é cargan de otra mercaduría, é con aquella agua que los levó, como vaçía la mar, buelven ellos con la menguante; é así se sirven por su industria de aquel agua, que es un grant cargo é descargo, é si lo oviesen de fazer con las bestias sería grandísima costa é grande empacho.

22 Er moet hier wel Seland worden gelezen.

Deze stad Brugge heeft heel grote inkomsten en heel rijke inwoners. Weinig dagen geleden waren ze opgestaan tegen de hertog die nog binnen [in de stad] was. Hij ging buiten met zijn vrouw en zijn gevolg, bewapende zich tegen hen, voerde oorlog tegen hen, veroverde ze met geweld en legde ze een zware straf op zowel op levens als op eigendommen. Rond Brugge, vandaar naar Sluis en rond Sluis zag ik vele hoge palen met daarop mensenhoofden vastgezet. De inwoners van deze streek zijn heel verzorgd in het kleden, besteden veel geld aan eten en zijn zeer gevoelig voor alle weelde. Ze zeggen dat in die Halle de vrouwen - die wilden dat iemand ze zou betalen - de vrijheid hadden er 's nachts heen te gaan om er te blijven en dat de mannen die daarheen gingen, konden nemen wie hij wilde en met haar naar bed gaan op voorwaarde dat hij niet zou trachten ze te zien, noch te weten wie ze zijn. Wie zo iets zou doen, zou de doodstraf verdienen. De mannen met de vrouwen houden het bezoek aan de baden voor zo eerbaar als hier de kerken bezoeken. Zonder twijfel heeft de godin van de Weelde hier grote macht, maar het is noodzakelijk dat het arme volk hier niet kome of het zou slecht worden ontvangen. Zeker, wie veel geld zou hebben en de wil om het uit te geven, zou daar in deze stad alleen al vinden wat er in de hele wereld wordt gemaakt. Daar zag ik de sinaasappelen en de citroenen uit Castilië, dat het lijkt of ze deze dan van de boom plukken, daar [zag ik] het fruit en wijnen uit Griekenland, zo in overvloed als ginder. Daar zag ik de stoffen en specerijen uit Alexandrië en uit gans de Levant, alsof men daar zou zijn. Daar zag ik de pelzen van de Grote Zee [Zwarte Zee], alsof ze daar [in Brugge] gemaakt waren. Daar was gans Italië met zijn brokaat, zijde en wapenrustingen en alle andere dingen die ze daar maken. Zo is er geen zaak uit een deel van de wereld waarvan men daar niet het beste zou vinden wat er is. In het jaar dat ik daar was, was er een heel grote schaarste aan brood.

Ik vertrok van daar om Sluis te zien die de zeehaven is van Brugge. Ik verbleef er bij de Kapitein. Toen ik in de grote kerk was¹⁸ en de mis hoorde, kwam een vrouw naar mij toe en zegde ma dat ze in het geheim met mij een zaak wilde bespreken die mij aanbelangt. Ze nam me mee naar haar huis dat daar dichtbij was. Ze toonde me twee meis-

18 In Sluis waren twee kerken: de Onze-Lieve-Vrouwekerk (de oudste) en de Sint-Janskerk.

Esta çibdat de Brujas es de muy grant renta é de gente muy rica; é pocos dias avíe que se avíen rebelado contra el Duque, é aún estando él dentro, é salió fuera él é su muger é gentes, é armó contra ellos, é fizoles guerra é tomólos por fuerça é fizo en ellos un grant castigo ansí en la vida como en las faziendas; yo vi en torno de Brujas é desde aí al Esclusa é en torno del Esclusa muchos maderos altos é en ellos cabeças de onbres fincadas. La gente desta tierra es de grant puliçia en el vestir é muy costosa en los comeres é muy dados á toda luxuria; é dizen que en aquella Hala avían libertad las mugeres que querían, fuese quien se pagase de yr de noche á estar allí, é los onbres que allí yvan, podían traer á quien quisiese é echarse con ella, por condiçion que non se trabajase por las ver nin saber quién son, que meresçie muerte quien tal feziese; é á los combites de los baños los onbres con las mugeres, por tan honesto lo tienen, como acá visitar los santuarios; é sín dubda, aquí grant poder tiene la dehesa de la Luxuria, pero es menester que non les venga onbre pobre, que sería mal resçevido. É çiertamente, quien grant dinero toviese é voluntad de lo despender, bien fallaría allí sola en aquella çibdat lo que por todo el mundo nasçe; allí vi las naranjas é las limas de Castilla, que paresçe que entónçes las cogen del árbol; allí las frutas é vinos de la Greçia, tan abondosamente como allá; allí vi las confaçiones é espeçerías de Alexandría é de todo el Levante, como si allá estoviera; allí vi las pelleterías del mar Mayor, como si allí nasçieran; allí estava toda Italia con sus brocados é sedas é arneses é todas las otras cosas que en ella se fazen; ansí que non ay de parte del mundo cosa donde allí non se fallase lo mejor que en ella ay. Avíe en aquel año que allí fuí muy grant carestía de pan. Partí de allí por ver el Esclusa, que es el puerto de la mar de Brujas, é fuí á posar con el Capitan, é estando en la yglesia mayor oyendo missa, llegó á mí una muger é díxome, que quería fablar conmigo en secreto cosa que me cumplie; é llevóme á su casa, que era çerca de aí, é mostróme dos moças é dixo que tomase qual dellas quisiese; é yó pre-

jes en zei dat ik degene van hen zou nemen die ik zou willen. Ik vroeg wat de reden was waarom ze dit deed. Ze zei dat ze stierf van de honger en dat ze zoveel dagen niets had gegeten behalve kleine zeevisjes en dat deze twee meisjes dood gingen van de honger. Ze zei dat de meisjes maagd waren. Ik nam van haar en van hen de eed af dat ze met geen enkele persoon nog zo'n zaak zouden doen, dat het volgende jaar zich reeds goed aankondigde en dat ze er met hun drieën goed zouden doorkomen met wat ik ze gaf. Ik gaf ze zes Venetiaanse ducaten en vertrok zo van hen. Deze hongersnood was de grootste die ooit was gezien en daarna kwam zulke grote pestepidemie dat de dorpen ontvolkt achterbleven.

Ik rustte hier twee dagen uit bij de Kapitein. Ik bekeek goed de streek. Het is een plaats van meer dan vijftienhonderd inwoners, heel sterk met muur en gracht en vol vreemdelingen zodat ze niet in de herbergen kunnen; en heel veel koopwaar. Ik trof daar veel Castilianen aan en mensen van andere nationaliteiten die ik kende. Ze zeggen dat het binnenvaren in de haven van deze stad heel moeilijk is wegens de zandbanken, maar nadat ze binnen zijn, zijn ze veilig. Aangezien de zee sterk rijst, komt men binnen tot aan de stad. Bij eb liggen vele [schepen] op het droge, maar op uitgestrekt en laaggelegen zand dat ze op die manier zo goed neergezet zijn als op het water. Het lijkt erop dat de halve wereld zich bewapend had om deze stad te bevechten, zo'n grote vloot is daar altijd en met alle soort schepen, zoals kraken, naos, hulken uit Duitsland, galeien uit Italië, barken, balengiers, kraaiers [?] en veel andere schepen naar de manier van de landen. Daar [in Sluis] - gesteld dat ze vijanden zouden zijn - is men overeengekomen dat ze noch in de haven, noch te lande de ruzies tonen, doch dat elkeen rechtuit gaat en vast zijn handel drijft. Wie het tegendeel zou doen, zou heel streng worden bestraft. Daar zult ge alle naties van de wereld zien eten aan een gemeenschappelijke tafel zonder ruzie te maken. In deze plaats Sluis was ik twee dagen bij de Kapitein ervan en keerde terug naar Brugge.

Ik vertrok uit Brugge en ging in Picardië naar een stad genaamd Atrecht, die behoort aan de hertog van Bourgondië. Het is een heel aangename stad, heel rijk voornamelijk door de wandkleden en alle tapijtwerk. Ze maken deze reeds in andere plaatsen, maar met dit alles blijkt wel de voorsprong van wat in Atrecht wordt gemaakt; In deze stad had de bijeenkomst plaats voor de vrede tussen de koning van

gunté, qué era la cabsa porque lo fazie; é dixo, que murie de fambre, é que tantos dias avie que non comie sinon de los pescadillos de la mar, é que aquellas dos moças murien de fambre, é dixo como eran moças vírgines; é yo toméle juramento á ella é á ellas que tal cosa non fiziesen con ninguna persona, é quel año siguiente se mostrava ya bueno, é que para ellas tres pasarían comunalmente con lo que yo les dava, é díles seys ducados veneçianos, é así me partí dellas. Esta fambre fué la mayor que jamás fué vista, é tras ella vino tan grant pestilencia, que los lugares quedavan despoblados.

É yo reposé aquí con el Capitan dos dias, é vi bien la tierra, que es lugar de más de mil é quinientos veçinos é muy fuerte de muro é de fosado, é muy lleno á no caber en las posadas de gentes estrangeras é muy grandes mercaderías. Allí fallé muchos castellanos é de otras naçiones que conosçia. El puerto desta villa es muy trabajosa la entrada, por los bancos, que dizen, pero despues de entrados, están seguros, é como la mar finche mucho, entra fasta la villa é á la menguante quedan muchos en seco, pero en un sabion grande é fondo, que así están tan bien posados como en el agua. Paresçe que la mitad del mundo armó para combatir aquella villa, tan grant flota está siempre en ella é de todo linage de navíos, así que carracas, é naos, é úricas de Alemaña, é galeas de Italia, é barcas, é vallineres, é crieles, é otros muchos navíos, segunt las maneras de las tierras; é allí, puesto que sean enemigos, pero cumple que en el puerto nin en la tierra non muestren los omeçillos, mas cada uno ande derecho é seguramente faga su mercadería, que si lo contrario feziese, sería muy cruelmente castigado. Allí verés todas las naçiones del mundo comer en un pesebre sin rifar. En este lugar del Esclusa estuve dos dias con el Capitan della é bolvíme á Brujas.

É partí de Brujas, é fuí en Picardía á una çibdat que se llama Ras, que es del duque de Borgoña; es muy gentil çibdat, é muy rica, mayormente destes paños de paredes é toda tapeçería; é puesto que ya en otras partes los labran, pero, con todo eso, bien se paresçe la ventaja de lo que se faze en Ras. En esta çibdat se fizo el ayuntamien-

Frankrijk en de hertog van Bourgondië. Ik was drie dagen in deze stad en ik wilde naar Normandië gaan om Rouen te zien en vandaar naar Parijs. Er was zo'n grote sterfte dat ik mijn reis moest opgeven en ik keerde terug naar de stad Brugge in Vlaanderen; Voor zover ik daar bepaald geld had geplaatst op het wisselkantoor, moest ik het terugvragen aan hen die het bewaarden. Ik stelde vast dat alle kooplieden naar de jaarmarkt van Antwerpen, in Brabant, waren gegaan. Ik was één dag in Brugge. Ik vertrok van hier en ging in twee dagen naar de stad Gent die in het graafschap Vlaanderen ligt....

Ik vertrok uit Gent en ging naar de stad Antwerpen die in Brabant ligt, gebied van de hertog van Bourgondië. Deze stad is groot, telt zesduizend inwoners en is goed versterkt met een goede muur en gracht; er zijn heel mooie huizen en straten. Er is een goede zeehaven waar de schepen - via een rivier - binnenkomen tot de galeien vastgemaakt zijn tegen de muur van de stad. De jaarmarkt die hier wordt gehouden, is de beste die er in de hele wereld bestaat. Wie de wereld bij elkaar zou willen zien of het grootste deel ervan in één plaats samengebracht, zou dit hier zonder twijfel kunnen zien. De hertog van Bourgondië - waar men in zijn hof veel pracht kan zien - kwam altijd naar deze jaarmarkt. Want hier komen vele en verscheidene naties samen: Duitsers, die heel naburig zijn, Engelsen evenzo, veel Fransen komen en ze komen omdat ze van hier veel zaken meenemen en er eveneens meebrengen, Hongaren en Pruisen strekken deze markt zeer tot eer met hun paarden. De Italianen; ik zag daar hun galeien, zowel deze van Venetië¹⁹ als van Florence, en naos van Genua. Deze uit Spanje vullen evenveel en meer dan andere de stad, voornamelijk deze uit Castilië. Hier trof ik mensen aan uit Burgos die voortdurend in Brugge zijn. Hier zag ik Juan de Morillo, in dienst bij koning Don Juan. Hier is het schoonste van de wereld te zien, de grootste rijkdom, de grootste kostbaarheden, evenals de ordening die ze hebben in de koophandel. In een klooster van Sint-Franciscus wordt alle schilderwerk verkocht, in een kerk van Sint-Jan²⁰ alle stoffen uit Atrecht, in een klooster van Sint-Dominicus alle goudsmeed-

19 Op 12 september 1438 kwamen twee Venetiaanse galciën aan te Antwerpen. G. ASAERT, *De Antwerpse scheepvaart in de XVde eeuw (1394-1480)*, Brussel, 1973, p.55.

20 Tafur zal hier wel het Sint-Jansgasthuis hebben bedoeld.

to quando la concordia entre el rey de Françia é el duque de Borgoña. É en esta çibdat estuve tres dias, é quise pasar en Normandía por ver á Roan, é de aí á París, é era tan grande la mortandat, que ove de dexar mi camino, é bolvíme á la çibdat de Brújas en Flandes; é por quanto yo avía puesto allí çierta moneda en el cambio, ove de requerir á los que lo tenían, é fallé que todos los mercaderes eran ydos á la feria de Anvéres, que es en Bravante; é estuve en Brújas un dia, é de aí parti, é fuí en dos jornadas á la çibdat de Gante, que es en el conddado de Flandes.....

Partí de Gante, é fuí á la çibdat de Anvéres, que es en Bravante, señorío del Duque de Borgoña. Esta çibdat es grande de seys mil veçinos; é bien murada é buena barrera é cava, é muy gentiles casas é calles, é buen puerto de mar, por do entran los navíos por un rio fasta atarse las galeas junto con el muro de la çibdat. Esta es, la feria que aquí se faze, la mejor que en el mundo todo ay, é sin dubda, quien quisiese ver el mundo junto, ó la mayor parte dél en un lugar ayuntamiento, aquí se podría ver. El señor duque de Borgoña siempre venié á esta feria, donde en su corte se puede ver grant gentileça, pues aquí concurren muchas é diversas naçiones, alemanes, que son muy veçinos, ingleses ansimesmo, françeses vienen muchos, é vienen, porque de allí tiran muchas cosas é ansimesmo traen; úngaros é prusianos mucho onrran esta feria con sus cavallos; pues italianos, allí vi sus galeas así las de Veneja como de Florençia, é naos de Génova; pues los de España, tanto é más que ningunos la finchen, mayormente los de Castilla; allí fallé los burgaleses, que en Brújas están de contino, é allí fallé á Juan de Morillo, criado del rey Don Juan. Aquí es la más fermosa cosa de ver del mundo, é la mayor riqueza, é el mayor enjoyamiento, é la órden que se tiene en las mercadurías; en un monesterio de Sant Fransçisco se vende todo lo de pintura, é en una yglesia de Sant Juan todos los paños de Ras, é en un monesterio de Sant Domingo toda la orfebreria de oro, é así repartidos por los mones-

werk, en zo verdeeld over de kloosters en kerken en vervolgens alle andere zaken langs de straten. Buiten de stad, aan de ene poort²¹, is er een heel brede straat; aan de ene kant is een grote stal, aan de andere kant een andere [stal] en grote verblijven. In deze straat worden hakeneien, dravers en [andere] paarden verkocht, wat een mooi ding om zien is. Wat zou kunnen gevraagd worden wat hier niet overvloedig wordt aangetroffen ? Ik weet niet hoe ik zo'n grote gebeurtenis als deze jaarmarkt van deze stad zou kunnen beschrijven. Ofschoon ik andere heb gezien, zoals deze van Genève, die in het hertogdom Savoie ligt, deze van Frankfurt, die in Duitsland is, of die van Medina, in Castilië, lijkt het me dat al deze niet even belangrijk zijn als deze ene.

21 Waarschijnlijk de Koepoort.

terios é yglesias, é despues por las calles todas las otras cosas; é fuera de la çibdat, á la una puérta, está una calle muy larga, de la una parte está una grant cavalleriza, é de la otra otra é así grandes aposentamientos, é por aquella calle se venden las hacaneas é trotones é cavallos, que es buena cosa de ver; é ¿qué podría ser demandado que aquí non se fallase abondosamente? É non sé como podiese escrevir un fecho tan grande como éste desta feria desta çibdat; é bien que yo e visto otras, así como la de Geneva, que es en el ducado de Saboya, é la de Francafordia, que es en Alemaña, ó la de Medina, que es en Castilla, mas á mi paresçe que todas éstas non son tanto como aquella una.

Het Sint-Christinabegijnhof te Ieper in de Nieuwe Tijd (eind 16de eeuw - eind 18de eeuw)

Inleiding

Lange tijd liet men de begijnhoven vervallen. Weinigen hadden aandacht voor de stenen resten, laat staan voor wat nog overbleef aan geschreven bronnenmateriaal over deze vrouwen. Gelukkig kwam daartegen reactie in de tweede helft van de 20ste eeuw. Het groot-scheeps herstel van het Leuvense Groot Begijnhof door Professor Lemaire betekende een kentering. De recente erkenning door de UNESCO als cultureel erfgoed bracht de begijnhoven weer in de actualiteit. Wat nog rest probeert men her en der te herstellen en verschillende organisaties en instanties maakten de geschiedenis van deze hoven bij de bredere bevolking beter bekend. De steden beschouwen de begijnhoven nu als culturele kleinoden en toeristische attractie-polen.

De belangstelling voor het verleden van die instellingen en de mensen die er woonden nam sterk toe. In de meeste gevallen beperkte de aandacht zich tot die begijnhoven waar nog stenen overblijfselen van restten. Zo verging het ook het Ieperse begijnhof. Daar het hof tijdens Wereldoorlog I met de grond gelijk werd gemaakt en niet meer werd heropgebouwd, bleef ook na de herwaardering van de Vlaamse begijnhoven de interesse voor het hof heel beperkt. Er werd slechts sporadisch melding van gemaakt in overzichtswerken¹. Twee jaar geleden schetsten W. Simons en P. Trio het begijnleven tijdens

1 Bijvoorbeeld: J.E. CORNILLIE, *Ieper door de eeuwen heen*, Ieper, 1950, 138. Voor een recent algemeen overzicht, zie S. VAN AERSCHOT en M. HEIRMAN, *Vlaamse begijnhoven. Werelderfgoed*, Leuven, 2001.

de Middeleeuwen² en gaven zo een eerste aanzet tot een betere kennis van het Ieperse begijnenwezen.

We hopen met dit artikel bij te dragen tot de kennis van het Ieperse Sint-Christinabegijnhof in de Nieuwe Tijd. Daar nog maar weinig historisch onderzoek rond deze instelling is gebeurd, is het artikel hoofdzakelijk gebaseerd op origineel bronnenonderzoek. Hiertoe werden verschillende soorten bronnen aangewend. In de eerste plaats gebruiken we de bewaarde hofrekeningen. Hoewel deze slechts in periodes bewaard zijn, bieden ze toch een schat aan informatie over de organisatie van het hof en over het hofleven zelf. Het Ieperse C.O.O.-archief herbergt vandaag nog een reeks rekeningen van de jaren 1739-1797 en een alleenstaande rekening van 1701³. De hier bewaarde rekeningen zijn kopieën, door de ontvanger gemaakt ter verificatie en in het hof bewaard tot aan de afschaffing. De graad van detaillering van deze rekeningen verschilt van ontvanger tot ontvanger. In het Archief van de Afgeschafte Kloosters in het Brugse Rijksarchief bevindt zich een tweede reeks rekeningen die loopt van 1664 tot 1674⁴. Verder werden ons twee hofregels overgeleverd. De eerste regelgeving, weliswaar erg summier, dateert van 1270 en betreft het hof van Brielen. Dit reglement wordt bewaard in het Rijksel archief⁵. De regel uit 1597 wordt dan weer in het fonds van de Afgeschafte Kloosters binnen het Brugse Rijksarchief bewaard⁶. Doorheen de geschiedenis van het hof vulde men de regel herhaaldelijk met gewoonteoptekeningen aan. Dit komt meer voor in de begijnhofgeschiedenis. De optekeningen uit de 18de eeuw waren makkelijk te achterhalen in het handboek van de ontvanger. Ook het Fonds Cordenier⁷ in het Ieperse stadsarchief biedt bijkomende reglementen in deze zin. Oudere stukken werden echter niet teruggevonden.

Een aantal pachtbrieven en bescheiden betreffende de economische geschiedenis van het hof hangen een beeld op van de inkomsten

-
- 2 W. SIMONS en P. TRIO, *Begijnen, begarden en tertiariissen in het middeleeuwse Ieper*, in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 4 (2001), 118-167.
 - 3 SAI (Stadsarchief Ieper), C.O.O. (Archieven van de Commissie van Openbare Onderstand) 858-915 en rekening Burgerlijke Godshuizen, C.O.O. 1801.
 - 4 RAB (Rijksarchief Brugge), AK (Afgeschafte Kloosters), 118.
 - 5 ADN (Archives du Nord, Rijsel), B 1508.
 - 6 RAB, AK, 117.
 - 7 SAI, F.C. (Fonds Cordenier) 24.

van die instelling. 18de eeuwse stukken in dit verband worden bewaard in het archief van het Ieperse C.O.O. De handboeken van de ontvangers leiden ons doorheen de op akte gestelde beslissingen⁸. Ook hier is niets bewaard dat ouder is dan 300 jaar⁹. Uit een archief-beschrijving van 1739 weten we dat toen nog rentebrieven en handboeken van de ontvanger bestonden die zeker teruggingen tot 1656. Ook van de toen nog bestaande drie boeken met landmetingen is momenteel geen spoor meer. Het Brugse bisschoppelijk archief herbergt een renteboek van de verenigde begijnhoven uit 1402. Voor de economische geschiedenis van het hof in de Middeleeuwen is dit stuk erg belangrijk¹⁰.

Verder leerde een bundel brieven uit het einde van de 18de eeuw ons meer over de gebeurtenissen in het hof tijdens de Franse Revolutie¹¹. Deze bundel is zorgvuldig bewaard en bevindt zich in het C.O.O.-archief. Ook in het Fonds Cordenier in het Ieperse Stadsarchief is een deel van deze correspondentie bewaard. Oudere brieven zijn er waarschijnlijk niet. Een singuliere brief betreffende de kapel van het hof in 1823¹² werd teruggevonden in het Bisschoppelijk archief van Brugge..

De fondatieakten uit de 18de eeuw steken in het handboek van de ontvanger. Oudere stichtingen zijn via de rekeningen en het handboek van de kosteres (dat bewaard is in het fonds Merghelynck) wel terug te vinden, maar de akten zelf zijn niet bewaard. Ze bevonden zich wel nog op de lijst uit 1739. Een compleet gebrek aan ego-documenten bemoeilijkt de studie ten zeerste. We moesten ons behelpen met enkele uittreksels van processen en afschriften uit testamenten¹³. Misschien dat daarom de volgende tekst enkele hiaten vertoont en vooral aandacht besteedt aan de materiële en economische geschiedenis van het hof. De persoonlijke toets moest hieruit ten dele worden afgeleid.

8 SAI, C.O.O. 801-802.

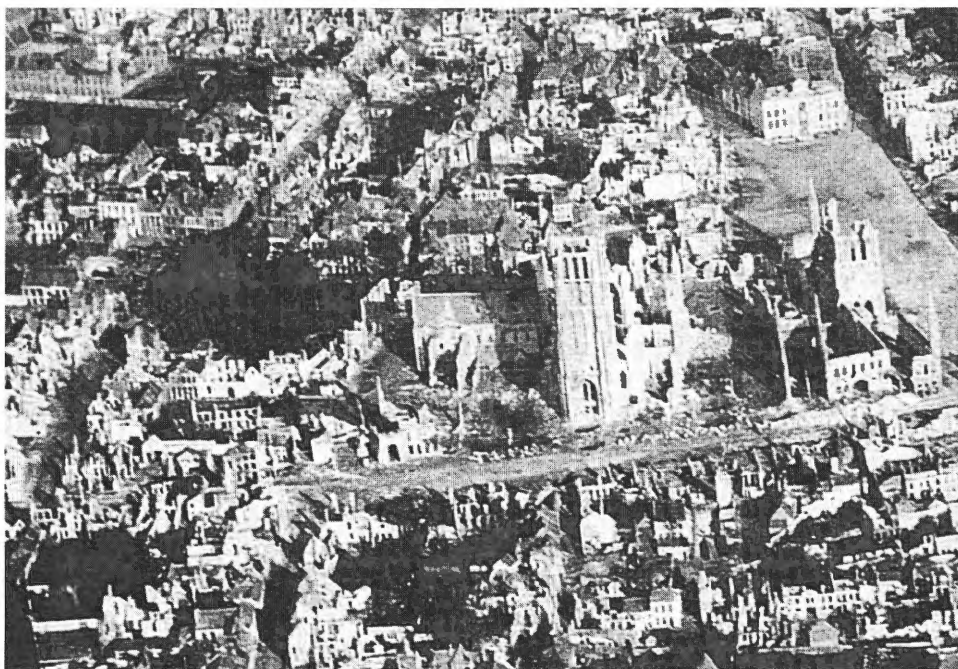
9 SAI, C.O.O. 813, 814, 815, 816, 817, 819, 820, 821, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923.

10 BAB (Bisschoppelijk Archief Brugge), Y134.

11 SAI, C.O.O. 803-804.

12 BAB, Y143.

13 SAI, C.O.O. 806, 807, 809, 810, 811, 812.

Juli 1915. Ieper is reeds sterk beschadigd. Toch is de structuur van de gebouwen nog intact. De contouren van het begijnhof zijn duidelijk te zien links van de Sint-Maartenskerk.

(foto Stedelijke Musea Ieper)

Algemene terreinverkenning

Het begijnenwezen in de Nederlanden

Hoewel het eigenlijke ontstaan van het begijnenleven wat verder terugloopt in de tijd, werden de meeste Vlaamse begijnhoven in de 13de eeuw gesticht. In de eerste periode van hun bestaan was het leven van de begijnen weinig georganiseerd. Ze leefden als godvruchtige vrouwen (*mulieres religiosae*) verspreid in de steden. Deze godvruchtige vrouwen kozen voor een leven dat het midden hield tussen dat van een kloosterlinge en dat van een leek¹⁴. Zonder zich daarom uitdrukkelijk buiten de Kerk te plaatsen, leefden zij een zelfgekozen religieus leven. Ze onderwierpen zich niet aan een bestaande kloosterregel. Op het einde van de 12de eeuw gingen de eerste begijnen in het bisdom Luik samenwonen binnen de omheining van wat later een begijnhof zou worden. Stilaan volgden de andere begijnen binnen de Nederlanden. Begijnhoven vond men in de buurt van hospitalen en parochiekerken. Op die manier hadden de begijnen een vaste bidplaats. In de Lage Landen oorkondden zowel geestelijke als wereldlijke autoriteiten in deze beginfase hun steun aan de jonge instellingen. Na één of twee generaties hadden vele hoven reeds hun maximumcapaciteit bereikt.

Toch bleef er onrust bestaan rond deze vrouwen. Hun staat tussen die van religieuze en die van leek en hun aparte levenswijze werd niet door iedereen gesmaakt. Ook de literaire expressie van sommige begijnen, samen met de mystieke opvattingen over de contemplatie en de navolging van Christus werden met argusogen bekeken¹⁵. Op het concilie van Vienne (1310-1312) werd de Sekte van de Vrije Geest veroordeeld en werd herhaald dat alle orden die geen traditionele regel volgden, gesupprimeerd moesten worden. De reactie hierop verschilde van plaats tot plaats. Ondanks de bescherming die de begijnen op sommige plaatsen kregen, werd deze periode voor de meeste begijnengemeenschappen een moeilijke tijd. De meeste hoven

14 L.J.M. PHILIPPEN, *De begijnhoven, oorsprong, geschiedenis en inrichting*, Antwerpen, 1918, 63.

15 W. SIMONS, *Begijnen in de Middeleeuwen*, in: *Begijnen en begijnhoven*, Brussel, 1994, 21.

overleefden de crisis maar in de 15de eeuw, met de opkomst van de nieuwe vroomheidsbeweging (Moderne Devotie), werden ze opnieuw mikpunt van spot.

Ondertussen gingen de begijnengemeenschappen zich beter organiseren. Tegen de 15de eeuw kenden de meeste hoven een organisatie die de volledige Nieuwe Tijd zou blijven bestaan. De periode van de godsdienstoorlogen was voor veel Vlaamse begijnhoven een donkere bladzijde in hun geschiedenis. In de Noordelijke Nederlanden werd hun aantal in deze periode tot twee gereduceerd, maar ook in het katholieke Zuiden hadden de hoven te lijden onder verwoestingen, oorlogsschattingen en inkwartiering van soldaten.

De hervormingen in uitvoering van het concilie van Trente (1545-1563) betekenden ook voor de begijnhoven in de Zuidelijke Nederlanden een keerpunt. Met de steun van de geestelijke en de wereldlijke overheden werd de religieuze discipline -die in veel hoven wat te wensen overliet- hersteld¹⁶. Bisschoppen en dekens visiteerden de begijneparochies en namen maatregelen om het morele en het geestelijke leven op een hoger peil te brengen. Het aantal begijnen nam toe en de organisatie werd verder uitgebouwd. Voor vele hoven was de eerste helft van de 17de eeuw dan ook een hoogtepunt in hun geschiedenis. Ook tijdens de tweede helft van de 17de eeuw gingen de meeste hoven op hetzelfde elan verder. Dit veranderde echter gedurende de 18de eeuw. In de meeste hoven daalde het begijnen aantal. De belastingen op goederen in dode hand, die in uitvoering van het amortisatiedecreet van 1753 moesten worden betaald, waren voor vele hoven te hoog. In 1787 eiste de overheid opnieuw een lijst van de bezittingen van de hoven. Dit luidde een periode van neergang in die door de komst van de Fransen werd voltooid.

Verskillende Franse wetten troffen ook de begijnen. Hoewel vele hoven er alles aan deden om als liefdadige instelling te worden erkend, werden heel wat instellingen uiteindelijk toch opgedoekt.

16 PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 140-160.

Het Ieperse begijnenwezen: van het ontstaan tot het einde van de 16de eeuw

Van verspreid wonen tot de organisatie van verschillende begijnhoven

De Ieperse devote vrouwen van het eerste uur hebben ons tot op vandaag weinig sporen nagelaten. Afgezien van *Margareta van Ieper* zijn geen levensverhalen van hen bekend. Margareta of Margriete van Ieper leefde als semi-religieuze in Ieper van 1216 tot 1237, de periode onmiddellijk voor de stichting van de Ieperse begijneninfirmierieën. Haar levensverhaal werd ons overgeleverd¹⁷. Toch stelt Philippen dat deze alleen levende vrouwen in de steden talrijk voorkwamen¹⁸. Margareta van Ieper leefde zoals de meeste devote vrouwen in haar periode in vrijwillige armoede. Ze had een speciale vereering voor de H. Eucharistie. Vermoedelijk deed ze bepaalde periodes van haar leven aan ziekenverzorging¹⁹.

De stichting van het aanvankelijk Brielense begijnhof van Sint-Christina valt te situeren in een reeks begijnhofstichtingen die gebeurden onder toezicht en met de steun van gravin Johanna van Constantinopel²⁰. Vanaf 1233 had deze Vlaamse gravin een speciale affectie voor de "*mulieres religiosae*" die zich tot dan toe in de meeste Vlaamse steden ongeorganiseerd wijdten aan een religieus leven. Ze werden door de Kerk niet altijd geapprecieerd. De grafelijke bescherming was dus meer dan welkom. In 1233 maakte gravin Johanna van Constantinopel een formele start met de organisatie van het Vlaamse begijnenleven. Ze schonk grond aan begijnen in verschillende steden. Reeds in 1240²¹ woonden enkele Ieperse begijnen

17 Thomas van Cantimpré, dominicaan, is de auteur van het levensverhaal van Zr. Margriet van Ieper en van enkele andere begijnenlevens. Margriet van Ieper wordt door sommigen een derde ordeling van St.-Franciscus genoemd. Anderen waaronder bijvoorbeeld Axters noemen haar een begijn.

18 PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 67.

19 P. BOT, *Tussen vereering en verachting. De rol van de vrouw in de middeleeuwse samenleving*, Kapellen, 1990, 54.

20 T. LUYKX, *Johanna van Constantinopel, Gravin van Vlaanderen en Henegouwen*, Antwerpen/Utrecht, 1946, 352.

21 In de 13de eeuw schonk een vrijgevege poorter een stuk grond in Brielen aan de Ieperse Sint-Maartensproosdij. Jaarlijks moest op dit stuk grond een cijns van 3 lb. worden uitgekeerd. In 1240 werd dit stuk grond aan de begijnen overgemaakt door toedoen van Johanna van Constantinopel. Aan de begijnen werden twee

samen op een stuk grond. In juni van dat jaar verklaarden de proost en het kapittel van de Sint-Maartenskerk dat de begijnen een stuk grond in cijns bezaten²². Dit stuk grond lag ten oosten van de toenmalige Onze-Lieve-Vrouw-kerk van Brielen²³. Vanaf het bestaan van een kapel in het begijnhof Sint-Christina in 1260 werd er ook een dotatie voorzien voor het lezen van missen in deze kapel. Het hof gaf jaarlijks 25 lb. Vlaams aan het kapittel dat zou instaan voor het onderhoud van de kapelaan en zou zorgen voor een koster, de boeken, de versiering, de verlichting en de gewaden²⁴. Vanaf 1267 droeg een kanunnik van Sint – Maartens dagelijks de mis op in het begijnhof. Op zondagen en feestdagen werden ook de metten en de vespers gezongen. De begijnen zorgden voor alles wat er voor deze diensten nodig was²⁵.

In 1277 was het bestuur van het Brielense begijnhof volledig georganiseerd. In dat jaar keurden de voogden van het hof, Jean le Rous en Jean Everard, de aankoop van een stuk grond goed²⁶. Bij de optekening van de eerste regel van het begijnhof van Brielen in 1269/1270 zou de prior van de dominicanen door gravin Margareta als superbeheerder van het begijnhof zijn aangesteld²⁷. Concreet had deze supervisor het recht te bepalen hoeveel iemand moest betalen die de ziekenzaal van het begijnhof wilde verlaten. Bovendien had de prior het recht - na raadpleging van de lieden van het hof- het hoofd van de ziekenzaal af te zetten. De meesteres diende de prior inzicht te geven in de rekeningen. Ze moest bijvoorbeeld de raad van de prior

voorwaarden gesteld: de jaarlijkse betaling van de vooropgestelde cijns en het verbod op bouwen van een klooster of kapel zonder toestemming van de proosdij.

- 22 F. FEYS en A. NELIS, *Les cartulaires de la prévôté de Saint-Martin à Ypres.*, Brugge, II, 102 en DIEGERICK, *Analectes Yprois de recueil de documents concernant la ville d'Ypres*, Brugge, 1850, VII, 5, 2110.
- 23 In 1240 kreeg Doornik ook zijn eerste hof. Ook het Kortrijkse hof werd in 1240 gesticht. Het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof dateert van 1242. In Brugge leefden de begijnen hoogstwaarschijnlijk afzonderlijk tot in 1245. In datzelfde jaar kregen ook de begijnen van Rijsel hun eerste gezamenlijke schenking. Eerder dan het Ieperse hof ontstonden zeker de hoven in Leuven, Kamerijk en Valenciennes.
- 24 M. CARNIER, *Parochies en bidplaatsen in het bisdom Terwaan vóór 1300*, Brussel, 1999.
- 25 CORNILLIE, *Ieper*, 304.
- 26 DIEGERICK, *Analectes*, VII, 15, nr. 2128.
- 27 P. DE PUE, *Geschiedenis van het oud Dominikaner klooster te Ieper (1663 - 1797)*, Leuven, 1982, 55.

vragen als ze iemand aanvaardde in het hof. Zeker in het eerste eeuwen van het bestaan van het hof bleef de relatie met de dominicanen intact²⁸. Latere sporen van contacten tussen beide gemeenschappen werden echter niet teruggevonden.

In 1349 werden de privileges van het Brielense hof door Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, vernieuwd en geratificeerd²⁹. In de opeenvolging van de voogden van het hof is er in de middeleeuwse periode geen systeem te vinden. De voogden bleven maximum aan voor een periode van 9 jaar. Jean de Joigny (1366-1375) spande hierbij de kroon. Het feit dat sommige voogden na een periode van afwezigheid opnieuw opdoken doet ons vermoeden dat de functie tijdelijk was. Zo werd Lambert de Lo in 1339 en in 1351 voogd van het hof van Sint-Christina. Ook Dennis Scattin was tweemaal voogd, namelijk in 1339 en 1353³⁰. De meeste opperjuffrouwen of meesteressen van het hof zijn bij naam bekend. In het Sint-Christinabegijnhof is de oudst bekende opperjuffrouw Christine Sherlams. Ze stond zeker in 1285 aan het hoofd van het Brielense begijnhof³¹. In de oudste periode van het hof lagen de bevoegdheden van de meesteres vermoedelijk iets anders dan in latere periodes. Zo had de meesteres van het hof van Sint-Christina minstens toezicht op de financiën van het hof, want zij moest de prior van de dominicanen hierover inlichten. Bij schenkingen en aankopen was de opperjuffrouw aanwezig. Zij verleende ook borgsommen. Bij hoge sommen moest ze inspraak dulden van de dominicanen. De meesteres van het hof kon ook mee beslissen over

28 DE PUE, *Geschiedenis*, 56 en DIEGERICK, *Analectes*, VII, 12, 2128.

29 DIEGERICK, *Analectes*, VII, 77, nr. 2247.

30 De andere voogden: Jean Le Rous, Jean Everaerd, Jean Vierding, Lambert Belle, Pierre Biezebout, Bartholomeus de Jonghe, Geraerd Trouvent, Michiel Lievin, Jean Le Sage, Nicause de Fleternes, Jacques van den Pitte, Pierron le Machon, Jean Rugghenvoet, Pierre Reyfin, Jean Le Stier, Pierre de Maets, Henri Rugghenvoet, Jean van Scoten, Brixis de Vos en Jacquemard de Vos waren allen één keer voogd, dit vermoedelijk voor een kortere periode.

31 Elf jaar later vinden we in deze functie Catharine Meens. In 1312-1316 werd de functie van meesteres in Brielen waargenomen door Marguerite Trouveit. Zij werd opgevolgd door Christine van den Clite. We weten niet hoelang haar bewind duurde. Zeker is wel dat het hof van 1325 tot 1329 werd bestuurd door Marie Crabaens. In 1337 werd dan weer een zekere Agnes van Rimminghe als meesteres opgetekend. Voor de periode 1351-1353 was dat Agnes Sansekuts en in 1359 Catharine de Crombeke. De laatste meesteres voor de fusie was Agnes Morisses. Zij maakte de samensmelting van de hoven mee want stond aan het hoofd van het Brielense hof van 1388 tot 1413.

de aanvaarding en het verlaten van de ziekenzaal. De opperjuffrouw kon eveneens de oversten van de conventen benoemen en vervangen. In 1277 kocht zij bijvoorbeeld een stuk grond voor het hof, met medeweten van de proost van Sint-Maartens, de overste van de dominicanen en de twee voogden van het hof³².

Ten zuiden van de huidige Zonnebeekseweg zou omstreeks 1271³³ een tweede begijnhof zijn opgericht door Jan Baerdonck³⁴. De stichting werd gewijd aan de apostel Thomas. Het was de bedoeling van Jan Baerdonck en zijn vrouw om een hospitaal of *fermerie* te stichten³⁵. In deze infirmerie mocht evenwel niemand anders logeren dan de zieken en behoeftigen van de Ieperse begijnhoven³⁶. We kunnen deze stichting kaderen in de verdere evolutie van de hospitaalstichtingen, namelijk als stichting voor een specifieke groep. Het aantal behoeftigen was in deze periode zo sterk toegenomen, dat men de instellingen niet meer voor iedereen kon openstellen. In het Baerdonckhospitaal werd in 1278, zeven jaar na de stichting, een altaar opgericht. Even zag het er slecht uit voor het kersverse hospitaal. Jan Baerdonck en zijn vrouw Folquine waren immers overleden zonder de mogelijkheid in het gasthuis een kapelaan aan te stellen. De

32 DIEGERICK, *Analectes*, VII, 15, nr. 2128.

33 SIMONS en TRIO, *Begijnen, begarden en vertiarissen*, 136-137 maakt melding van verschillende andere begijnengemeenschappen. Daar deze voor de verder geschiedenis van het hof van minder belang zijn, worden ze hier achterwege gelaten.

34 Over de stichtingsdatum van dit hof bestaat er heel wat discussie. Cornillie houdt het op 1273. Grootjuffrouw Bouten, meesteres van het hof in de woelige revolutieperiode op het einde van de 18de eeuw, beweerde op 4 brumaire van het jaar VIII (26oktober 1799) dat het hof ongeveer in 1171 was opgericht. De belangrijkste figuur in de stichting van het Sint-Thomasbegijnhof is ongetwijfeld Jan Baerdonck, een vooraanstaande Ieperling. Hij zetelde als schepen van de stad in 1260 en 1265. Hij was gehuwd met Folquine en woonde vermoedelijk niet ver van de Sint-Jacobskerk. Naast zijn eigen huis bezat hij eveneens een uitgebreid domein buiten de *Hangwaertpoort* in de omgeving van de Zonnebekestraat en de Kortrijkstraat. Op dit domein werd het begijnhof opgericht.

35 Vandaar dat dit begijnhof ook soms 't *ziekenhuis van de begijnen* genoemd werd.

36 Dit meervoud werd gevonden in een stuk uit 1671. Zou dit een interpretatie zijn beïnvloed door kennis van de latere samensmelting, of gaat het hier over een infirmerie die dienst deed als opvang voor de beide Ieperse hoven? Dit werd geponeerd in het laatste kwart van de 18de eeuw door de pastor van het hof die stelde dat Baerdonck een hospitaal oprichtte omdat de begijnhoven te weinig middelen hadden om voor hun zieken in te staan (zie MERGHELYNCK, (Fonds Merghelynck), hs. 144, 106.).

broer van Jan, Lambertus³⁷, maakte deze klus af in 1277-1278. Hij onderhandelde met de proost van Sint-Maartens om een koster en kapelaan aan te stellen³⁸. In ruil werd aan de proosdij een tiend in Boezinge gegeven. De bisschop van Terwaan zorgde voor een approbatie. De oudst bekende voogden van de Baerdonckinfirmierie zijn Jacob en Johan Baerdonck. Zij traden op voor de begijnen van de infirmierie Baerdonck in 1302³⁹. Frappant is het voorkomen van leden van de familie Baerdonck als voogd van deze infirmierie tot 1324. Na Jan Baerdonck, vermoedelijk de kleinzoon van de stichter, werd ook zijn *hoir*, Marie van Kerckhove, *representant* van het hof⁴⁰.

De stichting van een tweede 'begijnhof', in de tweede helft van de 13de eeuw, is niet ongewoon. Dit gebeurde bijvoorbeeld ook in Brugge, Dowai, Brussel, Bergen, Luik en Hoei. Blijkbaar nam vooral het aantal zieke en behoeftige begijnen toe, want de nieuwe stichtingen waren vaak infirmierieën of hospitalen voor de zieke en arme begijnen. Deze stichtingen werden telkens gefinancierd door individuele burgers en families⁴¹. Deze patriciërs waren immers betrekkelijk rijk geworden door de toename van de economische bedrijvigheid en handel in de voorbije jaren. Ook tijdens de Ieperse bloeiperiode was dit het geval. Tussen 1309 en 1314 werd het Baerdonckhospitaal met verschillende renten bedacht⁴². Het Baerdonckhospitaal was qua bestuurlijke organisatie vergelijkbaar met het Brielense hof. Ook in het hospitaal van de begijnen had een opperjuffrouw het heft in handen. Ze werd ook hier door twee voogden gecontroleerd. De voogden van het Baerdonckbegijnhof bleven opvallend langer in dienst dan deze in het Sint-Christinabegijnhof. Voor het Baerdonckhof geeft de lijst van voogden doorheen de tijden de indruk dat deze mannen

37 Lambrecht Baerdonck bezat een leen buiten de Diksmuidepoort op de Sint-Jansparochie. Het lag ongetwijfeld niet ver van de stad af, want het leen was heel dicht bewoond.

38 O. MUS, 'Godshuizen en economic', *Septingentesi iubilaeum Hospici Dicti Belle*, Ieper, 1976, 73.

39 SAI, MERGHELYNCK, 108.

40 SAI, MERGHELYNCK, 92 Marie van Kerckhove treedt bij een akte op als vertegenwoordigster van het hof. Op dat moment is ons enkel Michiel Lievin bekend als voogd van het hof. Een vrouwelijke tweede voogd? Of enkel een geldschietster?

41 W. SIMONS, *Begijnen in de Middeleeuwen*, 17. Ook de latere integratie in de eerste stichting is niet ongewoon.

42 DIEGERICK, *Analectes*, VII, 58 en DIEGERICK, *Analectes*, VII, 39 nr. 2155.

voor het leven -of toch zeker voor lange tijd- werden aangesteld⁴³. Ook in de kapel van de Baerdonckinfirmierie waren er geregeld diensten. Hiervoor werd toestemming gegeven in 1278. Niet alle meesters van het Baerdonckbegijnhof zijn ons bij naam bekend. De oudst bekende opperjuffrouw is Lisemoet Minnemans. We vonden melding van haar naam in aktes uit de periode 1274-1294⁴⁴.

Beide Ieperse begijnhoven werden dus gesticht in de tweede helft van de 13de eeuw. In deze periode, niet toevallig een grote expansieperiode voor de stad, werden in Ieper meerdere instellingen opgericht. Uit dezelfde periode dateren immers ook de stichtingen van het minderbroedersklooster (1255), het klooster van de ongeschoeide karmelieten (1260-1265), het klooster van de augustijnen (1261) en het klooster van de clarissen (1263).

De verenigde begijnhoven

Vanaf het begin van de 14de eeuw is voor de beide hoven een bijna ononderbroken lijst van voogden bekend. Deze voogden waren tot 1395-1397 voor beide hoven in de regel niet dezelfde. Het eerste spoor van gezamenlijk optreden van de voogden van de beide hoven dateert van 1395. In 1406 werden er nog slechts twee voogden aangesteld voor de 'verenigde begijnhoven' in plaats van vier. Jean Belle bleef toen voogd (hij was voordien voogd van het Baerdonckbegijn-hof) en ook Jean van Scoten bleef voogd van de hoven (hij was voordien voogd van het Sint-Christinabegijnhof)⁴⁵. We menen dus te mogen stellen dat beide begijnhoven ten laatste in 1406 verenigd werden⁴⁶.

43 In de aangeduide personen is wel geen systeem terug te vinden. Sommigen blijven wel heel lang in functie. We denken bijvoorbeeld aan Johan Baerdonck die 22 jaar in dienst bleef (1301-1324), maar ook aan Nicolas van Loo die eveneens 22 jaar bestuurde (1336-1358) en tenslotte aan Hendrik Scavaris die de hoede had over het hof voor minstens 13 jaar (1336-1349). De andere voogden voor de samensmelting: Jacob Baerdonc, Frans Baerdonc, Nicolaas de Bere, Michiel Scavin, Willem Amade, Jaques van Lo, Wautier Croeselin, Lambert de Lo en François de Beeselaere.

44 In 1309 was een zekere Isabelle Minnemans gelast met het bestuur van het gasthuis. In 1325 was dat Christine van Scoten, in 1353 Clacire Melgewaerds en in 1393 Griete Scinkels.

45 SAI, MERGHELYNCK 108.

46 SIMONS en TRIO, *Begijnen, begarden en tertiariissen*, 141. Hier wordt vermeld dat de begijnen echter pas in (ten laatste) in 1412 gezamenlijk gaan optreden bij het verwerven van goederen of renten.

Bij de verenigde begijnhoven werd in eerste instantie eerder het systeem van het Baerdonckbegijnhof gevolgd. Zo was Victor, heer van Volmerbeke (1457-1480), 23 jaar voogd en stond Georges de Vos (1504-1529) 25 jaar aan het hoofd van het ene Ieperse hof. Jaques van Hollebeke, Olivier Belle en Michel de Corte volgden met respectievelijk 16 jaar, 14 jaar en 14 jaar dienst⁴⁷. Ook in het begin van de Nieuwe Tijd (zeker na 1580) werd nog op de oude voet verdergegaan. Zo bleef Cornelis Meese zeker van 1647 tot 1671 voogd van het begijnhof. Alle andere voogden van deze periode bleven aan voor een korte periode⁴⁸. In de periode 1393-1498 tekenen we telkens twee opperjuffrouwen op. Zij werden nog uitdrukkelijk met één van beide hoven verbonden. De eerste echt gemeenschappelijk meesteressen waren Catherine Vanderhecke en Marguerite Aerweets, die van 1416 tot 1425 het hofbestuur waarnamen⁴⁹.

Zeker na de samenvoeging van de Ieperse hoven was het religieuze leven van de Ieperse begijnen volledig geregeld. Op 6 februari 1422⁵⁰ kregen de verenigde hoven de toestemming op hun nieuwe locatie een kapel te bouwen en er een klok te hangen. Deze kapel kon maar vier altaren hebben en ze moest door de begijnen zelf voorzien

47 Voor een kortere periode tekenden Jean Belle, Jean van Scoten, Gilles de Roo, François van Dixmuide, Olivier van Scoten, Lamsin Hillebrant, Alexandre Belle, Danckaert Belle, Victor sgr. de Lichtervelde, Jean van Lichtervelde, Josse van de Woestijne, Jacques van Steelant, Pierre van Meenen, Jerome Hanneron, François van de Walle, Jacques Quaetjonck, Marc de Wilde en Charles Cabilliau.

48 We noteerden achtereenvolgens Jan Vandermeersch, Kaerle Velle, Guillaume de Smet, Gilles Navigheer, François de Grutere, Jean van der Stichele, Jean Meeze, Jean Stuvaert, Absalon Lombaert, Jacques Letten, François de Souttere, Jacques de Heere, Claude Vandenbroucke, Claude Vanderbeke, Jan Roelant, Joannes Baelde, conrelius Letten, F. Cillemt, Guilaumus Colembeun, Hendrik de Wavrans, P. Plumyoen, Richard Guillaume de Visch, Jawues Vandercoutere, Andre Baelde, Mathieu de Coussemaecker, François Merghelynck, Guillaume Joseph de la Tombe, Franciscus de Wavrans en F. van Lille.

49 In 1442-1448 zijn dat Vincente Willemszeuns en Catherine van Moerbeke. Voor de periode 1474-1482 worden dan weer Christine Moenaerts en Catherine de Haene genoteerd. Uit de periode 1482-1484 kennen we enkel Agnes van der Strate. Marguerite Lotins stond van 1495 tot 1498 in voor het Baerdonckhof, Martine de Vos stond van 1484 tot 1497 in voor het hof van Sint-Christina. In de periode 1499-1525 was Jeanne Svincx meesteres van de verenigde begijnhoven. Ze werd opgevolgd door Jeanne Everaerd voor de periode 1525-1545.

50 DIEGERICK, *Petite chronique de la ville d'Ypres*, 1412 vermeldt de bouw van een kerke van Bagynen door toedoen van het stadsmagistraat. Vermoedelijk gaat het ook hier over de kerk van de verenigde begijnhoven Sint-Christina uit 1422. Zie ook IA (Ieperse Aanwinsten), 55 (1412).

worden van het nodige materiaal. Er zou elke dag een mis worden opgedragen door een kanunnik van Sint-Maartens⁵¹. Ruim twee maanden later kregen de vrouwen opnieuw een gunst van de proost van Sint-Maartens: ze mochten vanaf dat moment aalmoezen ontvangen voor hun nieuwe *timmeragien*. Dit omwille van hun *verdiensten ende goede werken*. Vanaf 10 juli 1427 mochten de begijnen hun eigen doden begraven rond hun kapel (op de vroegere bleekweide). Dit opnieuw georganiseerde leven zou blijven duren tot de Franse Revolutie er abrupt een einde aan maakte. We kunnen stellen dat het leven van de begijnen in de hele Nieuwe Tijd weinig wijzigde. Van de intrede tot het overlijden had het begijnenleven enkele stereotiepe kenmerken. Hieronder proberen we deze voor het Ieperse hof te schetsen.

Het begijnhof van Ieper kreeg ruimschoots zijn deel bij de woestingen in het laatste kwart van de 16de eeuw. Volgens Ramaut⁵² werd het hof in 1578 bestormd door een bende *geuzen*. De begijnen waren *van benauwdheid bijeen gekropen in de kamer van de opperjuffrouw*. Ze probeerden met vriendelijke woorden en zelfs met geld de overvallers te overhalen hen te sparen. De grootjuffrouw, een oude en bekwame meesteres poogde hen daarna om te praten. *Ze vlogen echter op de nonnen af*. De jongste *nonnen* hadden het hardst te verduren. Na twee dagen is er nog eentje gevonden, naakt in het *vertrek* verborgen. Van schaamte en angst durfde ze haar schuilplaats niet meer verlaten. Nog steeds volgens Ramaut maakten de *geuzen* in het hof veel buit, daar er veel rijke dochters verbleven. Er werd geld, zilver, koper, tin, bedden en *maltrassen, sargien, laekens, linwaet, klee-deren, meubles etc.* buitgemaakt. Wat de overvallers niet meenamen werd stukgeslagen ... Hoewel we geen zekerheid hebben over de details van bovenstaand verhaal, mag er toch worden gesteld dat de Ieperse begijnen door de godsdienststroebelen veel te lijden hebben gehad. In de periode van protestantse overheersing (20 september 1578 - 7 april 1587)⁵³ was het hof zo goed als ontvolkt. De begijnen

51 DIEGERICK, III, 889.

52 SAI, RAMAUT, *Historie ofte beschryvinge der vermaerde stadt van Ipre Hoofdstadt van Westvlaanderen*, 65r^o.

53 E. LIBBRECHT e.a., *De hervorming in het Iepers heden en verleden*, Ieper, z.j., 25-27.

moesten waarschijnlijk ook voor een bepaalde tijd het hof volledig verlaten⁵⁴. Tijdens hun afwezigheid werden in het begijnhof *eenige geusche ministers gestelt om aldaer de Latinsche taele te doceren*. Na 1591 keerden de begijnen in het hof terug.

Sint-Christina in de Nieuwe Tijd, een klein begijnhof

Enkele gebouwen in de schaduw van de Sint-Maartenskathedraal

Het oudste hof van Sint-Christina bevond zich in de oude parochie Brielen. Dit was buiten de eerste vestingen, maar binnen de tweede, buiten de Boezingepoort. Het zou gelegen zijn geweest aan de oostzijde van het kerkhof bij de kerk van Onze-Lieve-Vrouw. Het Baerdonckbegijnhof was gelegen langs de Zonnebekestraat, eveneens tussen de twee oude vestingen in. Toen bij het beleg van de stad in 1383 de twee hoven met de grond gelijk werden gemaakt, bouwden de begijnen samen een nieuwe woonst achter de Sint-Maartenskerk op een stuk grond dat zij daar bezaten.

Het beeld van het Ieperse begijnhof dat ons door de schaars bekende afbeeldingen werd overgeleverd, dateert van de 19de eeuw. Op dat moment bestond het begijnhof uit een terrein van ongeveer 25 aren. Op dit terrein stonden een kapel en twee rijen huisjes. De paden waren zeker vanaf de 18de eeuw gelegd met kasseistenen⁵⁵. Voor de huizen lagen *dammen*⁵⁶.

Achter de kapel lag er een tuin waarin een hovenier geregeld kwam werken⁵⁷. Vanaf 1738 was het pleintje in het hof omhaagd. Het scheren van deze stukjes groen kostte de begijnen in dat jaar⁵⁸ 9 lb. 4 s.par.. Zeker vanaf 1769-1770 werd het hof buiten verlicht met een *glaezen lanterne*⁵⁹.

54 CORNILLIE, *Ieper*, 138.

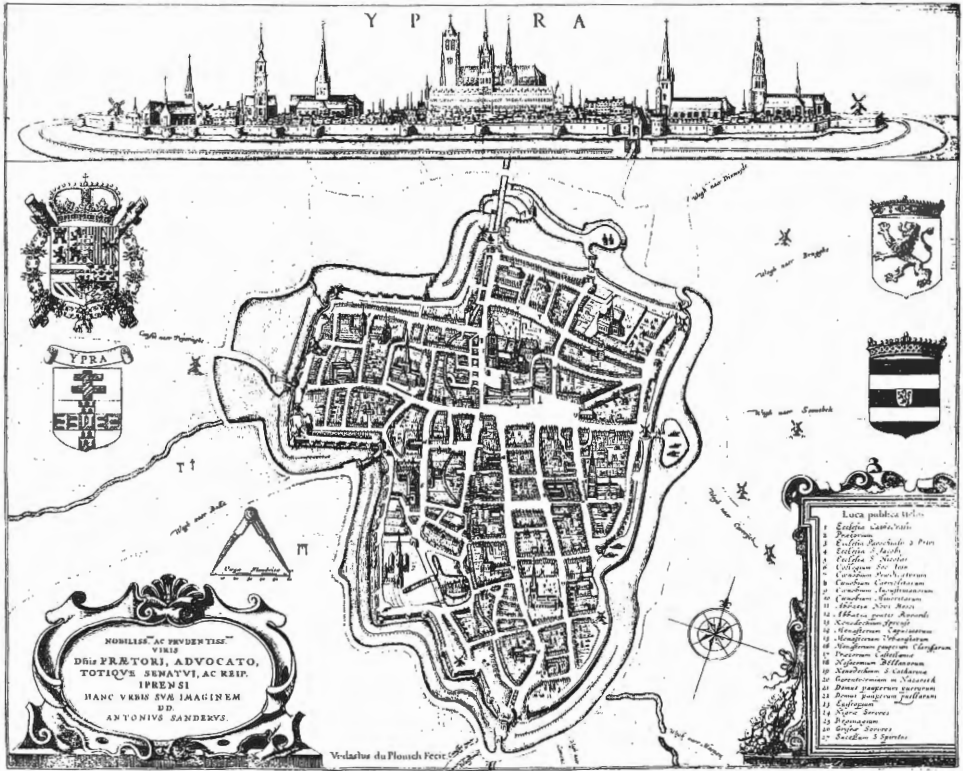
55 Deze werden door Baes Pint in 1765-1766 verlegd (SAI, C.O.O. 887/40) en in 1795 hersteld (C.O.O 914/46).

56 SAI, C.O.O. 909/72 (Hofrekening 1788-1789).

57 SAI, C.O.O. 860/28 (Hofrekening 1739-1740).

58 SAI, C.O.O. 859/31 (Hofrekening 1738-1739).

59 SAI, C.O.O. 891 (Hofrekening 1770-1771).

Overzichtskaart van Ieper in Nieuwe Tijd gemaakt door Vedastus du Plouich en afgedrukt door A. Sanderus.

Enkele aankopen die we hieronder vermelden, maken het ons in zekere mate mogelijk een concrete voorstelling te vormen van de materiële infrastructuur van enkele gebouwen.

De kapel⁶⁰ stond west-oost gericht, ongeveer midden in het terrein. Rond de kapel lag een kerkhof⁶¹. In 1672 werden er voor meer dan 300 lb. par. herstellingen gedaan aan het dak van de kerk en het *torreken*⁶². Het dak van de kerk was zeker na 1739 bedekt met schaliën⁶³. De begijnen hadden in de kapel een *zitten*.⁶⁴ Op de vloer lagen tegels van 14 duimen⁶⁵. In 1771-1775 werd al het houtwerk van de kerk vernieuwd⁶⁶. Enkele jaren eerder had timmerman Nolf reeds een plan getekend voor deze vernieuwingen. Aan weerszijden achter het koorgestoelte tot achteraan tegen het doksaal werd er houtwerk aangebracht. Aan elke kant tegen het doksaal aan stond een kast voor de *ornamenten van de kerck*. De ingang van de kerk was aan beide zijden van houtwerk voorzien. Onder het doksaal stond reeds een biechtstoel, een geschenk van Olympia de Rutere⁶⁷. Het houtwerk werd gemaakt in *schoon droog wagenshot* en het moest allemaal 5 duim dik zijn en 14 duimen breed. Onder de platen kwam *schoonen rooden vijfquartdeel*. De eiken ribben onder deze planken moesten 4 op 4 zijn. Het houtsnijwerk op beide deuren diende uitgevoerd te worden volgens plan. De deuren werden aan de ingang 7 duimdik en de panelen 5 duim. Ook al het gebruikte ijzerwerk van de kasten moest volgens plan worden aangebracht. Onder het doksaal dienden twee bastaardruiten te komen van 5 en 7 duimen.

Het doksaal werd volledig vernieuwd volgens plan. Het houtsnijwerk diende uitgevoerd te worden conform dit van het koorgestoel-

60 Voor de beschrijving van het interieur van de kapel verwijzen we naar het tweede hoofdstuk.

61 DIEGERICK, III, 112-117.

62 RAB, AK, 118 (Hofrekeningen 17de eeuw).

63 SAI, C.O.O. 860 (Hofrekening 1739-1740). In 1739 worden er 1500 schaliën geleverd voor de kerk tegen 57 lb.par.. Datzelfde jaar levert de heer Vervaecke 4600 schaliën voor de kerk van het hof tegen 167 lb.18 s.par..

64 SAI, C.O.O. 891 (Hofrekening 1770-1771). Deze gestoelten werden in 1769-1770 door timmerman Poissenier volledig vernieuwd.

65 SAI, C.O.O. 860 (Hofrekening 1739-1740). Levering van 10 tegels van 14 duimen voor de kerk. Dit tegen 3 lb.par..

66 SAI, F.C. 24/10 (Offerte levering houtwerk, 1775).

67 MERGHELYNCK, hs. 144, 76 (Register pastoor hof ten behoeve van kosters, 1774).

te. In ieder paneel van het doksaal was een muziekinstrument voorzien. De *corniche* rond de *boiserie* moest hetzelfde *dessein* hebben als dat langs de biechtstoel. De ornamentkassen onder het doksaal aan de kant van de muur zouden van het oude hout gemaakt worden. Van de oude lijsten maakte men knielbanken en een *kasken* voor de kelk, olie en relikwieën werd verhoogd. Al het ontlijmde hout in het koor-gestoelte zou hersteld worden en er dienden twee propere bidbankjes te komen. Deze stonden ter beschikking in de achterkerk vóór het schilderij van de geknielde Zaligmaker en voor het beeld van Onze-Lieve-Vrouw zittende onder het kruis van haar Zoon. Tegelijkertijd met het houtwerk lieten de begijnen door Johannes Lieverman nieuwe gordijnen maken voor hun kapel. Van tijd tot tijd werd de kerk van het hof gewit⁶⁸. Voor de deur van de kapel stonden op het einde van de 18de eeuw twee ijzeren ballustradedeuren. In 1790 maakte Vandenbilcke, vaste smid van het hof, een ballustrade *om den choor van dese kercke te besluyt*⁶⁹.

Eén van de rijen huisjes stond ten westen van het terrein, de andere stond ten zuiden. Van deze huizen deed er één dienst als convent. In 1767-1768 werd het dak van het convent volledig herlegd⁷⁰. Voor de vensters van het convent zat in de 18de eeuw *gaze*⁷¹. Geregeld werden de vensters van het convent *verloot*⁷². In het convent waren er aparte slaappleatsen en een gezamenlijke werkkamer. Deze laatste werd vernieuwd in 1780⁷³. In de werkkamer stond een *pandulle met reveille ende casse*, aangekocht in 1785-1786⁷⁴. Naar het tweede verdiep liep een trap die werd vernieuwd in 1780⁷⁵. In 1750-1751 waren reeds *vier grote pilaeren en enkele kleine* geleverd voor deze trap⁷⁶. De vloer van de gemeenschappelijke refter was bedekt met parket⁷⁷. In de

68 Dat gebeurde bijvoorbeeld door Carel van Luddeghem in 1785-1786. SAI, C.O.O. 905/52 (Hofrekening 1784-1785).

69 SAI, C.O.O. 910/57 (Hofrekening 1789-1790).

70 SAI, C.O.O. 889 (Hofrekening 1768-1769).

71 SAI, C.O.O. 860 (Hofrekening 1739-1740) In 1739-1740 werd voor enige ellen *gaze* voor dit doel 2 lb. 14 s. betaald.

72 SAI, C.O.O. 887/42 Dit kostte het hof 24 gld. 1 stuiver en 9 den..

73 SAI, C.O.O. 899/48 (Hofrekening 1778-1779).

74 SAI, C.O.O. 905/52 (Hofrekening 1784-1785).

75 SAI, C.O.O. 899/48 (Hofrekening 1778-1779).

76 SAI, C.O.O. 872 (Hofrekening 1751-1752).

77 SAI, C.O.O. 908/24 (Hofrekening 1787-1788).

refter stond een marmeren schouw. In 1785-1786 werd een *draeyende tafel* geleverd voor het convent⁷⁸. In 1756-1757 was er sprake van de grote *salette* waarvan de vloer werd herlegd in januari/februari 1757 met blauwe tegels en blauwe steen. Het convent had een infirmeriekamer waarvoor in 1771-1772 een *ledicant met impriale* gekocht⁷⁹. Drie jaar eerder was er voor deze kamer reeds een *commoditeyt* geleverd⁸⁰. Op 28 maart 1788 besloot men een nieuwe *waschkeuken* te bouwen in het hof. Daarbij moest ook een *plaetse komen tot stellen van alle sorten van effecten dienende tot de waesten, ende andere noodigheden tot het huys*⁸¹.

Het begijnhof kort vóór Wereldoorlog I. We krijgen een beeld van beide rijen huizen van het hof. (postkaart Stedelijke Musea Ieper)

78 SAI, C.O.O. 905/52 (Hofrekening 1784-1785).

79 SAI, C.O.O. 893 (Hofrekening 1772-1773).

80 SAI, C.O.O. 890 (Hofrekening 1769-1770).

81 Bovendien was men vastbesloten aan het convent wat herstellingen te doen. Dit werd snel gestipuleerd bij afwezigheid van voogd Vervaecke. Deze was hier erg tegen en probeerde het besluit op 11 april teniet te doen. Dit wilden de opperjuffrouw en Vander Espt niet. Toch liet hij zijn protest akteren in het resolutieboek.

De tweede rij huizen van het hof bestond uit het groothuis en vier andere huizen. De huizen stonden ten noordwesten van het opperjuffrouwuis en werden -althans in de 17de en 18de eeuw- verhuurd aan de begijnen. Opnieuw kunnen enkele gegevens uit de hofrekening onze verbeelding stimuleren. In 1738 werden 780 oude *deckteghels* door de heer Vervaecke geleverd voor het opperjuffrouwuis tegen 21 lb. 14 s.par.⁸². Door de schouw van deze huizen liep een *blecken gote*⁸³. Men besliste in 1791 de vier huizen binnen het beluik te voorzien van drie kleine citernen. Voordien moesten ze de *ghe-meenen steenput by de kercke* gebruiken. Ook andere herstellings- en verfraaiingswerken aan deze huizen gebeurden op kosten van het hof. Zo kreeg juffrouw Quintin in 1785-1786 een nieuwe *watersteen* geleverd⁸⁴. Juffrouw De Graeve kreeg in datzelfde jaar een nieuwe *trap-corde*. Het eerste huis ten noordwesten van het opperjuffrouwuis bestond uit een keuken, een achterkamer, een voorkamer beneden, een voorkamer boven en een achterkamer boven. Deze werden soms per kamer verhuurd⁸⁵. Het derde huis had zeker een keuken, een achterkamer, een *saletjen* en een voorkamer boven⁸⁶. Het vijfde huisje werd ter beschikking gesteld van de ‘pastor’ van het hof. Tijdens het beleg van 1744 werd het echter zwaar beschadigd. Men gebruikte de resterende materialen voor het herstel van de andere huizen in het hof en de ‘pastor’ kreeg in het vervolg een compensatie in geld voor het verlies van het huisje⁸⁷. In 1781 was dit huisje al afgebroken.

Het hof was ommuurd. In 1754-1755 vertoonde de muur blijkbaar ernstige mankementen, want Joannes Verstraete waakte 14 nachten bij het maken van een volledig nieuwe muur⁸⁸. In de muur van het hof waren twee poorten. In 1768-1769 herstelde timmerman Lammen de grote deur van de *gemeenen wytganck op de houttemari*⁸⁹. Aan één van beide poorten stond nog een huisje dat tot het hof behoorde en door de portierster gratis werd gebruikt.

82 SAI, C.O.O. 860/28 (Hofrekening 1739-1740).

83 SAI, C.O.O. 899/40 (Hofrekening 1778-1779).

84 SAI, C.O.O. 905/52 (Hofrekening 1784-1785).

85 SAI, C.O.O. 862/13 (Hofrekening 1741-1742).

86 SAI, C.O.O. 862/13 (Hofrekening 1741-1742).

87 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 865/57 (1744-1745).

88 SAI, C.O.O. 876 (Hofrekening 1755-1756).

89 SAI, C.O.O. 890 (Hofrekening 1769-1770).

Een dozijn vrouwen woonde samen in één convent

Over de populatie van de hoven in de Middeleeuwen is ons uiterst weinig bekend. Simons schrijft dat vaak al na één of twee generaties de maximumbezetting werd bereikt, die slechts in de 17de eeuw werd overtroffen⁹⁰. Wij moeten daarbij steeds in acht blijven nemen dat Ieper tijdens de Middeleeuwen vermoedelijk een aanzienlijk grotere bevolking kende dan in de Nieuwe Tijd, wat de schatting van het aantal begijnen in verschillende periodes met weinig bronnen bemoeilijkt. We kunnen niet ex analogia werken met andere hoven, daar het bevolkingsaantal van deze steden een ander verloop kende. Bovendien stonden er gedurende de eerste Middeleeuwen zeker twee, misschien drie hoven op Ieperse bodem. Eén enkele secundaire bron is bezwaarlijk in staat een tipje van de sluier over de aantallen op te lichten⁹¹. Waarschijnlijk betreft het -onzekere- aantal van 9 *zusters* in Brielen slechts een deel van de begijnen, namelijk diegenen die effectief in de ziekenzorg werkzaam waren.

Tijdens de bestudeerde periode waren er steeds ongeveer een dozijn vrouwen in het hof, met een maximum van 14. Wanneer we die aantallen vergelijken met de bezetting van andere hoven op dezelfde tijdstippen, dan blijkt dat deze cijfers zouden moeten corresponderen met een neergang na de contrareformatorische bloeiperiode. Dat er nooit meer dan 14 vrouwen woonden, kunnen we niet alleen wijten aan plaatsgebrek, want in het Kortrijkse hof was de gemiddelde bewoonde oppervlakte per begijn in de bloeiperiode veel kleiner. De grootte van het Ieperse hof in de Nieuwe Tijd is vergelijkbaar met die van Rijsel. Ook in het Rijselse hof waren er in 1712-1713 14 begijnen⁹². Het Ieperse hof was voor wat betreft het aantal echter 10 keer kleiner dan zijn Kortrijkse tegenhanger in dezelfde periode.

Zoals wel meer voorkwam⁹³, woonden er naast begijnen eveneens godvruchtige lekenvrouwen in het Ieperse hof. Voor de Nieuwe Tijd

90 W. SIMONS, *Begijnen in de Middeleeuwen*, 17.

91 SAI, IA, 193 (Kroniek 18de eeuw).

92 ADN (Archives Departementales Chambre De Comptes in Rijsel), H 162 en H 40.

93 PHILIPPEN, *Onze begijntjes: hun naam, hun leven*, Antwerpen, 1944, 67.

zijn enkele van deze vrouwen bij naam bekend. Bij een daling van het aantal begijnen werden vermoedelijk eerst de minder goede huizen van het hof aan buitenstaanders verpacht. Veelal werden deze huizen opgesplitst en bewoonden de vrouwen in kwestie slechts een of enkele kamers. Weinig vrouwen bleven lang in het begijnhof wonen.

In de eerste helft van de 18de eeuw woonden nog verschillende niet-begijnen in de huizen van het hof. Zo verbleven er in 1742 bijvoorbeeld een zekere Pieternelle Lefevre, een zekere M.J. Desmet, de weduwe Le Povre en Isabelle De Vos. Elk van hen huurde een kamer in het eerste huis ten noordwesten van het opperjuffrouwhuis. Het tweede huis werd in dat jaar volledig verhuurd aan juffrouw van Zootpeene. In het derde huis woonden niet-begijnen: de weduwe Van Robays, Catharine Milecam, de weduwe Bouten en juffrouw Provoost⁹⁴. Het vierde huis werd gepacht door begijn Braem. Zes jaar later woonden in de eerste drie huizen begijnen. Alleen het vierde huis werd nog verpacht aan een niet-begijn (mevrouw de Ruescas genoemd)⁹⁵. In 1785/86 woonden in alle huizen van het hof begijnen⁹⁶.

Toegewijd aan de H. Christina

Het Ieperse hof werd toegewijd aan de H. Christina. Deze naam werd overgeërfd van het Brielense begijnhof. Vermoedelijk gaat het hier om een verering van Christina de Wonderbare. Deze mystiek begenadigde vrouw leefde van 1150 tot ca. 1214. Haar feestdag valt op 24 juli⁹⁷. Gedurende de hele geschiedenis van het hof zal deze heilige de bijzondere belangstelling van de begijnen genieten⁹⁸. Als stille getuige hiervan stond lange tijd boven de poort van het hof haar beeltenis de bezoekers toe te kijken⁹⁹. De feestdag van de H. Christina

94 SAI, C.O.O. 862/13 (Hofrekening 1741-1742).

95 SAI, C.O.O. 903/18 (Hofrekening 1782-1783).

96 SAI, C.O.O. 905/2 (Hofrekening 1784-1785).

97 VAN BIERVLIET, *Heiligen uit ons volk*, Brugge, 1987.

98 DIEGERICK, *Petit chronique*, 16 maakt melding van een vidimus van *'l'invention des reliques de Ste-Christine, patronne de l'hopital, et l'un des onze mille vierges'* gedateerd 1284. Hij situeert dit echter bij het Baerdonckhospitaal in 1360, verderzetting van het Sint-Christinahof te Brielen.

99 KBB (Koninklijke Bibliotheek Brussel), Merghelynck 144, 106 (Handboek kosten 18de eeuw).

werd de derde zondag van juni samen met de feestdag van de kerkwijding gevierd¹⁰⁰.

De organisatie van de begijnengemeenschap

In 1422¹⁰¹ verenigden de Ieperse begijnen zich officieel. Daarbij haalde het Sint-Christinabegijnhof de bovenhand, want de naam van het Sint-Thomasgasthuis en eventuele andere instellingen werden niet meer gebruikt. Het initiatief voor de vereniging van beide begijnhoven zou zijn uitgegaan van het stadsbestuur. Zowel de schepenen van de stad Ieper als de voogden van het begijnhof zouden betreurd hebben dat in Ieper twee aparte begijnhoven bestonden¹⁰². In een akte van 14 augustus 1416 werden de Zwarte begijnen¹⁰³ verzocht deze van Sint-Christina en Sint-Thomas te vervoegen. Beide laatste waren dus al eerder samengevoegd. In 1671 geven de begijnen zelf de onvoldoende solvabiliteit van de infirmerie aan als reden van de samensmelting. De goederen van deze infirmerie zouden niet meer volstaan hebben om alle zieken en behoeftigen te onderhouden¹⁰⁴.

Bestuurlijke organisatie

Het dagelijkse bestuur van het Ieperse hof was in handen van de opperjuffrouw of meesteres. Voor belangrijke aangelegenheden liet zij zich bijstaan door twee ouderlingen. Deze drie vrouwen vormden samen het interne bestuur van het hof. Het ligt voor de hand dat het Ieperse hof, vanwege zijn geringe omvang, heel wat minder geïnstitutionaliseerd was dan de grotere Vlaamse hoven. We kunnen stellen

100 KBB, Merghelynck 144, 6 (Handboek kosteres 18de eeuw).

101 Deze datum lijkt ons wat laat genomen, daar in 1420 (stadsrekening 1421) reeds een betaling werd verricht aan het stadsbestuur door de *Beginnen ter Zavelmaert*.

102 CORNILLIE, *Ieper*, 137.

103 Deze begijnen woonden, zeker in de 14de eeuw, in de Sint-Pietersparochie. Ze vormden een kleiner convent en waren visueel te onderscheiden van de andere begijnen door hun zwarte kappen. Naast dit convent waren er in het middel-eeuwse Ieper zeker nog twee andere begijnenconventen verschillend van de twee voornoemde hoven. (Voor meer hierover zie: SIMONS en TRIO, *Begijnen, begarden en tertiariissen*, 136-137.)

104 SAI, C.O.O. 799 (Verslag geschiedenis hof).

dat een intern bestuur van drie vrouwen voor een dozijn begijnen betrekkelijk veel was in vergelijking met bijvoorbeeld vier vrouwen voor meer dan 100 begijnen in dezelfde periode in het Kortrijkse begijnhof¹⁰⁵.

De regel van het begijnhof

Binnen alle begijnhoven vormde de regel een basisdocument voor het samenleven. Bij hun aanvaarding beloofden de begijnen dan ook gehoorzaamheid aan de meesteres en de regel van het hof. Deze regel werd apart opgemaakt voor elk begijnhof en verschilde van hof tot hof¹⁰⁶.

In 1269-1270¹⁰⁷ zorgde gravin Margareta van Constantinopel voor enkele nieuwe reglementen voor dit begijnhof van Brielen. Ze stelde de meesteres van het hof aan het hoofd van alle personen in het begijnhof en in de infirmerie, bijgestaan door de dominicanen. In 1597 werd een nieuwe regel opgesteld voor het hof. Deze datum is vergelijkbaar met de data van nieuwe regels in de andere Vlaamse hoven en valt samen met de komst van de aartshertogen en de hoop op betere tijden. De regel uit 1597 werd voor het schrijven van onderstaande tekst als basisdocument gebruikt. Hij bevat gegevens omtrent praktisch alle facetten van het leven in het Ieperse hof. Tot de Franse Revolutie werd deze regel enkel nog door enkele gewoonteoptekeningen aangevuld.

105 M. BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof (1585-1789)*, Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, 1999, 27.

106 Dat de structuur van de regels vergelijkbaar is, werd afdoende bewezen door Quintijn in *Normen en normering*. We maken hier geen vergelijking met andere begijnhofregels, behalve waar dit voor het begrijpen van het samenleven in het Ieperse hof belang kan hebben.

107 M. TROOSKENS, *Begijnen in de moderne en hedendaagse tijden*, in: *Begijnen en begijnhoven*, Brussel, 1999 is, samen met ook R.M. QUINTIJN, *Normen en normering van het begijnenleven. Vergelijkende studie van de begijnenregels in de Nederlanden van de XIIIe tot de XVIIIe eeuw*, Licentiaatsverhandeling R.U.G., Gent, 1984. van mening dat dit onmogelijk de enige regels in het hof kunnen zijn geweest, daar deze reglementen veelal het allernoodzakelijkste regelen. Om gezamenlijk samen te leven waren zeker nog andere reglementen nodig.

De opperjuffrouw

Reeds in de Middeleeuwen stond een opperjuffrouw aan het hoofd van de verschillende Ieperse begijneninstellingen¹⁰⁸. De opperjuffrouw bleef de scepter zwaaien tot de Fransen haar dit verboden in 1796. In de geschreven taal werd in het Ieperse meestal gebruik gemaakt van de term opperjuffrouw, een enkele keer de opperjonk-vrouw. Dit blijkt een plaatselijke variant te zijn geweest voor de benaming van de meesteres van het hof. Zo had men het in Gent en Kortrijk over de grootjuffrouw¹⁰⁹, in Hasselt over de hofmeesteres¹¹⁰, in Mechelen over de grootmeesteres¹¹¹.

Zoals in de meeste Vlaamse begijnhoven werd ook in het Ieperse hof de opperjuffrouw verkozen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld haar Kortrijkse collega¹¹² werd zij voor het leven aangesteld. De verkiezing van de opperjuffrouw gebeurde in het Ieperse hof op betrekkelijk democratische wijze. Naar aanleiding van een twist rond de rechten bij de verkiezing in 1739 zijn we goed ingelicht over de verkiezings-procedure¹¹³. De gemeenschap van begijnen - die meende van oudsher het verkiezingsrecht in handen te hebben gehad - vond dat de verkiezing van de opperjuffrouw alleen de begijnen aanbelangde. De voogden van het hof zagen het echter anders. Volgens hen behoorde de keuze aan het externe hofbestuur en hadden de begijnen enkel een consultatieve stem. Daarbij kwam nog dat de pastor zich misnoegd voelde omdat het maningsrecht hem niet spontaan werd toegekend. De discussie laaide hoog op. Om het probleem op te lossen ging men tenslotte te rade bij de directe wereldlijke en geestelijke overheden: de voogd en schepenen van de stad Ieper en de bisschop. Op hun aanraden en na onderzoek van de oude akten werd het volgende beslist: In het vervolg moesten de verkiezingen door de begijnen gebeuren en

108 SAI, C.O.O. 799/1 (Verslag geschiedenis hof).

109 BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 27.

110 J. LUYTEN, *Het begijnhof van Hasselt: de geschiedenis van ca. 300 begijnen (1568-1798)*, Leuven, Licentiaatsverhandeling K.U.L., 1997, 138.

111 F. VERMUYTEN, *Het begijnhof van Mechelen en zijn kerk*, Antwerpen, 1973, 23.

112 BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 30. De Ieperse situatie lijkt niet uitzonderlijk. Ook in Hasselt (LUYTEN, *Het begijnhof van Hasselt*, 140) werd de hofmeesteres voor het leven aangesteld.

113 SAI, C.O.O. 806/8 (Akten, 18de eeuw).

de pastor had maningsrecht. Elke begijn legde haar stem(briefje) in de handen van de voogden en de pastor. Deze maakten uit welke vrouw er *pluraliteyt* van stemmen had, nadat ze zelf ook hun stem uitgebracht hadden¹¹⁴. Daarna kwam de hele gemeenschap samen en de pastor deelde de uitslag mee. De nieuwe verkiezing gebeurde telkens de dag na de begrafenis van de oude meesteres, tenzij er beletsel was. In dat geval beslisten de voogden en de pastor. De voogden konden wel de mededeling van de keus opschorten en laten weten dat ze de verkozene niet bekwaam achtten om het hof te besturen. In dat geval moest het stadsbestuur om raad worden gevraagd en kon een nieuwe meesteres worden verkozen als dit nodig werd geacht¹¹⁵. De eerste meesteres volgens de nieuwe resolutie verkozen, was Joanna Clara van den Broucke. Haar verkiezing had plaats op 30 april 1739¹¹⁶.

In de praktijk verliep de verkiezing als volgt: de dag na de begrafenis van de opperjuffrouw was er om 7 u 's morgens een H. Geestmis. Na de middag, om 15 uur kwamen de begijnen bijeen voor de verkiezing van hun nieuwe overste¹¹⁷. Na de verkiezing moest de opperjuffrouw de eed afleggen¹¹⁸. Dit gebeurde volgens een optekening van 1790 met de volgende woorden: *“op den eed die gij aen God Almachtich schuldig zijt in de Saligheit uwer ziele soo sweire gij goede sorge te draegen, regieren ende bestieren benevens de heeren voogden alle de goederen competerende aen deesenbegijnhove soo wel als uw eygen ende beter is het mogelijk, de wetten ende ordonnantien gemackt ende door onze overste te maecken te houden ende onderhouden immers generaalijck tende specielijck alles te doen t'gon men in administratie der goederen schuldig is te doen; soo helpt u God en alle sijne heyligen.”*

De hofregel van 1597 vermeldt dat de opperjuffrouw toezicht heeft op het hof, wie er woont en op de ontvanger. Ze was de hoofd-

114 SAI, C.O.O. 801 (Resolutieboek begijnhof) vermeldt exclusie van iedereen die geen begijn is.

115 SAI, C.O.O. 801 (Resolutieboek begijnhof), akte van 25 april 1739 gekopieerd voor de begijnen op 6 mei 1785 en voor de voogd van het hof op 20 okt. 1788. Merkwaaardig is de vermelding van een akte van mei 1230 uit het archief van het Sint-Maartenskapittel die gegevens verschaft omtrent de aanstelling van een meesteres in het hof en het niet aanvaarden van een onbekwame meesteres. Totnogtoe vonden we geen sporen van deze akte, noch van de juistheid van deze datum.

115 SAI, C.O.O. 801 (Resolutieboek begijnhof).

117 Bijv. SAI, C.O.O. 802/20 (Resolutieboek begijnhof).

118 SAI, C.O.O. 802/21 (Resolutieboek begijnhof).

verantwoordelijke voor alle tijdelijke zaken in het begijnhof¹¹⁹ en kon vooral rekenen op de medewerking van de ontvanger van het begijnhof¹²⁰. De precieze taakverdeling tussen beide personages inzake financiën is soms moeilijk af te bakenen. Zo zien we dat ontvanger Esnault in 1748 geld voor een lening opneemt¹²¹ en zorgvuldig akte neemt van alle beslissingen in het begijnhof, ... Hij laat ook een gedetailleerde reeks rekeningen na. Anderzijds regelde meesteres De Rutere (1701-1738) betrekkelijk veel financiële zaken zelf. Zo schoot ze bijvoorbeeld het geld van de jaargetijden aan de begijnen en de pastor voor¹²² en deed ze de administratie van de huishuren in het hof¹²³. Bij haar -vermoedelijk erg plotse- overlijden ontstonden heel wat problemen om de lopende zaken af te handelen. De concrete bevoegdheden van de meesteres hingen waarschijnlijk in grote mate af van het karakter van de meesteres en de ontvanger in kwestie. Er zijn geen sporen van conflicten of zelfs maar van het schriftelijk vastleggen van de verdeling van de bevoegdheden tussen beiden.

Daarnaast besliste de opperjuffrouw over de aanvaardingen in het hof, zoals dat ook in andere hoven gewoonlijk het geval was¹²⁴. Dat deed ze niet alleen maar zonder haar positieve stem konden geen begijnen tot het hof worden toegelaten. De opperjuffrouw had hiervoor één van de vier stemmen en er werd vermoedelijk met eenparigheid van stemmen beslist.

Verder moest de opperjuffrouw toezicht houden op de naleving van de hofregel. Om ervoor te zorgen dat iedereen op elk moment wist wat de regel inhield, werd deze op *Baemesse* en Pasen voorgele-

119 RAB, AK 117, (regel ^o1). Algemeen wordt de taak van de meesteres in de 18de eeuw op gelijkaardige wijze omschreven als de *administratie ende bestieringhe* van het hof voor het tijdelijk van het huys.

120 Charles Esnault maakt in een archiefbeschrijving uit 1739 gewag van rekeningen tussen de opperjuffrouw en de ontvanger SAI, C.O.O. 916 (Handboek Charles Esnault, 18de eeuw).

121 SAI, C.O.O. 801/19, 20 (Resolutieboek begijnhof).

122 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 858/32 (Hofrekening 1700-1701).

123 SAI, C.O.O. 858/29 (Hofrekening 1700-1701) Dezelfde uitdrukkelijke vermelding komt voor in de hofrekeningen van de 17de eeuw (Bijvoorbeeld RAB, AK, 118, hofrekening 1666-1668, 22 r°)

124 LUYTEN, *Het begijnhof van Hasselt*, 142, BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Korrrijkse begijnhof*, 29, H. CAILLIAU, " *Soo geluckigh als een beggijn* ". *Het begijnhof Onze-Lieve-Vrouw-Ter Hooie 1584-1792*, Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XXV, 1995, 51.

zen voor alle begijnen. Het kwam aan de opperjuffrouw toe begijnen die fouten begingen een straf op te leggen. Deze sanctie kon oplopen van één of twee maanden hofarrest tot uitsluiting uit het hof¹²⁵. Ernstige sancties werden echter nooit genomen zonder dat de begijn in kwestie eerst twee tot drie keer een vermaning had gekregen.

Het loon van de opperjuffrouw bedroeg in de 18de eeuw drie keer zo veel als het loon van de begijnen. Dat betekent dat de opperjuffrouw om de drie maanden 6 lb. 10 s. gr. kreeg¹²⁶, of 312 lb. par. per jaar¹²⁷. Bovendien kreeg de opperjuffrouw de beschikking over een meid die door het hof werd betaald¹²⁸. Het moet ons niet verwonderen dat bijvoorbeeld de meid van opperjuffrouw De Rutere, een zekere Constantia, werd overgenomen door opperjuffrouw De Langhe. Ze stond immers in dienst van het hof en niet van de opperjuffrouw in persoon¹²⁹. Naast haar loon genoot de opperjuffrouw enkele voordelen in natura. Zo werd ze bij jaargetijdenstichtingen en bedelingen naar aanleiding van festiviteiten extra bedacht. Van de nieuwe novicen ontving ze een dubbel ducaat bij hun intrede in het convent.

Zoals in de meeste begijnhoven woonde de opperjuffrouw van het Ieperse hof gratis in het opperjuffrouwshuis. In dit huis gingen de vergaderingen van het hof door. Het huis was bemeubeld¹³⁰ en voorzien van alle bezems, *potten, pannen, dweelen ende dier ghelickel minuteyten*¹³¹. Ook *wascuypen* werden haar door het hof geleverd¹³². In 1665-1666¹³³ worden *45 ellen servietten* en *8 ellen hantcleeden* aangekocht

125 RAB, AK, 117.

126 SAI, C.O.O. 801/14 (Resolutieboek begijnhof). Daar ze tot 1743 slechts 6 lb.6 s.8 gr. kreeg wordt haar op dat moment de toeslag betaald vanaf haar aantreden. De rest van de tijd krijgt ze waar ze recht op heeft.

127 Bijv. verschillende hofrekeningen SAI, C.O.O. 858/35 ; 860/19 (304 lb.par. !). Dit is heel veel in vergelijking met het loon van haar Kortrijkse collega (die toch een groter hof te besturen had). Zij ontving in ongeveer dezelfde periode 72 lb.par. (BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 35).

128 Bijvoorbeeld verschillende hofrekeningen : RAB, AK 118 (Hofrekening 1666-1668), SAI, C.O.O. 858/35 (Hofrekening 1700-1701), 860/20 (Hofrekening 1739-1740), 861/18 (Hofrekening 1740-1741): het jaargeld van deze vrouw bedroeg 60 lb.par.. In 1785 bedroeg dit 30 gld. B.c. : SAI, C.O.O. 904/31.

129 SAI, C.O.O. 859/22 (Hofrekening 1738-1739).

130 SAI, C.O.O. 859/15 (Hofrekening 1738-1739).

131 Bijvoorbeeld verschillende hofrekeningen : SAI, C.O.O. 858/35, SAI, C.O.O. 859/22.

132 SAI, C.O.O. 860/30 (Hofrekening 1739-1740).

133 RAB, AK 118 (Hofrekening 1665-1666 f° 28 f°). Deze kunnen ook voor het convent bedoeld geweest zijn.

voor het *godshuis*. Een enkele keer is er zelfs sprake van een zak kolen¹³⁴ of van 50 lb. roeten *kerssen*¹³⁵. Verder gebeuren alle herstellingen en verbouwingen aan het huis van de opperjuffrouw op kosten van de gemeente¹³⁶. Niet alleen alledaagse dingen werden aan de opperjuffrouw verschaft. Het plotse overlijden van opperjuffrouw De Rutere in 1738 en de discussie nadien over welke meubelstukken wel dan niet persoonlijk bezit van deze vrouw waren, laat ons toe een blik te werpen in een heel rijkelijk gemeubileerd en gezellig huis¹³⁷.

De opperjuffrouw beschikte over bepaalde hoeveelheden wijn en bier die ook ten voordele van de gemeenschap konden aangewend worden. In de 18de eeuw is er sprake van rode en witte wijn. Deze werd gebruikt bij de recreatiemaaltijden, de missen en bij vergaderingen met de voogden en op de tiendepachtingen. In 1700-1701 bedroegen de onkosten voor wijn aan de opperjuffrouw 149 lb. 8 s. par.¹³⁸. Sommige opperjuffrouwen legden wat al te graag een wijnkelder aan. Dit was bijvoorbeeld het geval bij opperjuffrouw De Lange.

134 SAI, C.O.O. 859/30 (Hofrekening 1738-1739).

135 Bijvoorbeeld : SAI, C.O.O. 904/37 (Hofrekening 1784-1785).

136 SAI, C.O.O. 858/44 (Hofrekening 1700-1701). Zo werd in 1700-1701 de westkamer van het huis verlegd. Er werden nieuwe deuren gemaakt en er gebeurden ook nog andere herstellingen. Deze kostten het hof 271 lb.7 s.par.

137 SAI, C.O.O. 860/16 (Hofrekening 1739-1740). Zo is er sprake van verschillende *bouteillen ende alfen, zilverwerk, tinwerk; koperwerk, bedden, ...* Jammer genoeg werd de lijst van meubels en huisraad in gemeenschappelijk bezit niet bewaard, zodat we totnogtoe geen gedetailleerder beeld kunnen geven, SAI, C.O.O. 859/31 (Hofrekening 1738-1739). In 1738 werd overigens voor de opperjuffrouw door de heer Tourmestaux, zilversmid, een bestek van 14 lepels en 8 vorken gemaakt met twee ragouxlepels. Het zilver werd genomen van vier zoutvaten die tot de inrichting van het opperjuffrouwshuis behoorden, SAI, C.O.O. 882 (Hofrekening 1761-1762). In 1757-1758 werd er op kosten van het hof een *windweeren* gemaakt voor het huis van de opperjuffrouw en in 1762 wordt een nieuw *liedecant* aangekocht, SAI, C.O.O. 887/37 (Hofrekening 1766-1767). De rekening van 1767 meldt dan weer de aankoop van 9 zilveren lepels en *forsetten* en twee *mostaertlepelkens* voor de som van 155 gld. 19 st. 36 den. Hetzelfde jaar werd er een *marmite* en twee *roo caserollen* gekocht., SAI, C.O.O. 872/36 (Hofrekening 1751-1752). Verder kwamen daar in de komende jaren nog twee limonadelepels van zilversmid De Coene bij, twee limonadekommen, twee spoelbakken, 6 *christaline peepervaeten*, twee dozijn wijnglazen en een dozijn bierglazen en twee *witte sargen* bij, SAI, C.O.O. 904/40 (Hofrekening 1784-1785). In 1785 worden nieuwe gordijnen gemaakt voor het huis van de opperjuffrouw. Hiervoor levert Marie Quitin 27 ½ ellen lint en *ryngghels*. Voor deze levering en het maken van de gordijnen wordt ze 34 gld. 6 den. B.c. uitbetaald.

138 SAI, C.O.O. 858/38 (Hofrekening 1700-1701).

Na haar dood werd in haar sterfhuis een partij *goede oude wijn* gevonden. Deze werd ten profijte van het hof verkocht en er werd vastgelegd dat de wijn in het vervolg moest geconsumeerd worden¹³⁹. Het jaar daarop werden zelfs nog eens 100 flessen door de volgende opperjuffrouw overgenomen¹⁴⁰. Elk jaar werden er eveneens vier tonnen *grootbier* aangevoerd naar het huis van de opperjuffrouw. Ze het bier echter niet naar goeddunken gebruiken¹⁴¹. Omdat dit weleens verkeerd begrepen werd, werd op 29 december 1743 vastgelegd waarvoor dit bier mocht dienen: de opperjuffrouw mocht dit bier uit-schenken als ze de voogden, ouderlingen en ontvanger bijeenriep om te vergaderen *over de affaires van desen hove*. Verder mochten de tonnen ook lichter worden gemaakt op de *ordinaire maeltijden* in het hof en als er pachters langs kwamen. In het vervolg mocht ze evenwel geen kosten meer inbrengen in de rekeningen voor bier dat bij deze gelegenheden werd geschonken. Ze mocht wel nog de onkosten aangeven voor het bier dat werd gekocht voor de werklie-den die de gebouwen van het hof repareerden (behalve voor die werk-lieden die voor haar persoonlijk werkten). Naast de prijs van het bier zelf mocht de opperjuffrouw ook de rekening voor het thuisbrengen en de accijnzen bewaren.

Net als de begijnen kreeg de opperjuffrouw voor haar eigen provisie en voor het hof een voorraad *iepen claweur* (200 stuks) en evenveel *mutsaerden*¹⁴², dit voor haar eigen provisie en ten dienste van het hof¹⁴³. Dezelfde regeling gold voor het *cleenbier*, waarvan de opperjuffrouw dezelfde hoeveelheid kreeg als de andere begijnen¹⁴⁴.

Marie Storm, overleden op 7 januari 1657, is de oudst bekende meesteres uit de Nieuwe Tijd. Zij maakte een bloeiperiode van het hof mee. Ze werd opgevolgd door Joorinken Allein. Op 10 januari 1657, drie dagen na het overlijden van de vorige *opperjuffrouw*, werd Joorinken Allein *by vermeenigte van voysen ghecoozen*¹⁴⁵. Ze wordt dan

139 SAI, C.O.O. 802/21, 12 april 1790. (Resolutieboek begijnhof).

140 SAI, C.O.O. 861/14 (Hofrekening 1740-1741).

141 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 858/36. Dit bier met het thuisbrengen kostte het hof 10 lb.par. in 1702, in 1741 waren dit er reeds 73 -12 -0 (SAI, C.O.O. 861/18).

142 Takkenbos, opeengestapelde hoop takkenbossen.

143 Bijvoorbeeld verschillende hofrekeningen : SAI, C.O.O. 860/20, 861/18.

144 Bijvoorbeeld verschillende hofrekeningen : SAI, C.O.O. 861/18.

145 SAI, F.C.24/2 (Register aanstellen opperjuffrouw en ontvangen nieuwe begijnen, z.d.).

ook als meesteres vermeld in de bewaarde rekeningen van de jaren 1670. Haar ambtsperiode liep af met haar overlijden op 12 juni 1683. Joanna Meeze werd verkozen tot *opperjuffrouw* op 21 juni 1683. Dit is 9 dagen na het overlijden van de vorige meesteres. Ze oefende het ambt uit tot 6 januari 1701, haar overlijdensdatum. Anna Olympia de Rutere deed als opperjuffrouw heel wat stof opwaaien. Ze werd verkozen op 11 januari 1701 en stierf op 17 december 1738. Joanna Clare van den Broucke werd opperjuffrouw op 30 april 1739, vier maanden na het overlijden van de vorige opperjuffrouw. Na de verkiezing werd een duidelijke regelgeving omtrent het verkiezen van de meesteres op papier gezet. Ze stierf op 18 februari 1753. Brigitte Josephine de Langhe volgde haar op op 19 april. Reeds de dag na haar overlijden had in het Ieperse hof de verkiezing voor een nieuwe meesteres plaats. Twee dagen later werd de keuze van de begijnen plechtig bekrachtigd door het Ieperse stadsbestuur. De voogd en de schepenen van de stad vonden dat deze vrouw capabel was om het tijdelijke goed te beheren. De opperjuffrouw legde dan ook op 21 april 1751 de eed af in handen van de oudste voogd en in aanwezigheid van de hele gemeente. Brigitte Josephine De Langhe overleed op 10 april 1790 en werd twee dagen later begraven. Catherina Theresia Josephina Bouten was de laatste opperjuffrouw van het Ieperse hof. Ze werd verkozen op 13 april 1790 en bleef in functie tot het hof ophield te bestaan. In het eerste jaar maakte zij in het groothuis een nieuwe kamer. Die werd behangen en voorzien van een marmeren schouw¹⁴⁶. Ze hield ook onmiddellijk verkoop van alle oude meubeltjes en kocht er verschillende nieuwe. Er werden eveneens enkele zaken overgenomen van de overleden meesteres¹⁴⁷.

De ouderlingen

Van oudsher werd voor het bestuur van vele begijnhoven een beroep gedaan op meer ervaren begijnen. Dit was duidelijk zo in het Kortrijkse hof, waar zowel de grootjuffrouw als haar gezellin in de

146 SAI, C.O.O. 910/55 (Hofrekening 1789-1790) en SAI, C.O.O. 909/63 (Hofrekening 1788-1789).

147 SAI, C.O.O. 909/63 (Hofrekening 1788-1789). Bijvoorbeeld: drie gordijnen in de slaapkamer.

regel een dame op leeftijd was¹⁴⁸. In het Ieperse begijnhof traden twee ouderlingen op in het bestuur van het hof. Vanaf wanneer dit gebruik bestond, konden we niet achterhalen.

Geen enkele officiële optekening bespreekt de bevoegdheden van de ouderlingen. We zijn genoodzaakt te steunen op teruggevonden handtekeningen onder akten om na te gaan waarbij de ouderlingen ten minste aanwezig moesten zijn. Zo konden we achterhalen dat de ouderlingen van het begijnhof zeker een rol speelden bij de aanvaarding van een nieuwe begijn. Hun rol bij deze aanvaardingen stond - in tegenstelling tot die van de pastor- nooit ter discussie¹⁴⁹. Ze hadden effectief stemrecht en konden bijgevolg de aanvaarding van een begijn opschorten of tegenhouden.

Daarnaast hadden de ouderlingen een stem bij het uitschrijven van nieuwe pachtbrieven en het aangaan van nieuwe verpachtingen¹⁵⁰. Ook bij het kwijtschelden van pachtgeld omwille van oorlogsomstandigheden in 1744 was het handteken van de ouderlingen nodig¹⁵¹. De stichting van jaargetijden kon gebeuren in aanwezigheid van een ouderlinge maar ze tekende de akte niet¹⁵². Bij het besluit tot aanstellen van een gemeenschappelijke dokter of chirurgijn was het signatuur van de ouderlingen dan wel weer nodig¹⁵³. Bij een besluit tot optrekken van het loon van de pastor in 1757¹⁵⁴, het inbrengen van een nieuwe post in de rekeningen¹⁵⁵ en het bouwen van een nieuw washuis¹⁵⁶ werden de ouderlingen niet uitgenodigd. Grosso modo kunnen we dus stellen dat de ouderlingen inspraak of recht op aanwezigheid hadden bij beslissingen omtrent leefregels en levensgewoonten in het hof en minder bij financiële kwesties.

Enkele keren treden de ouderlingen van het hof echt op de voorgrond. Dat gebeurde op 5 december 1781, toen zij in naam van alle begijnen een opslag van hun lijfrente vroegen. Dit werd hen toegerekend. Op 22 november 1786 probeerden dezelfde ouderlingen Waels

148 BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 44.

149 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 806/7 ; SAI, C.O.O. 801/7 ; SAI, C.O.O. 802/14.

150 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 921 (Pachtbrief van een hofstedeke in Boezinge, 1795).

151 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 801/6 (Resolutieboek begijnhof).

152 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 801/33 (Resolutieboek begijnhof).

153 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 802/12 (Resolutieboek begijnhof).

154 SAI, C.O.O. 801/29 (Resolutieboek begijnhof).

155 SAI, C.O.O. 801/55 (Resolutieboek begijnhof).

en Vandermeersch opnieuw hun geluk met een eis om geld aan de voogden van het hof. Deze keer werd op hun eis niet ingegaan¹⁵⁷. Het is niet bekend of dergelijke initiatieven in andere periodes voorkwamen, maar bij gebrek aan bronnenmateriaal kunnen we enkel deze twee gevallen aanhalen. In elk geval illustreren deze voorvallen dat de ouderlingen werden aangezien als spreekbuis van de begijnen als groep. Vermoedelijk stonden ze dichterbij de begijnengemeenschap dan de opperjuffrouw; ook al omdat deze laatste meestal een van de meest welgestelde vrouwen van het hof was. Het ouderlingschap was veel democratischer dan het meesteresschap. En toch ... bij de visitatie in 1723 worden de ouderlingen niet expliciet bij naam genoemd, terwijl de opperjuffrouw en de conventmeesteres wel in hun hoedanigheid werden ondervraagd¹⁵⁸.

De ouderlingen van het hof kwamen in aanmerking voor de functies binnen het hof. Zo wijzen de weinige bekende namen van kosters, portiersters en conventmeesteressen van het hof in de richting van ouderlingen. In tegenstelling tot de opperjuffrouw van het hof, was er bij het overlijden van een ouderlinge geen speciale begrafenis voorzien¹⁵⁹.

Enkele ouderlingen werden op het einde van hun leven uit hun functie ontheven, misschien wegens ouderdom of ziekte. Het gaat over bijvoorbeeld de begijnen de Boer en Braem. Begijn de Boer¹⁶⁰ stierf in 1748 maar tekende al een jaar voordien niet meer als ouderlinge. Isabella Theresia Braem stierf in 1762 en was in 1759 ouderlinge af. We kunnen stellen dat als ouderlingen niet zomaar de oudste begijnen werden aangeduid, alleen wie bekwaam was kwam in aanmerking.

De gemeenschap

Ook de gemeenschap van alle begijnen had haar rechten. Zoals eerder gezegd verkoos de gemeenschap haar eigen opperjuffrouw. Bij

156 SAI, C.O.O. 802/14 (Resolutieboek begijnhof).

157 SAI, C.O.O. 802/5 en 8 (Resolutieboek begijnhof).

158 SAI, F.C. 24/4 (Visitatieverslag 1723).

159 SAI, F.C. 24/9 (Verslag aanvaarding verwante opperjuffrouw 1767).

160 SAI, C.O.O. 868/22 (Hofrekening 1747-1748).

de aanvaarding van een nieuwe begijn had de begijnengemeenschap enkel consultatief recht¹⁶¹. De sollicitante moest zich vóór de proeftijd aan alle begijnen presenteren. Ze moest dit nog eens doen vóór de eigenlijke aanvaarding. Hierbij mocht elke begijn apart haar mening te kennen geven over de sollicitante. Haar stem was echter enkel consultatief. Een persoonlijke vete van een begijn ten opzichte van de kandidate kon de aanvaarding dus nooit tegenhouden. Er is daarentegen wel een geval bekend waarbij het consulteren van de gemeenschap de aanvaarding van een postulante tegenhield. Zo wilde de 20-jarige Marie De Lange uit Belle in 1767-1768 heel graag aanvaard worden in het Ieperse hof. Op 5 januari 1769, na twee jaar volharding in haar aanvraag bij de conventmeesteres, wendde ze zich tot de pastor. Ze vermoedde al dat anderhalf jaar terug slechts enkele begijnen zich tegen haar intrede hadden uitgesproken. Als dit het geval was, kon ze misschien toch nog intreden. Ze was stil, godvruchtig en nederig gebleven en hoopte nu toch aanvaard te worden. Op 20 januari 1769 riep de pastor een 'capitulaire vergadering' samen en stelde hij de begijnen op de hoogte van de hernieuwde aanvraag. Iedereen kreeg daarna de gelegenheid haar mening uit te spreken over de aanvaarding, met uitzondering van de opperjuffrouw die haar tante was en begijn de Bels die bij haar in huis woonde. De vergadering had plaats in het convent. Met 9 tegen 1 werd de vrouw weggestemd. Zo bleek eens te meer dat ook het Ieperse begijnhof vrij democratisch werd bestuurd!

Niet-bestuurlijke functies binnen het hof

De kosteres

De zorg voor de kapel van het hof was aan de kosteres toevertrouwd¹⁶². Zij werd verondersteld met eerbied de priesterlijke gewaden en altaarkleden te onderhouden, te zorgen dat er stilte heerste in de kapel, het tabernakel te versieren en de kapel schoon te houden. Tot

161 SAI, C.O.O. 806/6 (Akten 18de eeuw). Het werd in 1658 op papier gezet.

162 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 801/32: Isabelle Braem bedenkt in haar jaargetijde, gesticht in 1761/1762 de *costerinne* van de kerk met 3 st.

haar taak behoorde eveneens het voorbereiden van de diensten¹⁶³. Concreet stapte de kosteres in de 18de eeuw dagelijks rond 6 u 30 naar de kapel om het misgewaad klaar te leggen. Daarna maakte ze in de achterkerk haar ochtendmeditatie rond. Ze luidde voor de mis wanneer de celebrant de kapel betrad en na de mis borg ze de gewaden terug op. Tegen de middag liet ze de klok het *Angelus Domini* kleppen. 's Avonds luidde ze de klok voor het gebed. Wekelijks veegde de kosteres het koorgestoelte en de vloer van het koor. De achter- en de voorkerk keerde¹⁶⁴ ze tweewekelijks. Voor alle feestdagen werd de kapel door haar gedweild en één keer per jaar moest ze de kapel schrobben.

Daarnaast had ze ook enige financiële verantwoordelijkheid. Ze betaalde bijvoorbeeld de misdienaars. Deze uitgaven werden later in de hofrekening ingebracht¹⁶⁵. De kosteres kon ook de *kleine jaargetijden* aan de aanwezige begijnen uitbetalen en ze betaalde ook de celebrant voor deze diensten. In sommige gevallen schoot ze kleine rekeningen voor betreffende bijvoorbeeld: *missebrood, H.Olie, assistenten, etc.*¹⁶⁶ In tegenstelling tot bijvoorbeeld het Kortrijkse begijnhof¹⁶⁷ werden er in het Ieperse hof geen sporen teruggevonden van kapelrekeningen. Toch werden deze vermoedelijk apart opgemaakt¹⁶⁸.

In de toelatingsakte voor de bouw van de kapel van de verenigde begijnhoven werd gestipuleerd dat de kosteres moest worden betaald door het hof zelf¹⁶⁹. Dit gebeurde ook gedurende de volledige Nieuwe Tijd. De kosteres kreeg van het hof in 1702 72 lb. par. voor haar diensten. Deze som bleef gedurende een groot deel van de 18de eeuw constant¹⁷⁰. Het loon werd uitbetaald in juli¹⁷¹. Het was

163 RAB, Merghelynck, hs. 144, 1-10.

164 In de betekenis van de grond 'omkeren'.

165 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 802/31 (Resolutieboek begijnhof); SAI, C.O.O. 859/18 (Hofrekening 1738); SAI, C.O.O. 861/15 (Hofrekening 1665-1666 f°22r°) een som van 12 lb.par. voor één jaar de mis te dienen.

166 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 904 (Hofrekening 1783-1784).

167 Ook in het Kortrijkse hof werden deze na inschrijving slechts heel sporadisch bewaard, dus dit is geen bewijs dat ze niet bestonden.

168 Verschillende inkomsten en uitgaven werden niet in de hofrekening teruggevonden, terwijl we wel weten dat ze gebeurden.

169 DIEGERICK, III, 112.

170 SAI, C.O.O. 859/18 1738 : 72 lb.par.. De eerste drie maanden werden vooruit betaald.

171 In 1665 was het loon van de kosteres reeds 72 lb.par. RAB, AK 118 (Hofrekening 1665/23 r°, Hofrekening 1666/24 r°) en SAI, C.O.O. 869/15 (Hofrekening 1748-1749), SAI, C.O.O. 887/24 (Hofrekening 1766-1767).

aanzienlijk meer dan wat bijvoorbeeld de Kortrijkse kosteres¹⁷² op dat moment ontving, maar het was ongeveer 50 lb. minder dan het loon van haar Gentse collega uit het groot begijnhof. De taken in de veel grotere Gentse kerk waren dan ook vermoedelijk veel uitgebreider¹⁷³. In 1793-1794 werd de kosteres van het begijnhof met een toeslag van 36 lb. par. bedacht omwille van de *grootte zorgen die sij is doende ten dienste van dese kerke*¹⁷⁴.

Er zijn heel weinig namen van kosteressen bekend. Dit maakte het onmogelijk een algemeen profiel van deze vrouwen te schetsen. In 1665 - 1668 was Pieternelle Deraedt kosteres. In 1738-1746 werd Clare De Boer betaald voor haar diensten in de kapel. Beiden waren op dat moment ouderlingen. Kosteres De Boer werd in 1746 opgevolgd door Marie Therese Le Blan¹⁷⁵. Zij bleef ten dienste van de kapel tot 1764. Van 1765 tot 1773 was Anne Marie Waels¹⁷⁶ kosteres van het hof. Haar dienst werd overgenomen in 1773 door Angela Francisca Quintin¹⁷⁷ tot 1787. In 1788-1789 was begijn Theresia Bouten, de latere hofmeesteres ook kosteres van het hof. Dit laatste illustreert dat ook voor het Ieperse Sint-Christinabegijnhof het ambt van kosteres een ambt van aanzien was. Dit was in de meeste begijnhoven het geval¹⁷⁸. De laatste kosteres van het hof was Maria Theresia Roose¹⁷⁹.

In de door ons bestudeerde periode is slechts één keer sprake van een kosteresfunctie in het hof, namelijk in 1761/1762¹⁸⁰. Naar analogie met andere begijnhoven menen we te mogen aannemen dat hij het zwaardere werk in het hof deed. Vermoedelijk was er geen koster in 1740-1741, want in dat jaar werd Constantinus Brabant binnengehaald in het hof om gedurende zes weken te luiden voor de dood

172 BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 60.

173 K. MESTDACH, *Het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof op het elan van de Contrareformatie (1598-1795)* in: Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, XXV, Gent, 2000, 109.

174 SAI, C.O.O. 913 (Hofrekening 1793-1794).

175 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 869/15, SAI, C.O.O. 885/23 en SAI, C.O.O. 868/20.

176 SAI, C.O.O. 885/35 (Hofrekening 1764-1765).

177 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 904/24 en SAI, C.O.O. 899/25.

178 TROOSKENS, *Begijnen in de moderne en hedendaagse tijden*, 1994, 86.

179 SAI, C.O.O. 915/17 (Hofrekening 1795-1796).

180 SAI, C.O.O. 801/32 Isabella Braem sticht in 1761/1762 een jaargetijde waarin ze de koster 3 stuivers geeft bij elke jaarmis.

van *Synne majesteit*¹⁸¹. Hoewel in vele hoven de koster de taak van misdienaar op zich nam¹⁸², was er in het Sint-Christinabegijnhof bij de meeste diensten een misdienaar. Ook dit kan erop wijzen dat de functie van koster in dit begijnhof slechts sporadisch werd ingevuld.

De portierster

Hoewel de begijnen niet volledig van de wereld werden afgesloten, controleerde op elk begijnhof een portierster het komen en gaan. Deze functie bestond reeds in het Brielse begijnhof¹⁸³ en werd later in de verenigde begijnhoven overgenomen. Anders dan bijvoorbeeld in Kortrijk, werd het ambt van portierster in Ieper niet opvallend minderwaardig geacht aan het ambt van kosteres. Het was eerder zelfs een privilege van de oudere (en dus wijzere) begijnen. Er was in Ieper dan ook heel wat minder werk met de 11 collega's dan in Kortrijk met de meer dan 100 begijnen ... De portierster had als eerste taak de poorten van het hof te openen en te sluiten. Dit laatste gebeurde 's avonds om 8 uur in de zomer en om 9 uur in de winter. Ook overdag moest de portierster echter een oogje houden op wie het hof in en uit liep. De begijnen mochten immers niet zonder reden uitgaan. Anderzijds was die controle ook een garantie voor de veiligheid in het hof. Van haar wedervaren moest de portierster vermoedelijk verslag uitbrengen bij de meesteres. Deze kon de overtreders met medeweten van de pastor straffen. In geen enkel geval mocht de portierster iemand in het hof laten overnachten zonder toestemming van de opperjuffrouw¹⁸⁴.

In 1700-1701 kregen juffrouw Wille en juffrouw Vandermeersch 10 lb. par. voor hun dienst als portiersters. Dit is bitter weinig¹⁸⁵, maar vergelijkbaar met het loon van de portierster in andere hoven. In 1739/1740 ontving juffrouw Eynsaem een vergoeding van *18 ponden par. voor het sluyten ende gaede slaen van de poorte van desen hove*. Dit loon werd uitbetaald op 1 mei. Bij de vergoeding van de portier-

181 SAI, C.O.O. 861/23 (Hofrekening 1740-1741).

182 PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 1918, 269.

183 ADN, B 1508.

184 RAB, AK, 117.

185 SAI, C.O.O. 858/38 voor vergelijking : zie BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 63.

ster hoorde ook gratis woonst in het portiershuisje, een klein huisje bij de poort van het hof. In 1783-1784 werd aan begijn Vandermeersch voor haar diensten 9 gld. B.c. betaald¹⁸⁶. Omwille van de *moete* in de tijd van het beleg ontving ze een opleg van 28 gld. B.c. in 1793-1794¹⁸⁷.

In 1700-1701 werd de poort *bewaert* door Janneke Wille en Marie Vandermeersch. Begijn Wille was ouderlinge van het hof. Beiden woonden niet in het convent. Misschien had de ontubbeling van het ambt van portierster te maken met het feit dat er in bepaalde periodes zeker twee poorten waren in de muur rond het hof¹⁸⁸. In 1739-1758 werd Angelina Theresia Eynsaem¹⁸⁹ als portierster van het hof vermeld. Zij was een (vermoedelijk oudere) alleenwonende begijn. Ze werd in 1758 opgevolgd door Isabella Terrin¹⁹⁰. Isabella Terrin is één van de enige begijnen die in het archief van het hof sporen van armoede naliet. Haar begrafenis was beduidend armzaliger dan de gemiddelde begrafenis in het hof. Zelfs op het recht van *portagie* werd bespaard. Isabella Terrin bleef zeker tot 1774 portierster. In 1778 verhuisde Josephine Vandermeersch naar het portiershuis waar ze tot zeker 1794 haar werk bleef doen¹⁹¹.

Instellingen in het hof

Het convent

Hoewel begijnen veelal niet in gemeenschap leefden, woonden de meeste Ieperse begijnen in de Nieuwe Tijd wel samen in één huis onder toezicht van de meesteres van dit huis, het convent genoemd. Dit convent betekende voor het Ieperse hof tegelijkertijd armenconvent - waar begijnen geen huur moesten betalen -, novicenconvent - waar nieuwe begijnen werden opgeleid - en infirmerie - waar zieke of gebrekkige begijnen werden verzorgd -, daar het hof slechts uit een

186 SAI, C.O.O. 903/29 (Hofrekening 1783-1784).

187 SAI, C.O.O. 913 (Hofrekening 1739-1794).

188 Herhaaldelijk is er sprake van de 'grote poort' om deze van de kleine te onderscheiden. Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 860 (Hofrekening 1739).

189 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 868/20, SAI, C.O.O. 879/25.

190 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 887/30, 885/29.

191 SAI, C.O.O. 904/33 (Hofrekening 1785).

vijftal huizen bestond. Het convent stond aan de westkant van het hof.

In het convent (ook soms uitdrukkelijk *klooster* genoemd) leek de levenswijze van de begijnen nog meer op die van een eigenlijk klooster dan in de aparte begijnenhuizen. De begijnen leefden er onder toezicht van een overste: de *vrouw van het convent*. Deze conventmeesteres was een van de ouderlingen van het hof. Zij stond bijvoorbeeld in voor de bedelingen van geld en natuurlijke goederen onder de begijnen. Voor deze taken kreeg de *sorghe van het convent* een vergoeding (van 24 lb. par.) uitbetaald die cumuleerbaar was met haar gewone inkomen¹⁹².

Het convent van het hof beschikte vermoedelijk niet over een eigen administratie. Uitgaven voor het convent worden op vaste plaatsen in de hofrekening opgenomen. Dit betekent uiteraard niet dat de conventmeesteres geen gedetailleerd verslag van haar verrichtingen moest overmaken aan de opperjuffrouw en de ontvanger! De vermeldingen in de hofrekeningen zijn heel algemeen. Zo is er sprake van *minuteyten ten dienste van het convent*. Deze werden blijkbaar door de *sorghe* voorgeschoten en later in een keer door de opperjuffrouw of de ontvanger terugbetaald¹⁹³.

Er zijn weinig namen van conventmeesteressen bekend. De tot nu toe oudst bekende conventmeesteres was Piernelle Deraedt. Zij stond zeker aan het hoofd van het convent van 1665 tot 1667. In 1702 was de conventmeesteres Marye Bels. Brigitte Blaerenberghe stond zeker aan het hoofd van het convent van 1723 tot 1729. In 1737 tot 1746 werd ouderlinge Laurence De Wee als conventmeesteres aangegeven. Ze wordt opgevolgd door Anna Catharina Isenbaert¹⁹⁴ van 1746 tot 1772. In 1772-1794 waren de zorgen over het convent aan begijn Anne Marie Waels toevertrouwd¹⁹⁵.

192 SAI, C.O.O. 860/19 (Hofrekening 1739-1740), SAI, C.O.O. 869/22 (Hofrekening 1748-1749) en SAI, C.O.O. 915/34 (Hofrekening 1795-1796).

193 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 860/22 en 861/19.

194 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 885/25 en SAI, C.O.O. 887/26.

195 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 904/37, SAI, C.O.O. 896/20, SAI, C.O.O. 899/18 en SAI, C.O.O. 903/25.

De infirmerie

De hele Middeleeuwen door werden de verschillende Ieperse hoven 'infirmierieën' genoemd. We kunnen dus stellen dat deze instellingen voor het verzorgen van zieken en hulpbehoevenden in eerste instantie ook de woonplaatsen van de begijnen waren. Zeker in Brielen was er echter reeds in het begin duidelijk een onderscheid tussen de *enfermerie* en het *Beghinage*. Het Sint-Thomasbegijnhof werd nog veel meer dan het hof van Brielen geïdentificeerd met de infirmerie die eraan verbonden was.

Voor de hele Nieuwe Tijd zijn er echter maar weinig sporen meer van de infirmerie. Slechts in het optekenen van de inkomsten en uitgaven van het hof is er sporadisch nog iets terug te vinden. Zo wordt er in 1739 een rente van 5 s. per jaar betaald aan de *superieure van het hospitaal te Comen* die uitgaat van de infirmerie van het hof¹⁹⁶. Een enkele keer zijn er uitgaven voor leveringen ten behoeve van de infirmeriekamer in het convent¹⁹⁷ of voor medicamenten voor de begijnen. Op het einde van de 18de eeuw goochelde het Ieperse hof, zoals vele andere hoven, met haar ontstaan als infirmerie zodat het niet werd geëlimineerd als nutteloze instelling. Dit mocht echter weinig baten.

De kapel

Twintig jaar na hun stichting voelden de begijnen van de infirmerie van Brielen de behoefte aan een eigen kapel. Bij de heroprichting van het begijnhof binnen de stadsmuren moest een nieuwe kapel worden voorzien. Tot nu toe zijn de vroegste sporen van een kapel binnen de stadsmuren van 1423. Dit is het jaar na de effectieve smelting van het Baerdoncbegijnhof en het Sint-Christinabegijnhof¹⁹⁸. De proost van Sint-Maartens legde de volgende beperkingen op bij de

196 SAI, C.O.O. 859/26 (Hofrekening 1738-1739).

197 In 1744 levert Turck 44 ellen *groen saetj* aan 18 *stuyvers d'Elle om te behanghen de Bedden van d'Infirmieriekamer in tconvent*. SAI, C.O.O. 863/28 (Hofrekening 1742-1743) In 1771-1772 werd voor deze kamer een *ledicant met impriale* gekocht. Drie jaar eerder was er voor deze kamer reeds een *commoditeyt* geleverd. SAI, C.O.O. 890 (Hofrekening 1769-1770).

198 CORNILLIE, *Ieper*, 137.

bouw van de kapel: de klok in het torentje mocht niet meer wegen dan 400 kg en de kapel mocht nooit meer dan vier altaren bevatten. De proost zou er dagelijks door één van zijn kanunniken de mis doen lezen en de celebrant mocht de offeranden behouden. Wat de begijnen kregen mochten ze voor hun gesticht gebruiken. Dezelfde beperking werd opgelegd als in 1260: er mocht niet gepreekt worden tijdens de uren van de parochiale sermoenen. Rond deze bidplaats mochten de begijnen hun doden begraven.

De kapel van het Ieperse begijnhof. (foto Stedelijke Musea Ieper)

Over de uitrusting van de kapel van het hof is voor wat betreft de vroegste periode weinig bekend. In 1723 was er in de kapel van het hof een draagbaar altaar¹⁹⁹. Pastor Walwein was in 1766 erg misnoegd over de geringe voorziening van de kapel in gewaden en ornamenten²⁰⁰. Op het einde van de 18de eeuw zag deze er evenwel niet zo karig uit²⁰¹. Verschillende schenkingen hadden de bezittingen aangevuld tot 19 *casulen*, 12 antipendia *ofte voorschoten van den autaeer*, wat *linwaet* en zilverwerk. Van de 19 kazuifels waren de meeste uit zijde. Vele waren *gerebrocheerd* en afgezet met goud galon. Er waren 4 witte, 5 rode, 2 groene, 2 zwarte en 2 paarse. Daarnaast waren er twee kledingstukken voor de diaken en de subdiaken en een koorkap. Walwein gaf er uit eigen bezitting nog vijf die na zijn dood aan het hof bleven. Zoals alle schenkingen van Walwein droegen deze kazui-fels zijn naam. Bij de 12 antipendia waren er 3 witte, 2 rode, 3 groene, 2 paarse en 2 zwarte. Het lijnwaad bestond uit *rochet met cant*, *supplis met canten voor den pastor*, *twee supplis voor de pastoor*, *twee andere voor de misdienaar*, *elf alben (zeven met cante en 5 zonder) en nog eenig ander linwaet*.

Tot het zilverwerk van de kapel behoorde een ciborie²⁰², een remonstrans, een kelk met een zilveren *schinktailloor en cannekens*²⁰³ voor het H. Sacrificie, een *sylver doose* voor de ziekenzalving, een vat voor de H. Olie, twee kleine altaarkandelaartjes, een paar tafelkandelaars, een zilveren bord om te collecteren, vier gouden ringen, acht zilveren bloemen, een crucifix met een zilveren Christus, een zilveren sleuteltje voor het tabernakel, vier zilveren kronen voor op de beelden en 6 koperen kandelaars. In 1755/1756²⁰⁴ werd aan de heer Bonaert 21 gld. B.c. betaald *soo veele hij heeft betaalt aen den silversmidt tot doornijck over ghedoreert thebben den kilck, eene pateene en silver lepelen voorde kercke van desen hove*. Pastor Walwein schonk aan het hof

199 SAI, F.C. 24/4. Dit was een geschenk van Jorinken Allein. Zij stierf in 1683.

200 SAI, C.O.O. 801/50 (Resolutieboek begijnhof).

201 MERGHELYNCK 144/73-93.

202 Deze werd gemaakt na het overlijden van begijn Braem in 1762. Zij schonk het hof hiertoe 50 lb.gr. Vlaams (ARB, Merghelynck 144/77).

203 Dit was een gift van Marie Pille (+1619) of van juffrouw Braem, maar dan droeg het het wapen van haar vader, namelijk twee leeuwen en twee braambossen. (ARB, Merghelynck, 144/74).

204 SAI, C.O.O. 877 (Hofrekening 1755-1756).

ook een zilveren kelk²⁰⁵. Op de voet stond zijn naam te lezen. We weten ook dat het hof in 1766 een drie- à viertal zilveren kroontjes bezat die moesten dienen voor het versieren van de beelden in de kapel. Uit vrees voor diefstal durfde men ze niet opzetten. Daarom wilde pastor Walwein de kroontjes om ze te smelten tot een zilveren kruis. In 1774 werden een aantal stukken omgesmolten tot een zilveren wierookvat met deksel²⁰⁶. Het was afkomstig van Pieter Baelde en kostte 355 gld., 8 st. 3 den. B. c.. In 1793-1794 werd een verguld kruis met een Christus en een kapittelstok met zijden linten aangeschaft²⁰⁷.

Daarnaast was er ook een gouden reliekkast met drie gouden schakels. Deze bevatte relieken van het H. Kruis, van Sint-Franciscus van Sales en van Vincentius a Paulo. Daarnaast bezat het hof eveneens een reliek van de H. Margareta van Cortona en van de H. Thomas. De bronnen vermelden ook een viertal beelden. Aan schilderijen was het hof waarschijnlijk niet zo rijk. Op het einde van de 18de eeuw worden slechts drie belangrijke schilderijen in de kapel van het hof aangetroffen²⁰⁸. In 1771 werden nieuwe tapijten aangekocht om voor het altaar te leggen. Ze kostten 10 lb. Vlaams gr.. De communiebank was een geschenk van Brigitta Blaerenberghe. De kapel bezat eveneens een missaal met fluwelen omslag, dat in 1773 werd geschonken door vrouwe Isenbaert en haar conventbegijnen. Een ander missaal werd geschonken door Walwein en droeg zijn naam. Vanaf 5 augustus 1774 was het hof in het bezit van een groen damasten troon.

Elke begijn werd bij haar intrede geacht haar steentje bij te dragen voor het uitzicht van de kapel. In 1741 schonk de kersverse begijn Waels 60 gld.²⁰⁹. In 1743 gaf Joanna Windels 100 gld.²¹⁰. Het grootste deel van de kerkschatten werd echter geschonken door de begijnen gedurende hun leven of bij hun dood. De meeste bekende schenkingen dateren uit de 17de eeuw. We konden niet achterhalen of er

205 Gift van juffrouw Isenbaert.

206 Waaronder een zilveren lamp van Jorinken Allein van 39 ons en een schenkbord van 13 ons die Anna Velle bij haar jubileum van de voogden had gekregen.

207 SAI, C.O.O. 913 (Hofrekening 1793-1794).

208 De beelden en schilderijen in de kapel staan verder besproken in het onderdeel over de heiligenverering in het hof.

209 SAI, C.O.O. 801/12 (Resolutieboek begijnhof).

210 SAI, C.O.O. 801/16 (Resolutieboek begijnhof).

voordien eventueel schatten aanwezig waren die mogelijk door oorlogen verloren gingen. Het bovengeschetste beeld is dan ook 18de eeuws.

Het extern toezicht

Hoewel het Ieperse begijnhof doorheen de volledige Nieuwe Tijd probeerde een zo groot mogelijke mate van zelfstandigheid te bewaren, moest het toch heel wat inmenging van buitenaf dulden. Enerzijds waren er de vertegenwoordigers van de wereldlijke overheid: de twee voogden of procuratores, anderzijds was er de hofprijester²¹¹.

Wereldlijk toezicht en invloed van wereldlijke beslissingen

Grafelijke vertegenwoordiging en nationale politiek

De relatie tussen het Ieperse begijnhof en de stichteres-weldoenster van het eerste uur was voor de begijnen zeer belangrijk. Zonder de steun van Johanna en Margareta van Constantinopel zou het Ieperse Sint-Christinahof er waarschijnlijk niet zijn geweest. In latere periodes werd deze relatie echter niet meer aangehaald.

Toch hadden beslissingen van hogerhand hun invloed op het hofleven. Als gevolg van de vele oorlogen in het Ieperse tijdens de 17de eeuw had de stad herhaaldelijk te lijden onder besmettelijke ziekten. Hoewel deze in andere bronnen veelvuldig worden aangekaart liet het begijnhofarchief hieromtrent bitter weinig sporen na. Uit één van de moeilijkste periodes, de jaren 1634-1638, toen ook bisschop Jansenius aan de pest stierf, ontbreekt het bronnenmateriaal helemaal. In de jaren 1660 is er wel herhaaldelijk sprake van de *contagie*, die zowel in het hof als bij de pachters voor doden zorgde²¹². Ook over de oorlogen, vaak oorzaak van gezondheidsproblemen in onze stre-

211 PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 216.

212 RAB, AK, 118, Jan Hoflack nam de hofstede in van Claeys de Vroe, die aan de *contagie* stierf. Een jaar werd er ook geen huur getrokken van het achterhuisje omdat het hele gezin van Jacques Maes die erin woonde aan 'de pest' stierf.

ken, werd ons uit het 17de eeuwse hof weinig overgeleverd. Het is bekend dat de stad bijvoorbeeld in 1648 door de Fransen werd ingenomen en verschillende Ieperse kloosters onderdak moesten bieden aan soldaten of een vervangend inkwartiergeld moesten betalen, maar we weten niet welke de gevolgen waren voor het begijnhof²¹³.

Op 31 juli 1671 werd ingeolge een opdracht van de Raad van Vlaanderen een inventaris gemaakt van de kennis omtrent de fundatie van het begijnhof en van de toenmalige staat van het hof²¹⁴. In 1787 werd in uitvoering van een edict van Jozef II een gelijkaardig verslag opgemaakt. Hierin werden stukken uit het verslag van 1671 overgenomen. Beide opdrachten hadden als doelstelling de financiële toestand van het hof na te gaan met het oog op belastingen.

Verskillende symptomen wijzen op de achteruitgang van het hof in de 18de eeuw. Zo was er een te verregaande organisatie van het hof. De gemeenschap vertoonde nog maar weinig dynamiek. Daarenboven werden de pachtgoederen door verschillende oorlogen getroffen. In het hof zelf was er ook schade, hoewel er werd gewaakt door o.a. Constantinus Brabant²¹⁵.

Het amortisatiedecreet van 1753²¹⁶ liet geen zichtbare sporen na in het archief van het Ieperse hof. Toch zou in een volgende periode de nationale overheid het doodvonnis van het Ieperse hof tekenen. Op 4 december 1771 ontvingen de Ieperse begijnen via het stadsbestuur een schrijven. Een lijst van alle fondaties in hun instelling moest worden opgesteld voor de Raad van Vlaanderen. Op de lijst moest de naam van de stichter staan, de datum, reden van de stichting, de plaats van ontstaan, waarin ze bestond, waar het inkomen voor werd gebruikt, welke bewijzen en rekeningen er konden worden voorge-

213 D.A. HOSTE, *De abdij O.-L.Vrouw ter-nieuwe-plant Roesbrugge Dames 1236-1986*, Ieper, 1986, 45.

214 SAI, C.O.O. 799/1 (Verslag geschiedenis hof).

215 SAI, C.O.O. 864/29 (Hofrekening 1743-1744). Een beleg in 1744 veroorzaakte bijvoorbeeld een zo grote schade aan de kerk en de huizen van het hof dat de begijnen een lening van 200 gld. wilden aanvragen om de herstellingen door te voeren SAI, C.O.O. 801/7 (Resolutieboek begijnhof).

216 Volgens dit decreet mochten de religieuze instellingen geen eigendommen meer verwerven zonder instemming van de overheid. Goederen die in de loop van de tijden verworven waren en onbelast bleven, moesten binnen het jaar verkocht worden of geamortiseerd worden door een éénmalige belasting van 1/7 van de waarde.

legd en wat de penningen waren die eraan vastzaten voor ontvangers en bedienaars,...²¹⁷. Gedurende de volgende tientallen jaren zouden dit soort aanvragen schering en inslag worden. Zo schreef op 23 november 1783 de administrateur - fiscaal van de Raad van Vlaanderen zelf aan de overste van het hof met de vraag naar een overzicht van alle goederen en renten binnen Frankrijk. Zes dagen later beantwoordde ontvanger Joye deze brief met de eenvoudige mededeling dat de enige rente van de begijnen in Frankrijk er één was van 20 gld. ten laste van de kasselrij Belle. Deze rente was op het moment van het schrijven echter reeds achterstallig sinds 1712²¹⁸! De periode 1784-1785 was overigens ongetwijfeld een onveilige periode. Zoals we dit ook bij andere instellingen opmerkten, droegen de begijnen hun steentje bij tot de beveiliging van de stad. Herhaaldelijk maken de rekeningen gewag van de betaling van nachtwakers²¹⁹. Op 13 maart 1787 van datzelfde jaar werd aan de begijnen opgedragen een nieuwe declaratie van de goederen te maken²²⁰. Joye schrijft op 26 april aan de voogden dat deze declaratie op de post is afgegeven en dat hij hoopt daarmee voldaan te hebben aan de brief van 13 maart²²¹. Tien jaar later heeft het hof bijna opgehouden te bestaan. Zoals overal in het land werden de klokken van het begijnhof extra geluid bij het overlijden van keizerin Maria Theresia in 1780²²². Doorheen de Nieuwe Tijd werd geen speciale relatie onderhouden met een hoger bestuur dan het stedelijke.

De voogden

Het toezicht over het hof door wereldlijke instanties was niet ongewoon. Begijnen werden in hun beginstadium immers door de burgerlijke overheid gewoon aangezien als leden van de burgerij. Het

217 SAI, C.O.O. 803/2 (Briefwisseling).

218 SAI, C.O.O. 803/3,4 (Briefwisseling).

219 SAI, C.O.O. 904/39 (Hofrekening 1784-1785).

220 Dit was een algemene maatregel van Jozef II. Cfr. M. Trooskens, *Begijnen in de moderne en hedendaagse tijden*, 38.

221 SAI, C.O.O. 803/8 (Briefwisseling). Dit rapport wordt nu nog bewaard in het Brusselse Algemeen Rijksarchief, ARB, Rekenkamer, 46848 p. 441-166.

222 SAI, C.O.O. 900/38. Pieter Gobert werd in 1781 betaald om 6 weken 3 maal daags klokken te luiden voor het overlijden van de keizerin. Hij kreeg hiervoor 12 gld. 12 st. B.c. (Hofrekening 1779-1780).

bestaan van de voogden in het hofbestuur dateert dan ook uit deze beginperiode²²³. In de Nieuwe Tijd werden de twee voogden gerecruteerd uit het Ieperse stadsbestuur en telkens voor een periode van 6 jaar door het stadsbestuur aangeduid. Om de continuïteit te verzekeren werd om de drie jaar één van de voogden vervangen.

Ze hielden toezicht over het beheer van de goederen van het hof, waren behulpzaam bij het bestuur en vertegenwoordigden de begijnen naar buiten toe²²⁴. In het Ieperse hof speelden de voogden een rol bij de aanvaarding van een nieuwe begijn²²⁵. De voogden konden de aanvaarding tegenhouden, daar zij een van de vier stemmen bezaten en er vermoedelijk eenparigheid van stemmen vereist was. Bij de verkiezing van een overste in het hof hadden de voogden een uitgebreid stemrecht. In de eerste plaats konden ze zelf een stem uitbrengen, net zoals de begijnen ook ieder afzonderlijk een stem hadden. Dit was niet altijd naar de zin van de voogden die de begijnen soms enkel consultatief stemrecht toekenden. Na enkele verkiezingen op die manier kwamen de begijnen echter in opstand -gesteund door de pastor. In 1739 kregen ze gelijk. Voortaan had iedere begijn opnieuw een stem in de verkiezing van een opperjuffrouw. De voogden konden samen met de pastor de stemmen tellen en de beslissing mededelen aan de begijnen. Ze konden tevens de mededeling opschorten en beslissen tot een nieuwe verkiezing wanneer ze meenden dat de verkozen overste niet bekwaam was. Verder hadden de voogden van het begijnhof inspraak in alles wat de wereldlijke situatie van het begijnhof aanging. Zo moesten de voogden hun toestemming geven voor het aangaan van leningen door het hof, voor het kwijtschelden of verminderen van pachtgelden in moeilijke jaren, voor het optrekken van lijfrenten door de begijnen, bij stichtingen van jaargetijden,... In theorie moesten hierbij beide voogden aanwezig zijn²²⁶.

223 PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 243.

224 PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 216 en SAI, MERGHELYNCK, 108.

225 SAI, C.O.O. 806 / 6 (Akten 18de eeuw). Zij waren bij alle bekende aanvaardingen aanwezig. In 1658 werd zelfs opgetekend dat de oudste voogd van het begijnhof bij deze gelegenheid het maningsrecht had.

226 Wanneer occasioneel een voogd afwezig was, betekende dit niet dat het optrekken van een rente niet kon gebeuren. Dit was bijvoorbeeld het geval op 8 mei 1741. Bregitte de Langhe wilde haar rente optrekken. Voogd Wullems was niet aanwezig, maar blijkbaar volstond de aanwezigheid van voogd de Wavrans voor deze

Op de dag van de presentatie van de rekening kregen de voogden een vet lam en een paar kapoenen ter waarde van respectievelijk 9 lb. par. en 3 lb. par.²²⁷. Deze gewoonte bleef de hele Nieuwe Tijd door bestaan. Daarnaast kregen ze, net als de opperjuffrouw en de ontvanger, 8 lb. par. als extraatje²²⁸. In tegenstelling tot de begijnen en de ontvanger van het hof was dit, afgezien van een bedeling van 4 lb. op de dag van de kerkwijding²²⁹ en een kleine gift bij de intrede van de begijnen, de enige traktatie waarvan de voogden meegenoten.

De ontvanger

De belangrijkste externe functionaris was in de meeste begijnhoven de rentmeester of de ontvanger. Anders dan de voogden en de pastor had de ontvanger geen directe beslissingsmacht in het bestuur van het hof. Afhankelijk van zijn persoonlijkheid kon hij toch een stempel drukken op de gebeurtenissen in het begijnhof. Hij nam immers het grootste deel van de financiële taken waar. Concreet zorgde de ontvanger voor het optekenen van de rekeningen van het hof²³⁰. De rekeningen van de ontvanger liepen van *Bamesse tot Bamesse* elk jaar. Ze werden nagezien door de voogden van het begijnhof. De bewijzen *ter vereficatie* van de rekening bevonden zich in *de archieven* van het begijnhof. Bij de presentatie van de rekening waren naast de voogden ook de opperjuffrouw en de ouderlingen aanwezig²³¹. Op dat moment legde de toenmalige ontvanger een eed *van deugdelijkheid* af op de rekening in handen van de voogden²³². Vermoedelijk was

handeling. De akte werd opgemaakt met de vermelding van de absentie van voogd Wullems. Dezelfde voogd Wullems is eveneens afwezig bij de definitieve aanvaarding van begijn Waels op 15 mei 1741. Ook dat blijkt geen beletsel om de aanvaarding te laten doorgaan SAI, C.O.O. 801 (Resolutieboek begijnhof).

227 Bijvoorbeeld : SAI, C.O.O. 858/39, 860/22, 861/19, 904/33 (Hofrekeningen diverse jaren). In 1785 ging de traktatie van voogd Iweins naar de weduwe. De gewoonte werd reeds opgemerkt in 1665 (AK 118: Hofrekening 1665-1666 f°26 v°).

228 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 860/19 (Hofrekening 1738-1739).

229 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 860/19 (Hofrekening 1738-1739).

230 De oudste hofrekeningen dateren vermoedelijk van 1468. Daarvoor waren de bevoegdheden van de voogden en de opperjuffrouw waarschijnlijk groter. Getuige hiervan is een aankoop uit 1402 getekend door de toenmalige opperjuffrouw Agnes Morisses.

231 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 915 ; 899/2.

232 SAI, C.O.O. 858/2 (Hofrekening 1700-1701).

de procedure bij de controle vergelijkbaar met deze in het Kortrijkse begijnhof, waar de gemeenschap van de begijnen bijeen werd geroepen en er een verantwoording volgde voor alle dubieuze posten in het relaas. Na deze verantwoording volgde er in het Ieperse hof een tractatie van 4 lb. par. aan elke begijn. De opperjuffrouw en de ontvanger kregen het dubbele²³³. Anders dan in Kortrijk was er blijkbaar geen vaste datum voor de controle van de rekening²³⁴. In de eerste helft van de 18de eeuw waren dat bijvoorbeeld verschillende data in oktober, september en augustus. In de tweede helft van de 18de eeuw had de controle dan weer plaats in november, december of januari. De meeste rekeningen werden goed bijgehouden. Ze werden duidelijk ingedeeld in kapitels en de ontvanger omschreef alle uitgaven en onkosten²³⁵. Uit de aparte betaling van het stellen van de rekening en het uitoefenen van de administratie van het hof blijkt dat de rekening, die voor ons zo belangrijk is als bron voor de geschiedenis van het hof en ons ook een beeld geeft van de activiteiten van de ontvanger, voor de ontvanger zelf slechts bijkomstig was. Het was het voorbereidend werk, het innen van renten en pachten, het bijhouden van correspondentie, ... die vooral aandacht en zorg vereisten !

Daarnaast trad de Ieperse begijnhofontvanger op als actuaaris bij bijzondere gelegenheden zoals de verkiezing van een opperjuffrouw, de aanvaarding van een nieuwe begijn, het optekenen van gewoonterecht in het hof, ... Getuige hiervan is het resolutieboek van het begijnhof voor de periode 1739 -1779, van de hand van Charles Esnault²³⁶ en voor de periode 1779-1791 van de hand van ontvanger Joye. Ook in oudere rekeningen wordt gewag gemaakt van resolutieboeken die op hetzelfde moment bestonden.

Rond het aanstellen van de ontvanger werd in 1739 druk over bevoegdheden gediscussieerd. Men ging op zoek in het archief naar precedentes. Toen bleek dat bij het aanstellen van de vier vorige ontvangers slechts eenmaal de voogden hun keuze alleen maakten. In de

233 Bijvoorbeeld: SAB, AK, 118 (Hofrekening 1668-1669, 26 v°)

234 De rekening van 1673-1674 werd bijvoorbeeld nagezien op 1 april 1675 (RAB, AK 118) . De rekening van 1737-1738 werd dan weer gesloten op 23 juli 1739 (SAI, C.O.O. 859/2).

234 Tot drie keer toe corrigeert ontvanger van Robaeyts bijvoorbeeld zijn eigen rekening van het jaar daarvoor terwijl hij de rekening van 1700-1701 opstelt.

236 SAI, C.O.O. 801 (Resolutieboek begijnhof).

drie andere gevallen was ook de opperjuffrouw aanwezig. In 1739 werd dan ook op papier gesteld dat de keuze voortaan in de handen van de voogden en de opperjuffrouw lag. Bij het aanstellen van een ontvanger voor het hof moest uiteraard borg worden gesteld. De ontvanger ging immers met betrekkelijk grote sommen geld om. Hij schoot ook geld voor bij negatieve rekeningen.

Het is moeilijk een algemeen profiel op te stellen van de ontvangers van het Ieperse hof. De meesten zijn wel bij naam gekend²³⁷. Het ging in Ieper steeds om leken²³⁸. Bij de rij ontvangers na de godsdienstoorlogen noteerden we in 1618 ontvanger Gilles de Raedt²³⁹. Van deze man is heel weinig bekend. In de periode 1627-1643 trad Chretien Ryckebusch op als actuaaris van het hof. De volgende bekende ontvanger is Jaques d'Heeren. Hij werkte zeker voor de begijnen op 25 oktober 1646. Verder was er in de 17de eeuw ook Adam Bulckaert. Hij was in elk geval ontvanger van 27 december 1654 tot 1673. Aangezien de rekening van 1675-1677 door zijn weduwe werd afgewerkt, gaan we ervan uit dat Bulckaert in deze periode stierf. Dit werd betrekkelijk consciëntieus afgehandeld, hoewel toch niet het volle loon werd uitbetaald ... Hendrik Cornelius De Codt was ontvanger in het hof op 18 februari 1677. Van 11 juli 1681 tot zeker 1701 was de ontvanger Albert Maximiliaan van Robaeyts. Zo'n dertig jaar later tekende de ontvanger met de naam Charles Esnault. Esnault was op dat moment eveneens schepen van de stad²⁴⁰. Hij dook voor het laatst op in 1741. Joseph Ignaes de Longin was de volgende bekende ontvanger van het hof. Hij mocht zich heer van Dentergem noemen en was voorschepen van de stad Ieper. Ontvanger de Longin werd vermoedelijk aangesteld op 22 oktober 1751. In het laatste jaar van zijn ambtstermijn kreeg hij een loonsverhoging omdat men heel

237 Voorlopig zijn voor de periode vóór en tijdens de godsdienstoorlogen slechts volgende ontvangers bekend: Jacques Crupintot (1416-1427), Lamsin Hillebrant (1438), Jacques van der Smesse (1466-1477), Guillaume van Toeyeghem (1478-1481), Josse Gheeraert (1481-1494), Pierre de Smet (1495-1532), Marc de Wilde (1533-1571), François van der Haghe (1582), Nicolas van der Brugghe (1583), Nicoise van Waelscappel (1587) zie SAI, MERGHELYNCK, 108.

238 Dit in tegenstelling tot sommige andere begijnhoven; bijv. in Anderlecht (F. VERMUYTEN, *Onze Vlaamse begijnhoven*, Antwerpen, 1973, 15) was dit zelfs in de 18de eeuw nog een religieuze.

239 SAI, MERGHELYNCK 108.

240 SAI, C.O.O. 916/12 (Handboek Charles Esnault).

tevreden was over zijn werk (dat overigens in de loop van zijn ambtstermijn sterk was toegenomen). Het register van de akten opgesteld door ontvanger de Longin is in het archief van het hof bewaard. Ontvanger de Longin stierf op 3 december 1779 en werd opgevolgd door Pieter Hubertus Joye. Op dat moment kreeg hij unaniem alle stemmen, maar hij was toch pas de tweede keuze van de voogden, de ouderlingen en de opperjuffrouw van het hof. Hun oog viel eerst op François de Redmond de Bussay, voogd van het hof. Waarom deze het ambt niet aannam is ons niet bekend. In tweede instantie werd gekozen voor *deelsman* Joye, *prijser* van de Zaal en kasselrij van Ieper en griffier van de parochie en de heerlijkheid van Geluvelde. Joye legde zijn eed af op 14 december 1779. Guillaume Joseph de Limon, zoon van Guillaume Charles en oud-schepen van Ieper, stond borg voor hem. Het register van het hof voor de ambtsperiode van ontvanger Joye is in het archief van het hof bewaard. Hij legde zijn ambt neer op 4 november 1797 (12 brumaire van het jaar VI). Zijn laatste rekening presenteerde hij op 4 november 1797 onder ede aan de voogden, opperjuffrouw en één ouderlinge (de tweede was verontschuldigd).

De ontvanger ontving in 1665 208 lb. par.²⁴¹ als loon voor het verzorgen van de administratie van het hof. Daarenboven kreeg hij nog 12 lb. par. voor het stellen en grosseren van de rekening in dubbel. Dit bleef het loon van de ontvanger in het Ieperse hof in de daaropvolgende jaren²⁴². In 1702 werd dit 240 lb. par. maar deze som moest waarschijnlijk volstaan als loon voor twee jaren²⁴³. Zijn collega in het Kortrijkse begijnhof²⁴⁴ kreeg als vast loon 60 lb. par. meer. Daarnaast kreeg de Ieperse ontvanger echter nog eens 48 lb. par. uitbetaald voor het opstellen van de rekening in het dubbel. Ontvanger Esnault kreeg deze laatste toeslag voor het opstellen van de rekening niet meer (omdat de opperjuffrouw meer zelf deed ?). Ontvanger Esnault was echter bij de uitbetaling van dit bedrag op 3 juli 1739²⁴⁵ allesbehalve tevreden. De plotse dood van opperjuffrouw De Rutere bezorgde

241 RAB, AK 118 (Hofrekening 1665-1666 f° 26 v°).

242 RAB, AK, 118 (Hofrekening 1667-1669 f°28 v°).

243 SAI, C.O.O. 858/38 (Hofrekening 1700-1701).

244 BAERT-VANDEBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 66.

245 SAI, C.O.O. 859/25 (Hofrekening 1738-1739).

hem heel wat bijkomend werk en problemen en hij wilde hiervoor graag een geldelijke vergoeding. Uit de rekening blijkt inderdaad dat Esnault heel wat fouten en problemen in de afhandeling van de erfgenamen van opperjuffrouw De Rutere had op te sporen²⁴⁶. Op 3 juli 1740 ontving de ontvanger 240 lb. par., en dit loon bleef onveranderd tot in 1741²⁴⁷. In 1765-1766 werden opnieuw 120 gld. (240 lb. par.) uitbetaald aan de ontvanger²⁴⁸. Op 4 februari 1778 besloot men het loon van de ontvanger met 5 lb. gr. (60 lb. par.) per jaar op te trekken. Vanaf dat moment kreeg hij 25 lb. gr. (300 lb. par.) per jaar.²⁴⁹ In 1785 bedroeg de vergoeding maar 20 gld. (40 lb. par.) meer.²⁵⁰ Enerzijds was de administratie van het hof op dat moment reeds sterk vereenvoudigd; anderzijds nam de opperjuffrouw steeds meer taken voor haar rekening. Voor het opstellen en doubleren van de rekening ontving hij 5 gld. B.c. (10 lb. par.) extra.

Naast zijn loon genoot de ontvanger nog enkele voordelen in natura. Zo kreeg hij bij elke intrede een zilveren lepel van 2 onsen²⁵¹. Bij de auditie van de rekening streek de ontvanger in 1739 8 lb. par. op²⁵². Dit bleef zeker tot 1785²⁵³ het geval. In 1785 kreeg de ontvanger een paar kapoenen ter waarde van ongeveer 1 gld.²⁵⁴ (2 lb. par.).

Er zijn tot nu toe geen sporen gevonden van ontvangers met een speciale affectie voor het begijnhof. Er werden geen jaargetijden gesticht door de ontvangers en er werden ook geen sporen van schenkingen teruggevonden. Toen in 1739/1740 de opperjuffrouw bij haar overlijden het hof een aanzienlijke wijnkelder naliet, werden deze flessen wijselijk binnen het hof gehouden. De volgende meesteres nam een groot deel hiervan over, een ander deel (45 flessen) ging naar de ontvanger. Hij betaalde voor deze flessen 9 lb. par.²⁵⁵.

246 SAI, C.O.O. 858/25 (Hofrekening 1700-1701).

247 SAI, C.O.O. 860/22 (Hofrekening 1739-1740).

248 SAI, C.O.O. 887/30 (Hofrekening 1766-1767).

249 SAI, C.O.O. 801/72 (Resolutieboek begijnhof).

250 SAI, C.O.O. 904/33 (Hofrekening 1783-1784).

251 Bijvoorbeeld : SAI, C.O.O. 801/20 ; SAI, C.O.O. 801/5 ; SAI, C.O.O. 801/24., SAI, C.O.O. 801/36 ; SAI, C.O.O. 802/17.

252 SAI, C.O.O. 859/20 (Hofrekening 1738-1739).

253 SAI, C.O.O. 904/32 (Hofrekening 1783-1784).

254 SAI, C.O.O. 904/33 (Hofrekening 1783-1784).

255 SAI, C.O.O. 861/15 (Hofrekening 1740-1741).

Geestelijk toezicht

De bisschop

Het Ieperse begijnhof ressorteerde in de besproken periode achtereenvolgens onder het bisdom Terwaan (tot 1559) en Ieper (1559-1801). Gedurende de Nieuwe Tijd woonden de begijnen dus als het ware in de achtertuin van hun geestelijke leider. Toch zijn er geen sporen van speciale contacten tussen de begijnen en de Ieperse bisschop. Wel werd de hofregel uit 1597 mee door de toenmalige bisschop, Petrus Simons (1585-1605), ondertekend. Slechts één visitatie liet sporen na in de archieven van het hof. In 1723 stelde bisschop J.B. de Smet (1721-1732) een kort verslag op over de situatie in het hof. Hij was hierbij uitermate lovend, maar al even stereotiep, zodat uit het verslag weinig te leren valt²⁵⁶.

De dominicanen

Zeker in de oudste periode speelden de Ieperse dominicanen een belangrijke rol in het begijnhof van Brielen. Dit is niet ongewoon²⁵⁷. De dominicanen waren immers de geestelijke raadslieden van Johanna en Margareta van Constantinopel. Hoewel de dominicanen ook in de Nieuwe Tijd in veel hoven een belangrijke rol bleven spelen, merken we in het latere Ieperse hof geen invloed meer op.

De 'pastor'

De regeling waarbij het Sint-Maartenskapittel moest instaan voor het lezen van de missen in de kapel van Brielen, werd in de verenigde begijnhoven overgenomen. Zekere in de Nieuwe Tijd was er permanent een pastor voor het hof aangesteld. Het begijnhof had nooit een eigen pastoor, zodat we hier de term pastor meer geschikt vonden. De

256 SAI, F.C. 24/4. Meer informatie over dit bisdom bij R. HERPELINCK, *Het bisdom Ieper (1762-1789)*, Roeselare, 1991, 23-50.

257 Bijvoorbeeld in Brugge, waar de prior van de dominicanen het beheer van de kapelanie vanaf 1245 in handen had (F. BONNEURE e.a. *Het prinselijk begijnhof 'de Wijngaerd' in Brugge*, 1992, 17).

aangeduide kanunnik van het Sint-Maartenskapittel moest in de eerste plaats instaan voor de dagelijkse missen en de andere diensten in de kerk van het hof. Deze missen betekenden een belangrijke constante in het leven van de vrouwen in het hof. Voor deze diensten kreeg de pastor een jaarloon²⁵⁸. Naast deze geregelde diensten celebreeerde hij vermoedelijk ook de grote jaargetijden in het hof. Voor veel pastors van het hof, we gebruiken de term 'pastor' daar het hof nooit parochierechten bezat, was deze taak slechts een nevenfunctie. Verschillende pastors in de Nieuwe Tijd oefenden naast hun functie in het hof nog verschillende –belangrijker– functies uit.

De bevoegdheden van de pastor van het begijnhof bleven beperkt tot het g estelijke leven in het hof. Alleen aktes die louter het religieuze leven betreffen dragen dan ook zijn handtekening. In tegenstelling tot sommige andere hoven vinden we in Ieper geen sporen van inmenging van de pastor in de wereldlijke zaken van het hof. Hier werd de theoretische scheiding tussen het wereldlijke en het geestelijke dus wel in acht genomen²⁵⁹. Volgens het gewoonterecht in het Ieperse begijnhof had de pastor recht op inspraak bij de aanvaarding van een nieuwe begijn²⁶⁰. In de loop van de jaren werden wel enkele kandidaten aanvaard in afwezigheid van de pastor. Dit was het geval op 15 september 1630 bij de aanvaarding van Janneke Wille, op 27 februari 1633 bij de aanvaarding van Janneke Meeze en op 26 juli 1639 bij de aanvaarding van Joorinken Allein. Op 15 april 1641 werd de pastor opnieuw "*in margine gestelt*". De aanvaardingsakte werd door hem niet meer ondertekend. Op 26 december 1642, bij de aanvaarding van Janneke Dancoisne was de pastor wel weer van de partij. Tot 1657 ondertekende hij alle akten. In 1658 werd voor eens en altijd komaf gemaakt met deze wisselende gewoonten door een eenvormig recht op papier te stellen. In het vervolg had de pastor geen maningsrecht. Dit kwam toe aan de oudste van de voorgden. De pastor moest evenwel wel aanwezig zijn bij elke aanvaarding. Vermoedelijk had hij zelfs een doorslaggevend stemrecht, daar er met eenparigheid van stemmen werd beslist en hij een van de vier stem-

258 Bijv. verschillende hofrekeningen SAI, C.O.O. 858/31 (Hofrekening 1700-1701).

259 PHILIPPEN, *Onze begijnijes*, 68.

260 SAI, C.O.O. 806 / 6 (Akten 18de eeuw).

men bezat. Verder had de *pastor* wel maningsrecht bij de verkiezing van een nieuwe meesteres in het hof²⁶¹. Samen met de voogden kon de pastor de stemmen tellen. Ook deze bevoegdheid stond doorheen de geschiedenis van het hof ter discussie. Zo moest de *pastor* zich in 1738 weren als een duiveltje in een doosje om het maningsrecht te behouden. Hij noemde de verkiezing van de meesteres van het hof een geestelijke zaak en beweerde daarom veel beter geplaatst te zijn dan de voogden ... De voogden werden na veel *conferentien* in het ongelijk gesteld. Dit alles gebeurde na het overlijden van Anna Olympia de Rutere op 17 december 1738²⁶². Naast deze twee uitdrukkelijke bevoegdheden op belangrijke momenten in het leven van de begijnen, was de pastor toch -op de eerste plaats- de geestelijke leidsman van de vrouwen. Hij verzorgde de diensten in het hof en kreeg hiervoor van de voogden zeker in de 18de eeuw een redelijke vrijheid. De rol van de pastor verschilde uiteraard wel in zekere mate van individu tot individu. In elk geval wordt de pastor in de regel herhaaldelijk vermeld als straffende instantie bij overtredingen van de regel²⁶³.

Verschillende pastors van het hof in de Nieuwe Tijd zijn bij naam bekend. In de eerste plaats komt A. Bouckaert. Hij was pastor in het begijnhof op 10 januari 1657. Vermoedelijk gaat het hier om Antonius Bouckaert, kannunik van Sint-Maartens vanaf 25 feb. 1645. Hij stierf op 24 juli 1659²⁶⁴.

Mattheus De Cerf was zeker pastor van het hof vanaf 1665. Als kanunnik van het Sint-Maartenskapittel nam hij bezit van zijn prebende op 9 mei 1652. Op 21 juni 1683 werd er voor het laatst gewag gemaakt van ene pastor De Cerf als geestelijke vader van de begijnen. Toch stierf M. de Cerf pas op 19 september 1701²⁶⁵. Jan Baptiste Campe was vermoedelijk pastor in het begijnhof in 1700. Hij was licentiaat in de beide rechten en werd achtereenvolgens pastoor in Reninge en deken van Diksmuide. Op 17 mei 1695 nam hij bezit van de 12de prebende van het deel van Sint-Maarten. Hij nam ontslag als kanunnik in 1709 en stierf op 23 oktober 1719²⁶⁶.

261 SAI, C.O.O. 806 / 8 (Akten 18de eeuw).

262 SAI, C.O.O. 801 / I en 8 (Resolutieboekbegijnhof).

263 RAB, AK, 117 (Regel begijnhof).

264 BAB, Y105 (Fiches clerus bisdom Ieper).

265 BAB, Y105 (Fiches clerus bisdom Ieper).

266 BAB, Y105 (Fiches clerus bisdom Ieper).

Carolus De Mey tekende als pastor in 1723. Hij nam bezit van de 2de Veurnse prebende in Sint-Maarten op 3 juni 1713 en deed er afstand van in 1731. Op 17 november 1731 nam hij bezit van de 10de prebende van het deel van Sint-Maarten, waaraan ook het pastoor-schap van Sint-Maarten verbonden was.

Josephus Franciscus Bonaert ontving de normale bevoegdheden als pastor van het begijnhof op 5 december 1731²⁶⁷. Van 1713 tot 1730 bezat hij de 1ste prebende van het Veurnse gedeelte in Sint-Maarten. Op 1 juli 1730 nam hij bezit van de 3de adellijke prebende in Sint-Maarten en bekleedde deze tot op zijn dood op 16 september 1769²⁶⁸. Bonaert bleef zeker pastor van het hof tot 1765²⁶⁹. In 1757 werden zijn 26 jaar dienst met opslag beloond. Men was blijkbaar heel tevreden over hem, ondanks zijn vele andere verplichtingen had hij altijd goed dienst gedaan in het hof. Hij deed ook veel giften aan het hof²⁷⁰. J. F. Bonaert was eveneens thesaurier (1735-1742), scholaster (1742-1743), cantor (1743-1755), aartspriester (1755-1761) en aartsdiaken (1762-+). Vanaf 1763 was hij synodaal examiner²⁷¹.

Josephus Franciscus Walwein volgde hem op op 29 mei/31 mei 1765²⁷². Hij werd geboren op 16 oktober 1722 als zoon van Joseph Francois en Marie Anne Merghelync²⁷³. Op het moment van zijn aanstelling in het hof was hij kanunnik van Sint-Maartens te Ieper. Hij nam er bezit van de 4de prebende van het Veurnse deel op 14 december 1754. Van bij zijn aanstelling toonde Walwein zich erg bezorgd om zijn taak in het begijnhof. Zijn eerste daad was het opnieuw instellen van het jaargetijde van Marie Metsu wekelijks op maandag. Hij bedacht het hof ook onmiddellijk in zijn testament met zijn zilveren kelk, zijn alben en zijn kazuifel. Hij gebruikte deze tijdens zijn leven

267 BAB, Y61, 317 (Acta bisschop J.B. de Smet, 1721-1732).

268 BAB, Y105 (Fiches clerus bisdom Ieper).

269 SAI, C.O.O. 801/42 De jongste akte die tot noch toe werd gevonden met het handteken van Bonaert als pastor dateert van 24 april 1765 (Resolutieboek begijnhof).

270 SAI, C.O.O. 801/29 (Resolutieboek begijnhof).

271 HERPELINCK, *Het bisdom Ieper*, 33.

272 SAI, C.O.O. 801/43 (Resolutieboek begijnhof). De oudste door hem ondertekende akte (in de functie van pastor van het hof) dateert van 3 feb. 1766. Op 18 mei 1766 werden de grootte en voorwaarden van de bezoldiging van Walwein vastgelegd. (resolutieboek).

273 *Tablettes des Flandres*, Brugge, 1948.

in het hof en na zijn dood zouden ze in de kapel blijven. In oktober 1766 liet Walwein zich weer opmerken. Hij wilde het broederschap van de H. Begga nieuw leven inblazen en getroostte zich hiervoor nogal wat moeite²⁷⁴. Zo wou hij onder andere een jaarlijkse gedenkmis voor de stichting van een algemeen jaargetijde en een jaarlijkse plechtige requiemmis voor de begijnen en de weldoeners van het huis. Verder had hij ook plannen ter verbetering van het interieur van de kapel. Daartoe vroeg hij toestemming om drie zilveren kroontjes te laten omsmelten tot een offerandekruis. Hij wilde tevens enkele oude kazuifels wegschenken aan een buitenkerk of kapel die hier nood aan had. Verder stoorde Walwein zich aan het feit dat er te weinig kaarsen op het altaar stonden tijdens de missen van de jaargetijden. Ook hier wou hij wat aan veranderen. De voogden stemden hiermee in en lieten hem verder de volledige vrijheid om over kleine zaken in de kapel autonoom te beslissen. Dit alles getuigde van een goede verstandhouding tussen de voogden van het hof en de pastor op dit moment. In 1772 ergerde Walwein zich aan de copieuze intredemaaltijden in het hof. Uit alles bleek zijn bezorgdheid om het geestelijke leven van de begijnen. Walwein bleef pastor in het begijnhof tot 27 november 1780. Bij zijn overlijden op 24 oktober 1781 richtte hij een eeuwige fundatie op in het hof. Dit was uitzonderlijk. De fundatie had een waarde van 950 gld. courant en omvatte de betaling van een jaargetijde inclusief broodbedeling, zangers, ontbijt en misdienaars²⁷⁵. Walwein kreeg een zerk in de kapel van het hof²⁷⁶.

Ignatius Hyacinthus Rycaseys²⁷⁷ werd als opvolger van pastor Walwein aangesteld. Ignatius Rycaseys of Rycaseys werd geboren op 10 februari 1736. Hij was priester sinds 1760 en kapelaan van het O.L.V.-gasthuis in Poperinge. Hij werd pastor in het hof op 13, 15 of 18 november 1781²⁷⁸. Daarnaast was hij priester en kapelaan van Sint-Maartens, aalmoezenier van het burgerlijk hospitaal te Ieper en directeur van het godshuis Belle te Ieper. Hij werd op 26 januari 1782

274 SAI, C.O.O. 801/49 (Resolutieboek begijnhof).

275 SAI, C.O.O. 811 (Fundatie Walwein).

276 Dit werd in 1790 opgefrist SAI, C.O.O. 910/56 (Hofrekening 1789-1790) en BAB, Y105 (Fiches clerus bisdom Ieper).

277 F. BAUWEN, *Het geslacht Rycaseys*, 1987, Ieper, 179 en *Iepers kwartier*, 25, 1989, 71 e.v.

278 BAB, Y109, 246 (Kapittelakten, 1774-1788) en BAB, Y78.

kanunnik van Sint-Maartens en nam bezit van de prebende die vacant was geworden door de dood van J.F. Walwein. Pastor Rycaseys bleef juist 10 jaar in het hof. Hij stierf echter voor hij dat jubileum kon vieren op 26 februari 1791. Het handboek van de kosteres van het hof vermeldt uitdrukkelijk dat deze pastor geen jaargetijde instelde, wat ongewoon was²⁷⁹.

Joannes Franciscus Vanderghinste was de voorlaatste pastor van het Ieperse hof. Hij was priester sinds 1780 en nam op 25 oktober 1788 bezit van de 3de prebende van het Veurnse deel van Sint-Maarten. Op 10 maart 1791 werd hij benoemd tot “quaqi-pastor” van het begijnhof²⁸⁰. Hij trad in functie op 14 maart 1791 en hij bleef er de diensten celebreren tot 1794. Op 26 augustus 1794 overleed hij²⁸¹.

Nadat het ambt van pastor in het hof een tijdje vacant bleef, werd pastor Bernard Bouckaert voor het pastoorsambt betaald van 1795 tot 1797²⁸². Pastoor Bouckaert was geboren in Ledegem op 16 oktober 1759 als zoon van Bernard en Anna Maria Callens. Hij was priester sinds 1784 en onderpastoor in Zandvoorde en Passendale (1784-1786). Hij nam bezit van de 9de prebende van het Veurnse deel van Sint-Maartens op 17 april 1792 en werd pastor van het begijnhof op 8/12 september 1794²⁸³. Na het concordaat werd hij pastoor in Sint-Jacob (1801) en Sint-Maarten (1805) en deken van Ieper (1822). Hij stierf te Ieper op 5 november 1835²⁸⁴.

In de 17de en 18de eeuw bedroeg het jaarloon van de hofpastor onveranderd 120 lb.par.²⁸⁵. Dit was weinig, maar de begijnen beweerd

279 ARB, MERGHELYNCK, 144 (Register kosteres).

280 BAB, Y80, 126-127(Wijdingsregister, 1786-1795).

281 BAB, Y105 (Fiches clerus bisdom Ieper).

282 SAI, C.O.O. 914/31 (Hofrekening 1794-1795).

283 BAB Y 80, 148 en 164, BAB Y 110.

284 BAB, N66 (Clerus bisdom Brugge).

285 De som van 120 lb. wordt bijvoorbeeld uitbetaald aan Matheus De Cerf op 1 oktober 1666. Jan Baptist Campe verdiende in 1702 nog steeds 120 lb.par. per jaar voor het celebreren van de dagelijkse missen en de andere kerkelijke diensten. In 1738-1741 werd de toenmalige herder van het begijnhof, Jacobus Bonaert, eveneens 120 lb.par. per jaar uitbetaald voor het celebreren van de kerkelijke diensten. Dit loon werd uitbetaald op 1 april. Diezelfde Bonaert kreeg op 12 november 1757 een vermeerdering van 100 gld. boven zijn *emolumenten*. RAB, AK, 118 (hofrekening 1665-1666) en SAI, C.O.O. 859/17. Bijvoorbeeld ook SAI, C.O.O. 860/17 : 120 lb.par. pensioen, 20 lb.par. voor de maandelijkse mis van Marie Metsu, SAI, C.O.O. 861/15 idem.

den niet meer te kunnen geven²⁸⁶. Walwein, de opvolger van Bonaert vroeg in 1766 meer informatie over de opbrengsten van het ambt voor hij het aannam. Hij verzocht ook om doorbetaling van het loon als hij omwille van ziekte of andere dringende reden zijn ambt niet zou kunnen uitoefenen. Bovendien haalde hij enkele vergeten jaargetijden van onder het stof en stelde als voorwaarde voor het aanvaarden van het ambt dat deze zouden worden nagekomen zoals wettelijk vastgelegd²⁸⁷. Voor deze diensten werd Walwein 20 gld. (40 lb. par.) betaald. Ook later ondernam Walwein soms projecten die hem financieel goed uitkwamen. De vele verdiensten van Walwein ten aanzien van het hof in acht genomen kunnen we hem dit moeilijk negatief aanrekenen. Vanaf 1781 werd ook aan pastor Rycaseys voor zijn werk een basisloon van 100 gld. courant uitbetaald (200 lb. par.)²⁸⁸. De rekening van 1784-1789 vermeldde vervolgens nog 18 gld. (36 lb. par.) extra voor hem, voor het *afgetrocken* huis in het hof, dat gelaten werd in zijn profijt voor de fundatie van de donderdagse mis. Dit laat ons vermoeden dat de pastor voor 1744 in het hof een huis gratis kon gebruiken²⁸⁹. Het huis werd in 1745 *afgetrokken* nadat het door het beleg van 1744 sterk beschadigd was²⁹⁰.

De jaargetijden in het hof werden, zoals reeds vermeld, apart betaald. Zo kreeg Jan Baptist Campe in 1702 20 lb. par. voor de maandagse mis van Marie Metsu, benevens kleinere bedragen (12-8 st.) voor de afzonderlijke jaargetijden. In 1702 bedroeg het totaal van deze kleine jaargetijden voor de pastor 12 lb. par. per jaar²⁹¹. Bonaert kreeg benevens zijn loon het geld voor de maandelijks mis van Marie Metsu (een som van 20 lb. par.), 25 lb. 16 s. par. voor de 40 missen ter nagedachtenis en lafenis van de ziel van juffrouw Couromble en evenveel voor de 40 missen van juffrouw De Rutere. De opbrengst voor het celebreren van de kleine jaargetijden bedroeg in 1741 9 lb. par.²⁹². In 1763-1764 waren dit 4 gld. 10 st. B.c.²⁹³. Pastor Rycaseys

286 SAI, C.O.O. 801/29 (Resolutieboek begijnhof).

287 Cfr. *infra* jaargetijden. Het gaat hier over de stichting van een wekelijkse mis door Marie Metsu, weduwe Willemet van 5 oktober 1680.

288 SAI, C.O.O. 904/24 en SAI, C.O.O. 902/19.

289 SAI, C.O.O. 904/34 (Hofrekening 1783-1784).

290 SAI, C.O.O. 887/19 (Hofrekening 1766-1767).

291 SAI, C.O.O. 802/33 (Resolutieboek begijnhof).

292 SAI, C.O.O. 861/15 (Hofrekening 1740-1741).

293 SAI, C.O.O. 885/23 (Hofrekening 1764-1765).

kreeg bovenop zijn loon, in navolging van Walwein 20 gulden voor de maandagse mis van juffrouw Metsu en 4 gld. 16 st. voor de maandelijke mis van de confrerie van de H. Begga.

De begijnen als religieuze vrouwen

Bij haar intrede legde een begijn geloften af. Van dat moment af nam ze binnen de maatschappij een positie in tussen de religieuze staat en de lekenstaat. Haar hele verdere leven combineerde de begijn de kenmerken van de levensstijl van deze beide groepen op een originele manier. De religieuze kenmerken van het begijnenleven in het Ieperse hof worden in onderstaande paragrafen belicht.

De intrede

De intredecondities

Niet iedereen kon zomaar intreden in het Ieperse hof in de Nieuwe Tijd. Volgens de hofregel uit 1597 moesten de intredende vrouwen *eerlicke vrouwepersoonen* zijn, *van goede naeme ende fame* en ze mochten niet in opspraak zijn. Verder moesten ze vrij zijn van alle *smettelicke en vallende ziecken*. Ze mochten geen schulden hebben en moesten zichzelf kunnen onderhouden, hetzij door het maken van kantwerk, hetzij door middel van de opbrengst van hun renten. De eerste vier jaar mochten ze niet op kosten van het hof leven en ook als ze binnen deze periode ziek werden, kon er voor hen niets worden ondernomen. Over een minimumleeftijd bij intrede is in de regel geen sprake²⁹⁴. Ook een maximum aantal begijnen werd niet vooropgesteld. De voorwaarden waren vergelijkbaar met deze in andere hoven²⁹⁵.

294 PHILIPPEN, *Onze begijntjes*, 69.

295 M. TROOSKENS, *Begijnen in de moderne en hedendaagse tijden*, 73 en PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 167.

De procedure

Naar aanleiding van een probleem rond de aanvaarding van een begijn in 1739 werden de gewoonten omtrent de intrede op papier gesteld, wat ons vandaag toelaat de procedure te volgen²⁹⁶. Eerst moest de kandidate zich presenteren aan de pastor, de voogden, de opperjuffrouw en de begijnen²⁹⁷. Iedereen moest haar kennen en naar waarde kunnen schatten. De eerste presentatie was die aan de begijnengemeente. Begeleid door de opperjuffrouw ging de kandidaat-begijn naar het convent, waar ze zich presenteerde. Na deze presentatie werd elke begijn apart naar haar mening gevraagd. Enkele dagen later kwam de kandidate -als ze goed bevonden werd- terug om 'welwillendheid' te vragen. Hierop duidde de opperjuffrouw een begijn aan om haar te begeleiden naar de pastor om ook deze verantwoordelijke om gratie te bidden²⁹⁸. Daarna volgde een gesprek over de *dote*. Hierover moesten de 'vrienden' van de vrouw in kwestie worden aangesproken. De opperjuffrouw lichtte de voogden, ouderlingen en de ontvanger van het hof in over de op handen zijnde aanvaarding. Alle partijen werden op dit punt apart gehoord. Daarna volgde de proeftijd. Deze ging in na een officiële aanvaarding onder toezicht van de pastor, de voogden, de opperjuffrouw, de ouderlingen en de hele gemeente, maar nadat de kandidate nog eens apart aan de tand was gevoeld. De aanvaarding moest gebeuren met eenparigheid van stemmen. Vermoedelijk waren de stemgerechtigden de pastor, de voogden, de opperjuffrouw en de ouderlingen. De proeftijd duurde voor iedere begijn 6 maanden. Inachtgenomen dat Philippen spreekt over een gemiddelde proeftijd in de meeste hoven van 2 jaar is dit erg

296 SAI, C.O.O. Ieper, 806/6, 7 (Akten 18de eeuw). Het onderzoek naar bovenstaand probleem verliep grondig. In de eerste plaats werd het intrederegister nagegaan. Daar vond men drie aanvaardingen die gebeurden door de voogden, opperjuffrouw en ouderlingen zonder aanwezigheid van de pastor. Deze drie aanvaardingen waren respectievelijk van Janneke Wille, Janneke Meeze en Jorinken Allein, allen in de jaren 1630. In 1658 werd de gewoonte omtrent aanvaarden van begijnen reeds op papier gezet.

297 In andere hoven waren dit meestal de hofmeesteres en de pastor (M. TROOSKENS, *Begijnen in de moderne en hedendaagse tijden*, 73).

298 Een gewoonteoptekening uit 1658 vermeldt hierbij uitdrukkelijk ook de presentatie aan de voogden (F.C. 24/2).

kort²⁹⁹. Gedurende deze tijd moesten de begijnen volgens de hofregel in één van de conventen of bij één van de ouderlingen inwonen³⁰⁰. In deze periode droeg de kandidate nog het wereldlijke habijt. Na de proeftijd werd de kandidate aanvaard als *kynt van den huuse*, maar pas nadat de gemeenschap over haar doen en laten in de laatste 6 maanden werd gehoord. Daartoe kwamen allen samen in het convent van het hof. Elke begijn kreeg apart de kans om haar mening te kennen te geven. De pastor kon ook laten weten wat hij over de aanvaarding dacht. Ten minste 6 of 8 dagen voor de maaltijd kwamen de opperjuffrouw, de pastor, de voogden, de ouderlingen en de gemeenschap samen om te beslissen of de vrouw in kwestie *bequaem ende aenghe-naem* bevonden was. Vermoedelijk hadden de opperjuffrouw, de voogden en de ouderlingen hierbij een stem. Misschien was ook de pastor stemgerechtigd. De gemeenschap had enkel het recht geconsulteerd te worden.

In de praktijk

De richtlijnen werden gedurende de 18de eeuw betrekkelijk goed gevolgd, althans als we de akten³⁰¹ van de ontvanger mogen geloven. Van elke begijn ingetreden gedurende deze periode is er immers een akte van presentatie en een akte van aanvaarding bewaard. Op gezette tijdstippen kwam zich een vrouw in het hof presenteren om haar 'aanvraag tot beproeving' te doen. Meestal was ze op dat moment vergezeld door haar ouders en/of haar voogden. Deze voogden of familieleden stonden borg voor het intredegeld van diegene die ze aanbrachten. Bij de aanvraag om toegelaten te worden tot de proefperiode waren de voogden van het hof betrokken, maar ook de pastor van het hof, de opperjuffrouw en de ouderlingen. Zij waren allemaal steevast aanwezig bij het opmaken van de akte om de proeftijd aan te vragen. In deze akten werd ook de bruidsschat besproken. Deze liep in de 18de eeuw hoog op³⁰². Op de 17 getelde aanvaardin-

299 PHILIPPEN, *Onze begijntjes*, 70. In Hasselt duurde de proeftijd 1 jaar en 3 maanden (LUYTEN, *Het begijnhof van Hasselt*, 107).

300 RAB, AK, 117 (Statuten 1597).

301 SAI, C.O.O., Ieper, 801 (Resolutieboek begijnhof).

302 Dit in vergelijking met bijv. Hasselt waar de begijnen over 150 gld. moesten geschikken en 100 gld. moesten betalen (LUYTEN, *Het begijnhof van Hasselt*,

gen brachten 13 kandidaten 80 lb. gr. aan. De rente hierop leverde hen hun leven lang 4 lb. gr. per jaar. Na hun dood ging de volledige som echter naar het hof. Enkele begijnen brachten minder mee. Dit doet ons vermoeden dat de 80 lb. gr. (960 lb. par.) werden vooropgesteld maar dat het beslissingsrecht om een begijn voor minder te aanvaarden in handen van de voogden, pastor en de ingezetenen van het hofbestuur was. We konden niet achterhalen of de begijnen die kleinere bedragen betaalden eventueel begijn-weduwen waren.

De begijnen met een kleinere bruidsschat kregen tijdens hun leven ook een kleinere rente. Naast deze rente droegen de nieuwe begijnen 60 (begijn Waels), 80 (begijn Uytweert) of 100 gulden (begijn Wyndels, Matthys, Vandermeersch, Wyvekens, de Graeve, Vandenberghe, Tiberghin, Quentin, Walwein, Verleure, Delfortire, Bouten, Cailliau) bij voor de versiering van de kapel (respectievelijk 120, 160 of 200 lb. par.). Slechts in twee gevallen wordt niet over deze bijdrage gesproken.

De begijnen werden eveneens verwacht twee, drie of vier zilveren lepels van twee onsen mee te brengen; deze waren in volgorde voor de twee voogden van het hof en de ontvanger. Een enkele keer werd ook de aanstaande voogd bedacht. Daarnaast moest elke nieuwe begijn voor haar eigen huisraad instaan³⁰³, en vanaf de tweede helft van de 18de eeuw werd uitdrukkelijk gestipuleerd dat de erfgenamen van de begijn of haar *vrienden* moesten instaan voor de *lyckmaeltydt*. Na de dood van de begijn in kwestie bleef haar lijnwaad aan haar medezusters. Stilzwijgend verplichtten de voogden zich eveneens tot het betalen van de *proficiat* bij het binnengaan in het convent (1 lb.gr.) het neertellen van 9 gulden op dat moment waarmee de begijn werd voorzien met een schrapraai en wat lijnwaad. Verder moesten de opperjuffrouw en de pastor bedacht worden met een dubbele ducaat, de kosteres en de meid van de opperjuffrouw moesten een patacon krijgen, en elke begijn zag haar linnenkast bijvullen met een el wit lijnwaad. De opperjuffrouw kreeg naar goede oude gewoonte het dubbele³⁰⁴. Na enkele dagen werd de kandidate toegelaten *voor kynt ende*

107) en Aarschot, waar een jaarrente van 50 gld. volstond (T.J. GERITS, *Het begijnenleven te Aarschot*, in: Het begijnhof van Aarschot, 1976, 57).

303 Dit werd gespecificeerd bij het tekstgedeelte over de huisraad en de kledij van de begijnen.

304 Bijv. SAI, C.O.O. 801/62, 801/56, 801/59 (Resolutieboek begijnhof).

*tot broot van desen godtsbuysse omme naer den ordinairen tydt te ontfanghen t'cleedt, ende t'habit van desen hove*³⁰⁵” Op dat moment werd een recreatiemaaltijd gehouden. De proeftijdakte stipuleert dat die maaltijd moest voorzien zijn. Slechts een enkele keer werd die niet opgenomen in de akte. We gaan er echter van uit dat deze maaltijd altijd doorging na de plechtige kleding van de begijnen, die zeker na 1766 plaatsvond in de kapel van het hof³⁰⁶. Bij deze gelegenheid werd het kruis gebruikt dat door pastor Walwein werd aangekocht. Dit gebeurde tijdens een solemne mis. Er was een bruidskaars van 2 lb. par. en er werd licht voorzien ter waarde van 7 lb.³⁰⁷ par. In de praktijk werd hierbij eveneens een ring aan de vinger van de kersverse begijn geschoven. Deze ring ging na het overlijden van de begijn volgens de voorschriften naar de opperjuffrouw, om te vermijden dat deze in wereldlijke handen terecht kwam. Tijdens de plechtige kleding ging de pastor voor in de gebeden en de gezangen. Het hoogtepunt was het uitspreken van de geloften. Dit gebeurde volgens de regel met de volgende formule³⁰⁸: *Ick, N, belove onsen eerweerdighen heere den Bisschop van Ypre, den pasteur van dezen hove ende d'opperjoncvrouwe ende alle haerlieden wettelicke naecommelynghen gehoorsaemheit naer de statuten van den hove, ende te leven in reynheit alzo langhe als ick beghyneke zijn zal, zoo wil ik God helpen, Maria zijn ghebenedijde moeder ende alle her heilighen. Amen.* De begijnen beloofden dus in de eerste plaats gehoorzaamheid aan de bisschop van Ieper, de pastor en de opperjuffrouw. De gelofte van gehoorzaamheid was algemeen voor alle religieuzen. De begijnen beloofden kuisheid voor zolang als ze in het hof verbleven. In geen geval mochten er in het convent mannen overnachten³⁰⁹. De begijnen behielden wel hun meisjesnaam en mochten ook contact hebben met de buitenwereld.

305 SAI, C.O.O. , 801/11 (Resolutieboek begijnhof).

306 SAI, C.O.O. 801/50 (Resolutieboek begijnhof).

307 Bijv. SAI, C.O.O. 802/17 en andere akten van aanvaarding.

308 RAB, AK, 117 (Statuten 1597).

309 RAB, AK, 117 (Statuten 1597).

Het religieuze leven

Religieuze diensten

De meeste diensten waar de begijnen aan deelnamen hadden in de Nieuwe Tijd plaats in de kapel van het hof. De Ieperse begijnen hadden, zoals hun Kortrijkse collega's, ook een voorbehouden plaats in hun parochiekerk. Ze betaalden hiervoor een klein bedrag³¹⁰. Vermoedelijk volgden ze de zondagsmis en de zondagse diensten in de Sint-Maartenskerk.

Voor de voorbereiding van de diensten in de kapel van het hof stond de kosteres in. Daarnaast werd een misdienaar apart betaald. Wie deze misdienaars waren is moeilijk te achterhalen³¹¹. In elk geval kregen deze personen voor een heel jaar misdienen 9 gld. B.c. uitbetaald in 1785.

Grote feestelijkheden (zoals de jaarlijkse viering van de kerkwijding, het feest van de H. Christina, de H. Begga of de H. Thomas) werden met gezang opgeluisterd. Hiertoe werd een zangmeester ingehuurd. Voor de periode 1743-1757 was dit de heer Menage³¹². In 1759-1767 werd de heer Van Hecke eveneens herhaaldelijk voor zijn gezang betaald³¹³. Hij kreeg voor zijn diensten 24 gld. B.c.³¹⁴. In 1767-1776 werd de heer Duprez vermeld³¹⁵. Hij ontving 21 gld. B.c.. Zijn collega Picman kreeg in 1779-1780 ongeveer evenveel³¹⁶. In 1782-1791 werd de heer Larcins betaald voor zijn zangprestatie. Hij diende de begijnen voor iets meer dan 36 gulden³¹⁷.

310 In 1780 bedroeg dit bijvoorbeeld (SAI, C.O.O. 899/46) 3 gld. 5 st. 4 den..

311 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 904/24 (Hofrekening 1783-1784).

312 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 863/18, SAI, C.O.O. 869/15, SAI, C.O.O. 875, SAI, C.O.O. 874, SAI, C.O.O. 870, SAI, C.O.O. 870, SAI, C.O.O. 866, SAI, C.O.O. 878, SAI, C.O.O. 879 en SAI, C.O.O. 868/22 (Diverse hofrekeningen).

313 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 881/21, SAI, C.O.O. 883/21, SAI, C.O.O. 884/22, SAI, C.O.O. 886/26 (Diverse hofrekeningen).

314 SAI, C.O.O. 887/25 (Hofrekening 1766-1767).

315 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 894, SAI, C.O.O. 891, SAI, C.O.O. 893, SAI, C.O.O. 892, SAI, C.O.O. 889, SAI, C.O.O. 890 en SAI, C.O.O. 888/27 (Diverse hofrekeningen).

316 SAI, C.O.O. 899/27 (Hofrekening 1778-1779).

317 SAI, C.O.O. 908/50, SAI, C.O.O. 910/36, SAI, C.O.O. 910/50, SAI, C.O.O. 909/39, SAI, C.O.O. 906/86-87, SAI, C.O.O. 907, SAI, C.O.O. 911/21 en SAI, C.O.O. 912/34 (Diverse hofrekeningen).

De belangrijkste religieuze dienst in het hof zelf was de dagelijkse mis³¹⁸. Vanaf 1422, kort na de bouw van de kapel, stond deze dienst reeds vast³¹⁹. Volgens de regel moest de dagelijkse mis 's morgens zo vroeg mogelijk plaatsvinden. De begijnen dienden ten laatste om 5 uur 's morgens op te staan³²⁰. We vermoeden dan ook dat de misviering omstreeks 5 u 30 plaatshad³²¹. Daarnaast hadden de begijnen ongetwijfeld nog andere gezamenlijke en afzonderlijke gebedsston- den³²². Zo stipuleerde de regel bijvoorbeeld het dagelijks bidden van de zeven psalmen voor de weldoeners van het convent en het hof. De kosteres luidde voor dit gemeenschappelijk gebed gedurende een half kwartier. De zeven psalmen werden afgesloten met een avondge- bed³²³.

Ook wekelijks terugkerende diensten zorgden voor structuur in het leven van de Ieperse begijn. Wekelijks werd op maandag een dienst gehouden voor Marie Metsu³²⁴, dit in uitvoering van een jaar-

318 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 802/31 (Resolutieboek begijnhof), SAI, C.O.O. 903/24, SAI, C.O.O. 902/21, SAI, C.O.O. 905/30, CO.O. 903/35.

319 DIEGERICK, III, 112.

320 RAB, AK, 117 (Statuten 1597).

321 Dit is geen ongewoon uur. Ook de begijnen van de beide Gentse begijnhoven hadden hun mis omstreeks 5 u 30. (CAILLIAU, " *Soo geluckigh als een beggijn* ", 146 en MESTDACH, *Het Gentse Sint-Elisabethbegijnhof*, 140). De Kortrijkse begijnen konden wat langer slapen. Zij werden in de Nieuwe Tijd pas om 7 u 30 in de kapel verwacht (BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijn- hof*, 112).

322 SAI, C.O.O. 801/55. Op 22 december 1772 wordt er beslist voortaan 12 lb. kaarslicht in de rekening te brengen voor de missen, getijden en andere gebeden.

323 KBB, MERGHELYNCK, hs. 144, 3 (Handboek kosteres 18de eeuw) en RAB, AK 117 (Statuten 1597).

324 Eén enkele bron meldt ons ook de aanwezigheid van paters karmelieten in het begijnhof: een akkoord van 30 oktober 1532 tussen Marie van Belle (weduwe Romain de Clarhout Ardoye) en de prior van de karmelieten. Om het werk van de kanunnik van Sint-Maartens te verlichten zou de dagelijkse mis voortaan door een karmeliet worden opgedragen. Ze stichtte daarvoor een fundatie van 6 lb.gr. per jaar. Ze werd onderhouden tot 1566, toen de godsdienststroebelen begonnen en veel fundaties vervielen. In 1591 werd de gewoonte niet meer hersteld. In 1770 werd na veel heen en weer gepraat beslist dat minstens op zon- en feestdagen de tweede mis in het hof door de karmelieten zou opgedragen worden. In 1774-1776 ontvingen de *paters discalsen* voor 81 missen in de kapel van het hof iets meer dan 14 gld. B.c. In 1780-1781 deden de *carmeres* 44 missen in de kapel van het hof voor 7 gld. 14 st. B.c. Datzelfde jaar werden in de periode januari-sep- tember voor ongeveer 18 gld. missen opgedragen door de recoletten. Vermoedelijk was dit ter ontlasting van de pastor van het hof, daar in dat jaar juist een pastorswissel doorging. De bijkomende missen werden dus niet door de kar

getijde gesticht op 5 oktober 1680. Dit jaargetijde werd een tijd niet meer nagekomen³²⁵, maar pastor Walwein herstelde het in 1766³²⁶. Vanaf datzelfde jaar was er ook op donderdag een mis voor Marie Metsu met als bedoeling de niet-gecelebreerde diensten in te halen. In 1774 wordt er melding gemaakt van een donderdagse mis ter ere van het H. Sacrament³²⁷. Op zaterdag en op alle vooravonden van hoogtijden werd het bidden of zingen van de getijden van Onze-Lieve-Vrouw voorgeschreven door de regel³²⁸. Veel derde orden en religieuze genootschappen kenden dit als dagelijks gebed. Ze werden zo genoemd omwille van de eenvoudige samenstelling. Op zondag waren dan weer een hele reeks diensten voorgeschreven in de parochiekerk zoals de hoogmis, een sermoen voor en na de middag, de vespers en het Onze-Lieve-Vrouw- of sacramentslof. Ook deze religieuze verplichtingen zijn vergelijkbaar met die van de begijnen in andere Vlaamse hoven³²⁹.

Daarenboven waren er sinds 1422 een aantal dagen waarop in het hof een plechtige mis en vespers moesten plaatshebben. Deze solemnele diensten vielen op Kerstmis, Pasen, Sinksen, de vijf feestdagen van Onze-Lieve-Vrouw, de Besnijdenis, Driekoningen, Onze-Lieve-Vrouw- Tenhemelopneming, Sint-Jan-de-Doper, Petrus en Paulus, Sint-Thomas, de aartsengel Michaël, Sint-Christina, Sint-Catharina, H. Margareta, de derde zondag van juli of de Kerkwijding. Op deze feestdagen werden in het hof eveneens een maaltijd en een bedeling georganiseerd.

melieten gecelebreerd. KBB, MERGHELYNCK, hs. 144, 40 : de pastor beroept zich op een afschrift uit 1672 van de akte in het Zwart Register van Sint-Maartens. Het gaat hier over de geschoeide karmelieten, daar de ongeschoeide op dit moment (nog) niet in Ieper verbleven. FEYS en NELIS, *Les cartulaires*, doc. 945. In het archief van de Ieperse ongeschoeide karmelieten zijn er geen sporen van terug te vinden. Het is wel logisch dat zij er niet op gebrand waren een stichting die ooit betaald werd aan de geschoeide karmelieten zomaar over te nemen. SAI, C.O.O. 900/38 (Hofrekening 1779-1780).

325 SAI, C.O.O. 802 /31. In de rekening van 1702 wordt pastor Campe betaald voor het celebreren van deze missen.

326 SAI, C.O.O. 801/45 (Resolutieboek begijnhof).

327 KBB, MERGHELYNCK, hs. 144, 12 (Handboek kosteres 18de eeuw).

328 RAB, AK 117 (Statuten 1597).

329 Bijvoorbeeld: Voor het Kortrijkse hof: BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 116.

Elk jaar was er, sinds 1766, een requiemmis voor de begijnen en de weldoeners van het huis. Pastor Walwein³³⁰ had deze ingesteld. Net als in vele begijnhoven werd ook in Ieper de Goede Week indringend beleefd. Op Palmzondag vond de palmwijding plaats³³¹. In de 18de eeuw waren er voor de Goede Week strikt voorgeschreven plechtigheden voorzien³³². Op Witte Donderdag was er om 7 uur een liturgische plechtigheid in de kerk van het hof. Tijdens die dienst, waarin de kosteres erop moest letten het altaar op de juiste manier te bekleden (met de goede altaarkleden en de juiste kandelaars), ging een processie tot bij het H. Graf. De priester ging voorop met de acolieten. De gemeenschap volgde al zingend en met brandende kaarsen in de hand. Ondertussen ontkleedde een koorknaap het altaar. De priester bracht de monstrans en de andere heilige vaten naar een *secrete* bergplaats. De kosteres mocht op deze dagen het hof niet verlaten tenzij om zeer dringende redenen. Ze moest er immers op blijven toezien dat het licht op het graf verder bleef branden. Alle begijnen moesten voor deze vieringen hun beste gewaden en handschoenen dragen. Het was een oud gebruik in het hof op deze dagen de 50de psalm 33 keer te herlezen met telkens een *vaderons en een weesgegroet* tussendoor. Dit werd gezien als een meditatie. Er was geen jaargetijde aan verbonden en het was dus een vrijwillig aangegaan gebruik.

Op Goede Vrijdag zelf werd het altaar opnieuw opgemaakt. Het kruis werd met zwarte kanten bedekt. De zes verzilverde kandelaars sierden het altaar. Om 7 uur gingen de misdienaars driemaal rond de kerk van het hof om te *adverteren met den kracker*³³³. De celebrant kwam uit de sacristie en legde zich languit op de trap voor het altaar waar de kosteres een kussen klaargelegd had. Hij bleef er enige tijd in gebed liggen. Op het altaar stond ondertussen nog steeds geen licht. Daarna ontblootte de celebrant stapsgewijs het kruis, te beginnen met het hoofd. Het werd herhaaldelijk aan de gemeenschap getoond ter-

330 SAI, C.O.O. 801/50 (Resolutieboek begijnhof). Hiervoor liet hij een gezongen gregoriaanse requiemmis kopiëren. Deze kopie kostte hem *meer dan een pistole*, maar hij vond het de moeite, daar ze ook kon gebruikt worden bij uitvaarten. Het was overigens een eenvoudige dienst, die niet meer dan 4 of 5 zangers vereiste en het hof dus hoogstens 4 gld. in het totaal zou kosten.

331 KBB, MERGHELYNCK, hs. 144, blad gevoegd tussen p. 7 en 8.

332 KBB, MERGHELYNCK, hs. 144 p. 122 e.v (Handboek kosteres 18de eeuw).

333 Ratel.

wijl de voorgeschreven gebeden worden geciteerd afgewisseld met een knieval. Als dit gedeelte was afgerond ging de celebrant in zijn zetel zitten, trok de schoenen uit en de begijnen gingen, de opperjuffrouw op kop, in rang de drievoudige knieval doen. Daarna spreidde de pastor de korporaal op het eerste altaar uit en ging met de zwarte kap naar het tweede altaar. De begijnen volgden hem. Vervolgens werd het graf vereerd. Men eindigde met een *paternoster* en iedereen blies de kaars uit die men de hele tijd brandend in het koorgestoelte in de hand had gehouden. Op paasavond wijdden de pastor, de diaken en de subdiaken in eerste instantie de nagels van de paaskaars en dan werd de paaskaars zelf gewijd. De gebeden voor deze dienst waren opnieuw strikt voorgeschreven, soms zelfs verplicht als gevolg van stichtingen. Enkel de pastor of de biechtvader kon voor deze diensten dispensatie verlenen³³⁴. Andere diensten waren dan weer vrijblijvend. De participatie valt echter niet meer te achterhalen. Klachten omtrent absentisme zijn in het begijnhofarchief -in tegenstelling tot andere Vlaamse begijnhoven- niet bewaard.

Heiligenverering

De H. Begga was voor de Ieperse begijnen een belangrijke heilige. Begga was hertogin van Brabant (694 of 695) en dochter van Pepijn van Landen. Na de moord op haar echtgenoot trok ze op bedevaart naar Rome. Bij haar terugkeer trad ze in het klooster van Andenne. In het zoeken naar een stichteres voor de begijnen in Vlaanderen kwam deze vrouw in de 16de eeuw naar voren naast de Luikse Lambertus Li Bèges. Vooral in de Brabantse begijnhoven werd de H. Begga als stichteres vereerd. In de 17de eeuw werden pogingen ondernomen om de H. Begga als officiële stichteres te laten erkennen, maar men verkreeg enkel de toestemming haar te vereren naast de patrones van het hof. Dit gebeurde in vele Vlaamse en Brabantse hoven vanaf de 17de eeuw³³⁵. Al vóór 1619 prijkte op het doksaal in de kapel van het begijnhof een beeld van de H. Begga³³⁶. Vanaf 3 sep-

334 RAB, AK 117 (Statuten 1597).

335 BAUDOT, *Dictionnaire d'Hagiographie*, Parijs, 1935, 62 en J. GOOSSENS, *De kwestie Lambertus 'li Beges'* (+1177), Brussel, 1984.

336 KBB, MERGHELYNCK, hs. 144, 74. (Handboek kosteres 18de eeuw).

tember 1657 bestond er in het Ieperse hof een broederschap van de H. Begga. De devotie tot de H. Begga was echter erg verslapt in het hof in de 18de eeuw. Pastor Walwein wilde deze getaande devotie aanscherpen in 1766 door de aflaatbrieven te vernieuwen.

De H. Christina, patrones van het Brielense hof, werd in de 15de eeuw door de verenigde Ieperse begijnhoven overgenomen. Zoals eerder vermeld, kreeg ze bijzondere aandacht vanwege de begijnen. Ook de H. Franciscus van Sales, de H. Vincentius a Paulo en de H. Johanna Françoise Fremiot de Chantal werden vereerd in het hof. In 1772 bezaten de begijnen een relikwie van deze heiligen³³⁷ die door bisschop de Wavrans goedgekeurd was. Voor wat betreft Sint-Vincentius a Paulo ging het om een beenderrelik³³⁸. Op het einde van de 18de eeuw werd het hoofdaltaar speciaal opgetuigd met witte doeken op de feestdagen van de H. Franciscus van Sales (29 januari), de H. Vincentius a Paulo (19 juli) en de H. Johanna de Chantal (21 augustus)³³⁹.

De eerste kapel in het Baerdoncbegijnhof werd toegewijd aan de H. Thomas en de H. Margriete³⁴⁰. We weten dat het hof in de 18de eeuw een relik van de H. Thomas bezat. Pastor Bonaert staat bekend als schenker ervan. De relik zou zijn goedgekeurd door de Ieperse bisschop W. Delvaux (1732-1761) en de brieven werden in de relikkas bewaard. Zowel brieven als relik werden niet teruggevonden. De H. Thomas bleef ook in de verenigde hoven tijdens de Nieuwe Tijd een belangrijke plaats innemen. Zeker voor 1619 prijkte zijn beeltenis op het doksaal van de hofkapel³⁴¹.

In 1738 bezat het hof ook een relik van de H. Margareta van Cortona³⁴² eveneens geschonken door Bonaert. De relik was kerkelijk goedgekeurd. Ze bestond uit een deel van de onderjurk en een deel van de bovenjurk van de heilige (feestdag 22 februari)³⁴³. Op het

337 KBB, MERGHELYNCK, 144, 93 (Handboek kosteres 18de eeuw).

338 KBB, MERGHELYNCK, 144, 93 (Handboek kosteres 18de eeuw).

339 KBB, MERGHELYNCK, 144, 7 (Handboek kosteres 18de eeuw).

340 SAI, C.O.O. 799 (Verslag geschiedenis hof).

341 KBB, MERGHELYNCK 144, 79 (Handboek kosteres 18de eeuw).

342 KBB, MERGHELYNCK, hs. 144, 92 (Handboek kosteres 18de eeuw). Margareta van Cortona was een Italiaanse heilige (ca. 1247-22 feb. 1297). Ze werd pas in 1728 heilig verklaard.

343 Een speciale devotie tot Margriete van Ieper (1216-1237), door Axters 'begijn van Ieper' genoemd, werd in het hof niet teruggevonden.

einde van de 18de eeuw werd het altaar in de kapel door de kosteres op de feestdag van de H. Margareta van Cortona met wit opgesmukt.

Maria, heilige maagd en moeder Gods, werd in het begijnhof op verschillende feestdagen bijzonder vereerd. Dit valt o.a. op te merken uit het speciaal klaarmaken van de kapel voor haar feestdagen. Bovendien stond op het altaar van de hofkapel zeker in de 18de eeuw een Mariabeeld. Verder was er een beeld van Onze-Lieve-Vrouw zittende onder het kruis van haar Zoon³⁴⁴ en een beeld van Onze-Lieve-Vrouw van de Zeven Weeën³⁴⁵. De devotie tot Maria in het Ieperse hof was dus vooral gericht tot Maria als Moeder Gods. Dit is een geregeld terugkerende devotie bij de begijnen. De feestdagen van Onze-Lieve-Vrouw waren reden tot speciale festiviteiten in de kapel van het hof³⁴⁶. Hiertoe werd het altaar speciaal met wit bekleed door de kosteres. Dit gebeurde bijvoorbeeld op Onze-Lieve-Vrouw Purificatie (2 februari), Onze-Lieve-Vrouw Boodschap (25 maart), Onze-Lieve-Vrouw Bezoeking (juli), Onze-Lieve-Vrouw van Thuyne (augustus), Onze-Lieve-Vrouw Tenhemelopneming (15 augustus), Onze-Lieve-Vrouw Geboorte (8 september), Onze-Lieve-Vrouw Presentatie (21 november) en Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt ontvangen (8 december). Op het altaar prijkte eveneens een beeld van de H. Jozef, die door de begijnen op het einde van de 18de eeuw op zijn feestdag (19 maart) eveneens met een wit altaarkleed werd bedacht.

Opperjuffrouw Pille introduceerde bij haar dood in 1619 een speciale devotie tot de H. Anna in het Ieperse hof. Ze liet op het doksaal tussen het beeld van de H. Begga en dat van de H. Thomas een beeld van de H. Anna plaatsen. Hoewel de H. Anna niet de naamheilige van Marie Pille was, was de keuze voor de moeder van Maria niet ongevoel. Deze heilige had immers via Maria een direct contact met Christus. De H. Anna werd ook in andere hoven vaak vereerd. De H. Ursula en gezellinnen werden op 21 oktober herdacht. Tijdens hun viering werd het altaar met rood bekleed.

Christus werd door de begijnen aangezien als hun mystieke bruidegom. Zijn geboorte, zijn leven, zijn lijden en zijn dood werden door hen meebeleeft. Vandaar de speciale devotie in veel begijnhoven

344 SAI, F.C. 24.

345 ARB, MERGHELYNCK 144, 74. Dit was een schenking van Jorinken Allein.

346 KBB, MERGHELYNCK 144, 5 (Handboek kosteres 18de eeuw).

voor Christus en de H. Eucharistie³⁴⁷. Ook in het Ieperse hof zijn hier duidelijk sporen van terug te vinden. Zo hadden de begijnen een relikwie van het H. Kruis in hun bezit. Deze werd door bisschop de Wavrans³⁴⁸ goedgekeurd. Op het einde van de 18de eeuw werd ze op maandag en dinsdag voor vastenavond op het altaar tentoongesteld³⁴⁹. Ook in september was er mogelijkheid tot vereren van de relikwie. Concrete communiedagen voor de Ieperse begijnen in de Nieuwe Tijd zijn niet bekend. De regel van 1597 tracht wel de begijnen respect voor het communiceren voor te houden. Wanneer zij het H. Sacrament ontvingen konden ze geen toestemming krijgen om op dezelfde dag naar een vergadering, recreatie of maaltijd buiten het hof te gaan. Ze werden dan verwacht zich de verdere dag met *geestelijke diensten te becommeren*³⁵⁰.

Ook uit de schilderijen van het hof valt een Christusdevotie af te leiden. Zeker in 1773 waren de twee belangrijkste schilderijen in de kapel van het hof een afbeelding van de 'Neerdaling van de H. Geest over de H. Maagd en de apostelen' en een afbeelding van de 'Verrijzenis van de Zaligmaker'. Zij werden in 1768 voor ongeveer 180 gld. B.c. door het hof gekocht³⁵¹. Verder werd enkel een vermelding gevonden van een schilderij van *de gekneelden zaligmaker zittende met het riet in de hand en de doorne kroone op het hoofd* in 1775³⁵²

347 M. TROOSKENS, *Begijnen in de moderne en hedendaagse tijden*, 89 en P. VANDENBROECK, *Hooglied. De Beeldwereld van Religieuze vrouwen in de zuidelijke Nederlanden, vanaf de 13de eeuw. Catalogus bij de tentoonstelling in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel van 25 februari tot 22 mei 1994*, Brussel, 1994, 167.

348 KBB, MERGHELYNCK 144, 93 (Handboek kosteres 18de eeuw).

349 KBB, MERGHELYNCK 144, 5 (Handboek kosteres 18de eeuw).

350 RAB, AK 117 (Statuten 1597).

351 KBB, MERGHELYNCK 144,79 (Handboek kosteres 18de eeuw).

352 SAI, F.C. 24/10. Vermoedelijk gaat het hier over hetzelfde schilderij als besproken door J. DEWILDE, *Inventaris van de huidige kunstschaten van de Ieperse Sint-Pieterskerk* in: 10 eeuwen Sint-Pietersparochie Ieper, Ieper, 1991, dat momenteel eigendom is van de Sint-Pieterskerk, samen met 4 of 5 andere van dezelfde serie. Het werd in 1805 door Therese Bouten, toenmalige opperjuffrouw van het begijnhof, aan de Sint-Pieterskerk verkocht. De schilderijen waren van de hand van Louis de Tielt en dateerden van voor 1670. De andere 4 schilderijen beeldden andere fragmenten van het passieverhaal uit: de gekruisigde Christus, de graflegging, het laatste avondmaal en de kruisdraging. Het is niet zo vreemd dat hier slechts 1 of 2 van deze schilderijen bekend zijn. Bij hun intrede moesten de begijnen een bepaalde som afstaan tot sieraad van de kerk. Dit werd niet in de algemene rekening ingebracht, dus wat ermee werd aangekocht moet ook niet noodzakelijk in de hofrekeningen terug te vinden zijn. Wat zich in het groothuis bevond is evenmin bekend ...

en van een schilderij van Onze-Lieve-Vrouw zittende onder het kruis van haar zoon. Op secundaire Christusfeesten werd het altaar met het tweede beste kerklinnen versierd. Dit moest in de 18de eeuw bijvoorbeeld gebeuren op het feest van de Besnijdenis (1 januari) en het feest van Driekoningen (6 januari).

Het vasten en biechten

De regel schreef de Ieperse begijnen vasten voor op alle geboden vastendagen, de vigiliën van Onze-Lieve-Vrouw-feesten en alle vrijdagen³⁵³. Dispensatie kon enkel worden bekomen bij de pastor of de biechtvader. Waaruit dit vasten juist bestond, werd nergens vermeld. Dat het vasten toch als een substantieel onderdeel van het begijnenleven moet worden beschouwd, kunnen we afleiden uit het volgende verhaal. Anno 1500 zou volgens de kroniekschrijver Ramaut een begijn van Ieper een wonderlijk antwoord hebben gekregen van een crucifix in de kapel van het hof³⁵⁴. Op vastenavond zou ze zich in de kapel even zijn gaan bezinnen over het feit dat ze -tegen de regel in- zin had in een stuk vlees. Het crucifix (waar ze voor bad) zou haar erop gewezen hebben dat ze dit moest gaan opbiechten aan de *grootte juffrouwe*, wat ze deed. Dit voorval doet ons denken aan de vele verhalen van voorbeeldbegijnen die de andere Vlaamse hoven rijk zijn. In deze verhalen zijn gelijkaardige voorvallen schering en inslag. Ze moesten hun begijnen-nakomelingen helpen om het juiste pad te bewandelen. Ook dit Ieperse gegeven moet waarschijnlijk in dat licht worden gezien.

De regel van 1597 schreef aan de begijnen minstens twee keer biechten per jaar voor, één biecht in de advent en één biecht in de vasten. De begijnen mochten biechten bij de eigen pastor of bij iemand anders, maar dan wel met zijn consent³⁵⁵. In vergelijking met andere hoven³⁵⁶ is dit uitermate weinig. We vonden geen verdere gegevens en geen sporen van persoonlijke keuze van biechtvaders in het Ieperse hof.

353 RAB, AK, 117 (Statuten 1597).

354 SAI, RAMAUT, *Historie*, 57r^o.

355 RAB, AK, 117 (Statuten 1597).

356 Bijvoorbeeld in Aarschot moesten de begijnen eens in de maand biechten (Gerits, 62).

Broederschappen

Een andere vorm van vroomheid zijn de broederschappen. Een broederschap was volgens Defoort *“een louter godsdienstige vereniging, die openstaat voor alle katholieke gelovigen, ongeacht hun professionele of maatschappelijke hoedanigheid. Zij is toegewijd aan de Heilige Drievuldigheid of aan één van de Goddelijke Personen, aan O.L.Vrouw, aan een bepaalde heilige, een sacrament, een relikwie, een christelijk mysterie, een kerkelijke feestdag of een bepaald godvruchtig werk. Zij dient bovendien kanoniek ingesteld te zijn in een kerk, een kapel of een openbaar bedehuis. Zij spant zich hoofdzakelijk in voor een intensivering van de godsdienstbeleving, waarbij men zowel het eigen zieleheil als een bevordering van de publieke eredienst op het oog heeft. De verering van de personen of de andere hoedanigheden waaraan ze is toegewijd, komt gewoonlijk slechts op de tweede plaats³⁵⁷.”*

Begijnen waren veel genoteerde leden in broederschappen in de 17de eeuw³⁵⁸, maar minder in de 18de eeuw. In Ieper zijn er jammer genoeg niet veel ledenlijsten van broederschappen uit deze periode te vinden. Op de twee gecontroleerde lijsten van de Ieperse Sint-Maartenskerk waren de begijnen goed vertegenwoordigd. Het gaat over de broederschap van het H. Kruis³⁵⁹ en de broederschap van Sint-Jan Baptist³⁶⁰. Voor wat betreft de 17de eeuw vermoeden we dat alle begijnen zich ineens inschreven. Voor de 18de eeuw zien we op diezelfde lijst echter heel weinig aanvullingen. Hetzelfde geldt voor de tweede lijst die enkel over de 18de eeuw loopt. Daar nemen slechts enkele begijnen een inschrijving. Zeker 8 van de gemiddeld 12 begijnen in deze periode doen dat niet.

Inschrijvingen in broederschappen van verderaf gelegen kerken in de stad bleven al helemaal uit. Zo werd er in de broederschap van Sint-Elooi in de Sint-Pieterskerk voor de periode 1688-1718 slechts één begijn ingeschreven. Marie Bels prijkt er als stille getuige dat deze broederschap in het begijnhof wel degelijk bekend was³⁶¹.

357 DEFOORT, *De broederschappen in de Kortrijkse Sint-Maartenskerk*, De Leiegouw, 1986, 10.

358 BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 148.

359 SAI, IA, 111 (Ledenlijst broederschap).

360 SAI, IA, 160 (Ledenlijst broederschap).

361 SAI, IA, 259 (Ledenlijst broederschap).

Ook in het hof zelf waren er gedurende de Nieuwe Tijd twee broederschappen: de broederschap van de Heilige Drievuldigheid en de broederschap van de H. Begga. In 1759 werden de inkomsten van deze beide broederschappen overgedragen aan de centrale kas van het bisdom. In 1766 werd de broederschap van de Heilige Drievuldigheid opengesteld voor de gelovigen³⁶². De aflaten en privileges van de broederschap van de H. Begga werden in 1766 eveneens vernieuwd³⁶³.

Preken en het verdienen van aflaten

Reeds sinds het oprichten van de kapel konden de begijnen priesters die niet van Sint-Maartens waren, laten preken in hun kapel³⁶⁴. Ze moesten er wel voor zorgen dat dit niet gebeurde op de uren van het sermoen in de parochiekerk. Wie concreet kwam preken, konden we niet achterhalen. In de hofrekeningen werden geen extra uitgaven voor predikanten opgetekend. Kapelrekeningen -die voor andere hoven in dit opzicht nogal eens verhelderend zijn- ontbreken voor het Ieperse hof.

In het begijnhof vielen in de 18de eeuw op verschillende momenten aflaten te verwerven³⁶⁵. Zo stond paus Alexander VII op 3 oktober 1657 (met herhaaldelijke hernieuwing, zeker in 1766 en 1773) verschillende aflaten toe aan de leden van de broederschappen van de Heilige Drievuldigheid en van de H. Begga. Er was een volle afaat te verdienen voor de leden van de broederschap van de H. Begga op de dag van de toetreding tot de broederschap, op de feestdag van de H. Begga, de H. Christina en de H. Thomas en op de feestdag van Onze-Lieve-Vrouw Geboorte en de kerkwijding. Ook bij het toedienen van de laatste sacramenten konden de leden een volle afaat verwerven. Telkens moest de gelovige wel gebiecht en gecommuniceerd hebben. Er waren verder 60 dagen afaat voor al wie de mis bijwoonde in het hof, een lezing bijwoonde in het hof, vrede stichtte met vijanden, een uitvaart bijwoonde, in een processie liep, het H. Sacrament vergezelde, zieken bezocht, 5 onzevaders en weesgegroeten bad of iemand op de weg van de zaligheid bracht. De leden van de broederschap van de

362 HERPELINCK, *Het bisdom Ieper*, 175.

363 SAI, C.O.O. 886/37 (Hofrekening 1765-1766).

364 DIEGERICK, III, 112-117.

365 KBB, MERGHELYNCK, hs. 144, 93 (Handboek kosteres 18de eeuw).

H. Drieuldigheid verdienden een volle aflaat bij toetreding en 40 dagen aflaat bij kerkbezoek op de feestdag van de H. Margareta van Cortona, de feestdag van de H. Thomas en de Kruisverheffing. In 1765 betaalde het hof effectief 7 gld. B.c. voor het drukken van aflaatbrieven³⁶⁶. In 1781-82 werden iets meer dan 16 gld. B.c. in rekening gebracht voor het vernieuwen van de aflaten³⁶⁷.

Processies

Het organiseren van processies was een veel voorkomende vorm van geloofsbeleving in de Nieuwe Tijd. Op begijnhoven stond men echter soms wat afwijzend tegenover deelname aan algemene processies doorheen de stad. Deze gingen immers vaak gepaard met nogal wat werelds vermaak en daaraan zag men de begijnen liever niet deelnemen. Net als de Kortrijkse begijnen lieten de vrouwen van het Ieperse hof zich daarom niet onbetuigd bij het versieren van de straten tijdens processiedagen. Zo werd begijn Petronilla De Raet in 1657 betaald voor het *pareeren vanden autaeer op de suuvelmart te H Sacramentdagh ende Tundagh vanden jaere 165*³⁶⁸. Ze kreeg hiervoor van het stadsbestuur 3 lb. par.³⁶⁹. Anders dan in Kortrijk ging het hier echter niet om door het hof georganiseerd werk. Het begijnhofarchief liet dan ook geen enkel spoor na van deze activiteiten. Het initiatief voor dit werk moest in Ieper komen van particuliere begijnen.

Overlijden

Uitvaartdiensten

De hofregel bevatte enkele devote gebeden bij het overlijden van een begijn. Men had de keuze tussen zeven psalmen of getijden van de overledenen.³⁷⁰ De volledige gemeenschap van begijnen kwam voor deze gebedswake bijeen in de kapel van het hof.

366 SAI, C.O.O. 887/38 (Hofrekening 1766-1767).

367 SAI, C.O.O. 900/37 (Hofrekening 1779-1780).

368 Dit was de herdenking van het afwenden van het beleg van Ieper in 1383, toegeschreven aan de tussenkomst van Onze-Lieve-Vrouw van Thuyne.

369 SAI, IA, 37, Stadsrekening 1657-1658 f°74 v°.

370 RAB, AK, 117 (Statuten 1597).

De uitvaartdiensten van de begijnen gingen in het hof zelf door. Bij de uitvaart van de begijnen was er zeker in de 18de eeuw een speciale plechtigheid. Pastor Walwein liet hiertoe in 1766 een requiem-mis kopiëren³⁷¹. De pastor kreeg een extra som geld toebedeeld als hij in de loop van het jaar een begijn ten grave moest dragen³⁷². De eerste begijn die volgens de nieuwe regeling werd begraven was vermoedelijk Rosa de Bels. Voor haar uitvaart werd meer betaald *ter cause van de nieuwe misse de requiem*. Bovendien werd vanaf dan de onkosten voor een *cruysdraeger* toegevoegd.

Afhankelijk van het soort dienst³⁷³ dat de begijn in kwestie bepaald had, werd het lijk gedragen door 4 priesters³⁷⁴ of door 6 priesters³⁷⁵. Er werden 6 tot 10 zangers uitgenodigd afhankelijk van de bestelde dienst en de klok werd één uur geluid. De pastor kreeg bij de uitvaart in de 18de eeuw 6 lb. par.. Dit was een vast tarief voor de uitvaartdienst. Meestal werd de pastor geassisteerd door twee personen die elk 4 st. par. ontvingen. De priesters die het lijk droegen, kregen elk 5 s.par.. De zangers verdienden elk 10 st. par. en de kosteres werd voor haar werk bedacht met 1 pond 10 s.par.³⁷⁶. Naast de uitvaartdienst werden soms nog andere kosten opgetekend. Zo betaalde begijn Braem 10 stuivers voor de H. Olie en voorzag eveneens een gulden voor de *sinckinge met achter officie*. Juffrouw Le Blanc betaalde 6 zangers voor het zingen van de vigiliën en de uitvaart. Juffrouw Isenbaerts uitvaartdienst begon met de zinking 's avonds en een nadienst. De zangers moesten echter maar aanwezig zijn op de uitvaart zelf. Verder voorzag de regel van 1597 bij het overlijden van een begijn 9 extra missen. Vermoedelijk werd dit aantal tijdens de tweede helft van de 17de eeuw opgedreven tot 23. Het handboek van de kosteres uit het einde van de 18de eeuw voorzag 43 missen. Deze missen werden *Gregoriusmissen* genoemd³⁷⁷.

371 SAI, C.O.O. 801/50 (Resolutieboek begijnhof).

372 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 860/17 (Hofrekening 1739-1740).

373 SAI, F.C. 24/8 (Verslag uitvaartkosten, 18de eeuw).

374 Bijvoorbeeld voor de begrafenis van begijn de Wee, Ensaem, de Bels en Windels.

375 Bijvoorbeeld voor de begrafenis van begijn de Boer, Braem, Le Blanc en Isenbaert.

376 Enkel van begijn Terryn is bekend dat ze de avond voor de begrafenis door de werklieden binnen werd gedragen. Zo spaarde men het recht van *portagie* uit.

377 KBB, MERGHELYNCK, hs. 144, 39 (Handboek kosteres 18de eeuw).

Verschillende begijnen hadden in de 18de eeuw een tombe in de kapel. Bij de jaargetijden die aan hun begrafenis herinnerden, werd deze tombe met kaarsen verlicht. Zo werd de aandacht van de aanwezige begijnen op het graf getrokken en hoopte men een gebed los te weken³⁷⁸. De begijnen hadden ook reeds sinds in 1422 het recht om rond hun kapel te begraven. We nemen aan dat de armere begijnen er hun laatste rustplaats kregen. Dit mocht zonder een begrafenisrecht te betalen aan de Sint-Maartenskerk. Enkel wanneer men er niet-begijnen wilde begraven moest aan de kerk een som geld worden betaald³⁷⁹.

Na de begrafenis werd een lijkmaaltijd gehouden. Men ging ervan uit dat deze door de *vrienden* van de begijn in kwestie werd betaald³⁸⁰. Op 21 december 1779 leek dit echter niet meer helemaal vanzelfsprekend. Men vond het nodig op te tekenen dat de zogenaamde vrienden hiertoe niet verplicht konden worden als dit niet uitdrukkelijk in de aanvaardingsakte stond³⁸¹. Vanaf die datum lette men er wel op de verplichting tot het houden van deze lijkmaaltijd expliciet te vermelden in de aanvaardingsakte.

Het overlijden van een opperjuffrouw betekende uiteraard iets speciaals. *Zo lang ze over aarde lag* luidde men drie keer per dag een uur de klok. Hiervoor werd een *lyuder* betaald. De rechten van de pastor en de kosteres werden bij de begrafenis van een meesteres verdubbeld. De lijkmaaltijd bedroeg ook het dubbel van de andere begijnen. De luider kreeg bij de zinking 1 gld. 10 st. en de helpers kregen elk twee schellingen. De rechten voor de zinking en het nadienst voor de pastor waren 1 gulden en de zangers kregen ieder 10 stuivers. De priesters die het lijk droegen ontvingen elk 1 gld. 10 st. en de kruisdrager ontving 6 stuivers. Na het overlijden van een opperjuffrouw werden een groter aantal missen opgedragen dan bij de dood van een gewone begijn. Voor juffrouw Vandenbroucke waren er dit bijvoor-

378 Bijv. SAI, C.O.O. 802/32 (Resolutieboek begijnhof).

379 DIEGERICK, *Analectes*, III, 112-116.

380 Opmerkelijk is de betaling van een uitvaartdienst en maaltijd door het hof in 1665 (ter waarde van 61 lb.par.). De missen werden ook op kosten van de gemeenschap geschreven. Had deze begijn het hof eerst iets nagelaten? De gebrekkige reeks rekeningen liet ons niet toe hier een verklaring voor te vinden. RAB, AK 118 (Hofrekening 1665-1666).

381 SAI, C.O.O. 802/4 (Resolutieboek begijnhof).

beeld 43 (in 1753). Ze werden opgedragen door pastor Bonaert op kosten van het hof³⁸².

Testamenten

Momenteel zijn er vier testamenten of uittreksels van testamenten van begijnen bekend³⁸³. Belangrijk voor het hof was de stichting van jaargetijden in de kapel. Isabelle Braem bedacht het hof omstreeks 1762 met een som van 30 lb. gr. (360 lb. par.) voor een eeuwig jaargetijde. Vanaf 1763 werden geen eeuwige jaargetijden meer gesticht, men hield het op 50 opeenvolgende jaren. Het eerste jaargetijde op deze manier gesticht was dat van Rosa Marie de Belst, die gaf er 70 gld. B.c. (140 lb. par.) voor. M. Joanne Rose³⁸⁴ Vandenberghe voorzag 200 gulden courant op 24 juli 1787 (400 lb. par.), Anne Marie Waels gaf 100 gulden B.c. (200 lb. par.) op 27 april 1790. De jaargetijdstichtingen gebeurden soms bij leven. Dan kregen de begijnen de jaren tot het overlijden het geld gewoon uitbetaald³⁸⁵.

Begijn Braem bedacht de dienstdoende pastor met 12 stuivers, de begijnen de Belst en Waels schonken hem er slechts 8. Begijn Vandenberghe voorzag 12 stuivers voor de celebrant. Isabella Braem gaf 12 broden van 3 stuivers aan de armen, terwijl Rosa Marie de Belst voor 20 broden aan 2 stuivers koos en begijn Vandenberghe 20 broden van 3 stuivers voorzag. Begijn Waels voorzag 13 broden van 2 stuivers.

De kosteres en de koster werden door Isabella Braem bedacht met elk 3 stuivers. Rosa Marie de Belst had enkel aandacht voor de kosteres. Ze kreeg volgens haar stichting 3 stuivers. Marie Joanne Vandenberghe voorzag 4 stuivers voor de kosteres, terwijl begijn Waels slechts 2 stuivers voorzag. De begijnen die de dienst bijwoonden kregen van Isabella Braem elk jaar 6 stuivers, de opperjuffrouw het dub-

382 SAI, C.O.O. 873 (Hofrekening 1752-1753).

383 SAI, C.O.O. 801/32 (Isabelle Therese Braem) ; SAI, C.O.O. 801/33 (Rosa Marie de Belst) ; SAI, C.O.O. 802/18 (Marie Joanne Vandenberghe) ; SAI, C.O.O. 802/23 (Anne Marie Waels). Opmerking : stichtingen van jaargetijden worden op gelijke waarde geacht als uittreksels van testamenten. Ze zijn soms moeilijk van elkaar te onderscheiden.

384 SAI, C.O.O. 812 (Fundatie begijn Rosa Van den Berghe).

385 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 914/33 (Hofrekening 1794-1795).

bele. Rosa Marie de Belst voorzag 2 stuivers voor 14 begijnen. Ook van haar kreeg de opperjuffrouw het dubbele. Begijn Vandenberghē hield het bij 5 stuivers voor elke begijn. De opperjuffrouw werd door haar niet extra bedacht. Anne Marie Waels had 3 stuivers over voor 14 begijnen. Ook zij gaf de opperjuffrouw geen extraatje.

De jaargetijden

De grote jaargetijden in het hof werden vermoedelijk gecelebreerd door de pastor. Hij werd voor de diverse diensten apart betaald. De kosteres³⁸⁶ bereidde de dienst voor. Vermoedelijk waren de meeste begijnen aanwezig, maar ook de *vrienden* van de overleden begijn waren uitgenodigd. De misdienaars kregen soms een extraatje om deze kennissen te gaan verwittigen de dag voor het jaargetijde. Bij sommige stichtingen wordt uitdrukkelijk vermeld dat enkel de kennissen binnen Ieper moeten verwittigd worden. De begijnen Braem en Vandenberghē kozen expliciet voor een gelezen mis. De begijnen de Belst en Waels opteerden voor een requiemmis. De meeste begijnen stipuleerden in hun jaargetijde wat moest worden besteld voor vier kaarsen op het altaar en vier aan de tombe. Begijn de Belst vertrouwde op het oordeel van de begijnen en voorzag twee stuivers was. Begijn Waels voorzag vier stuivers voor was en wijn. De meeste jaargetijden gingen door op de dag van het overlijden of in dezelfde periode. Na de jaargetijden van begijn Braem was er *cost* voor de aanwezigen. Vermoedelijk was dat ook voor de andere begijnen het geval.

Verschillende begijnen stichtten een jaargetijde in het hof. In 1774 werd er melding gemaakt van een jaargetijde voor Susanne Assent, Johanna Meeze, Marie Storms, Rose Marie de Bels, Joanna Griettens, Marie Vandermeersch, Margriete Francoise Hamilton, Marie de Hoorne, Brigitte Blaerenberghē, Marie Isabella van Z uutpeene, Jacoba den Duytsche, Marie Grootenduyme, Isabella Braem, Margriete Vandenbulcke, Anna Olympia de Rutere, Petronella Raedt, Bregitte de Lange en Marie Joanne Vandenberghē³⁸⁷.

386 SAI, C.O.O. 801/32 bijvoorbeeld : de misdienaars en de kosteres worden in de jaargetijdenstichtingen met een beloning bedacht.

387 KBB, MERGHELYNCK, hs. 144, 12-34 (Handboek kosteres 18de eeuw).

Voor 1665 kostten de jaargetijden voor alle begijnen samen over het hele jaar 117 lb. 18 s.par.³⁸⁸. Dit geld ging slechts ten dele naar de begijnen. Ook de pastor, de kaarsen, ... moesten worden betaald.

De jaargetijden waren verspreid over het hele jaar. Zo waren er in 1739 jaargetijden op 8 januari, 16 april, 5 mei, 9 mei, 24 juni, 11 augustus, 10 september, 19 september, 3 november en 3 december. We kunnen stellen dat dit toen ervaren werd als bijzondere gebeurtenissen in het hof, daar er over het hele jaar slechts 10 dergelijke jaargetijden waren en er voor de begijnen duidelijk een materiële stimulans tot volgen was. Toch werd bij sommige jaargetijden gestipuleerd dat begijnen die niet deelnamen aan de dienst in de kapel, geen recht hadden op bedeling en dat die in dit geval de kapel ten goede kwam³⁸⁹.

Er zijn weinig andere jaargetijden dan begijnenstichtingen teruggevonden. Toch moeten er in oudere periodes wel zijn geweest. Deze stichtingen, bijvoorbeeld deze van Marie Belle en Romain de Claerhout uit 1532, werden later echter niet meer nagekomen³⁹⁰. In het jaar 1785 wordt er wel gewag gemaakt van een stichting voor de overleden broers en zusters. In datzelfde jaar wordt het jaargetijde van de overleden pastor van het hof, de heer J.F. Walwein, veranderd in de volgende zin: er was een bedeling van broden aan de gesupprimeerde kloosters van de arme klaren en de capucijnen. Deze konden nu wel niet doorgaan. In de plaats ontvangen 5 zangers elk 10 ? stuivers, wat ook nadien gebeurde³⁹¹.

Van haar intrede tot haar overlijden werd het leven van de Ieperse begijn door de religie gestructureerd en beheerst. Na een uitgebreide intredeprocedure werd van de begijn verwacht dat ze dagelijks (misviering, avondgebed), wekelijks (stichtingen, zondagsdiensten, ...) en jaarlijks (Goede Week, kerstperiode, ...) aan een aantal religieuze diensten deelnam. Daarenboven moest ze sober leven, gehoorzaam

388 RAB, AK 118 (Hofrekening 1665-1666).

389 Voor de berekeningen op basis van jaargetijdenlijsten verwijzen we naar bijlage 3. Ter vergelijking: in 1795 (SAI, C.O.O. 914/32) waren er jaargetijden op 12 januari, 16 april, 5 mei, 9 mei, 24 juni, 19 juli, 11 augustus, 10 september, 19 september (2), 3 november en 3 december.

390 KBB, MERGHELYNCK, 92 (Genealogische nota).

391 SAI, C.O.O. 904/31. Dit hele jaargetijde kostte 23 gld. 7 st. 6 den.. Dit is het dubbel van de duurste van alle begijnenstichtingen.

zijn aan haar oversten, op gezette tijdstippen biechten en communiceren en zich inzetten voor het religieuze leven in het hof. De testamentaire stichtingen en schenkingen illustreren de religieuze overtuiging van de begijnen.

De economische situatie van het hof

De belangrijkste bron voor het bestuderen van de economische geschiedenis van het Ieperse begijnhof is de hofrekening. De oudst bekende rekening van de verenigde Ieperse begijnhoven dateert uit 1468³⁹². We beschikken slechts over een zeer fragmentarische reeks rekeningen geconcentreerd rond de periode 1664-1677³⁹³ en de periode 1738-1796³⁹⁴. Ook de hofrekening van 1700-1701 is bewaard.

De inkomsten

Hoewel Philippen stelt dat de meeste middeleeuwse begijnhoven rijkelijk begiftigd waren door schenkingen van goederen, cijzen en renten bezaten de Ieperse hoven voor 1468 slechts enkele kleinere stukken land³⁹⁵, hoogstens een gemet groot, de grootste een achttal gemeten. De inkomsten uit renten waren daarentegen talrijker. Daarvan getuigt het renteboek van de verenigde begijnhoven uit 1402³⁹⁶. Ook later blijft deze inkomstenpost in de rekening als eerste vermeld. De inkomsten uit renten op land en goederen en bezette renten waren in de Nieuwe Tijd echter sterk wisselend. Sommige jaren werden ze gewoon niet geïnd. Jaren later werden alle achterstallige renten dan in één jaar opgehaald zodat het procentueel aandeel van de inkomsten uit renten bij steekproeven nogal bedrieglijk is. De grondrenten werden in de rekeningen geordend per straat. Het gaat om zeer kleine bedragen. Zo waren er twee renten op een huis en erf in de *Zuidstraat west*. Deze renten brachten het hof respectievelijk 2

392 Vermelding uit 1671. SAI, C.O.O.799/3.

393 RAB, AK, 118.

394 SAI, C.O.O. 858-915.

395 SAI, C.O.O. 799.

396 BAB, Y134.

lb. 8 s. par. en 16 s. par. per jaar op³⁹⁷. Andere renten waren bezet op huizen in de *Suydstraete Oost, de Nederstraete St. Pieters, de Sacht St. Nicolaeys, de Boesyneckstraete, de Zuvielmarkt, de Dixmuydestraete, de Taurrautstraete oost, bij het groenewady, de Antwerpstraete, het vulderhof te Vlamertinge, een stuk land in Roosebeke, Langemark, Leisele en Loo, ...*³⁹⁸. Daarnaast waren er nog renten ingebracht in de rekeningen als *bezette renten*. Deze rubriek bedroeg in de 17de eeuw nog 15 % van het totale hofinkomen. Op het einde van de Nieuwe Tijd is dat nog slechts 3%. De sommen van deze renten zijn groter dan deze uit de vorige rubriek. Zo was er bijvoorbeeld een rente op het *Nieuw gedelf en t'sas bij Nieuwport* van 36 lb. par.³⁹⁹. Nog vier andere renten op hetzelfde *gedelf* werden al even weinig regelmatig uitbetaald als de eerste. Daarnaast waren er ook verschillende renten op *de impost op bier en wijn, de malderijerente, de impost van het quartier van Ipre*, een rente ten laste van de kasselrij Cassel als deel van de schadevergoeding voor het land gebruikt in de fortificaties, een gelijkaardige rente ten laste van de kasselrij Belle en *syne mte spijkere in t'quartier van Ipre*.

In de Nieuwe Tijd vormen de inkomsten uit pachtgoederen een groot deel van de inkomsten van het hof. Doorheen de volledige bestudeerde periode bedragen de pachten en de tienden samen ongeveer 1/3 van de totale inkomsten. Naar het einde van de 18de eeuw verminderde dit aandeel. Voor 1775-1776 is de inbreng van de pachtgoederen en tienden samen slechts goed voor 13 % van de inkomsten. Er werden dan ook weinig aankopen of nieuwe schenkingen van pachtgoederen genoteerd in de Nieuwe Tijd, waar andere posten van inkomsten wel toenamen.

De pachtgoederen bestonden in de 16de - 17de eeuw uit naar schatting ongeveer 300 gemeten land⁴⁰⁰. Deze lagen voornamelijk in

397 SAI, C.O.O. 916/6.

398 Hier werd gekozen voor een opsomming van de renten die doorheen de Nieuwe Tijd kunnen worden gevolgd. Er zijn ook renten die op een bepaald moment opduiken of verdwijnen. Voor een volledige omschrijving verwijzen we naar de bijlagen.

399 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O. 861/6.

400 Deze paragraaf is het resultaat van puzzelwerk op basis van de hofrekeningen en pachtbrieven. Het biedt dus eerder dan exacte cijfers een idee van de bezittingen van het hof.

de gemeenten rond Ieper⁴⁰¹. Een groot deel van de landgoederen lagen in Boezinge. Dat zouden in de 18de eeuw zo'n kleine 200 gemeenten geweest zijn. Deze behoorden grotendeels tot twee hofsteden. Daarnaast lagen er nog 14 gemeten land in Sint-Jan waarvan een deel behoorde bij de twee voorgaande hofsteden. In Langemark bezat het hof ongeveer acht gemeten. In Zonnebeke lagen er een 11-tal gemeenten. De voornaamste bezittingen in Zillebeke waren een zevental gemeten bos (nu nog de begijnenbossen genoemd). In Vlamertinge bezat het hof zes gemeten onder Crommenelst. In Staden lagen er een drietal gemeten begijnenland en in Reninge ongeveer evenveel. In Noordschote bezat het hof dan weer een achttal gemeten. In de Sint-Jacobsparochie bezat het hof een zevental gemeten waaronder het land waar ooit het Baerdonckhof op gestaan had. Een groot deel van deze landerijen gingen verloren bij het bouwen van de stadsversterking. Hetzelfde geldt voor een 22-tal gemeten in Brielen. Ook van dit land werd een deel ingenomen door de nieuwe verdedigingswerken rond 1680. Ter compensatie van deze verliezen kreeg het hof enkele renten. Reeds in 1696 werden -zoals eerder vermeld- verschillende van deze renten niet meer betaald⁴⁰².

Daar de inkomsten uit landgoederen een groot deel van de inkomsten van het hof uitmaakten was het verpachten van de landerijen een van de belangrijke bezigheden van de ontvanger van het hof. Bij het aangaan van een nieuwe pacht werd uiteraard een pachtbrief opgemaakt. Deze brief werd zeker in bepaalde periodes overgepend in het pachtboek van het hof⁴⁰³ en met alle bepalingen van de nieuwe pacht. Gewoonlijk werd de pacht aangegaan in aanwezigheid van de opperjuffrouw, de ouderlingen, de voogden en de ontvanger. Beide laatsten tekenden samen met de pachter. De pachttijd bedroeg in de 18de eeuw in de regel 6 jaar voor landerijen. Bij het ingaan van een nieuwe pacht

401 Dit is iets minder dan bijvoorbeeld het Aarschotse begijnhof (GERITS, *Het begijnenleven te Aarschot*, 193) dat in de Nieuwe Tijd ongeveer 185 hectaren bezat voor een vergelijkbaar (misschien iets groter hof) dat in de Franse Revolutie 13 begijnen telde. Om echter de rijkdom van de instellingen te kunnen vergelijken zou het nodig zijn de volledige omzet van de rekeningen naast elkaar te leggen!

402 SAI, C.O.O. 858 (Hofrekening 1700-1701).

403 Bij het betalen van de pacht werd dan door de ontvanger notitie gemaakt voor de rekening. Heel zorgvuldige ontvangers noteren bij de rekening de pagina uit het pachtbrief. Pachtboeken van het hof zijn tot nu toe niet teruggevonden.

had de pachter enkele bijkomende financiële verplichtingen. Zo moest hij *een godspenninck* betalen. In 1750 was dit bijvoorbeeld 2 s.par. voor een stuk land van 3 gemeten 2 lijnen 25 roeden⁴⁰⁴. Daarnaast was er het *hoofdkleed voor de jouffrouwen Beggijnkens*. Dit bedroeg in 1750 bijvoorbeeld 10 s. par. per begijn voor 3 gemeten 2 lijnen 25 roeden land. De opperjuffrouw kreeg het dubbele. De ontvanger moest voor het schrijven en het doubleren worden betaald⁴⁰⁵. In 1750 kreeg hij voor een stuk van 3 gemeten 2 lijnen en 25 roeden, 7 lb. 10 s.par..

Verder werd in de pachtbrief het pachtgeld vastgelegd. In 1701 kreeg het hof voor de 6 gemeten 47 roeden onder Crommenelst 55 lb. 9 s.. Dit pachtgeld werd in de loop van de tijd hoger, hoewel het geen substantiëler deel van de inkomsten ging innemen. Voor diezelfde 6 gemeten betaalde de pachter in 1774 33 gld. B.c. per jaar. In 1788 waren dat er 60. Voor 5 gemeten 1 lijn 50 roeden gras- en zaai-land was dit in 1798 62 gld. B.c.⁴⁰⁶. 4 gemeten 2 lijnen 19 roeden en half hovenierland, bedrijf- en maaigras brachten in hetzelfde jaar 72 gld. B.c. op⁴⁰⁷. Daarbij kwam bij de grote hofsteden nog een verplichte bemesting.

Meestal waren de pointingen en andere taksen dan wel ten koste van de eigenaars. Per pachtgoed konden verder nog aparte afspraken worden gemaakt. Zo werd er meestal gestipuleerd dat de pachters zelf konden kiezen welke vruchten ze op hun landerijen konden telen. Ook de hoeveelheid meststof kon meestal vrij worden gekozen. Bomen en struiken die op en rond de velden stonden mochten wel gesnoeid worden, maar bleven ten profijte van het hof. De hofstedegebouwen moesten -als die mee werden verpacht- goed worden onderhouden. Er mochten geen gebouwen worden bijgezet. De pachters kwamen jaarlijks hun pachtgeld betalen op een bepaalde datum in het hof. Vermoedelijk gebeurde dit gewoonlijk in handen van de opperjuffrouw, al dan niet in aanwezigheid van de ontvanger en/of de ouderlingen. Bij het uitblijven van de verkiezing van de nieuwe opperjuffrouw in 1738-1739 werd deze taak uitzonderlijk

404 SAI, C.O.O.920/4 (Pachtbrieven 17de - 18de eeuw).

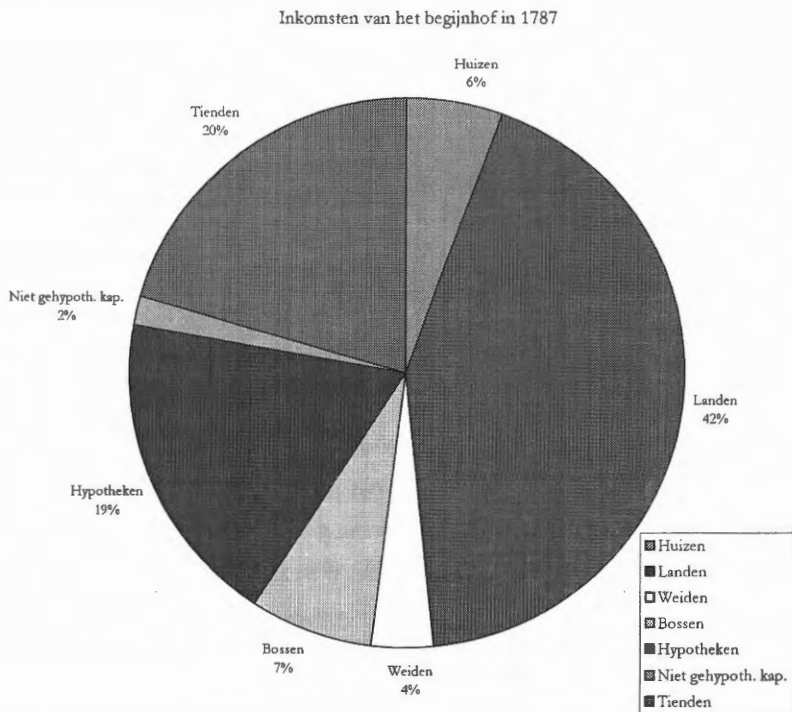
405 Deze sommen voor een pacht van 7 lb.gr. B.c. per jaar : SAI, C.O.O.921.

406 SAI, C.O.O.920/7 (Pachtbrieven 17de - 18de eeuw).

407 SAI, C.O.O.920/9 (Pachtbrieven 17de - 18de eeuw).

overgenomen door de ontvanger. De meeste pachten werden betaald op *Baefmisse*. Soms vermeldde de pachtbrief uitdrukkelijk dat verlies door *legghers trouppen* recht gaf op *moderatie*⁴⁰⁸.

Naast landerijen beschikte het hof ook over een aantal gemeten bos, met de jaren steeds minder. Het verpachten van bossen verliep totaal anders dan het verpachten van land. Zo werd voor de bossen een boswachter aangesteld. In 1763/64 werd Thomas Serijn bijvoorbeeld 3 gld. 12 st. uitbetaald als bosbewaarder⁴⁰⁹. Om de zeven jaar werd het bos verkocht aan de meestbiedende. Het werd dan gekapt en nieuwe *troncken* werden geplant. Deze konden dan weer zeven jaar onder toezicht van de boswachter groeien.

Cirkeldiagram van de inkomsten van het Ieperse begijnhof in 1787. (Op basis van de hofrekeningen.)

408 Vermindering van pachtgeld. SAI, C.O.O.920/4.

409 SAI, C.O.O.885/35 (Hofrekening 1764-1765).

De belegering en de troepenpassage in 1744 veroorzaakten niet alleen schade aan het hof zelf. Ook de pachtgoederen van de begijnen en de pachters hadden er sterk onder te lijden. Deze konden soms niet betalen wat een grote invloed had op de inkomsten van het hof. We zien de pachters in de periode volgend op de oorlogstroebelen een voor een de revue passeren. Ze verschenen voor de voogd, ouderlingen en opperjuffrouw van het hof vragend om kwijtschelding van een deel van de pacht omwille van de verliezen in de oorlog onmogelijk konden betalen. De meesten werden één, anderhalf of twee jaar pacht kwijtgescholden, afhankelijk van de verliezen. Die kwijtscheldingen werden opgetekend in het cartularium van het begijnhof⁴¹⁰. Men kan zich afvragen waarom de begijnen zo makkelijk toegaven aan de vraag van de pachters. Zelf verklaarden ze hun beweegredenen als volgt: ze vreesden (bijvoorbeeld voor de hofstede van Pieter Samijn) geen andere pachter te vinden en ze moesten hoge *pointinghe* betalen voor het hof. Daarenboven was het zo dat de meeste pachters echt insolvent waren. Zij klaagden over het algemeen allen over dezelfde problemen. Het verloren gaan van de vruchten door *de trouppen van het beleg deser stede* sprong het meest in het oog. Dit was bijvoorbeeld het geval in 1744 bij Pieter Samijn in Sint-Jan, Boezinge en Langemark. Ook de weiden hadden te lijden. Joannes Wallaert uit Brielen bekloeg zich hierover. Zijn hagen waren kapot en zijn weiden werden niet gebruikt door het beleg. Pieter de Rieu en Lannois van Brielen hadden dan weer problemen omdat *alle syne huysinghe ter oorsaecke van het beleg verbrandt ghewest* zijn. Lannois verloor eveneens zijn vruchten. Daarnaast rezen er problemen met *de gonne die gecantonneert laeghen omtrent deser stadt*. Een derde probleem lag in het

410 SAI, C.O.O.801/10-20 (Resolutieboek begijnhof). Op die manier zien we op 14 juli 1746 Pieter Samijn (pachter van een hofstede in Boezinge en Langemark) in het hof verschijnen, gevolgd door Johannes Wallaert (pachter uit Brielen) en Pieter de Rieu (eveneens uit Brielen) op dezelfde dag. Op 4 februari 1747 werden deze heren opgevolgd door Pieter Jacobus Lannois (pachter uit Brielen), Ignatius de Bant en Pieter Lehouck. Op 15 juli 1747 verschijnen Anthone Verbrugge, Cornelis van Eecke en Marie Françoise Marquais. Ook zij kregen kwijtschelding. We waren inmiddels 4 jaar na de feiten als op 6 juni 1748 Judocus Debacker zijn *moderatie* kwam vragen, op dezelfde dag als de weduwe Thomas Six, Jacobus Louwyck en Pieter van Doolaege. 11 dagen later verschenen de laatste pachters met problemen voortspruitend uit deze oorlogsprikelen: François L'estienne, weduwe Desmyttere, Pieter Lehouck, Joannes de Molder, Jacobus Cardinael en Thomas Jacobus Boone.

verlies van de *coeybeesten*. Dit was tot twee keer toe het geval bij Lannois uit Brielen. Van Ignatius De Bant leren we dat deze koeien stierven aan *de regneerdende plaeghe*. Deze plaag sloeg ook toe bij de weduwe Six. Men kon als gevolg hiervan de weiden niet meer afdrijven, maar er wordt eveneens gewag gemaakt van een verbod dezelfde weiden af te maaien en het maaigras te verkopen, ... Dit kwam bovenop de normale moeilijkheden van de boeren, te wijten aan bijvoorbeeld de weersomstandigheden. Zo klaagde dezelfde Pieter Samijn dat in het rampjaar 1740 alle *besaeyteyt van kooren is vervrosen*. Pieter Lehouck had dan weer een heel apart probleem als gevolg van de troepenpassage. Hij kocht even voor het aankomen van de Franse troepen de partij hout bij de Bellewaerde. Het grootste deel van het gekochte hout ging echter verloren voor het was betaald als gevolg van de aankomende Franse troepen. Hij kon niet geloven dat de begijnen dit helemaal voor zijn rekening zouden laten. Daarom presenteerde hij zich verschillende keren in het hof. Na veel contestatie moest Lehouck toch de volledige som betalen, zij het in Frans geld⁴¹¹. Eens te meer betaalden de Ieperlingen de tol als inwoners van een grensstreek.

Op 27 mei 1780 werd in het resolutieboek van het hof opgetekend dat verschillende goederen van het begijnhof werkelijk onder de waarde in cijns werden gegeven en dat hieraan een einde werd gesteld. Volgens de nieuwe *costumen ende placcaeten* mochten goederen in dode hand immers niet voor een langere periode dan 6 jaar in pacht worden gegeven⁴¹². Het einde van de 18de eeuw is dan ook voor de financiële situatie van het hof, zeker voor wat betreft de inkomsten uit pachten en renten een zeer verwarde en blijkbaar ook moeilijke tijd.

Een andere bron van inkomsten bleven gedurende de hele geschiedenis van het hof de tienden van Houtem en Hollebeke⁴¹³.

411 SAI, C.O.O.801 / 18 (Resolutieboek begijnhof).

412 SAI, C.O.O.802/5. In dezelfde periode steeg de levensduurte vermoedelijk aanzienlijk, want de begijnen kregen een verhoging van hun *pensioenen*.

413 Theoretisch betekenden de tienden 1/10 van de opbrengst van de gewassen en dierlijke producten van alle hofsteden in een bepaald gebied. Aanvankelijk gingen van deze tienden 1/3 naar de pastor, 1/3 naar de kerkfabriek en 1/3 naar de armenzorg. In de loop der eeuwen verloren deze tienden echter hun oorspronkelijke bestemming. Ze kwamen in handen van leken en later van kloosters. Men maakte een onderscheid tussen de 'grote tienden' (dit zijn de tienden op grote

Deze tienden werden door Jan Baerdonck en zijn vrouw in juli 1273 aangekocht ten behoeve van het hospitaal buiten de Antwerppoort⁴¹⁴. Na de fusie werden de tienden overgedragen op de verenigde begijnhoven. In de 17de eeuw wordt melding gemaakt van het bezit van 3 schoven voor Houtem, terwijl de bisschop van Doornik 1,5 schoven had. Deze tienden werden verpacht. De tiendeverpachting werd eerst publiek aangekondigd. In 1784-1785 kostte deze administratie de begijnen 15 gld. B.c. Bij de tiendeverpachtingen werd een goed glas gedronken. Daar waar de opperjuffrouw voor de gewone verpachtingen wat bier reserveerde werden er voor de tiendeverpachtingen 2 stopen wijn in rekening gebracht⁴¹⁵. In 1662 werden de tienden bijvoorbeeld verpacht op 10 juli. Voor de tienden van Hollebeke was er slechts één pachter: Joos Braem. Ook de tienden van Houtem werden aan één man verpacht: Jan Dehem. De twee betalingen brachten het hof samen 95 lb. gr. op. Bij de verpachting gingen er 6 lb. naar de kerk, 10 st. naar de wijnpot en 1 pond naar de tafel. Ook de ontvanger werd door de tiendepachter betaald. In 1774-1776 werd de tiende van Hollebeke gepacht door Hubert Titeca, een man die deze tiende verschillende jaren na elkaar zou pachten. De tiende van Houtem werd in deze periode opgedeeld in vier kantons. Het eerste kanton werd *de Pourrij* genoemd. Lauwereins pachtte dit kanton tegen 187 gld. 10 st. B.c.. Het tweede, *Le quatre* en het derde, *pon Walle* stonden respectievelijk op naam van Cornel Milleville tegen 207 gld. en François Mahieu tegen 114 gld. 2 st. 6 den. Michiel Titeca betaalde voor het vierde kanton, *den Hant* 193 gld. Vijf jaar later werd dezelfde opdeling gehanteerd, maar slechts één van de vier pachters was dezelfde en die pachtte dan nog eens een ander kanton. Er zijn dus geen constanten in de pachters van de tienden te vinden in de tweede helft van de 18de eeuw. Waarschijnlijk werden ook de tienden van het hof aan de meestbiedende verpacht.

gewassen als tarwe, rogge, haver, ...) en de 'kleine tienden' (dit zijn de tienden op kleine gewassen zoals erwten, bonen, penen, knollen en de vleestienden). A. VAN-CLOOSTER, *Aspecten van het kerkelijk leven in het bisdom Ieper 1732-1761*, Leuven, Licentiaatsverhandeling K.U.L., 1971, 46.

414 DIEGERICK, VII, 12,2124.

415 SAI, C.O.O.900/46 (Hofrekening 1784-1785) en SAI, C.O.O.887/29 (Hofrekening 1766-1767). In 1765 kostte dit het hof bijvoorbeeld 5 gld. 11 st. B.c.

In de Nieuwe Tijd bedroegen de inkomsten uit deze twee tienden nog ongeveer 10 % van het totale inkomen van het begijnhof. Deze tienden brachten echter ook lasten met zich mee. Zo werd in 1779-1780 bijvoorbeeld de pastorie van Houtem verbouwd op kosten van het hof. Pieter Nicolais Vandermarliere, timmerman op Crommenelst in Vlamertinge, verdiende hier maar liefst 4470 gld. aan. De kosten van het hof liepen nog hoger op want er moest nog verf (Spaans groen), controle van de timmerman, verschillende brieven, consulten en bezoeken e.d. worden betaald. Zelfs het pachtgeld voor een huis voor de pastoor (48 gld. B.c.) werd in rekening gebracht. De bisschop van Doornik betaalde zijn 1431 gld. 15 st. 2 den. nog hetzelfde jaar terug aan het hof. In 1781-1782 kreeg de kerk van Houtem een nieuwe klok, deels door het hof betaald⁴¹⁶. In 1785 werden de begijnen reeds opnieuw dringend verzocht de pastorie in Houtem te herstellen. De pannen aan de noordzijde waren aan vervanging toe. Voor dit werk werd timmerman Vandermarliere aangesproken. De pastoor werd met medeweten van de voogden van het hof opgedragen alles te regelen alsof het voor hemzelf was⁴¹⁷. De rekening van 1784-1785 vermeldde voor 73 gld. 4 st. B.c. reparaties aan het pastoriehuis. De bisschop van Doornik was hen op dat moment voor 1784 nog 37 lb.par. verschuldigd ...⁴¹⁸. In augustus 1795 moesten de tienden in natura geleverd worden aan de Franse magazijnen. Hiervan werden verder geen sporen teruggevonden⁴¹⁹. De Franse Revolutie heeft alle tienden afgeschaft.

Daarnaast waren er voor het hof nog de inkomsten uit verpachting van de vier huizen binnen en buiten het hof. De huizen binnen het hof werden in de tweede helft van de 18de eeuw per huis verpacht tegen 57 gld. B.c. per jaar⁴²⁰. Buiten het hof bezaten de begijnen 4 huizen in de Nieuwweg Sint-Maartens⁴²¹. Halfweg de 18de eeuw werden deze verpacht tegen 33 gld. B.c. per jaar per huis⁴²². Doorheen de

416 SAI, C.O.O.902/30 (Hofrekening 1781-1782).

417 SAI, C.O.O.803/6-8 (Briefwisseling diverse personen).

418 SAI, C.O.O.904/38 (Hofrekening 1784-1785).

419 L. PRENEEL, *Kathedraal en parochie in de Franse tijd (1792-1804)*, in: *De Sint-Maartenskathedraal te Ieper, Ieper, 1990, 173.*

420 Bijvoorbeeld: SAI, C.O.O.898/13 (Hofrekening 1777-1778).

421 Momenteel de Slachthuisstraat.

422 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O.897/13 (Hofrekening 1776-1777).

volledige Nieuwe Tijd bedroegen de inkomsten uit huishuren ongeveer 5 % van de inkomsten van het begijnhof⁴²³.

De rekeningen bevatten ook een onderdeel buitengewone ontvangsten. Deze rubriek was uiteraard sterk wisselend. Voor de jaren waarin een steekproef werd genomen bedroeg het aandeel van deze rubriek tot 33% van de totale inkomsten van het hof. Onder deze rubriek vielen onder andere de jaargetijdestichtingen. Deze betekenden voor het begijnhof ongetwijfeld een extra financiële stimulans. Het bedrag van deze stichtingen varieerde van begijn tot begijn. Bijna alle bekende begijnen uit de Nieuwe Tijd stichtten een jaargetijde in het hof. Bij sommige rekeningen zijn renten in deze rubriek ingebracht. Anders dan in de aparte rubrieken met inkomsten uit renten betreft het hier renten aan particulieren en renten aan de kasselrij en de stad. Naarmate de 18de eeuw vorderde steeg het aandeel van deze renten in de inkomsten zienderogen. Ook het aantal obligaties ten laste van privé-personen steeg. Buitengewone inkomsten kunnen zijn: inkomsten uit de verkoop van bomen, schenkingen (anoniem meestal), Ook de dotes werden onder deze rubriek ingebracht. Soms werd in deze rubriek het overschot van de vorige rekening inbegrepen en betekent het saldo van de rekening de liquide eigendom van het hof⁴²⁴.

De uitgaven

De betaling van kerkelijke en andere diensten vormde voor de begijnen een eerste uitgavenpost. Deze werd pas apart in rekening gebracht vanaf halfweg de 18de eeuw. De diensten namen een hap van ongeveer 5 % uit het hofbudget. Dat aandeel verminderde nog iets naar het einde van de 18de eeuw toe.

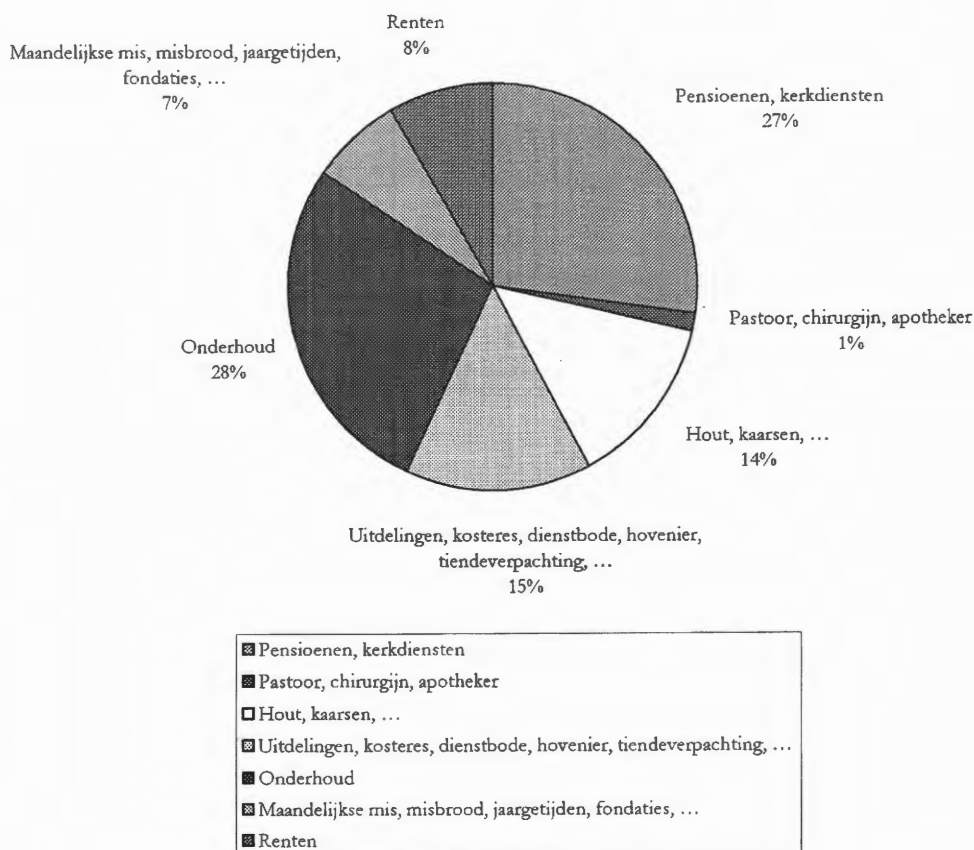
Een belangrijker deel van de koek ging naar subsidies en pensioenen, een rubriek waarvan het leeuwendeel de begijnen zelf ten goede kwam onder de vorm van pensioenen. Daarnaast waren er de jaargetijden, de recreaties op feestdagen en de bedelingen van hout, bier en potten en pannen, ... Deze volledige rubriek was in de 17de eeuw

423 Op basis van berekening aan de hand van analyse van de bestaande hofrekeningen.

424 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O.897/13 (Hofrekening 1776-1777).

samen met de voorgaande goed voor een derde van de hofuitgaven. Het aandeel van deze uitgaven steeg tot halfweg de 18de eeuw om vervolgens te dalen. In 1775-1776 wordt bijvoorbeeld nog slechts 20% van het budget aan dit soort uitgaven gespenseerd.

Uitgaven van het begijnhof in 1787

Cirkeldiagram van de uitgaven van het Ieperse begijnhof in 1787. (Op basis van de hofrekeningen.)

Van jaar tot jaar werd een wisselend deel besteed aan herstellingen en onderhoud van de kerk, het convent, de huizen en de hofsteden van de begijnen. Toch menen we een evolutie te zien. In de 17de eeuw bedraagt het aandeel van deze uitgaven (in gewone jaren) ongeveer 15-16% van de totale uitgaven, naar het einde van de 18de eeuw toe is dit aandeel verdubbeld.

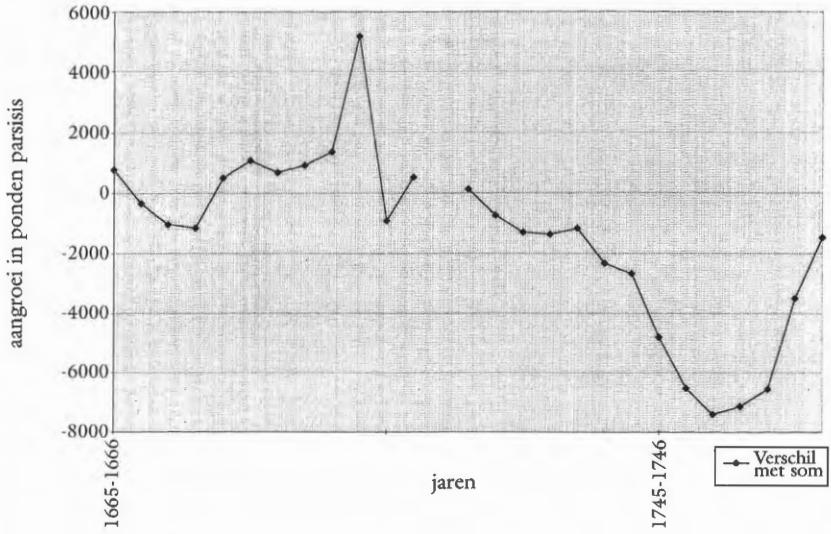
Daarnaast waren er eveneens een aantal renten af te betalen: het *spijcker*, *andere heerlijjcke renten* en enkele lijfrenten aan begijnen. Samen met de taksen op de huizen in het hof en in de Nieuwweg Sint-Maartens naast de pointingen op de landerijen maakt deze rubriek zo'n 5 % van het totale budget uit. Net als bij de inkomsten uit renten zien we hier een erg onregelmatige betaling zodat soms jaren na elkaar weinig tot geen uitgaven op renten opgetekend zijn terwijl in één bepaald jaar dan alle schulden worden vereffend. Ook hier gaat het meestal om kleine bedragen, wat het gedrag van de ontvangers kan verklaren.

Een balans

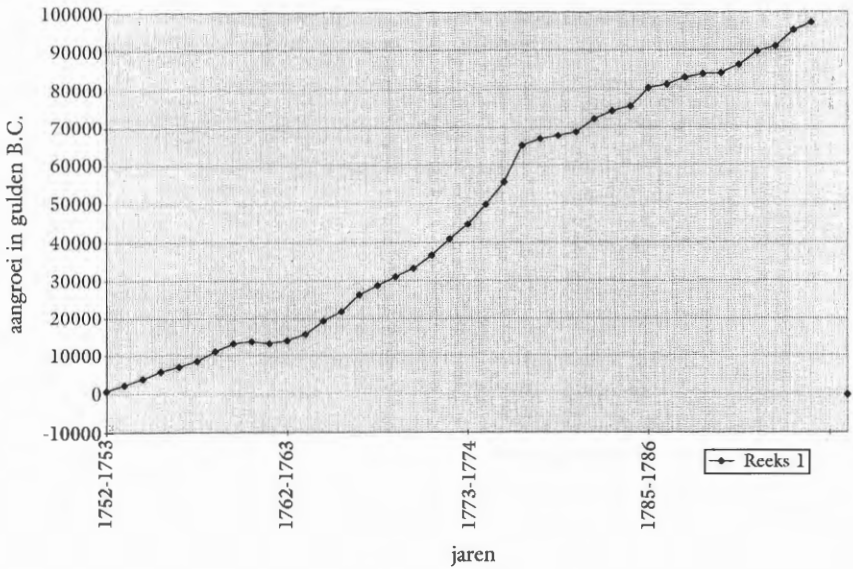
De enkele gegevens die bekend zijn uit de 17de eeuw geven een weinig positief beeld van de financiële situatie van het hof in deze periode. In de jaren 1666-1669 werd het negatieve saldo van de hofrekeningen steeds groter. De jaren 1670-1671 en 1675-1676 lijken iets beter, maar slagen er niet in het negatieve beeld dat we van de 17de eeuw krijgen goed te maken. Toch is dit niet dramatisch. Waarschijnlijk stak het hof slechts in de periode 1666-1669 en na 1797 echt in de schulden.

Deze financiële situatie is verklaarbaar, daar de betreffende periode voor het Ieperse nogal rumoerig was. Als grensstad kende Ieper in de tweede helft van de 17de eeuw verschillende bezettingen. In 1657 werden de Spanjaarden door de Oostenrijkers opgevolgd. De stad werd versterkt, maar in 1658 werd de stad door de Spanjaarden aan de Fransen overgeleverd. Niet voor lang echter, want na het verdrag van de Pyreneeën werd Ieper opnieuw Spaans tot 1678. In maart van dat jaar kon de Franse koning, door de vrede van Nijmegen, Ieper nogmaals bezetten. Het Franse bewind duurde tot 1713, toen de kasselrij Ieper opnieuw in Oostenrijkse handen overging. Deze oorlogsperikelen waren uiteraard slecht voor de handel. Vooral de levens-

Aangroei kapitaal Ieperse begijnhof Nieuwe Tijd

Aangroei kapitaal Ieperse begijnhof Nieuwe Tijd

duurte speelde de gewone Ieperling in deze periode parten. Intern voor het begijnhof ging het meeste geld in deze periode naar pensioenen en lonen en naar herstellingen van huizen en pachtgoederen. De schamele inkomsten konden deze uit de hand gelopen uitgaven niet dekken.

De jaren 1713-1740 brachten waarschijnlijk een verbetering. Bij gebrek aan reeksen rekeningen kunnen we dit niet uitwerken of bewijzen. Reeds in 1740 zien we rode cijfers opduiken in de boeken van het hof. Dat is niet verwonderlijk want het gaat om een crisisjaar in de hele Zuidelijke Nederlanden, vooral veroorzaakt door barre weeromstandigheden. Het beleg van de stad in 1744 betekende een bijkomende financiële aderlating daar verschillende pachters het lieten afweten en vermindering van hun pachtgeld moest toegestaan worden. Ook de jaren 1744-1748 waren ten gevolge van de Oostenrijkse Successieoorlog weer eens ronduit negatief. Het hof komt dit pas in 1753-1754 te boven. De tweede helft van de 18de eeuw was voor het begijnhof op financieel gebied een bloeiperiode. Er werden geen rode cijfers meer opgetekend en het kapitaal van het hof groeide gestaag, tot de troebele tijden van de Franse Revolutie het hof in 1797-1798 weer in het rood deden gaan.

De vrouw onder de kap

In de Nieuwe Tijd hadden alle vrouwen in het Ieperse begijnhof hetzelfde statuut. Hoewel in bepaalde periodes huizen in het hof verhuurd werden aan leken, namen deze niet deel aan het gemeenschapsleven⁴²⁵. In de eerste eeuwen van het bestaan van de Ieperse infirmerieën was dit vermoedelijk anders. Voor de hier besproken periode is het statuut van de vrouwen echter duidelijk. Ze waren

425 Uitzondering op deze regel is juffrouw Marie Isabelle van Zuutpeene. Ze trok evenwel geen jaargeld en nam geen deel aan de auditie van de hofrekening. Ze had, net als begijn Wijvekens die op latere leeftijd het hof verliet om directrice van de Lamotteschool te worden, wel een lijfrente in het hof. Deze werd zeker van 1723 tot het overlijden van juffrouw van Zuutpeene in 1754 uitbetaald. Vermoedelijk was zij een geestelijke dochter en geen begijn. Zie ook HERPELINCK, *Het bisdom Ieper*, 470.

begijnen, leefden in gemeenschap, legden tijdelijk twee geloften af (de gelofte van gehoorzaamheid en de gelofte van kuisheid) en leefden van eigen goederen. In dit hoofdstuk willen we enkele niet-religieuze aspecten uit het dagelijkse leven van de begijnen belichten.

Het werk

Zoals dit in de middeleeuwse Ieperse hoven het geval was, bleef ook in de Nieuwe Tijd het begijnenleven gekenmerkt door twee constanten: religie en werk⁴²⁶. Toch kreeg de religie in de Nieuwe Tijd stilaan maar zeker meer aandacht. De contrareformatorische geest die door de meeste instellingen waaide was hier uiteraard niet vreemd aan. Waarschijnlijk werden de Ieperse begijnen gaandeweg uit andere (rijkere) bevolkingsgroepen gerecruiteerd. Aangezien de vrouwen intussen andere middelen van bestaan hadden, kwam het werk soms op een tweede plaats te staan.

Volgens de Ieperse begijnhofregel van 1597 wordt van de begijnen verwacht dat ze *naarstig arbeiden om hun brood te winnen*⁴²⁷. Ze moesten echter tevreden zijn met het werk dat God hen gaf ... Of hier een allusie werd gemaakt op het verhaal van Maria en Martha blijft de vraag. Er wordt uitdrukkelijk vermeld dat er na 10 uur 's avonds niet meer mag worden gewerkt. Iedereen diende dan een avondgebed op te zeggen en daarna te gaan slapen⁴²⁸.

Vermoedelijk wijdden de Ieperse begijnen hun leven aan dezelfde zaken als hun lotgenoten in de andere Vlaamse hoven: onderwijs, handwerk, ziekenzorg en gebed. De regel van het hof uit 1597 verbood jongens te onderwijzen en te laten inwonen, hoe jong ze ook zijn⁴²⁹. De Vroede spreekt zich niet duidelijk uit over eventueel meisjesonderwijs in het Ieperse begijnhof in de Nieuwe Tijd⁴³⁰. De moge-

426 Simons schrijft treffend dat enkel een begijn zich ongestoord en in volledige vrijheid aan beide kon overgeven (W. SIMONS, *Begijnen in de Middeleeuwen*, 7).

427 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

428 LUYTEN, *Het begijnhof van Hasselt*, 164. Ook in Hasselt mochten de begijnen na 9 uur 's avonds niet meer werken. Zo verschenen ze uitgerust in de ochtendienst.

429 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

430 M. DE VROEDE, *Religieuses et béguines enseignantes dans les Pays-Bas méridionaux et la principauté de Liège aux XVIIe-XVIIIe siècles*, Leuven, 1996, 135 : in Ieper waren, zoals op andere plaatsen alleen zeer jonge jongens toegelaten ; DE VROEDE, 123 : Misschien hielden de Ieperse begijnen zich niet met onderwijs bezig ...

lijkheid blijft echter open⁴³¹. Wel verliet Therese Wijvekens in 1769 het begijnhof nadat ze in 1766 directrice geworden was van de Ieperse armenschool Lamotte. Ze gaf er vermoedelijk reeds jaren voordien les, want ze werd door de stichteres zelf als haar opvolgster aangeduid. We vonden geen andere voorbeelden van lesgevende begijnen, wat niet wegneemt dat ze er mogelijk zijn geweest. Van de activiteiten van juffrouw Wijvekens was ook geen spoor te vinden in het archief voor ze het hof effectief verliet.

Het Ieperse begijnhof was gesticht met de intentie van ziekenverpleging⁴³². In de Nieuwe Tijd bleef hier echter weinig tot niets van over. Als schamele restant merken we een infirmeriekamer in het convent. Zieke begijnen werden in deze kamer verzorgd. De geneesmiddelen voor zieke begijnen werden gekocht op kosten van het hof. Ook de dokterskosten werden door de gemeenschap gedragen. Dit is een sociale opstelling in vergelijking met bijvoorbeeld het Kortrijkse begijnhof, waar geen algemene regeling werd getroffen tot financiële steun aan zieke medebegijnen⁴³³.

We kunnen met zekerheid zeggen dat minstens één iemand in het begijnhof zich onledig hield met het gieten van kaarsen⁴³⁴. Dit kan echter ook tot de taken van de kosteres hebben behoord. Daarnaast werd er jaarlijks betrekkelijk veel geld uitgegeven aan het herstellen van waskuipen. Op het einde van de 18de eeuw was er zelfs discussie in het hof over het bouwen van een nieuw washuis. Dit kan wijzen op waswerk. Grof naaiwerk werd uitbesteed en van kantwerk was in geen enkele bron sprake. Ook van het bakken van misbrood voor derden was nergens sprake. Toch bestond er in het convent een gemeenschappelijke *werkkamer*.

431 O. COLPAERT, *Korte geschiedenis van het Lager Onderwijs te Ieper*, Ieper, 1901, 52 In 1753 was er in het begijnhof volgens Colpaert één erkende lerares : Jacoba van Kerckhove. We vonden deze naam echter in geen enkele bron terug. Het was geen begijn, nog een huurster van één van de huizen in het hof.

432 DE PUE, *Geschiedenis van het oud Dominikaner klooster te Ieper*, 55 en DE VROEDE, *Religieuses et béguines enseignantes*, 111.

433 BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 47.

434 Er is verschillende keren sprake van bestellingen van was en niet van kaarsen C.O.O. 802/17.

Inkomsten buiten het werk

De lijfrenten

De begijnen in Ieper trokken een vast inkomen uit een rente die zij -zeker in de 18de eeuw- verplicht meebrachten bij hun intrede⁴³⁵. Dit werd de *burse* genoemd⁴³⁶. De Vroede stelt dat dit in veel hoven het geval was. Volgens hem lag de betrokken rente meestal tussen de 18 à 24 gld. per jaar⁴³⁷. Dit was bijvoorbeeld in het begijnhof van Rijsel het geval, maar niet in Kortrijk⁴³⁸.

In concreto bracht deze rente in het Ieperse hof in 1740 voor praktisch alle begijnen jaarlijks 48 lb. par. op. Enkel begijn De Boer bleek een rente van 36 lb. par. te hebben gefundeerd⁴³⁹. Deze rente werd aan iedere begijn afzonderlijk uitbetaald op de verjaardag van haar intrededatum⁴⁴⁰. In 1741 wordt juffrouw Van Zuutpene 54 lb. par. lijfrente uitbetaald en juffrouw De Vulder 60. In 1785⁴⁴¹ krijgen praktisch alle begijnen 24 gld. B.c. (48 lb. par.). Dit is niet het geval voor de begijnen Quintin, Hughebaert en Obaey die slechts 18 gld. krijgen (36 lb. par.). Begijn De Graeve krijgt er 21 (42 lb. par.).

435 In de 17de eeuw komt een lijfrente veel minder voor. Zo trekken in 1668-1669 slechts 5 begijnen op 11 een lijfrente. Dit is het geval voor Joanna Meeze (2 keer 36 lb.par.), Martynken Vandepitte (48 lb.par.), Marie de Clerq (72 lb.par.), Marie Vandermeersch (54 lb.par.) en Joorinken Allein (12 lb.par.). Vermoedelijk was voor de tweede helft van de 17de eeuw het intrededatum dus niet zo hoog en zeker niet gelijklopend en verplicht voor alle begijnen. Door hiaten in het bronnenmateriaal kunnen we deze stelling echter alleen staven met bovenstaande gegevens (AK 118 Hofrekening 1667-1668, f° 34 v°).

436 SAI, C.O.O. 799/3 (Geschiedkundig verslag).

437 DE VROEDE, *Religieuses et béguines enseignantes*, 111.

438 Vgl: BAERT-VANDENBERGHE, *Leven in het Kortrijkse begijnhof*, 170 waar arme begijnen leningen of schenkingen kregen. Ze konden vaak ook tegen gering huurgeld in het armenconvent wonen. Door de lijfrenten en pensioenen was dit in Ieper ondenkbaar, zeker in de Nieuwe Tijd.

439 SAI, C.O.O. 860/25, 861/19 (Hofrekeningen 1739-1740 en 1740-1741).

440 Een steekproef leert ons dat de herinnering echt levendig werd gehouden en dat steevast elk jaar de betaling één keer gebeurde op de verjaardag van de definitieve intrede. Bijvoorbeeld : SAI, C.O.O. 860/22. Dit gegeven werd dan ook gebruikt om de intrededata op de lijst achteraan toe te voegen.

441 SAI, C.O.O. 904/36 (Hofrekening 1783-1784).

Het pensioen en de kleine jaargetijden

Naast de lijfrenten, die eigenlijk niets anders waren dan een verplichte inkomensverzekering bij intrede, werd het inkomen van de begijnen aangevuld met een deel van de opbrengsten van het hof zelf, het pensioen genoemd. In 1738 werd aan de 12 begijnen samen een pensioen van 1248 lb. par. uitbetaald. Dat is 102 lb. par. per persoon⁴⁴². Daarnaast werd er voor elke begijn 78 lb. par. opgetekend als *ordinair pensioen*⁴⁴³. Het volgende jaar krijgen 10 begijnen elk 104 lb. par. aan eigen pensioen. In 1767 ontving de opperjuffrouw 156 gld. (312 lb.par.) en de begijnen 52 gld. B.c.⁴⁴⁴ (104 lb.par.). Dit was in 1780 nog steeds het geval⁴⁴⁵.

Op 5 december 1781 wendden begijnen Waels en Vandermeersch zich tot de opperjuffrouw en voogden van het begijnhof. Ze spraken in naam van de gemeenschap (of beweerden in naam van de gemeenschap te spreken). Hun *pensioen* volstond absoluut niet meer volgens hen. *Den dieren tijd* in acht genomen en de *augmentatie vande pachten* besloten de voogden inderdaad de leefgelden van de begijnen op te trekken met 14 gld. courant per jaar. Dit was herroepbaar door een resolutie van het hofbestuur. De opperjuffrouw kreeg ook een stijging van haar *pensioen* met 14 gld.. Ze kreeg dus niet een dubbele stijging⁴⁴⁶. Voortaan ontving de opperjuffrouw een pensioen van 170 gld., de andere vrouwen van 66 gld. B.c.⁴⁴⁷.

Op 25 november 1786 werd opnieuw om *augmentatie* gevraagd door ouderlinge Waels. Alle levensmiddelen en kleren waren volgens haar duurder geworden zodat het pensioen was niet meer volstond om te leven⁴⁴⁸. Ongeveer een maand later werd gewag gemaakt van een extraordinaire toeleg van de begijnen en de opperjuffrouw. Werd het probleem aan de hand van een lijfrentestichting opgelost? Meer specifieke gegevens over dit feit werden niet teruggevonden. In 1789 was de bovenstaande maatregel nog steeds van kracht⁴⁴⁹. Acht jaar

442 SAI, C.O.O. 859/16 (Hofrekening 1738-1739).

443 SAI, C.O.O. 859/21 (Hofrekening 1738-1739).

444 SAI, C.O.O. 887/26 (Hofrekening 1766-1767).

445 SAI, C.O.O. 899/30 (Hofrekening 1778-1779).

446 SAI, C.O.O. 802/6 (Hofrekening Resolutieboek begijnhof).

447 SAI, C.O.O. 902/22 (Hofrekening 1781-1782).

448 SAI, C.O.O. 802/8 (Resolutieboek begijnhof).

449 SAI, C.O.O. 887/31 (Hofrekening 1766-1767).

later is men echter overgestapt naar een systeem van maandelijks betalingen⁴⁵⁰. Na de afschaffing van het hof werden de renten verder uitbetaald, maar deelname aan de algemene inkomsten zat er natuurlijk niet meer in⁴⁵¹. De begijnen kregen geregeld de kans enkele stuivers bij te verdienen bij de *kleine jaargetijden* in het hof. Grosso modo gaat het hier over een som tussen de 2 en de 3 lb.par. per begijn per jaar⁴⁵².

Bedelingen in geld en in natura

In verschillende rekeningen wordt melding gemaakt van een bedeling per begijn. Dat is bijvoorbeeld het geval voor het feest van Sint-Christina. Hierbij kreeg elke begijn halfweg de 18de eeuw⁴⁵³ ongeveer 2 lb.par.. Op het feest van de kerkwijding kreeg elke begijn halfweg de 18de eeuw ongeveer 2 lb.par., maar ook de voogden en de ontvanger werden met 4 lb.par. bedacht. Er was eveneens een bedeling op Sint-Maartensdag (11 november). In 1738 kreeg elke begijn op deze feestdag 2 lb.par.. Bij bijna alle bovenstaande feesten kreeg de opperjuffrouw het dubbele. Onze-Lieve-Vrouw-Tenhemelopneming was goed voor een gulden voor elke begijn en voor de opperjuffrouw. Sint-Thomasdag werd gevierd met een bedeling van een gulden voor elke begijn in 1665. De opperjuffrouw kreeg opnieuw het dubbele. Dertiendag, vastenavond en vette donderdag leverden dezelfde tractatie op. Op Sint-Jansdag en Sint-Jacobsdag werd elke begijn eveneens met 1 gulden bedacht, de opperjuffrouw kreeg 2 gulden en de ontvanger ook 1 gulden. Op Sint-Beggadag (december) kreeg elke begijn in 1665 dan weer een gulden, de opperjuffrouw kreeg uiteraard het

450 In de troebele tijden van de Franse Revolutie was het echter niet aangewezen alle redenen van het doen en laten in het hof op papier te stellen en na te laten. We konden bijgevolg niet achterhalen waar de plotse bedelingen van 171 gld. tot 386 gld. per persoon voor twee maanden vandaan kwamen SAI, C.O.O. 915/17 (Hofrekening 1795-1796).

451 SAI, C.O.O. 1801 (Rekening Burgerlijke Godshuizen, 1807).

452 SAI, C.O.O. 858/32 : 1702 totaal 32 lb.par. in rekening gebracht. Dit te verdelen over 12 en de opperjuffrouw dubbel. Voor 1740 werd er aan de begijnen 32 lb.par. betaald (SAI, C.O.O. 860/17), in 1741 (eigenlijk juli 1740-juli 1741) voor 12 begijnen 32 lb.par. (SAI, C.O.O. 861/15), in 1785 zijn dat 16 gld. (SAI, C.O.O. 904/24).

453 SAI, C.O.O. 904/28 (Hofrekening 1785) Dit werd 1 gld. voor 13 begijnen en hun pastor, 2 gld. voor de voogden.

dubbele. Op kerstdag, Pasen en Pinksteren waren er voor elke begijn in de 17de - 18de eeuw 15 stuivers voorzien. De opperjuffrouw kreeg 3 ponden en de ontvanger 25 stuivers⁴⁵⁴. Bij de auditie van de rekening kreeg elke begijn 4 lb.par.⁴⁵⁵. Dit was een traditie gedurende de hele Nieuwe Tijd. De opperjuffrouw besloot daarnaast nog tot bedelingen belopende over het jaar 1700-1701 tot 113 lb.7 s.par..

Naast de geldelijke bijdrage van het hof waren er geregeld bedelingen in natura. Zo werd op 14 december 1779 opgetekend dat vanaf 1 augustus van dat jaar 200 *iepen claweur* aan 35 gulden voor 100 en 300 *mutsaerders*⁴⁵⁶ aan 12 gulden voor 100 in rekening mochten worden gebracht ten behoeve van de vergaderingen gehouden bij de opperjuffrouw. (Voordien waren dat er van elk 200⁴⁵⁷). De begijnen in het convent krijgen via de conventmeesteres 200 *mutsaerders* (voordien 100) ieder en 50 *iepen claweur*⁴⁵⁸. Deze bedeling gebeurde zeker al de hele 18de eeuw, alleen de hoeveelheden en de prijzen ondergingen kleine veranderingen⁴⁵⁹. Het hout werd meestal geleverd door de pachters van de hofsteden van de begijnen⁴⁶⁰.

Naast deze bedelingen vielen ongetwijfeld ook de bedelingen van bier in de smaak. In het convent werden in 1665 7 halve tonnen *grootbier*⁴⁶¹ bedeed, naast 39 halve tonnen *cleenbier*. Dit kostte de

454 RAB, AK, 118 (Hofrekening 1667-1669 f° 25 v°).

455 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 859/20 (Hofrekening 1738-1739), RAB, AK, 118 (Hofrekening 1665-1666 f° 22 r°).

456 Houtbundel (J. WEYNS, *Volkshuisraad in Vlaanderen*, 1974, 48).

457 Bijvoorbeeld : SAI, C.O.O. 859/22 : in 1739 zelfs slechts 100 *mutsaerden* en 50 *iepen claweur* : 860/20.

458 SAI, C.O.O. 802/4 (Resolutieboek).

459 SAI, C.O.O. 858/36 : 200 *iepen claweur* aan 3 lb.per 100 en 200 *mutsaerders* voor de opperjuffrouw. 100 *mutsaerders* en 50 *iepen claweur* voor het convent. Bijvoorbeeld ook : SAI, C.O.O. 861/18, SAI, C.O.O. 904/32. In 1785 is hier nog niets aan veranderd, behalve dan dat de 50 *mutsaerden* op dat moment 15 gld. per stuk mogen kosten. RAB, AK, 118 (Hofrekening 1665-1666 f° 28 v°) in 1665 werd er 150 *claweur* aangekocht tegen 3 lb. voor de opperjuffrouw en 450 voor het convent tegen 3 lb.per 100. Dit kostte samen 270 lb.par.. Er werden 1300 *mutsaerts* aangekocht voor de huizen en 400 voor de opperjuffrouw, 900 voor het convent. Dit kostte 312 lb.par..

460 Bijvoorbeeld in 1763-64 door Anthone Verbrugge SAI, C.O.O. 885/38 (Hofrekening 1764-1765).

461 Goed bier (dobbels, groot, dik, sterk, zwaar bier). Dit bier wordt gemaakt van de eerste struik of eerste aftreksel van de gekookte mout. Slap bier (half, klein, enkel, dun, drinkebier) wordt gemaakt van de tweede struik. (WEYNS, *Volkshuisraad in Vlaanderen*, 577)

gemeenschap 105 lb.4 s.par.. De accijnzen bedroegen nog eens 29 lb. 10 sch.⁴⁶². In 1700-1701 is er sprake van een bedeling van *kleenbier* en *eenigh grootbier*⁴⁶³. Daarnaast kregen de begijnen (zowel deze in het convent als *ter poorte*) 9 lb.par. voor een *quartier grootbier*. In 1740-1741 is er sprake van een *vatken en half grootbier*. Dit kostte het hof 99 lb.par. voor de toenmalige 11 begijnen (opperjuffrouw exclusief)⁴⁶⁴. De begijnen die apart woonden kregen zowel hun bierbedeling als de andere bedelingen zelf in handen. Ze ontvingen evenveel als de conventbegijnen.

De oude karnemelkbedeling werd zeker voor 1665 omgezet in een bedeling van 1 gulden per begijn elk trimester, de opperjuffrouw kreeg naar oude gewoonte het dubbele. Samen betekent dit 100 lb. par. ten laste van de rekening van 1665-1666⁴⁶⁵.

De *minuteyten* van het convent werden door de gemeenschap betaald. De begijnen in de huizen konden hier niet van meegenieten. Zo werd het convent in 1700-1701 bijvoorbeeld bedacht met 83 lb. roeten kaarsen⁴⁶⁶.

Halfweg de 18de eeuw kreeg een gemiddelde begijn in het Ieperse begijnhof jaarlijks: 48 lb.par. lijfrente, 102 lb.par. pensioen, 2 lb.par. uit de kleine jaargetijden en 6 lb.15 stuivers par. uit bedelingen in het hof. Dit maakt samen iets meer dan 150 lb.par. per jaar. Daarbij kwamen nog bedelingen van bier, kaarsen en hout. Afgezien van het feit dat de begijnen in gemeenschap leefden en dus geen kosten hadden aan huisvesting blijft dit toch weinig. Begijnen die geen eigen middelen hadden uit renten, pachten e.d. waren dus genoodzaakt te werken voor de kost. Aangezien dit echter tot het louter persoonlijke leven van de begijnen behoorde zijn er in het archief van het hof - zoals eerder vermeld - bitter weinig sporen van de verschillende manieren van inkomstenverwerving te achterhalen.

462 RAB, AK, 118 (Hofrekening 1665-1666 f° 28 v°).

463 Bijvoorbeeld : SAI, C.O.O. 858/37 (Hofrekening 1700-1701).

464 SAI, C.O.O. 861/18 (Hofrekening 1740-1741).

465 RAB, AK, 118 (Hofrekening 1665-1666).

466 SAI, C.O.O. 858/36 (Hofrekening 1700-1701).

Levensgewoonten voor begijnen en bezoekers

De regel schreef de begijnen een vreedzame en waardige levenswandel voor. Ze mochten niet omgaan met ondeugdzaamheden, noch op minder eerbare plaatsen komen. Bovendien moesten ze er overal en altijd op letten dat het hof niet in opspraak kwam. Er konden geen mannen, jongens noch vrouwen (uitgenomen moeders) bij de begijnen inwonen tenzij de begijnen hiervoor uitdrukkelijk toestemming kregen⁴⁶⁷. Hetzelfde gold voor de personen die bij de begijnen *naar schole* gingen. In de huizen van het hof mochten volgens de regel uit 1597 enkel ongehuwde vrouwen wonen⁴⁶⁸.

Na 9 uur 's avonds werden er geen maaltijden of *zittinghen* meer gehouden in het convent. Iedereen moest dan naar zijn eigen cel vertrekken en daar de rest van de avond en nacht doorbrengen⁴⁶⁹.

De begijnen mochten geen ruzie zoeken. In het begijnhof werd niet luid geroepen of gelachen en ook alle andere ongemamierdheid was uit den boze. Onbetamelijke liedjes en spelletjes zouden niet geduld worden ...

De woning

In tegenstelling tot het Kortrijkse begijnhof woonden de meeste Ieperse begijnen in het begijnenconvent, soms het *klooster* genoemd. In dit klooster leefden er in het begin van de 18de eeuw een achttal begijnen onder toezicht van de conventvrouw. De regel verraadt enkele betrachtingen uitdrukkelijk: zo was het de begijnen verboden in elkaars cel te gaan babbelen. Ze mochten ook onder geen beding samen in één bed slapen⁴⁷⁰. Wie liever wat meer privacy had, kon na enige tijd verhuizen naar een van de vier begijnhofhuizen⁴⁷¹. Deze

467 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

468 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

469 Deze regeling werd ook in het Hasseltse begijnhof in dezelfde periode aangetroffen. (LUYTEN, *Het begijnhof van Hasselt*, 164).

470 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

471 Dit was niet ongewoon. Bijvoorbeeld in Sint-Truiden verbleven de begijnen minstens tot hun 23ste in het convent, in Tienen moest dit minstens nog vijf jaar na de professie. Hoewel er geen officiële regeling was in Ieper, lag de gewoonte hier toch in dezelfde lijn. PHILIPPEN, *Onze begijntjes*, 1944, 72.

huizen waren in de Nieuwe Tijd te huur. De rijkste begijnen huurden een volledig huis. Minder kapitaalkrachtige begijnen of begijnen die minder wensten te spenderen aan hun woning konden één of meerdere kamers huren in deze huizen. Het is moeilijk na te gaan welke de beweegredenen waren voor de keuze van sommige begijnen voor een huis. De regel vermeldt enkel dat *wie het te zeer moeitelick valt* in het convent mag wonen⁴⁷². Het ging hier zeker niet altijd om de oudere begijnen. Zo woonden in de vier huizen van het hof in 1779 twee begijnen die nog geen 10 jaar in het hof waren.

In tegenstelling tot de gewoonten in de meeste begijnhoven⁴⁷³ konden er in het Ieperse hof geen huizen worden aangekocht. Wie in een huis wilde wonen kon niet anders dan het pachten. De pacht-sommen lagen redelijk hoog.

De huizen waren dus duidelijk eigendom van de gemeenschap. De eerste woningen die door de begijnen op de laatste locatie van het begijnhof werden gebouwd waren uiteraard nog van hout. Wanneer het versteningsproces plaatshad is ons niet bekend, noch wie de stenen gebouwen financierde⁴⁷⁴. In de 18de eeuw werden deze huizen voorzien van *citernes*. Deze en andere verbouwingen gebeurden op kosten van het begijnhof.

In de praktijk was het convent vermoedelijk meteen een soort uitgebreid noviciaat. De jongste begijnen verbleven er immers altijd. Na verloop van tijd konden de begijnen een kamer of een huis in het hof huren. Wonen in het convent was kosteloos. Elders bleven vooral armere begijnen in een convent wonen.

Het hof voorzag het novicenconvent van enkele benodigdheden. Zo was er bijvoorbeeld de jaarlijkse levering van *wascuypen*⁴⁷⁵. Verder leverde de conventoverste aan haar begijnen *roeten keerssen*⁴⁷⁶. In 1665 vernieuwde men eenmalig de *pluimen tot het vullen van de bedden*. De 36 lb.17s. die hiervoor nodig waren, werden betaald door de

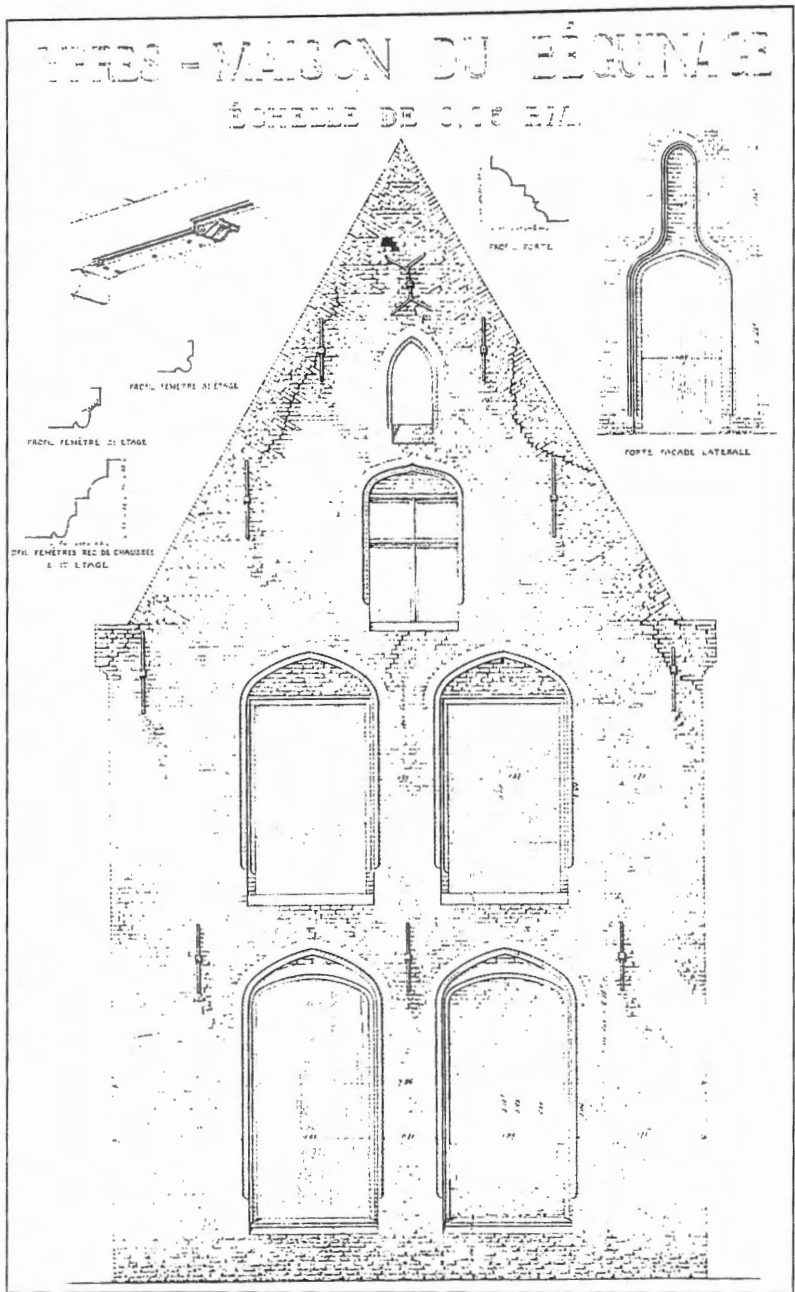
472 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

473 Bijv. VERMUYTEN, *Vlaamse begijnhoven*, 23. In het Antwerpse hof werden de huizen gekocht voor één of twee levens.

474 Op foto's rest ons wel het jaartal 1638 in een medaillon op de voorgevel van één van de huizen.

475 SAI, C.O.O. 860/28 (Hofrekening 1739-1740).

476 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 904/37 deze kostten het hof in 1784-1785 50 gld. 17 st. B.c.

Tekening van een huis in het begijnhof in 1917. (uit H. Stynen e.a., *Het verwoeste gewest. 15/18 Mission Dbnicque*, Brugge, 1985)

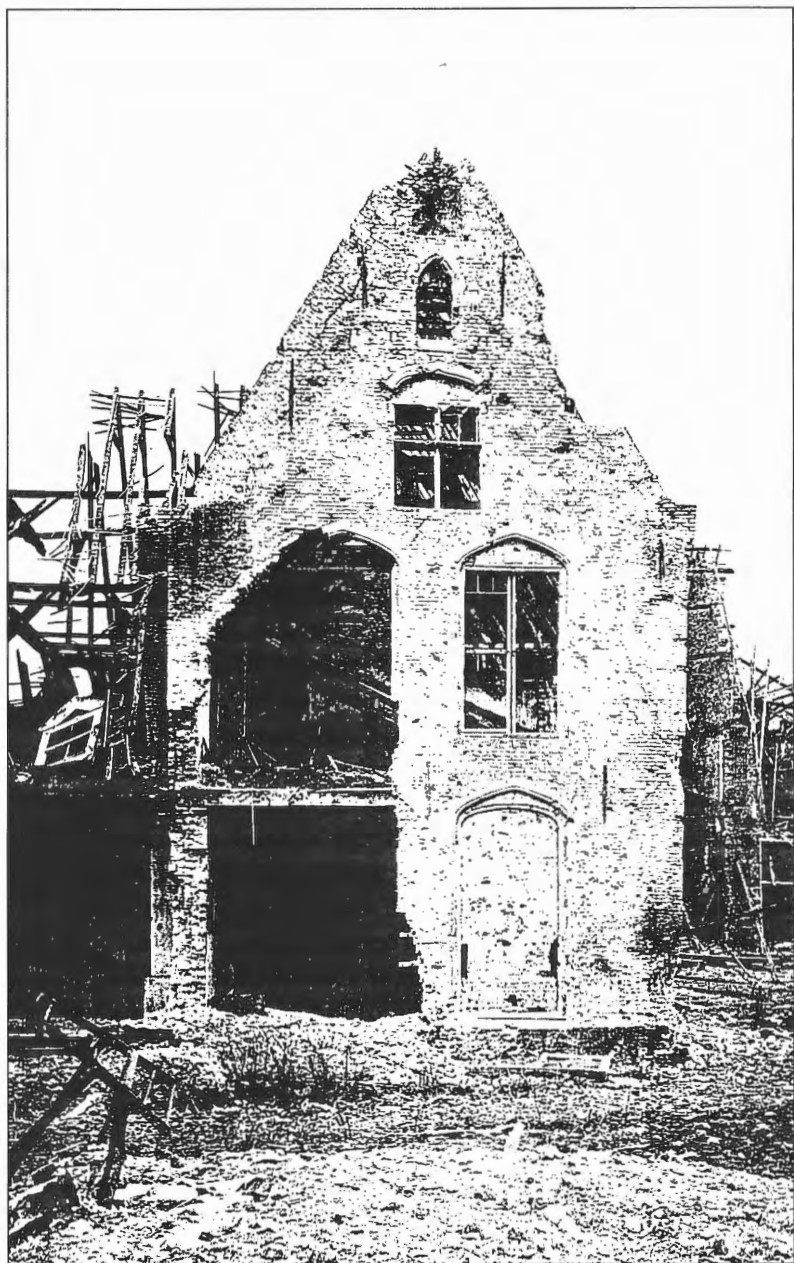

Foto van een huis in het begijnhof in 1917. (uit H. Stynen e.a., *Het verwoeste gewest. 15/18 Mission Dhuicque*, Brugge, 1985)

gemeenschap. Ook verbouwingen aan het convent gebeurden op kosten van de gemeenschap⁴⁷⁷.

Het gebrek aan ego-documenten speelt ons parten bij het achterhalen van het interieur van de Ieperse begijnenwoning. Van de begijnen werd soberheid verwacht⁴⁷⁸. Het ziet ernaar uit dat het convent niet al te rijkelijk was gestoffeerd. Alle begijnen beschikten over een gelijkaardige schapraai⁴⁷⁹. Bij hun intrede dienden ze slaaperief mee te brengen en ook lijnwaad en twee stoelen⁴⁸⁰.

Dagelijkse voeding en feestmaaltijden

Aangezien de begijnen in de regel niet in gemeenschap van goederen leefden, waren de maaltijden voor hen een persoonlijke aangelegenheid. Vermoedelijk geldt de voorstelling van Philippen⁴⁸¹ als zouden de begijnen elk apart, aan een schapraai met berd, hun eigen maaltijden nuttigen. Dit gebeurde volgens hem ook in de novicenconventen. De begijnen beschikten over apart eetgerei en de maaltijd verschilde van begijn tot begijn.

Op geregelde tijdstippen werd tijdens de 18de eeuw een collectieve maaltijd gehouden in het hof. Deze vonden plaats in het huis van de opperjuffrouw⁴⁸². Dit gebeurde zeker wanneer een nieuwe begijn intrad, want de akte van intrede stipuleert duidelijk dat er geld moest worden voorzien voor een *recreatiemaaltijd*⁴⁸³. Deze maaltijden waren in de tweede helft van de 18de eeuw vaak heel copieus. Dit blijkt uit een klacht van pastor Walwein en de voogden uit 1777. De klacht werd opgesteld naar aanleiding van de professie van begijn Obacy. Sinds 1771 hadden zich een tweetal meisjes gemeld voor de proeftijd. Omwille van de hoge dote lieten ze zich echter ontmoedigen. De ene trok naar de abdij van Roesbrugge en de andere werd novice bij de norbertinessen in Veurne. Ondertussen waren beiden

477 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 872 (Hofrekening 1751-1752).

478 PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 184.

479 Eenvoudige kast, zowel als provisie- als opbergkast gebruikt. (WEYNS, *Volkshuisraad in Vlaanderen*, 253).

480 Bijv. SAI, C.O.O. 801/56, SAI, C.O.O. 802/14 (Resolutieboeken begijnhof).

481 PHILIPPEN, *Onze begijntjes*, 102.

482 SAI, C.O.O. 884/25 (Hofrekening 1762-1763).

483 Bijvoorbeeld : 860/19 (Hofrekening 1739-1740).

religieuzen geworden⁴⁸⁴. Dit werd door begijn Obaey als aanleiding aangegrepen om bij de pastor van het hof haar beklag te doen. Hoewel deze klacht in het begijnhofarchief geen enkel spoor heeft nagelaten, hadden we het geluk dit stuk in een onafhankelijk fonds van het Ieperse stadsarchief terug te vinden. Obaey stelde dus dat het hof veel goede (en niet onbemiddelde) kandidaten verloor, door de hoge kostprijs van de intrede, maar vooral door de hoge eisen voor eten en drinken bij deze intrede. Dit vond ze ongehoord. In 1757-1758 schrapten de voogden al eens de tweede feestdag bij een intrede. Sedert enkele jaren echter had men de draad weer opgenomen en er werd -zij het in afnemende mate naar het einde toe- nu vier dagen gefeest bij een nieuwe intrede.

Bij zo'n feest waren er 50-70 personen (familie, vrienden en mede-begijnen) aanwezig. De ene wilde natuurlijk niet onderdoen voor de andere en er werd duchtig uitgegeven. Als voorbeelden haalde begijn Obaey de feesten aan van begijn Verleure, van begijn Delfortire en van begijn Boutens. Geen enkele akte verplichtte echter tot deze maaltijd.

Concreet werd er gestart de avond van de eerste ontvangst op het hof met een recreatiemaaltijd voor 27 à 28 personen. Dezelfde recreatie werd verwacht bij de tweede ontvangst en op het einde van het noviciaat. Vroeger waren dat wat versnaperingen en een glas wijn, nu ging het om een volledig souper. Op de dag van de professie en de dagen erna werd er gefeest. De opperjuffrouw vroeg begijn Obaey een voorschot van 200 gulden, terwijl haar nicht Moncomble reeds voor ham, kaarsen en dessert zorgde. Van dit geld zou vier dagen worden gegeten en gedronken, niet alleen 's middags, maar ook 's avonds en gedurende de hele nacht. Het voorstel wilde het aantal dagen, het gependeerde geld en de hoeveelheid eten verminderen tot 2 dagen na de professie⁴⁸⁵. Daarna mocht de gemeenschap (en enkel zij) de resten opeten. Alleen de conventbegijnen zouden hiervan kunnen profiteren.

Hoewel er in eerste instantie plannen waren om dit probleem aan de bisschop voor te leggen, gebeurde dit waarschijnlijk niet. De opperjuffrouw leverde als bewijs van het tegendeel een rekening af

484 SAI, F.C. 24/12 (Bevoegdheden onder privéraad, 1772).

485 Het was niet zo ongewoon dat op begijnhoven meer dan twee dagen werd gefeest bij een professie. Dat gebeurde bijvoorbeeld ook in 1687 in het hof van Tienen (PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 213).

van de intrede van begijn Wijvekens. De lijfrente van 480 gulden betekende de grootste kost. Daarnaast betaalde deze begijn 100 gulden voor de kerk van het hof en iets meer dan 5 gulden voor wijn bij de recreaties. 109 gulden gingen naar het hout voor haar bed en dergelijke. 25 gulden werden betaald aan het convent. Er werden iets meer dan 120 gulden lijnwaad voorzien en de ring, de pastor en de voogden waren betaald bij het steedsel met een kleine 70 gulden. De tweede en de eerste receptie samen kostten begijn Obaey slechts 45 gulden en de derde recreatie op de dag van de professie bedroeg geen 110 gulden. De muziek en de kaarsen tijdens de dienst kostten 20 gulden en er werden een kleine 90 gulden uitgegeven aan andere kleinheden. Samen kostte de intrede van begijn Wijvekens 1306 gld., 8 st. en drie den.. De opperjuffrouw voegde hieraan toe dat er in het verleden begijnen waren die tot 1800 gulden moesten neertellen. Bovendien maakten de pastor en de voogden misbaar over zeer oude gebruiken in het hof. Over dit probleem werd in de administratie van het hof in alle talen gezwegen, zodat we niet konden achterhalen wat er werd beslist.

Toch bleef het geval pastor Walwein bezig houden, want in een brief van 28 februari 1772 vroeg hij pastoor Thijs, zijn collega uit het Brusselse hof om raad. Een edict van de Geheime Raad als zouden alle richtlijnen bij het aanvaarden van nieuwe vrouwen verboden zijn, baarde Walwein zorgen. Daarom vroeg hij zijn collega of de onkosten voor een maaltijd, het inrichten van een kamer en kleren, 80 lb.gr. voor een lijfrente en 100 gulden voor de kerk ook zouden moeten worden verstaan onder het voorschreven edict. De pastoor antwoordde hem dat de begijnen niet vielen onder het edict van 13 mei omdat ze geen religieuzen waren. Volgens hem heeft men wel het recht op geld voor de kerk, maar in Brussel waren dergelijke praktijken wel al sinds 1750 afgeschaft!

Gobert, advocaat van het magistrat in Gent antwoordde op 16 maart 1772 in dezelfde zin op de vraag van Walwein. De hoven vielen niet onder het edict van 13 mei 1771. Ook in het Gentse hof werd er bij een professie gefeest. Hoewel de voogden er nog niet helemaal gerust in waren en er nog een drukke correspondentie zou volgen, werden de Ieperse begijnen op 18 april 1772 definitief gerustgesteld. Ze mochten professies blijven vieren (als de bijhorende feesten maar binnen de perken bleven).

Naast deze intredemaaltijden werd er op bescheidener voet gefeest op de feestdagen van de H. Begga, de H. Christina en de H. Thomas en de verjaardag van de kerkwijding. Het geld voor deze maaltijden werd gehaald uit fundaties. Men noemt ze in het hof de *grote maaltijden*. In 1665 werd voor de feesten van de kerkwijding en Sint-Thomas 12 lb. 18s. uitgegeven⁴⁸⁶. In 1668 kostten de feesten van Sint Jozef, Sint Christina, Onze-Lieve-Vrouw Tenhemelopneming, de H. Begga en Sint-Thomas samen 120 lb.par.⁴⁸⁷. In 1739-1740 werd in het Ieperse hof bijvoorbeeld voor 379 lb. 7s. par. gefeest op Sint-Christina's feestdag, het feest van de kerkwijding, Sint-Beggadag, Sint-Thomas en de beide eerste feesten in 1740⁴⁸⁸. In 1740-1741 schoot de opperjuffrouw in totaal voor de feesten van de H. Begga, de H. Thomas en de dag van de laatste rekening van de ontvanger 135 lb. 8 s. par. voor. Daarin waren enkele kleinere feesten begrepen, benevens enkele uitdelingen aan de begijntjes. Voor de feesten op de dag van de H.Christina en de kerkwijding werden 59 lb. 12s. neergesteld⁴⁸⁹. Daarnaast werd er 100 lb. 5s. par. gespenseerd aan wijnbedelingen op deze feestdagen. In 1765-1766 werd er op Sint-Begga, Sint-Thomas en Drie-koningen gevierd voor 48 gld. 45 st. Daarnaast werden er iets meer dan 45 gld. uitgegeven voor Sint-Christina en kerkwijding⁴⁹⁰. In 1785 werd voor de feesten van de H. Begga en de H.Thomas en Drie koningen 56 gld., 1 s. 3 st. B.c. neergesteld⁴⁹¹. In 1798 werd er voor deze feesten samen bijna 120 gld. uitgegeven⁴⁹².

Op Driekoningen, vette zondag, vastenavond, Pasen en Pinksteren was er een gewone feestmaaltijd. Hetzelfde gold voor de kleinere feesten. In 1665 werd voor Driekoningen, Sint-Maartensdag en vastenavond samen 96 lb. par. in rekening gebracht⁴⁹³ en twee jaar later 72 lb. par.⁴⁹⁴. Voor het slachtfest en feest van de appeloogst werd in 1665 24 lb. 2s. uitgegeven⁴⁹⁵. Het jaar daarop kostten dezelf-

486 RAB, AK, 118 (Hofrekeningen 17de eeuw).

487 RAB, AK, 118 (Hofrekeningen 17de eeuw).

488 SAI, C.O.O. 860/20 (Hofrekening 1739-1740).

489 SAI, C.O.O. 861/19 (Hofrekening 1740-1741).

490 SAI, C.O.O. 887/29-30 (Hofrekening 1766-1767).

491 SAI, C.O.O. 904/32 (Hofrekening 1783-1784).

492 SAI, C.O.O. 908/37 (Hofrekening 1787-1788).

493 RAB, AK, 118 (Hofrekeningen 17de eeuw).

494 RAB, AK, 118 (Hofrekeningen 17de eeuw).

495 RAB, AK, 118 (Hofrekeningen 17de eeuw).

de festiviteiten slechts 21 lb. 6 s. Voor bovenstaande feesten werd in 1666 114 lb. 10 s. in rekening gebracht. Voor al deze feesten samen werden er in 1667 meer dan 180 lb. par. neergeteld⁴⁹⁶. In 1701-1702 werd aan deze kleinere feesten grosso modo 2 lb. par. per persoon gependeed⁴⁹⁷. Gewoonlijk waren de voorbereidingen het werk van de opperjuffrouw, die vermoedelijk de bestellingen deed en betaalde. In 1738 werd er op de dag van de schinkelfeesten en op vastenavond in het convent feest gevierd. Dit waren de kleinere feesten. Omwille van de *cleenigheit van het import* mochten beide wel op dezelfde dag plaatshebben. Vermoedelijk moest de voorbereiding gebeuren door de jongste begijnen, want in dezelfde akte werd gestipuleerd dat er tot *solaes van deze jonge jousffrouwen* iemand mocht gehuurd worden om te koken. Men moest deze persoon wel kunnen betalen uit de fundatie van de feesten⁴⁹⁸. Bij gebrek aan meesteres stelde ontvanger Esnault Johannes in 1739 een kok aan die de maaltijd voorbereidde. Voor zijn werk en de leveringen rekende hij het hof 72 lb.7 s.par. aan⁴⁹⁹.

Bij feestelijke en bijzondere gebeurtenissen werden wijn en/of bier geschonken. In de rekening van 1665-1666⁵⁰⁰ worden 21 lb.12 s.ingebracht voor Spaanse wijn ter tractatie op Witte Donderdag van dat jaar⁵⁰¹. Deze som was niet constant, want in 1738 is er sprake van 30 lb. 16s. en in 1789 werden er maar liefst 61 gld. B.c. gependeed. In 1665 werd ook melding gemaakt van uitgaven voor *spijze* op de dag van de auditie van de rekening. Voor de begijnen ging het sluiten van de rekening zeker niet onopgemerkt voorbij. Het was overigens ook het enige moment waarop de gewone begijnen inzage hadden in het hofbestuur en de financiën van het hof⁵⁰². In 1765⁵⁰³ werd er een

496 RAB, AK, 118 (Hofrekeningen 17de eeuw).

497 SAI, C.O.O. 858/34 (Hofrekening 1700-1701).

498 SAI, C.O.O. 802/21 (Resolutieboek).

499 SAI, C.O.O. 859/30 (Hofrekening 1738-1739).

500 RAB, AK, 118 (Hofrekening 1665-1666) .

501 In 1758-1758 is er sprake van een tractatie van *muscadewijn* (SAI, C.O.O. 880/32). Dit was het resultaat van een zeer oude stichting. Op 1 februari 1285 schonk begijn Beatrice Cabillians een stuk grond buiten de Thoroutpoort aan het hof met als bedoeling een jaarlijkse bedeling te doen aan de begijnen op witte donderdag. (MERGHELYNCK 92). Andere bedragen: SAI, C.O.O. 904/34 (Hofrekening 1784-1785), SAI, C.O.O. 887/30 (Hofrekening 1766-1767) en SAI, C.O.O. 908/39 (Hofrekening 1787-1788).

502 In 1665 werd 69 pond 12 s. gependeed aan deze maaltijd. RAB, AK, 118 (Hofrekening 1665-1666 f° 23 r°).

503 SAI, C.O.O. 887/29 (Hofrekening 1766-1767).

distributie gedaan ter waarde van een goede 45 gld.. In 1789⁵⁰⁴ werden hieraan 66 gld. gespendeerd maar 6 jaar later waren dit er nog slechts 20⁵⁰⁵. Naast de gewone feesten werd in het jaar 1738 de viering van thuyndaghe⁵⁰⁶ apart vermeld. Ter gelegenheid van dit Ieperse feest lieten de begijnen een halve ton grootbier aanrukken. We vonden hetzelfde in de rekeningen van de daaropvolgende jaren. Dit bleef zo tot op het einde van de 18de eeuw. Naast alle bovenstaande feesten vermeldt de rekening van 1665-1666 een uitgave van 82 lb. 15 s. par. voor de kwartaalrecreaties. Vermoedelijk werd er dus nog meer gefeest in de 17de eeuw⁵⁰⁷! De tiendeverpachting gaf steeds aanleiding om wijn te schenken. In 1763-1764 werd hieraan in totaal 6 gld. 2 st. B.c. besteed⁵⁰⁸. Over festiviteiten bij jubilea (die in andere hoven soms uitvoerig werden gevierd) werd tot nu toe niets teruggevonden.

Hoewel de rekeningen heel moeilijk een gemiddeld besteed bedrag per begijn per periode laten uitrekenen (de posten worden zeer wisselend ingebracht en ze worden ook vaak heel vaag omschreven), probeerden we aan de hand van de gespendeerde bedragen en het vermoedelijke aantal begijnen in die respectievelijke jaren toch aan een zekere parameter ter vergelijking te geraken. We berekenden op deze manier het gespendeerde bedrag aan drank en voeding voor feestmaaltijden per begijn per jaar. Voor het eerste natrekbare jaar, het jaar 1665 ligt dit bedrag heel erg hoog (76 lb.par. per begijn). Bij gebrek aan een volledige reeks rekeningen kunnen we niet achterhalen of dit representatief is. Zeker is dat de feestmaaltijden in de 18de eeuw in de meeste hoven in omvang afnamen. In 1741-1744 schommelt het bedrag rond de 30 lb.par. per begijn. In de periode 1745-1750 werd een zeer wisselend bedrag uitgegeven aan feesten, vermoedelijk ten gevolge van de moeilijkere omstandigheden. Na 1750 werden er ongeveer 10 gld. B.c. per jaar per begijn gespendeerd. Dit bedrag werd in de jaren '60 van de 18de eeuw opnieuw tot een 15-tal gld. opgetrokken om na 1773 tot de Franse Revolutie op ongeveer 10

504 SAI, C.O.O. 908/37 (Hofrekening 1787-1788).

505 SAI, C.O.O. 914/39 (Hofrekening 1794-1795).

506 Bijvoorbeeld SAI, C.O.O. 861/19 (Hofrekening 1740-1741), SAI, C.O.O. 887/30 (Hofrekening 1765-1766), SAI, C.O.O. 884/26 (Hofrekening 1762-1763).

507 RAB, AK, 118 (Hofrekeningen 17de eeuw).

508 SAI, C.O.O. 885/18 (Hofrekening 1763-1764).

gld. B.c. per jaar per begijn te stagneren. In elk geval werd het monotone leven in het hof herhaaldelijk door feesten onderbroken.

Uitgaan

De regel van 1597 stelt dat niemand buiten het hof mocht komen zonder toestemming van de opperjuffrouw. Na zonsondergang mag er niemand zonder goede reden toestemming krijgen om uit te gaan. Wie met toestemming uit is moest in de winter om 8 uur en in de zomer om 9 uur opnieuw thuis zijn⁵⁰⁹.

Enkele plaatsen en feesten waren uitdrukkelijk en bij regel verboden voor de Ieperse begijnen. Zo mochten zij niet aanwezig zijn op kermessen en ommegangen, wereldlijke bruiloftmaaltijden, nieuwjaarsfeesten, Dertienavonden, vastenavondvieringen en andere, zeker niet als daar mannen op aanwezig waren. Huwelijksinzegeningen en doopplechtigheden mochten wel, maar enkel op voorwaarde dat de begijnen zich voornam gedroegen⁵¹⁰. Verder mochten de vrouwen geen huizen bewaken voor derden, geen ziekdienst doen, niet gaan koken of wassen buiten het hof, ... Ook mannenkloosters waren voor de begijnen verboden terrein⁵¹¹.

Bij het reizen moesten de begijnen zich laten vergezellen. Als ze weer terug in het hof waren, moesten ze zich bij de opperjuffrouw melden en haar verslag uitbrengen van de bezochte plaatsen. Voor reizen buiten de stad was een toelating vereist. De begijnen in kwestie mochten hoogstens een maand weg zijn, afhankelijk van de reden van het vertrek. Wie werd ontboden door de meesteres en niet terugkwam mocht worden uitgesloten⁵¹².

Kledij

Begijnen onderscheidden zich van leken door hun eigen kledij. Deze was niet dezelfde voor alle hoven, maar was steeds eenvoudig⁵¹³.

509 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

510 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

511 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

512 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

513 PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 178.

De begijnenregel van Ieper is heel formeel in het stipuleren van de voorgeschreven kledij⁵¹⁴: Aan het oud gewaad (het gewaad van vóór 1597) mocht niets worden veranderd. *Costelick of curieus lynwaet in hooftkleederen ofte andere* is uit den boze. Ook riemen, beurzen, messen, voorschoten, schoenen, enz. mochten niet opvallend zijn. Het haar moest minstens twee keer per jaar worden afgeknipt en moest zedelijk kort worden gehouden. Als de begijnen zich buiten het hof begaven, moest dit altijd in habijt gebeuren.

Iedere begijn beschikte volgens de intredeakte zeker in de tweede helft van de 18de eeuw over: een ring, 2 zwarte kleden (*een met vellen ende rock*). Ze had ook het volgende lijnwaad: 2 dozijn hemdjes, 4 paar slaaplakens, 4 *fluwijnen*, een dozijn servietten⁵¹⁵ Verder had iedereen nog twee dozijnen *van elckx hoofcyraet* en 8 blauwe schorten. De oorspronkelijke blauwe kleur van het Sint-Christinabegijnhof in Brielen bleef dus behouden. Ze moesten eveneens een zijden en een *greine volle* hebben en beschikken over twee zwarte schorten en twee faliën⁵¹⁶. Hoewel iedere begijn duidelijk zelf voor de eigen kledij moest instaan werd hier in 1795 een uitzondering op gemaakt. Er werden 16 paar schoenen besteld voor de 15 aanwezige vrouwen. Ze kostten het hof ongeveer 46 gld. B.c.⁵¹⁷.

De begijnen dienden in de kapel de voorgeschreven kledij te dragen. Volgens een verordering van 19 februari 1771 zag die er als volgt uit: Op bijzondere feestdagen moest er een zijden sluier worden gedragen, op andere dagen volstond een wollen sluier. Het ganse jaar door werd in de kerk een boezendoek en een zwarte voorschoot verwacht. *Sajetten* handschoenen waren verplicht. Van Pasen tot Allerheiligen mochten dit handschoenen zijn zonder vingers. De rest van het jaar moesten ook de vingers van de begijnen worden bedekt. Ook het schoeisel was volgens de regel eenvoudig⁵¹⁸.

514 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

515 Bijv. SAI, C.O.O. 802/24, CO.O. 802/14, SAI, C.O.O. 802/17 (Resolutieboek begijnhof).

516 Lange hoofddoeken of ommedoeken. Ze werden over het habijt gedragen en waren vermoedelijk van zware stof (voor de winter); K. ELSEN, *Het groot-begijnhof te Leuven rond 1700. Sociale aspecten van het leven als begijn*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling K.U.L., Leuven, 1986.

517 SAI, C.O.O. 914/52 (Hofrekening 1794-1795).

518 CORNILLIE, *Ieper*, 138.

Waarschijnlijk zagen de begijnen er bijgevolg uit zoals deze in vele andere hoven: met habijt en voorschoot, falie en doek⁵¹⁹. De kledij was blauw zoals in het Gentse groot begijnhof.

Ziek zijn in het hof

In de 17de eeuw werden de zieke en oude begijnen vermoedelijk niet altijd in het hof verzorgd. Zo stond Jacquemine de Duytsche ingeschreven in het broederschap van Sint-Jan Baptist in de Sint-Maartenskerk onder de leden uit het Sint-Jansgodshuis, hoewel ze op dat moment zeker begijn was. Vermoedelijk werd ze daar verzorgd⁵²⁰.

Zeker in de 18de eeuw was het in het begijnhof de gewoonte dokterskosten terug te betalen aan de begijnen. Hieromtrent werd in 1787 een bijkomende regeling getroffen. Op 24 juli 1787 werd beslist dat het hof zelf in alle gevallen van ziekte (en niet alleen als een van de juffrouwen doodziek was) alle geneesmiddelen die nodig waren voor hun herstel zou bekostigen. Er werd eveneens een dokter of chirurgijn betaald door het hof en als zijn kunde niet volstond werd er eventueel ook een tweede geroepen⁵²¹. Hierop kwam men op 3 oktober van datzelfde jaar echter al terug. Er werd vanaf dat moment enkel een tweede dokter betaald als de eerste het echt nodig achtte een tweede te roepen. Bovendien moesten de geneesmiddelen die betaald werden door het hof, door de gewone dokter voorgeschreven zijn en aangekocht worden bij een zekere heer Lucien⁵²². Hetzelfde gold voor de siropen en kruiden die eventueel wenselijk waren. In sommige periodes was dit echt van betekenis. Uitschieter is 1795 waarin bijna 160 gld. B.c. werden uitgegeven aan geneesmiddelen⁵²³.

Enkele vaste dokters zijn bij naam gekend. Franssens werd als dokter genoteerd in de rekening van 1738-1739-1740. Hij haalde op 12 mei 1739 zijn loon op in het hof (24 lb.par.). Dit blijft gelijk op 12 mei 1740⁵²⁴ en 12 mei 1741⁵²⁵. Devroe was dokter van het hof, vanaf

519 PHILIPPEN, *De begijnhoven*, 180.

520 SAI, IA, 160.

521 SAI, C.O.O. 802/12 (Resolutieboek begijnhof).

522 In 1796-1797 kwamen de gezamenlijk aangekochte medicamenten nog steeds van citoyen Lucien. SAI, C.O.O. 915-19.

523 SAI, C.O.O. 914/50 (Hofrekening 1794-1795).

524 SAI, C.O.O. 860/22 (Hofrekening 1739-1740).

525 SAI, C.O.O. 861/19 (Hofrekening 1740-1741).

1757⁵²⁶ tot zeker 13 april 1790. Zijn loon bedroeg 12 gld. B.c. (of 24 lb.par.) per jaar. Rond 1790 was hij zelf echter voortdurend ziek, zodat men een andere dokter moest aanstellen. Berten was dokter van het hof vanaf 1 mei 1790 en ontving drie lb. gr. Vlaams per jaar meer dan zijn voorganger. In 1791 was hij nog steeds in functie, want hij ondertekende de verklaring tot hulpbehoevendheid van Françoise Quintin⁵²⁷.

Berseau was chirurgijn van de begijnen vanaf 21 december 1760 tot zeker 1780. Frans Jacobus Pyssonnier werd *cherursijn* van het hof op 28 april 1782 en bleef het 6 jaar. Gregoire Pyssonnier was de zoon van Frans Jacobus en werd chirurgijn van het hof op 1 januari 1788. Hij werd aanvaard op dezelfde condities van zijn vader en kreeg ook dezelfde *emolumenten*. Er was echter een klein verschil. Van Pijssonnier de jongere werd verwacht dat hij zonder tegenstrubbelen zou zorgen voor het trekken van de tanden van de juffrouwen begijnen. Pyssonnier bleef zeker chirurgijn tot 1795⁵²⁸.

Voor zieke begijnen was er in het hof een infirmeriekamer. Ze werden er verzorgd door een conventbegijn. Zo schoot juffrouw Quintin in bepaalde periodes de uitgaven voor geneesmiddelen voor.

Uittreden

Een begijn kon te allen tijde vrijwillig het hof verlaten. Ze legde immers geen eeuwige geloften af. Voor het Ieperse begijnhof is er voor de 17de en 18de eeuw slechts één uittrede bekend. Dit geval liet heel veel stof tot nadenken na, daar een uitgebreide briefwisseling omtrent het probleem bewaard bleef. Het gaat om begijn De Grave. Ze verliet het hof op 6 oktober 1790. Ze wilde echter de akte omtrent vrijwillig verlaten niet ondertekenen omdat zij vond dat ze om gezondheidsredenen wegging. In het eerste geval kreeg ze enkel nog haar rente uitbetaald. In het tweede geval hoopte ze op meer. De regel vermeldt dat wie vrijwillig het hof verliet het habijt en het bed moest nalaten en moest teruggeven wat ze reeds van het hof ontving⁵²⁹. C. De Grave kreeg uiteindelijk haar rente verder uitbetaald maar genoot niet meer van de andere voordelen⁵²⁰.

526 SAI, C.O.O. 879/25 (Hofrekening 1758-159).

527 SAI, C.O.O. 803/134 (Briefwisseling einde 18de eeuw).

528 SAI, C.O.O. 914/38 (Hofrekening 1794-1795).

529 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

530 SAI, C.O.O. 806/8 (Diverse akten 18de eeuw).

Een begijn kon echter ook verplicht worden het hof te verlaten. Uitsluiting was de strengste straf voor overtredingen van de regel. Een uitsluiting was de zaak van de hele gemeente en in dat geval werd dan ook volgens de regel iedereen bijeengeroepen. De begijnen, de voogden en de pastor beslisten samen over het lot van de vrouw in kwestie. Kwam het definitief tot uitwijzing, dan verloor de vrouw alles wat ze in het hof had meegebracht⁵³¹. Voor zover bekend werd te Ieper geen enkele begijn uit het hof gesloten.

Besluit

Het Ieperse begijnhof van de Nieuwe Tijd was heel klein in zijn soort. Zelfs in betere periodes woonden er in het Sint-Christinabegijnhof slechts een 14-tal vrouwen samen in een convent en enkele huisjes in de schaduw van het bisschoppelijk verblijf. De huisjes flankeerden een kleine kapel met kerkhof, waar de begijnen de meeste religieuze diensten bijwoonden. Rond het hof stond een muur.

Het basisdocument voor het samenleven in het Ieperse Sint-Christinabegijnhof tijdens de besproken periode was de regel van 1597. Deze regel bevatte richtlijnen over praktisch alle facetten van het leven in het hof. Aan het hoofd van het Ieperse begijnhof stond de opperjuffrouw, door de gemeenschap verkozen voor het leven. Ze werd bijgestaan door twee ouderlingen. Deze drie vrouwen regelden alle interne zaken in het hof. Hun beleid werd beïnvloed door twee wereldlijke voogden, een pastor en een ontvanger. De voogden en de pastor hadden vetorecht bij belangrijke zaken als het aanvaarden van een nieuwe begijn of de verkiezing van een nieuwe opperjuffrouw. De ontvanger acteerde alle belangrijke beslissingen en stelde de hofrekeningen op. Hij voerde eveneens alle financiële transacties uit.

Na een uitgebreide intredeprocedure werden de Ieperse begijnen aanvaard als kind van het hof. Vanaf dat moment werden ze verwacht de regel te onderhouden. Ze werden verwacht op de dagelijkse mis in de kapel van het hof en op de zondagsdiensten in de Sint-Maartenskerk. Daarnaast werden een aantal kerkelijke feesten volgens

531 RAB, AK, 117 (Statuten begijnhof).

traditionele gebruiken gevierd. De belangrijkste waren de tradities in de Goede Week. Naast de patroonheiligen (Sint-Christina en Sint-Thomas) van de beide middeleeuwse hoven, werden ook de H. Begga en Maria vereerd door de Ieperse begijnen. Bij hun overlijden kregen de begijnen een uitvaartdienst in het hof waar de meesten gedurende hun leven reeds -onder de vorm van een jaargetijde- regelingen voor troffen. Op de verjaardag van het overlijden van deze begijnen ging dan hun jaargetijde door.

Hoewel de religie het leven van de Ieperse begijnen domineerde, was er toch nog ruimte voor andere zaken. Zo was er het dagelijkse werk waarmee de vrouwen de kost verdienden. Enkel de conventmeesteres, de begijn-portierster en de begijn-kosteres oefenden een functie uit ten dienste van de gemeenschap. De andere begijnen hielden zich, net als de vrouwen in andere hoven, bezig met handwerk, onderwijs en waswerk.

De meeste Ieperse begijnen woonden samen in het convent van het hof. Dit samenwonen zorgde voor een zekere geborgenheid en solidariteit. Zieken werden bijvoorbeeld door de gemeenschap verzorgd. Maar het samenleven was niet voor iedereen even makkelijk. Sommige begijnen kozen er voor in één van de begijnenhuizen te gaan wonen. In het Ieperse hof was het over het algemeen wel goed leven. De begijnen woonden er voor die tijd comfortabel, hadden geen gebrek en kregen zelfs een 'deelname in de opbrengsten van het hof'. Van tijd tot tijd was er een feestje dat het leven moest opfleuren.

Het begijnhof als instelling kende op financieel gebied in de 17de eeuw zeker geen bloeiperiode. In de periode 1713-1740 was er even een keerpunt waarbij het iets beter ging met het hof. In 1740 ging het slecht en het beleg van de stad in 1744 betekende een bijkomende financiële aderlating. In 1753-1754 had het hof zich hiervan hersteld en kwam er zelfs een bloeiperiode waar abrupt een einde aan kwam met de strubbelingen op het einde van de 18de eeuw.

Bijlage

Vrouwen in het Ieperse hof in de Nieuwe Tijd

De onderstaande lijst is samengesteld op basis van alle gelezen bronnen. De meeste gegevens komen uit de rekeningen van het hof (van de respectievelijke aangegeven jaren). Andere inlichtingen komen uit ledenlijsten van broederschappen, een lijst met enkele namen van begijnen uit het einde van de 18de eeuw, enkele teruggevonden testamenten, de documenten rond jaargetijdenstichtingen en de intredeakten. Enkele gegevens omtrent bezittingen van de begijnen werden teruggevonden in het fonds Merghelynk.

Allein Georgia (meestal Joorinken genoemd). Aanvaard 26 juli 1639. Volgde Marie Storm op als opperjuffrouw van het hof. Vanaf 1657 tot 1683 was ze zeker meesteres van het hof. Ze schonk het hof het beeld van Maria van de 7 weeën en de statiën hierbij. Ze voorzag ook een rente om deze statiën te onderhouden. Haar devotie ging nog verder want later schonk ze een som om een lamp te kopen om dit beeld te verlichten en een altaar. De lamp werd in de 18de eeuw omgesmolten omdat ze te *kaduck* was. In 1668 trok ze een lijfrente van 12 lb. par. in het hof. Dit was, in vergelijking met sommige anderen, een kleine som. Niet alle begijnen trokken echter een lijfrente op dat moment. Joorinken Allein is gestorven op 12 juni 1683. Het ambt van haar opvolgster, Joanna Meeze ging 9 dagen later in.

Assent Susanne. Testament van 4 januari 1646. Haar fundatie bedroeg de hoge som van 100 lb. par.. Ze stierf in Diksmuide maar werd begraven in de kapel van het Ieperse hof.

Bels Marye. Was zeker reeds begijn in 1665. Conventmeesteres in 1702. Ze woonde eveneens in dit convent in 1702. Ouderlinge in 1702. Op dat moment genoot ze van een rente van 40 lb. 10 s. par. als surplus van haar kwartaalgeld. Schreef zich in 1688 in in het broederschap van Sint - Elooi in de Ieperse Sint-Pieterskerk. Ze is vermoedelijk omstreeks 1735 gestorven. Haar jaargetijde tot 50 jaar na haar overlijden stopte immers tussen 1785 en 1788.

Bels(t) de, Rose Marie. Ingetreden voor 1739, want in dat jaar trok ze

een lijfrente in het hof. Haar intredegeld werd in deze rekening ingeschreven, dus vermoedelijk omtrent 1736-1739 ingetreden. In 1741 woonde begijn de Belst in het convent van het hof. Op 1 augustus 1755 verhuisde ze naar het vierde huis in het hof. In 1769 woonde ze hier nog steeds. Ze stichtte op 23 november 1763 een jaargetijde voor 50 jaar op haar sterfdag. Daarvoor liet ze het hof 70 gld. B.c. na. Tijdens haar leven trok ze uit deze som 4 gld. per jaar. Na haar leven werd het geld gebruikt voor 50 missen met 2 stuivers voor 14 begijntjes, het dubbel voor de opperjuffrouw, 20 broden voor de armen en 2 stuivers was. In 1769 is ze toegetreden tot het broederschap van het H. Kruis in de Sint-Maartenskerk. Op 24 februari 1773, op haar sterfbed voegde ze hieraan nog 36 gld. toe. Maar dit was volgens de toenmalige ontvanger niet genoeg en hij trok met dit bericht naar het stadsbestuur, althans dat plan had hij. Of hij het ook uitvoerde konden we niet achterhalen. Ze is gestorven op 29 maart 1773 en kreeg een middelste begrafenis. Vanaf dat moment ging er voor 50 jaar een jaargetijde voor haar door in het hof. Dit werd in 1785 gecelebreerd op 29 maart.

Blaerenberghe Birgitta Blaren, van Therese. Therese van Blaren trok kwartaalgeld als begijn in het hof in 1702. Toen woonde ze in het convent van het begijnhof. Bij de visitatie op 25 mei 1723 is Brigitta Blaerenberghe novicenmeesteres. In 1724 was deze vrouw verwickeld in een verkoop van een huis in Nieuwkerke, ook in de daaropvolgende jaren wordt ze in enkele Nieuwkerkse verkoopakten vermeld. Ze zou een broer Franciscus Willem hebben die priester en kanunnik was in Cassel. Tijdens haar leven schonk Brigitta Blaerenberghe en communiebank aan de kapel van het hof. Brigitta Blaerenberghe stierf op 24 juni 1729. Op 24 juni 1785 ging nog steeds een jaargetijde voor haar door in het hof.

Blan, Le of Blanc, Le Marie Therese. De eerste rente van vrouwe Le Blan in het hof dateert van 4 augustus 1727, vermoedelijk de datum van haar intrede of van haar proeftijd in het hof. Vreemd genoeg werd er in de rekening van 1739 een rente van 60 lb. op 4 huisjes in Roeselare in de rekening gebracht. Misschien was dit enkel ter verheldering na de dood van opperjuffrouw de Lange. In 1741 woonde begijn Le Blan in het convent. Ze werd vermoedelijk nooit huisbewoonster. Op 17 februari 1742 belegde begijn Le Blan 60 lb. gr. als lijfrente. Voordien was deze rente bezet op een hypotheek. Deze werd echter verkocht door het overlijden van haar oom, Jacobus Grootduyme, pastoor van Pittem, op 27 juli 1741. In 1746-1764 was juf-

frouw Le Blanc kosteres. Even voor haar dood werd ze vervangen. Begijn Le Blan stierf in 1766. Ze kreeg een middelste begrafenis. De heer Godtschalck trad op als uitvoerder van haar testament.

Boer, de Clare (soms Joanne, vermoedelijk dezelfde). Trad vermoedelijk in op 13 februari. Het jaar van intrede is ons tot nog toe onbekend. Was kosteres in het hof in 1739. Ouderlinge in 1741 en 1742. Vreemd genoeg wordt ze in de rekening van 1746-1747 niet meer als ouderlinge vernoemd. Begijn de Boer stierf op 2 mei 1748. Haar begrafenis kostte 4 gld. meer dan die van de gemiddelde begijn. Dat was te wijten aan het feit dat ze zes priesters wou om het lijk te dragen in de plaats van vier.

Bouten, Catherine Trese Josphine. Dochter van Jacobus Albertus Bouten en Marie Joanna Ursula Audemey, werd geboren in Ieper op 18 maart 1753. Haar vader was thesaurier van de zaal van Ieper. De vraag tot de proeftijd ging uit van Isabella Clare Audemey, haar meter. De voogd aan vaderszijde, Donatius Bouten, was niet aanwezig. De aanvraag werd ingediend op 21 januari 1771. Haar intredégeld werd door haar moeder betaald. De bruidsschat bedroeg 80 lb. gr. B.c. in de vorm van een rente. Ze hield de gewone bedelingen (zie begijn Verleure). De 100 gld. als sieraad voor de kerk werden echter niet vermeld. Begijn Bouten is ingetreden op 19 juni 1777. Ze deelde bij deze gelegenheid rijkelijk voedsel uit en bespaarde zich (en haar familie) weinig kosten. Haar *cleen habijt* kreeg ze op 28 januari 1777. In de meeste bronnen waarin deze vrouw ter sprake kwam, had men het over Trese of Theresia. We nemen aan dat ze haar tweede naam als roepnaam gebruikte. Therese Bouten kreeg haar rente uitbetaald telkens op 19 juni, de verjaardag van haar intrede. Ze bezat een lijfrente van 24 gld. B.c., de hoogste die er op dat moment in het hof bestond. In 1788 was Therese Bouten kosteres van het begijnhof. Dit ambt gebruikte ze echter alleen als springplank, want op 13 april 1790 werd Catherina Theresia Josephina Bouten opperjuffrouw van het begijnhof. Ze volgde hiermee begijn De Langhe op. Catherine Trese Bouten bleef opperjuffrouw van het hof tot de afschaffing ervan. Bij een volkstelling in 1815 woonde ze vermoedelijk in de Elverdingestraat. Ze was op dat moment 60 jaar en staat ingeschreven als rentenierster. Ze stierf op 12 januari 1815 te Ieper.

Braem, Isabella Theresia. Was zeker al begijn in 1723. Haar intrededatum valt vermoedelijk op 16 maart. Ze was van welgestelde afkomst en haar

vader (Hinderyck) was *raadsheer presidiaal*. Ze bezat o.a. een leen van 6 gemeten in Voormezele. In 1739 bewoonde ze het vierde huis in het hof tegen 132 lb. par. per jaar. In 1740 werd deze huurprijs verlaagd tot 114 lb. par.. Ze bewoonde het huis zeker tot 1760. Ze tekent een akte als oudelinge in 1753. Tijdens haar leven schonk begijn Braem het hof twee zilveren handkandelaars met het wapen van haar vader erop (2 leeuwen en 2 braambossen). In 1761 of 1762 legateerde begijn Braem bij testament 30 lb. gr. aan het hof om een jaargetijde te stichten. Er was een bedeling voorzien van 6 stuivers onder de begijnen, de koster en de kosterin werden bedacht en er waren broden voor de armen. Het geld voor 4 kaarsen werd ook niet vergeten. Dit moest jaarlijks gebeuren op haar sterfdag. Bij testament schonk ze het hof nog eens 50 lb. gr. voor een nieuwe ciborie voor de kapel. Ze is gestorven op 18 september 1762. Haar begrafenis kostte 10 gld. meer dan die van de gemiddelde begijn. Op 19 september 1785 ging nog steeds een jaargetijde voor haar door in het hof. Het was een jaargetijde van hogere prijsklasse. Testamentair schonk ze het hof 300 gld. dienende tot sieraad van de kerk van het hof.

Bulcke, van den Marguerite. Er werd voor haar een jaargetijde gedaan in het hof in 1739 -1741 op 19 september. Het is niet zeker dat zij begijn geweest is.

Cailliau, Angélique Victoire. Dochter van Joannes Cornelius. De vraag tot 'beproeving' (proeftijd) gebeurde op 3 november 1778 door Joannes Jacobus Cailliau en Philibertus Emmanuel Behaegle, voogd van de stad Waasten. Deze heren waren respectievelijk haar broer en oom. Haar bruidsschat bestond uit een rente van 80 lb. gr. B.c., 100 gld. voor de kerk en de gebruikelijke bedelingen (zie begijn Verleure). Op 18 maart 1779 werd begijn Cailliau kind van het huis. Telkens op 18 maart kreeg ze dan ook haar lijfrente uitbetaald. Op 19 februari 1794 schreef ze haar testament en bleek hierin zeer bezorgd om haar zieleheil. Een groot deel van haar geld ging naar 30 missen die moesten opgedragen worden.

Clerq, de Marie. Was zeker begijn in Ieper in 1665-1675. Misschien was ze al in 1621 begijn in het hof. In 1665 trok ze zeker een lijfrente als begijn in het hof. Ze was toen reeds ouderlinge van het hof. Haar lijfrente bedroeg 72 lb. par., de op één na grootste lijfrente die het hof uit te betalen had. In 1673 schreef Marie de Clerq zich in in het broederschap van het H. Kruis in

de Sint-Maartenskerk. Twee jaar later ging ze een huisje bewonen aan de poort van het hof. Ze werd echter geen portierster. Voor dit huisje betaalde begijn De Clerq 24 lb. par. per jaar.

Coolens, Brigitta. In 1702 trok ene jonkvrouw Coolens kwartaalgeld in het hof. Ze woonde in 1702 in het begijnhofconvent. In 1718 werd er in een Nieuwkerkse verkoopakte een begijn Coolens opgetekend. Deze kocht 3/8 van een leen van 30 gemeten in Nieuwkerke, die ze op 14 oktober 1721 opnieuw verkocht. Op dat moment was ze nog steeds begijn. Haar vader, Philippe Coolens, was baljuw van Pittem. Haar broer Phillippe was griffier in dezelfde parochie.

Corte, de Anne Marye. Begijn in 1657.

Dancoisne, Joanne. Ze werd aanvaard op 26 december 1642. In de 17de eeuw staat ze als begijn ingeschreven in het broederschap van het H. Kruis in de Sint-Maartenskerk.

Debvoir. In 1702 duikt ene jonkvrouw Debvoir op bij de door het hof uitbetaalde renten aan begijnen. Ze woonde in het convent van het hof op dat moment.

Delfortire, Marie Anne Catharine. Marie Delfortire werd geboren in Beselare. Vanaf 18 november 1776 begon begijn Delfortire haar beproeving. Ze was op dat moment 18 jaar. De aanvraag hiertoe gebeurde door haar ouders: Pieter Jacobus, schepen van de zaal en de kasselrij van Ieper en Marie Anna Catherina Talpe. Haar bruidsschat was vergelijkbaar met die van begijn Verleure: een rente van 80 lb. gr. B.c., 100 gld. sieraad voor de kerk en dezelfde bedelingen als Verleure. De beproeving werd positief beëindigd op 21 april 1777. Er volgde een zeer uitgebreide recreatiemaaltijd die dagen duurde. Ze bewoonde één van de vier huizen in het hof (vermoedelijk het vierde). Haar rente bedroeg 24 gld. B.c. per jaar, dit was de gewone hofrente. Ze bleef begijn tot de afschaffing van het hof en ging daarna in de *Rue du Petit Pré* nr. 4 wonen. Ze stierf er op 3 januari 1820 op 62-jarige leeftijd. Haar overlijdensakte vermeldt haar als *béguine supprimé*.

Desramaulx, Clara. Ingetreden op 27 november 1674.

Dewael, Marie Joanne. Ze werd in 1685 als begijn ingeschreven in het broederschap van het H. Kruis in de Sint - Maartenskerk.

Dhonis, Marie waarschijnlijk zelfde als Mayke Hoone. Begijn De Hoone werd in 1621 lid van het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk. In 1638 was ze ouderlinge in het hof. Ze stichtte er een jaargetijde op 17 dec. 1648. Waarschijnlijk dezelfde als Mayke de Moone gestorven 18 dec. 1648. Haar jaargetijde werd voor het laatst gedaan in december 1735 omdat de rente (gezet op de vaart) niet meer werd betaald. Omtrent 1770 werd het jaargetijde weer een tijdje gecelebreerd. In 1785 was dit echter alweer niet meer het geval.

Doorne, Marie of Hoorne, de Marie. De eerste sporen van Marie de Hoorne als begijn in het Ieperse hof dateren van 1666. Op dat moment trok ze een lijfrente als begijn. Dit bleef zeker tot 1675 duren. Daarna zijn we haar spoor bijster. Doorne Marie werd als begijn ingeschreven op 3 mei 1683 in het broederschap van het H. Kruis in de Sint - Maartenskerk.

Duytsche, den Jacoba. Was in de 17de eeuw (vermoedelijk reeds in 1621) lid van het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk. Ze stond er als begijn ingeschreven en is gestorven op 31 augustus 1648. Ze stichtte een jaargetijde in het hof dat in 1702 doorging op de verjaardag van haar overlijden. Dit gebeurde nog steeds op 11 augustus 1785.

Elstlande, van Barbara. Werd in 1621 ingeschreven in het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk.

Ensaem, (soms Eynsaem en zelfs Synsaem) Angelina Theresia. De oudste sporen van een begijn Ensaem dateren van 1702. Op dat moment kreeg ze kwartaalgeld in het hof en woonde ze er in het convent. Vermoedelijk viert begijn Eynsaem haar intredeverjaardag op 28 maart. In 1738 bleek ze dit convent *ontgroeid* te zijn, want op dat moment kreeg ze haar bedeling als alleenwonende. Ze werd vanaf datzelfde jaar betaald als portierster. Daar ze geen pachtgeld betaalde in het hof gaan we ervan uit dat ze in de portierswoning woonde. Ze woonde hier nog steeds in 1758. Ze is gestorven in 1759 en kreeg een middelste begrafenis.

Fonteine, van Magdalena. Werd in 1621 ingeschreven in het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk.

Gavels, Susanna. Aanvaard op 25 april 1641.

Graeve, de Catharina. Dochter van Charles Josephus. Vroeg om beproeving op 29 december 1763. Ze nam zelf dit initiatief en had geen ondersteuning in de vraag. Als bruidsschat had ze een rente van 70 lb. gr. B.c., 100 gld. voor de kerk, een recreatiemaaltijd en drie zilveren lepels. Op 14 mei 1764 werd ze aanvaard. Verder werd haar lijfrente (iets minder dan de andere begijnen) uitbetaald elk jaar op 14 mei. Op 6 oktober 1790 wilde ze volgens de bronnen het hof verlaten. Ze weigerde echter een formulier te ondertekenen dat ze vrijwillig wegging.

Griettens of Gryetens, Joanna. Dochter van de bekende Ieperling Joos Griettens. Ze was zeker reeds begijn in 1665. In 1673 werd ze ingeschreven in het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk. Ze is gestorven op 16 april 1675. Door het hof werden na haar overlijden haar lijkmaaltijd, het *sinken* van haar lichaam en de uitvaart geregeld. Haar jaargetijde ging door in de kapel van het hof vanaf 24 januari 1676, tot de afschaffing van het begijnhof. Het was een jaargetijde van gemiddelde prijsklasse in dat jaar. Haar uitvaart en 48 missen tot lafenis van haar ziel kostten het hof 276 lb. par.. Daarenboven werd er nog een *expresse* naar Gent gestuurd om aan de procureur-generaal haar overlijden te melden. Op haar graf werd een witmarmeren zerksteentje gelegd. Enige van haar lopende schulden werden eveneens door het hof vereffend. Wist dit erop dat begijn Griettens voordien een milde schenking deed aan het hof?

Grootduyme of Grootenduyme, Marie Therese. Was reeds begijn in 1702, want op dat moment trekt ze al kwartaalgeld in het hof. Ze woonde samen met zeven andere begijnen in het convent van het hof en stierf op 10 september 1724. Op het einde van de 17de eeuw woonde eveneens een Marie Magdalena Grootduyme in het hof. Ze bewoonde er een huisje maar was geen begijn. 10 September 1724 is ook de stichtingsdatum van de fundatie van begijn Marie Therese Grootduyme in het hof. In 1785 vond dit jaargetijde nog steeds plaats.

Hamilton, Margriete Françoise. Ingetreden op 21 september 1674. Ze

huurde in 1700 - 1701 de kelder en de keuken van het derde huis tegen 40 lb. par. per jaar. Na 1 maart 1702 huurde ze het hele derde huis. Dit kostte haar 60 lb. par. per jaar. Ze was wel begijn, want ze trok zoals alle begijnen kwartaalgeld in 1702. Ze stichtte een fundatie in het hof op 18 juni 1722. Zou in 1723 verpleegster worden. De visitator stelde in 1723 vast dat ze anders was dan de andere begijnen van het hof, maar vermeldde niet in welk opzicht. Ze is gestorven op 9 mei 1724 of 1727. In 1737 werd haar jaargetijde niet meer gedaan, daar de rente die het geld moest opbrengen niet werd betaald. Op 9 mei 1741 ging er wel weer een jaargetijde van 6 lb. par. door. Op 9 mei 1785 was dit nog steeds het geval.

Huyghebaert, Josephine Philipine. Haar proeftijd werd gevraagd op 31 januari 1776 door haar vader Joannes Baptiste, Ieperling woonachtig op de parochie Sint - Pieters. Ze kreeg een bruidsschat mee van 40 B.c. en er werden een aantal andere regelingen getroffen voor betaling. Bijvoorbeeld: 1 lb. gr. als ze in het convent ging, 9 gld. als ze kind van het huis wordt, een dubbele ducaat voor de heer pastor, een patacon voor de opperjuffrouw en de kosteres, een el wit lijnwaad voor de meid van de opperjuffrouw, alle begijnen twee ellen wit lijnwaad (de opperjuffrouw inclusief), een deftige uitzet en 4 zilveren lepels. Van 100 gld. voor de kerk, noch van een recreatiemaaltijd wordt gewag gemaakt. Deze vrouw is ingetreden op 27 juli 1776. Vanaf dat moment kreeg ze een lijfrente van 18 gld. B.c. per jaar uitbetaald. Dat is één van de kleinste van het hof in deze periode. Ze bleef er tot de afschaffing van het hof. Vermoedelijk ging ze daarna op de Houtmarkt wonen op het nummer 6. Daar werd ze als *religieuze* ingeschreven in 1815-1816. Ze was toen 62 jaar.

Huyghes, Petronella. Werd in 1674 als begijn ingeschreven in het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk.

Langhe, de Bregita Josephina. ° 1707 Sint-Maartens te Ieper. De eerste lijfrente van deze dame in het hof dateert van 17 april 1731. Vermoedelijk is dat de datum van haar intrede. Haar rente (80 lb. gr. bezet op 8 roeden in Bikschote, werd echter maar in 1739 in de rekening opgenomen en in 1741 herhaald. Ofwel is de intrededatum foutief, ofwel is dit te wijten aan de administratieve problemen omtrent de dood van opperjuffrouw De Rutere. Op 8 mei 1741 trekt begijn de Langhe haar lijfrente bij het hof op met 80 lb. gr.. Ze wordt opperjuffrouw op 21 februari 1753. In 1769 liet ze zich inschrij-

ven in het broederschap van het H. Kruis in de Sint - Maartenskerk. Op 23 december 1771 stichtte begijn de Langhe een jaargetijde in het hof en voorzag daarvoor 70 lb. gr. Bij leven kreeg ze een rente. Na haar dood moest er gedurende 50 jaar op haar sterfdag een mis worden gecelebreerd. Hiervoor moest de pastor 10 stuivers krijgen. Er moest wijn en was worden voorzien ter waarde van 4 stuivers. Alle begijntjes (9) kregen 4 stuivers. De opperjuffrouw kreeg er 9. Er waren 4 stuivers voorzien voor een distributie en 1 stuiver voor de misdienaar die de vrienden van de overledene op de hoogte zou brengen van de mis. Zolang ze nog in leven was kreeg begijn de Langhe een rente van 4 gld. op deze som. Ze stierf op 10 april 1790 op 83-jarige leeftijd. Ze was op dat moment 59 jaar begijn waarvan 37 jaar opperjuffrouw. Op 12 april werd ze begraven.

Mahieu, Marie Catherine Jeanne. De vraag tot haar beproeving gebeurde door haar broer, Martinus Mahieu uit Sint - Winoksbergen, van waar ze afkomstig was, meer bepaald uit de parochie Sint-Maarten. Haar vader was wijlen Martinus Mahieu, haar moeder heette Marie Struwe. Bij haar intrede betaalde ze een rente van 80 lb. gr. B.c., 100 gld. voor de kerk en de andere gewone kosten die met de intrede gepaard gingen. Ze is ingetreden op 29 december 1791 en kreeg een gewone hofrente. Ze bleef er tot de afschaffing en voorlopig verder zijn we ieder verder spoor van haar bijster. Ze ontbreekt in de telling van 1815-1816 onder de Ieperlingen.

Matthijs, Marie Jacoba. De vraag om aanvaarding van deze vrouw gebeurde op 30 maart 1750 door haar oom en voogd Baeselees. Op 21 maart 1750 werd de wezerijakte voorgelegd die deze verwantschap bewees. Begijn Matthijs kreeg een rente van 80 lb. gr. als bruidsschat, alsmede 100 gld. voor de kerk, de recreatiemaaltijd en de zilveren lepels. Op 17 augustus 1750 werd begijn Matthijs aanvaard als kind van het hof. Ze wenste het hof te verlaten in 1755. Dit gebeurde niet zonder strubbelingen, daar begijn Matthijs haar rente verder wilde op dat moment en het begijnhof deze niet wilde aflossen. Ze stierf op 4 maart 1758. Toen noteerde men in de rekening van het hof dat ze haar rente niet meer hoefde te worden uitbetaald.

Meeze, Joanne. Aanvaard 27 februari 1633. 50 jaar later, op 21 juni 1683 werd ze meesteres van het hof. Haar lijfrente werd vreemd genoeg niet uitbetaald op 27 februari maar op 18 december in 1667 en op 16 april 1668. Haar lijfrente bedroeg 36 lb. par., wat aan de kleinere kant was op dat moment. Ze bleef dit tot haar dood op 6 januari 1701. Ze stichtte een jaar-

getijde ter waarde van 5 gld.. Op 8 januari 1702 ging haar jaargetijde voor het eerst door in de kerk van het begijnhof. Op 8 januari 1785 ging het nog steeds door. Het was een jaargetijde van gemiddelde tot hogere prijsklasse.

Milne of Milvie, Catharine Françoise. De vraag om toelating tot de proeftijd gebeurde door haar vader David, ontvanger van de douane in Poperinge. Ze is ingetreden op 25 mei 1791 met betaling van een bruidsschat bestaande uit een rente van 40 lb. gr. B.c., 50 gld. voor de kerk, een maaltijd en een solemnele mis met muziek en bruidskaars, de recreatiekosten en de gewoonlijke andere onkosten beschreven in het onderdeel over de kleding. Haar rente bedroeg 3 gld. per jaar minder dan die van de meeste begijnen op dat moment in het hof. Ze ontbreekt in Ieper in de telling van 1815-1816.

Moncomble, Petronilla Constantia. Was begijn op het moment van de visitatie (25 mei 1723). Stierf op 15 september 1738. Tot op dat moment bewoonde ze een kamer in het eerste huis van het hof.

Obaey (Aubaey), Marie Elisabeth. Dochter van Benedictus Jacobus en Marie Petronella Duisenboudt. Nicht van begijn Moncomble. De aanvraag tot de proeftijd gebeurde op 21 november 1776 door Joanne Clare Duisenboudt, haar meter. Ze kreeg als bruidsschat een rente van 60 lb. gr. B.c., moest de gewoonlijke lijkmaaltijd geven. Betaalde het *proficiat*, betaalde 9 gld. als ze kind van het huis werd en deed dezelfde bedelingen als begijn Verleure. Op 15 april 1777 werd haar beproeving goed bevonden. Rond haar aanvaarding werd de omvang van de recreatiemaaltijd sterk bediscussieerd. Deze duurde wel eens meerdere dagen en werd steeds copieuzer. Begijn Obaey dreigde dit niet te kunnen betalen en daarom de mindere te worden van haar *medezusters*. Ze vroeg om een reglementaire vermindering van de feesten en werd hierin gesteund door de pastor. De opperjuffrouw en enkele andere begijnen waren hierover niet te spreken. Begijn Obaey werd aan haar intrede herinnerd op de dag van haar lijfrente, de 14de april. Deze rente lag iets lager dan deze van sommige andere begijnen. Begijn Obaey heeft het hof verlaten op 30 oktober 1789. Daarna waren er problemen omtrent de bovenbeschreven lijfrente. Op 30 april 1790 werd in akte vastgelegd dat ze het geld van deze rente niet terugkreeg. Ze werd in tegenstelling tot begijn Wijvekens geen rente meer uitbetaald in het hof.

Outerley, Janneke. In 1621 werd ze ingeschreven als begijn in het broe-

derschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk.

Pille, Marie. In 1621 werd Marie Pille als begijn ingeschreven in het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk. Ze was zeker opperjuffrouw van het begijnhof in 1622. Tijdens haar leven herstelde ze op haar kosten het doksaal in de kapel en schonk ze het hof een beeld van de H. Anna en een zilveren *schinkpateel en kannekes* voor de kerk. Ze is gestorven op 3 september 1629.

Prées, de Marie. Wordt in de 17de eeuw als begijn ingeschreven in het broederschap van de Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk. Ze stierf tussen 1667 en 1669. Op dat moment moest er nog geld worden opgelegd voor haar dote (5 lb. gr.). Dit werd na haar dood vereffend. Het laatste laat ons vermoeden dat ze maar kort begijn was.

Quintin, Angela Francisca. Dochter van Phillipus Ludovicus en M.C. Thibaut. Ze werd door haar vader op 3 februari 1766 voorgedragen om tot de proeftijd te worden toegelaten. Ze krijgt hiertoe een rente van 60 lb. gr. B.c., 100 gld. voor de kerk, de recreatiemaaltijd, 2 lepels en de inrichting van haar cel. Ze is vermoedelijk ingetreden op 18 mei 1766, op 22-jarige leeftijd. Haar rente werd verder op 18 juni uitbetaald. Deze rente was iets kleiner dan de gemiddelde uitbetalingen, daar de intredesom van begijn Quintin iets lager lag dan die van de meeste begijnen. In 1773-1785 was begijn Quintin kosteres van het begijnhof. In 1782-1783 werd ze extra betaald voor het schoonmaken van de kandelaars in de kapel. Op 7 juni 1791 bewoonde ze een huis in het begijnhof naast dat gehuurd door begijn Verleure. Ze bleef er tot de afschaffing. Daarna ging ze in de Elverdingestraat nr. 4 wonen, waar ze stierf op 71-jarige leeftijd op 7 december 1815.

Raedt (Raet, de), Petronilla. In 1621 werd ze ingeschreven als begijn in het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint-Maartenskerk. Ze was "Vrouw in het convent" en ouderlinge in 1665-1675. In dezelfde jaren kreeg ze loon als kosteres. In 1666-1668 vierde ze haar jubileum in het hof. Er werd voor haar een kroon gekocht en een gedicht opgesteld op kosten van het hof. Ze kreeg ook een zilveren kan met een lepel en een *kanne met zilveren hulle*. Het totaal van alle gemaakte onkosten bedroeg 76 lb. 17 sch. par.. Ze stierf op 1 november 1684. Op 3 november 1785 ging nog steeds een jaargetijde door voor haar in de kapel van het hof. Het was dat jaar het goed-

koopste in het hof gecelebreerde jaargetijde.

Roels, Josine. In de 17de eeuw staat ze als begijn vermeld in de ledenlijst van het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint-Maartenskerk. Ze schreef zich in 1684 eveneens in in het broederschap van het H. Kruis in dezelfde kerk.

Roo, de Jacquemine. In 1621 werd ze als begijn ingeschreven in het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint-Maartenskerk.

Roose, Marie Therese. Ingetreden op 25 november 1788. Haar vraag tot de proeftijd te worden toegelaten werd voorgelegd door haar vader, Pieter Joseph en haar moeder, Marie Josephina Vandermeersch uit Westrozebeke op 11 april 1788. Ze kreeg hierbij de gebruikelijke bruidsschat van 80 lb. gr. B.c., 100 gld. voor de kerk en alle gebruikelijke onkosten. Ook de betaling van haar lijkmaaltijd werd haarfijn geregeld bij deze gelegenheid. Zeker in 1795 was begijn Roose kosteres van het hof. Haar rente bedroeg op dat moment 24 gld., de gewone hofrente.

Roy, le Jacquemine. Werd in 1621 ingeschreven als begijn in het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk.

Ruutere, de Oympia. Werd meesteres verkozen op 11 januari 1701. Tijdens haar leven schonk ze het hof een biechtstoel voor de kerk en een Kamerijkse albe. Ze is -waarschijnlijk plots- gestorven op 17 december 1738. Op 24 december 1738 werd haar administratie overgedragen door haar erfgenamen. Er waren hierbij echter heel wat problemen. Veel werd niet teruggevonden en er waren problemen met betaling van pachten, enz. Vanaf december 1740 ging er een jaargetijde voor haar door in de kapel van het hof. Dit werd in 1785 nog steeds gevierd op 3 december. Het was een jaargetijde van hogere prijsklasse.

Saeghere, de Susanne. Werd in 1637 als begijn ingeschreven in het broederschap van het H. Kruis in de Sint - Maartenskerk. In 1666 vinden we de eerste sporen van haar aanwezigheid in het begijnhof in het archief van het hof zelf, daar ze kwartaalgeld wordt betaald. Hetzelfde wordt uitbetaald tot 1675. Verder zijn we haar spoor weer bijster.

Storms (Storme), Marye. Marye Storme was opperjuffrouw van het hof

in 1638. Ze schreef zich ook omtrent deze periode als begin in in het broederschap van het H. Kruis in de Sint - Maartenskerk. Op 9 mei 1652 stichtte ze een jaargetijde. Ze stierf op 7 maart 1657. Haar jaargetijdenstichting bedroeg 7 gld.. In 1700-1701 werd haar jaargetijde niet meer gecelebreerd, daar de daartoe verleende rente niet meer werd betaald. In 1739 werd hetzelfde genoteerd. Haar jaargetijde moest normaal plaatsvinden in april. Omstreeks 1770 ging het jaargetijde weer een tijdje door. In 1785 was dit echter alweer niet meer het geval. Over de afschaffing van haar jaargetijde werd lang gediscussieerd in het hof. Het ging immers om een opperjuffrouw en het ging eveneens om een *kostelijk* jaargetijde. Het hof kon het financieel echter niet bolwerken jaargetijden te laten doen waarvan de renten niets meer opbrachten en er werd besloten ermee te stoppen. Dit besluit en de reden ervan werden echter trouw elk jaar in de hofrekening genoteerd. Zo was de vrouw toch elk jaar even in ieders gedachten.

Terryn, Isabella vermoedelijk dezelfde als Terrin Constantia. In 1739 duikt juffrouw Terryn voor het eerst op in de bronnen. Op dat moment werd ze kwartaalgeld uitbetaald. Ze woonde in het convent van het hof. Isabella Terryn vierde de verjaardag van haar intrede vermoedelijk op 27 november. In 1766 was ze ouderlinge van het hof. Ze was op dat moment en zeker de volgende 9 jaar ook portierster van het hof. Isabella Terryn stierf in 1778. Ze kreeg - hoewel ze jubilarisse was - een armzalige begrafenis waarbij zelfs op het recht van *portagie* werd bespaard. De werklieden droegen haar na het inkisten gratis de avond voor de begrafenis naar de goede plaats in de kapel.

Tiberghein, Elisabeth (Marie). Dochter van Pieter. Op 28 november 1764 werd gevraagd of deze vrouw tot de proeftijd kon toegelaten worden door Pieter Jacobus Delfortire, schepen van de zaal en de kasselrij van Ieper en door Frans Tiberghein. Ze kreeg als bruidsschat de gebruikelijke 80 lb. gr. B.c. voor een rente, 100 gld. voor de kerk, een recreatiemaaltijd en twee zilveren lepels. Op 24 april 1765 volgde de aanvaarding. Dat was verder ook de uitbetalingsdag van haar rente. Haar rente werd de gemiddelde rente van de meeste vrouwen in het hof. Op 7 juni 1791 bewoonde begin Tiberghein een huis in het begijnhof.

Uytsweert, Marie Josephine. Haar aanvraag tot beproeving gebeurde op 31 maart 1751 door haar halfbroer Thomas Uytsweert, prior van de paters Augustijnen in Ieper en haar halfzuster Mary Joanne Uytsweert, weduwe van Francois Boury. Begijn Uytsweert bracht een rente in van 60 lb. gr., 80 gld.

als sieraad voor de kerk, de recreatiemaaltijd en drie zilveren lepels. Op 19 augustus werd Marie Josephine Uytswert, dochter van Johannes Baptiste, kind van het Iperse hof. Na de normale tijd kon ze het habijt aannemen.

Vandenberghe, Marie Joanne Rose. Dochter van Martinus en Marie Joanna Dumortier. Marie Joanna Rose Vandenberghe was geboortig van Wevelgem.. De vraag om beproeving werd ingediend door haar ouders op 12 november 1764. Ze kreeg 80 lb. gr. B.c. als bruidsschat, 100 gld. voor de kerk, de recreatiemaaltijd en drie zilveren lepels. Op 9 april 1765 volgde de aanvaarding als kind van het hof. Dit bleef verder de datum waarop ze haar rente in het hof ontving. In 1771 trad ze toe tot het broederschap van het H. Kruis in de Sint-Maartenskerk. Begijn Vandenberghe overleed op 17 augustus 1787. Testamentair stichtte ze in de kerk van het hof een jaargetijde voor 50 jaar. Dit moest gebeuren omstreeks haar sterfdag. Het ging om een gelezen mis met 12 stuivers voor de celebrant, 4 voor de kosteres, 3 voor de misdienaars (op voorwaarde dat ze de vrienden van de overledene verwittigden de dag voor het jaargetijde), was voor vier kaarsen op het altaar en vier aan haar grafsteen (die dus in de kerk lag), 5 stuivers voor elke begijn die de dienst bijwoonde en een bedeling van 20 broden. Hiervoor stelde ze 200 gld. courant ter beschikking in haar testament. Gestorven 17 augustus 1787. Het duurde tot 1789 voor haar erfgenamen zich neerlegden bij haar testamentaire schikkingen.

Vandenbroucke, Joanne Claire. In 1702 zagen we voor het eerst sporen van kwartaalgeld voor begijn Vandenbroucke. Op dat moment woonde ze in het convent van het hof. Wanneer ze juist intrad kon niet worden achterhaald. Haar intrededag zou eventueel 26 januari kunnen zijn. Haar lijffrente dateert zeker van voor 1705 want op dat moment werd (26 januari) een proces tegen de rentelastige Charles de Malines, burggraaf van Zuutpeene in de parochie en heerlijkheid van Merkem aangegaan. Voor haar verkiezing als opperjuffrouw in 1739 stond ze reeds in voor het openen, sluiten en gadeslaan van de poort van het hof. Ze woonde op dat moment niet in het convent. Ze werd op 30 april 1739 verkozen als opperjuffrouw en stierf op 18 februari 1753.

Vandenbulcke of Vandenbilcke, Margareta. In 1621 werd ze als begijn ingeschreven in het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk. Ze is gestorven op 19 september 1642. In 1702 ging in de septembermaand een jaargetijde voor haar door in de kerk van het begijnhof

en op 19 september 1785 was dat nog steeds het geval. Het was in dat jaar het duurste gecelebreerde jaargetijde van het hof.

Vandepitte, Martine. Was zeker begijn vanaf 1666. In dat jaar ontving ze kwartaalgeld uitbetaald. Verder lieten de bronnen geen sporen van haar na. Ze blijft opgetekend als begijn in de rekeningen tot zeker 1675. Haar lijfrente werd in 1667 uitbetaald op 13 maart. Ze trok 48 lb.. In vergelijking met de andere begijnen was dit eerder aan de grote kant.

Vanderelst, Marie. Werd in 1685 als begijn ingeschreven in de ledenlijst van het broederschap van Sint-Jan-Baptist in de Sint - Maartenskerk.

Vandermeersch, Josephine. Op 16 februari 1751 gebeurde de vraag om beproeving van Josephine Vandermeersch door haar voogd en halfbroer Franciscus Josephus Vandermeersch en door Laurens Lansfer, haar zwager. Josephine kreeg als bruidsschat een rente van 80 lb. gr. mee, 100 gld. als sie-raad voor de kerk, de recreatiemaaltijd en de drie zilveren lepels. De dochter van Jacobus Nicolaas Vandermeersch werd officieel aanvaard op 30 juni 1751. Na de voorgenomen tijd mocht ze het habijt van het hof aannemen. Ze krijgt verder ook haar lijfrente op 30 juni uitbetaald. Zeker vanaf 1779 tekende begijn Vandermeersch als ouderlinge van het begijnhof. Ze bleef zeker in het hof tot 1795. In de telling van 1815-1816 ontbreekt haar naam.

Vandermeersch, Marye. Kwam binnen in het hof voor 1665. Bewoonde in 1688 samen met Anna Velle een huis in het hof dat tegen de achterkant van de Beestenmarkt aanleunde. In 1667 trok ze een lijfrente van 54 lb. par. in het hof. Dit was een rente van gemiddelde grootte. In 1673 schreef ze zich in in het broederschap van het H. Kruis in de Sint-Maartenskerk. Marye was kosteres in het hof in 1701-1702. Ze kreeg hiervoor 72 lb. par.. Marye Vandermeersch was begijn, want in datzelfde jaar zien we haar opduiken tussen diegenen die in het hof kwartaalgeld trekken. Is ouderlinge in 1700-1701. Ze stierf op 5 mei 1719. Op 15 mei 1785 ging een jaargetijde voor haar door in het hof. Het was een jaargetijde van lagere prijsklasse, zeker op dat moment.

Verbeke, Marie Anne Therese. Dochter van Philibertus Bernardus Verbeke en Marie Anne Delaveine uit Meesen. Vraagt op 27 december 1787 om beproeving in het begijnhof. Er wordt een akkoord gemaakt over een

bruidsschat met een rente van 80 lb. gr. (die 4 lb. per jaar opbrengt), 100 gld., de recreatiemaaltijd, de drie zilveren lepels en alle onkosten die met de intrede gepaard gaan. De betrokkene verliet echter het hof vóór het beëindigen van de proefperiode.

Verleure, Regine Antoinette Victoire. De vraag om toe te treden tot de proeftijd in het hof ging op 2 juli 1776 uit van haar moeder: Maria Theresia Isabella Baeteman en Ignatius Verleure, overleden raadspensionaris van Menen. Bij het verzoek was haar voogd aan vaderszijde, Jacobus Ludovicus Anthonius Angillis aanwezig. Vrouwe Verleure kreeg als bruidsschat een rente van 80 lb. gr. B.c., gaf 100 gld. aan de kerk, verzorgde de gewone recreatiemaaltijd, gaf 1 lb. gr. bij het binnengaan in het convent, 9 gld. wanneer ze kind aan huis werd, een dubbel ducaat aan de pastor en de opperjuffrouw, een patacon aan de conventjonkvrouw, de kosteres, de meid van de opperjuffrouw, een el fijn lijnwaad aan alle begijnen en een dubbele el aan de opperjuffrouw, ze werd van huisraad voorzien en ze schonk de voorgeschreven drie zilveren lepels. Op 18 november 1776 werd begijn Verleure aanvaard. Ze werd later een van de voorbeelden van begijnen die een zeer rijkelijke bedeling en recreatiemaaltijd hielden bij hun intrede. Ieder jaar op 18 november werd ze haar lijfrente uitbetaald. Op 7 juni 1791 bewoonde ze een van de vier huizen van het begijnhof. Men besloot immers in dat huis een gedeelde waterput te maken met het huis ernaast. Ze woonde niet meer in Ieper ten tijde van de telling van 1815-1816.

Vinck, de Catharine. Werd als begijn ingeschreven in de ledenlijst van het broederschap van het H. Kruis in de Sint-Maartenskerk in 1685.

Vulder, De Maria Barbara. Trad vermoedelijk in op 26 mei. Het precieze jaar ontbreekt. Ze was zeker begijn in 1715. In 1741 trok ze nog steeds kwartaalgeld in het hof. Dit bedroeg iets meer dan dat van de meeste begijnen in het hof. Ze bezat dan ook een rente van 100 lb. gr. die voor haar lijfrente moest instaan. Op dit geld werd een speciale regeling bedongen. Daar waar het geld van de lijfrente normaal gezien na de dood van de begijn het hof toekwam, was dit bij deze vrouw niet het geval. Het hof had zich ertoe verplicht eerst levenslang 2 lb. gr. uit te betalen aan haar zuster Marie Aldegonde de Vuldere die in het klooster van de zusters annunziaten in Sint-Winoksbergen verbleef. Op 17 juni 1748 was ze echter gestorven, want haar

erfgenamen vorderden op dat moment 100 lb. gr. terug die ze blijkbaar aan het hof onder de vorm van een lening had voorgesloten.

Wael, Anne Marie. Dochter van Ignatius Wael en Marie Rosa De Bruyne. Op 30 december 1740 werd door haar moeder en broer (Ignatius Franciscus Wael) de vraag om beproefing ingediend. Haar vader was toen al gestorven. Als bruidsschat kreeg ze 80 lb. gr., 60 gld. voor de kerk, drie zilveren lepels en de onkosten van de recreatiemaaltijd. Op 15 mei 1741 werd vrouwe Wael aanvaard als kind van het hof. Ze woonde in het convent. In de hofrekening van dat jaar werden 960 lb. par. intredegeld en 120 lb. als sieraad voor de kerk opgetekend. Ze kreeg verder ook haar lijfrente op 15 mei uitbetaald. In 1767 was begijn Wael zeker kosteres van het hof. Dat bleef ze tot 1773. Een volgend spoor van begijn Wael in het hof vinden we wanneer ze haar handtekening zet onder de aanstelling van ontvanger Joye in december 1779. In dat jaar was begijn Wael *vrouwe* van het convent en ouderlinge van het hof. Ze was dit nog steeds toen ze op 27 april 1790 een jaargetijde stichtte in het hof. Ze stelde hiervoor 100 gld. B.c. ter beschikking. Tot 50 jaar na haar dood wilde ze op de verjaardag van haar sterfdag een requiemmis in de kerk van het hof. De pastor ontving bij deze gelegenheid 8 stuivers. Er werd was en wijn voorzien ter waarde van 4 stuivers en 14 begijnen kunnen bij aanwezigheid 3 stuivers krijgen. De kosteres en de misdienaars kregen twee stuivers, op voorwaarde dat de laatsten haar vrienden gaan verwittigen de dag voor het jaargetijde. Verder was er een bedeling van 13 broden van 2 stuivers. In 1795 werd ze nog steeds als ouderlinge vermeld. We vonden haar echter niet terug in de telling van 1815-1816.

Walwein, Catharine Caroline Therese. Dochter van Albertus, raadspensionaris in Blankenberge en C.T. Depotter. Op 11 mei 1772 vroeg Antonius Petrus Walwein, kanunnik en Franciscus Eugenius Walwein, tesorier en kanunnik van Sint - Maartens om toelating tot de proeftijd van hun respectievelijke nichtje en *rechtsweyve*. Ze kreeg hiertoe een bruidsschat van 80 lb. gr. B.c. als rente, 100 gld. voor de kerk, de recreatiemaaltijd, twee lepels van zilver en de inrichting van haar cel. Dochter Walwein trad in op 30 september 1772. Haar intrede ontketende felle discussie onder de pastor en de voorgeden omtrent het maningsrecht bij de tweede ontvangst. Begijn Walwein kreeg verder haar lijfrente uitbetaald op 30 september. In 1773, een jaar na haar intrede, schonk ze de kapel van het hof reeds een antependium en *pacenten* (?) uit *Lyonsche* zijde met een olijfkleurige grond. Het jaar daarop schonk ze

een groen damasten communickleed en een antependium in zwarte zijde. In 1779 woonde ze al alleen in één van de vier huizen in het hof. Op 7 juni 1791 huurde begijn Walwein twee van de vier huizen in het begijnhof. Dit wijst erop dat ze allesbehalve onbemiddeld was. Er zijn geen andere sporen gevonden van begijnen die twee huizen ineens huurden. Negen jaar later werd het hof afgeschaft. Anders had ze er waarschijnlijk carrière gemaakt ... Nu stierf ze echter in de Rijselstraat 13 op 28 juni 1816 als *ex-religieuze*. Ze was op dat moment 67 jaar.

Walwein, Catherine. Gestorven in 1774.

Wee, de Laurance. Laurence de Wee is zeker ingetreden voor 1702 want in dat jaar trok ze al een rente als begijn. Ze woonde er in het begijnenconvent. Op 3 juli vierde begijn de Wee vermoedelijk haar intredeverjaardag. Ze tekende als ouderlinge in 1737, 1738, 1739, 1742. En is in 1739 en 1740 *sorghe* van het convent. Begijn de Wee is gestorven in 1746. Ze kreeg een middelste begrafenis.

Wille, Janneken (Joanne). Ze woonde in 1688 samen met Marie Vandermeersch in een huis in het hof. Dit huis leunde aan tegen het huis aan de noordzijde van de toenmalige Beestenmarkt. In 1700-1701 wordt ze als ouderlinge vermeld. Tijdens haar leven schonk ze het hof een zilveren kroon en geld voor een ciborie (met verplichting telkens als ze werd gebruikt *O Salutaris Hostia* te zingen. Ze schonk eveneens een *schinktalloor* aan het hof dat ze van de voogden kreeg bij haar jubileum. Dit alles werd mee omgesmolten toen het hof een nieuw wierookvat liet maken. Ze is gestorven 28 september 1711. We vonden haar op geen enkele bewaarde lijst van broederschappen terug.

Windels, (Marie) Josephina. Dochter van Arnoud. Op 19 augustus 1743 werd om toetreding tot de proeftijd verzocht door Carolus Mortier, kanunnik van de abdij van Voormezele en pastoor van Voormezele en door Joannes Baeselees. Deze laatste was halfbroer van vrouwe Windels en haar *rechtsweer*. Ze kreeg als bruidsschat een rente van 80 lb. gr., 100 gld. voor de kerk, drie zilveren lepels en de gemaakte onkosten voor de maaltijd. Op 29 december 1743 werd vrouwe Windels aanvaard. Ze is gestorven in 1760 en kreeg een middelste begrafenis.

Wyvekens, Therese Claire. Dochter van Adrianus Josephus en Anne Marie de Schuffelaere. Er werd om toelating tot de proeftijd gevraagd op 29 oktober 1760 door Jacobus Wyvekens, pastoor van Oostvleteren en door Jacob de Schuffelaere, pastor van Westvleteren. Deze laatste was haar *rechtsweere a matre*. Ze kreeg als bruidsschat een rente van 80 lb. gr. B.c., 100 gld. voor de kerk, de recreatiemaaltijd en drie zilveren lepels. Ze is ingetreden op 24 maart 1761. Vier jaar later woonde ze reeds alleen in één van de vier huizen van het hof. In 1768 verbleef ze nog steeds in het hof. Ze kreeg haar lijfrente uitbetaald op de verjaardag van haar intrede: 24 maart. Nadien trok ze echter nog enkel haar rente. Bij het horen van de rekening enz. werd ze niet meegeteld. In 1795 trok ze nog steeds een rente in het begijnhof. Vermoedelijk ging Theresia Wijvekens, die les gaf in de Ieperse Mariaschool, na de dood van directrice Lamotte, haar functie in de school overnemen. Daar overleed ze ook op 7 december 1812. In 1790 werd genoteerd dat deze vrouw in 1769 het hof had verlaten (op 11 februari) en dat ze verder geen rente wilde. De vrouw was wel nog welkom onder de begijnen en werd in de administratie verder gevolgd.

Ysenbaert (Isenbaert), Anna Catharina. Haar intredeverzoek gebeurde op 22 mei 1719 door haar vader, François en haar moeder Marie Anne Omaere. Ze leverde de gewone intredelasten en werd opgenomen als kind van het huis op 16 oktober 1719. Bij haar opname waren er wat problemen omdat de pastor ziek was en de opname niet zonder hem kon gebeuren. In 1740 woonde ze in het convent van het hof. Tijdens haar leven schonk ze het hof een fijne gebrodeerde communiedwaal, altaarstof, een zilveren kroon en een zilveren sleuteltje voor het tabernakel. Het beste missaal van het hof werd half door haar bekostigd en half door de conventbegijnen onder haar bestuur. Ze tekende akten als ouderlinge vanaf 1753. In 1769 was ze zeker al conventmeesteres. Ze wordt vanaf dat moment in de bronnen vermeld als *jubilaeereghe*. Begijn Ysenbaert werd begraven op 12 maart 1774 en kreeg een middelste begrafenis.

Zuutpene, van Marie Isabelle. Ze was zeker al begijn in 1723. Ze trad vermoedelijk in op 25 januari. Ze betaalde pacht voor het tweede huis in 1737-1738 en 1739, nl. 132 lb. par. per jaar. Het geld voor de lijfrente van begijn van Zuutpene bedroeg 100 lb. gr., wat haar een lijfrente van 54 lb. par. per half jaar opleverde. Dit was iets meer dan de andere begijnen in het hof op dat moment. Vreemd genoeg trok deze vrouw geen jaargeld in het hof in

1739 -1740 en 1741. Was ze geen begijn? Werd deze regeling getroffen bij haar intrede? Ze is tot noch toe de enige in dit geval, samen met Therese Wijvekens. Tijdens haar leven schonk ze het hof een stuk stof voor een antependium en *pacetten* (?) voor het altaar en zwarte pane voor een kazuifel met koorhemd. Vreemd is wel dat de lijst van het broederschap van het H. Kruis in de Sint - Maartenskerk een geestelijke dochter met dezelfde naam inschrijft omstreeks 1750. Was haar statuut daarom anders dan dat van de andere begijnen en kreeg ze daarom geen pensioen? Of gaat het hier enkel om een begripsverwarring? Ze is gestorven op 19 juli 1754. Op 19 juli 1785 ging nog steeds een jaargetijde van hoger prijsklasse door voor haar in het hof.

De Laureinsschool Een instelling voor arme meisjes in Ieper (1657-1812)

Historische situering¹

Na een ongekende bloei tijdens de Middeleeuwen raakte Ieper steeds meer in verval vanaf de veertiende eeuw. De lakenproductie was minder lucratief door de toenemende concurrentie van de Brabantse steden en de plattelandsindustrie. De welvaart daalde en de ambachtslieden moesten op zoek naar een nieuwe manier om een inkomen te verwerven. Armoede werd een steeds groter probleem in de steden. Vanaf de zestiende eeuw deed de kant haar intrede. Het was een arbeidsintensieve nijverheid met zeer lage lonen. Heel wat vrouwen werkten in deze sector om zo de kosten van het huishouden te helpen dragen.²

Naast de stijgende armoede was er ook nog het probleem van de oorlogen. Gedurende de hele Nieuwe Tijd was er getouwtrek over de grensregio van Vlaanderen en Frankrijk. Meer dan eens wisselde Ieper van landsheer.³ Ook dit was niet bevorderlijk voor de welvaart van de stad.⁴ Demografisch vertaalden al deze sociale en politieke perikelen zich in een daling van het aantal inwoners van ongeveer 30.000 in de

- 1 Dit artikel steunt in grote mate op mijn licentiaatsverhandeling *De Laureinsschool, Een instelling voor arme meisjes in Ieper (1657-1812)*, KU Leuven, 2002 (promotor: Eddy Put; copromotor: Marc Depaepe). Gebruikte afkortingen: SAI, OCMW: Stadsarchief Ieper, Archief van het OCMW; FM: Fonds Merghelynck; APB: Archief van de paters minderbroeders te Sint-Truiden.
- 2 MUS, O. en VAN HOUTTE, J. A. (red.), *Prisma van de geschiedenis van Ieper*, Ieper, 1974, p. 8.
- 3 Zie hierover GIRARD D'ALBISSIN, N., *La genèse de la frontière franco-belge. Les variations des limites septentrionales de la France de 1659 à 1789*, Parijs, 1970.
- 4 Ibidem, p. XVI - XVII.

veertiende eeuw tot circa 12.000.⁵ In de zeventiende eeuw leefde een groot deel van de bevolking op of onder de armoedegrens. Een oplossing van het armoedeprobleem werd aangereikt door de humanistische denkers van de periode. Toonaangevend hierin was de Spaanse filosoof Juan Luis Vives (1492-1540), die in zijn 'De subventione pauperum' (1526) de idee ontwikkelde dat onderwijs verstrekken aan behoeftigen de armoede onder de laagste klassen kon indijken.⁶

In de lijn van dit ideeëngoed werden in het begin van de zestiende eeuw vele armenscholen opgericht. Een tweede golf schoolstichtingen vond plaats halfweg de achttiende eeuw.⁷ De Laureinsschool, officieel gesticht in 1657, valt tussen beide in. Nochtans sluit ze qua organisatie, structuur en doelstelling nauw aan bij de tweede stichtingsgolf. Deze initiatieven kaderen bovendien in wat men 'De Grote Opsluiting' is gaan noemen.⁸ Voor volwassenen werden werkhuisen opgericht: rasp-huisen voor mannen of spinhuisen voor vrouwen. De Noordelijke Nederlanden namen het voortouw in deze beweging, die zich snel over heel Europa verspreidde en ook in de achttiende eeuw verder bleef leven.⁹ Disciplineren via arbeid was de centrale idee achter deze instellingen.¹⁰ Armoede zagen de welgestelden bijna als een noodzakelijke voorwaarde voor het welvaren van de Staat. Zo beschikten de hogere klassen immers over goedkope arbeidskrachten. Algemeen werd aangenomen dat armen lui en werkonwillig waren. Dit rechtvaardigde een hard optreden tegen de paupers.¹¹ 'De Grote Opsluiting' was dus voor-namelijk geïnspireerd op politiek-ideologische ideeën.¹²

5 VIAENE, A., *Bevolkingscijfers te Ieper*. In: Biekorf, 52, 1951, p. 258-260. BAIROCH, P.; BATOU, J.; CHEVRE, P., *La population des villes Européennes de 800 à 1850*, Genève, 1988, p. 11; MUS, O. en VAN HOUTTE, J. A., *Prisma van de geschiedenis van Ieper*, p. 5.

6 VIVES, J.L., *Secours der aermen*, Antwerpen, 1533 (Anastatische herdruk, Brussel, 1942), boek 2, folio Lxxxii.

7 Zie hierover HERPELINCK, R., *Het bisdom Ieper 1762-1789*, Roeselare, 1991, p. 212-224.

8 BONENFANT, P., *Le problème du paupérisme à la fin de l'ancien régime*, Brussel, 1934, p. 82-88. Voor de brede context, zie: GUTTON, J.P., *La société et les pauvres en Europe (XVIe-XVIIIe siècles)*, Parijs, 1974.

9 BONENFANT, P., *Le problème du paupérisme*, p. 89.

10 VAN DAMME, D., *Armenzorg en de staat*, Gent, 1991, p. 125.

11 LIS, C. en SOLY, H., *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen, 1986, p. 117.

12 LIS, C. en SOLY, H., *Te gek om los te lopen? Collocatie in de 18e eeuw*, Turnhout, 1990, p. 79.

De Laureinsschool werd opgericht door drie geestelijke dochters: Joanne Laureins, haar zus Catharine Laureins en hun tante Marie-Jeanne Vander Meersch, afkomstig uit een vooraanstaande Ieperse familie met vertegenwoordigers in het stadsbestuur.¹³ Alledrie behoorden ze tot de Derde Orde van Sint-Franciscus. Dit was een lekenbeweging voor vrouwen die zonder geloften af te leggen de regel van Sint-Franciscus wensten te volgen.¹⁴

De oprichting van de Laureinsschool beoogde meerdere doelen. Zoals gebruikelijk in die periode wilden de devote dochters hun zaligheid bereiken door het bevorderen van de godsdienst en het onderwijs in de christelijke leer. Het was ook belangrijk dat de kinderen leerden om behoorlijk te functioneren in de maatschappij. Daarvoor waren het aanleren van een manuele vaardigheid, i.c. kantklossen, het bijbrengen van werklust, beleefdheid en respect voor de overheid nodig.¹⁵ In een memorie over de oorsprong van de school staat te lezen dat de juffrouwen de school gesticht hadden uit groot medelijden met hun naasten en nadat ze vastgesteld hadden dat veel arme meisjes de middelen niet hadden om naar school te gaan. Ze zwierven langs de straten en raakten hierdoor op het slechte pad.¹⁶ Deze doelstellingen vonden een neerslag in het schoolreglement, opgesteld in 1657.¹⁷

Anders dan in de meeste armenscholen, had de stadsmagistraat niet zo veel inspraak in het bestuur van de Laureinsschool.¹⁸ Het recollectenklooster en het Sint-Maartenskapittel oefenden wel invloed uit. Het recollectenklooster grensde aan de grond van de Laureinsschool, wat een nauwe samenwerking bevorderde.¹⁹ De gar-

13 SAI, FM, nr. 42, Genealogische informatie, Laureins, Vander Meersch.

14 VAN LEEUWEN, J., *Het ontstaan en de ontwikkeling van de franciscaanse derde orde (1200-1520) met specifieke aandacht voor de Brugse gemeenschappen*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, KU Leuven, dep. Geschiedenis, 1988, p. 5-9; DE VROEDE, M., *Kwezels en zusters: de geestelijke dochters in de Zuidelijke Nederlanden 17de-18de eeuw*. (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der letteren, 152), Brussel, 1994, p. 162-163.

15 DE VROEDE, M., *Kwezels en zusters*, p. 166.

16 SAI, OCMW, 1310, Oorsprong en dotatie van de school, 1739.

17 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen van de school, 17e-18e eeuw, schoolreglement.

18 COLPAERT, H., *Korte geschiedenis van het lager onderwijs in Ieper*, Ieper, 1901 (Anastatische herdruk), 1996, p. 55-89.

19 SAI, Nieuwe Aanwinsten, 120, aankoopakte, 1652.

diaan van de recollecten, hervormde franciscanen, kreeg in het schoolreglement samen met de pastoor van Sint-Maartens de functie van directeur toebedeeld. Zij mochten deze taak pas opnemen na het overlijden van de stichters en de door hen aangestelde regentesen.²⁰ Enkele voorbeelden van de samenwerking: de kinderen moesten verscheidene erediensten in de recollectenkerk bijwonen; één van de paters kwam catechismuslessen geven in de kapel van de school; het klavecimbel van de school werd uitgeleend aan het klooster; de school kocht een stuk grond aan waarvan een deel afgestaan werd aan het klooster om er een nieuwe toegangsweg aan te leggen.²¹

De voornaamste samenwerking met het Sint-Maartenskapittel situeerde zich op het gebied van de eucharistievieringen en het voordragen van meisjes om opgenomen te worden in de Laureinsschool. De pastoor van Sint-Maartens, de parochie waarbinnen de school gevestigd was, kon zelf een kandidate voorstellen om een vrijgekomen plaats in de school in te vullen. Verder controleerde hij, samen met de gardiaan van de recollecten, de rekeningen.²²

Het personeel

Catharine Laureins was reeds overleden toen de school officieel door de stad werd erkend. Haar zus Joanne en haar tante Marie-Jeanne Vander Meersch waren de eerste twee regentesen. Zij combineerden de functies van directeur en schoolvrouw en hadden het volledige beleid in handen.²³ Ze benoemden nog twee regentesen die na het overlijden van de stichters in dienst zouden komen. Na hun overlijden zouden de directeurs vermeld in het schoolreglement in functie treden. Van dan af werd er ook een afzonderlijke schoolvrouw benoemd en verdween de functie van regentes.²⁴

20 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen van de school, schoolreglement, 1657. I CAP. Voorwoord.

21 SAI, OCMW, 1310, Regeling van de bevoegdheden van de geestelijke directeurs van de school, 1739-1742.

22 Ibidem.

23 SAI, OCMW, 1306, Oorsprong en dotatie van de school, 1739.

24 Ibidem.

Het eerste kapittel in het schoolreglement werd volledig besteed aan de functieomschrijving van de directeurs. Dat waren *ex officio* de pastoor van Sint-Maartens en de gardiaan van de recollecten. Zij stonden onder toezicht van de bisschop van Ieper en de stadsmagistraat.²⁵ Hun taken werden als volgt beschreven: “Ten eerste sullen de voors. directeurs tot de huyselijcke regeringhe deser schole, stellen een schoolvrauwe of meestresse (...)”. Deze vrouw moest steeds een geestelijke dochter zijn, behorend tot de derde orde van Sint-Franciscus. “Ten II sy sullen oock stellen een onderschoolvrouwe of medehulpster der schoolvrauwe om de kinders in de schole te helpen leeren en een maerte om het huyswerck te doen”. Voor deze functies hadden competente meisjes uit de Laureinsschool zelf voorrang. De directeurs waren ook verantwoordelijk voor het aanvaarden van kinderen in de school. Verder staat genoteerd dat “het sal de voors. Directeurs believen eens ter maendt of immers eens ter twee of drij maenden t’ saemen te komen in de schole om te confereren over de regeringhe der selve (...)”. Bij die gelegenheid werd er ook gedelibereerd over straffen aan ongehoorzame kinderen. Ten slotte “sullen de directeurs vermoghen te stellen eenen ontfangher van het incomen der goederen deser schole”. De ontvanger moest een recollect zijn of iemand anders die ervoor geschikt was. Voor elke functie was een vast salaris voorzien, maar iedereen kon er vrij voor kiezen om gratis te werken.

De ontvanger moest alle inkomsten van de school ontvangen en bijhouden, zowel inkomsten uit schenkingen als uit het werk van de kinderen.²⁶ Alle beslissingen inzake vastgoed “sullen geschieden met communicatie en goetvindinghe van de directeurs”. De ontvanger kon dus nooit zelfstandig handelen. Bovendien “sal hij jaerlijx naer paesschen pertinente rekeninghe bewijs en de reliqua doen van allen ontfanck en uytgheven aen de directeurs in de presentie van eenen ghedeputeerden uyt het corpus van d’heeren magistraet deser stede (...)”. Hij mocht geen aalmoezen geven met het geld of de goederen van de school, behalve dan aan de recollecten, wat eens te meer de sterke band tussen de school en de paters illustreert.

25 Dit en verder is gebaseerd op SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, schoolreglement, 1657, CAP. I.

26 Dit en verder is gebaseerd op SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, schoolreglement, 1657, CAP. II.

De voornaamste functie van de schoolvrouw was “de huyselijcke directie en gouverne soo van de schole als van het menagie of huyshouden (...)”.²⁷ Ze had de dagelijkse leiding in handen en verdeelde het werk tussen het lager personeel zoals de onderschoolvrouw en de meid. Bovendien was ze ook bevoegd over de kinderen: “Sy sal het werck van alle de dochterkens deser schole ordonneeren, hun schere-werck gheven, penitentie stellen, de neirstighe speelgelt gheven etc. ordonneren wat boeck een ieghelijck sal leeren wat materie schrijven etc.”. De schoolvrouw was meestal diegene die het onderwijs verzorgde, eventueel bijgestaan door de onderschoolvrouw. De schoolvrouw droeg verder ook de sleutels van de voorraadkast bij zich. Ze kreeg, indien gewenst, een salaris van acht ponden groten Vlaams. Alles wat ze verdiende met kantklossen was ten bate van de school. De schoolvrouw beschikte over een klein budget waarmee ze dagelijkse aankopen kon doen. Ze moest haar uitgaven wel verantwoorden bij de ontvanger. Hiervoor hield ze een soort kasboek van uitgaven voor het “menage” bij. Verscheidene van deze kasboeken zijn bewaard: ze bevatten een schat van informatie over de voeding en de dagelijkse onkosten van de school.

De onderschoolvrouw stond onder rechtstreeks gezag van de schoolvrouw. Ook zij kreeg de gewone schoolkost te eten. Haar jaar-salaris bedroeg zes ponden groten Vlaams. De opbrengst van de verkoop van haar kantwerk kwam toe aan de school. Zij moest ook “met de schoolvrauwe en maerte de kinderen kemmen, kuysschen, hunne cleederen vermaecken etc. waer in sij van de meeste dochterkens sullen gheholpen worden.” In het huishouden mocht zij zich niet moeien (sic) behalve als de schoolvrouw haar dat opdroeg.

Ten slotte was er nog een meid: “De maerte van desen huys of schole sal al het huyswerck doen, na ordonnantie der schoolvrauwe, als koken, schotelen waschen, ‘t huys kuysschen etc.”.²⁸ Als salaris ontving ze vier ponden groten Vlaams. De opbrengst van haar arbeid ging ook naar de school. Verder “sal sy de dochterkens leeren menagie wercken doen na d’ordonnantie der schoolvrauwen de welcke bij des selfs Ordon. de maerte oock sullen helpen, dies van noode sijnde.”

27 Dit en verder is gebaseerd op SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, schoolreglement, 1657, CAP. III.

28 Ibidem, CAP. IV.

Op basis van verschillende bronnen konden lijsten opgesteld worden van het schoolpersoneel. Hoewel er veel lacunes zijn, werd toch duidelijk dat de vrouwen die de hoogste functies bekleedden, ook het langst in dienst bleven. De rotatie lag veel hoger bij de meiden.

Ondanks het groeiend aantal leerlingen, steeg het aantal personeelsleden in verhouding niet. In het begin van de achttiende eeuw waren er ongeveer twaalf meisjes in de school aanwezig. Zij werden verzorgd door één schoolvrouw en één meid. Circa 1780 telde de school zowat 40 meisjes. Eén meid, en twee schoolvrouwen stonden in voor hun opvoeding. In het begin van de negentiende eeuw werkten er vijf vrouwen in de school. Samen waren ze verantwoordelijk voor de opvoeding van zo'n 80 à 90 meisjes.²⁹

Samenvattend kan men stellen dat de organisatie en het personeelsbestand van de Laureinsschool te vergelijken waren met die van andere armenscholen uit dezelfde periode.³⁰

De leerlingen

Zoals in de meeste armenscholen in Ieper en in andere steden, was het de bedoeling om echt arme en verlaten kinderen in de school op te nemen. In de Laureinsschool konden dat kinderen van zowel soldaten en vreemdelingen, als van burgers van de stad zijn. Dit in tegenstelling tot de arme meisjesschool van Ieper waar enkel dochters van burgers opgenomen werden.³¹ Bij gebrek aan onderwijs, zo stelde het

29 Gebaseerd op zelf samengestelde lijsten van schoolvrouwen, onderschoolvrouwen, meiden en kinderen in TRIOEN, L., *De Laureinsschool*, cfr. Bijlagen.

30 COLPAERT, H., *Korte geschiedenis van het lager onderwijs in Ieper*, p. 58. BOUCKENOOGHE, H., *Meisjesopvoeding en seksongelijkheid. Het Gentse meisjesonderwijs tijdens het ancien regime*. (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en oudheidkunde te Gent, XXIII), Gent, 1998, p. 152; p. 164. DE DONCKER, L., *De Kortrijkse arme meyskensschole Achter den Bergh (1608-1795)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling KU Leuven, dep. Geschiedenis, 1986, p. 18. VERHAEGHE, D., *De H. Geestschool of arme knechtjensschole. Studie van een wezenschool in de 17de en 18de eeuw te Kortrijk*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, KU Leuven, dep. Geschiedenis, 1982, p. 42. VAN WEGENS, I., *Een godshuis voor arme knechtjes. Studie van een Oudenaardse armenschool (1647-1796)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, KU Leuven, dep. Geschiedenis, 1988, p. 27-29.

31 COLPAERT, H., *Korte geschiedenis van het lager onderwijs in Ieper*, p. 58.

schoolreglement, konden de arme kinderen hun brood niet verdienen en zwierven ze bedelend door de straten, wat hun zielenzaligheid in gevaar bracht.³²

Het ging dus niet noodzakelijk om weeskinderen. Uit het onderzoek naar de ouders van de meisjes bleek dat de meesten geen wezen of slechts half-wezen waren.³³ De meisjes die aanvaard werden, moesten minstens zeven en hoogstens tien jaar oud zijn. Deze leeftijd correspondeert met die in andere armenscholen. In de Laureinsschool werd daar echter soepel mee omgesprongen. Het jongste meisje dat aanvaard werd was nog maar twee jaar, terwijl de oudsten zestien à zeventien waren.³⁴

Verder waren er nog een aantal specifieke regels. De meisjes mochten geen ziekte of handicap hebben. Kinderen uit een overspelige relatie werden in principe - maar niet altijd in de praktijk - geweigerd. Dochters van familieleden of vrienden van de stichters hadden voorrang op de anderen.³⁵

Al deze reglementeringen golden zowel voor internen als voor externen. Of er ooit echt externe leerlingen op de school aanwezig zijn geweest, is moeilijk te achterhalen. Harde bewijzen zoals leerlinglijsten zijn er niet. Toch werd er in het schoolreglement een heel hoofdstuk aan hen gewijd. Er mag dus worden aangenomen dat de school toch minstens de intentie had om ook externen op te nemen.³⁶

Niet alle kinderen werden onderhouden met de inkomsten van de school. Er bestonden verschillende, door particulieren ingestelde beurzen waarvan arme kinderen konden genieten. Daardoor konden meer meisjes opgenomen worden dan de financiële draagkracht van

32 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, schoolreglement, 1657, CAP. VI, nr I: *de directeurs deser schole sullen ooghmerck nemen om te ontfanghen in den kost, wooninghe en cleederen deser schole d'alderarmste en verlaeteste dochterkens, soo van soldaeten en vremdelinghen als van borgheren deser stede, die bij faute van instructie niet en konnen en kunnen cost winnen, coopen, bedelen en diesvolghens meest perijckel lijden van hunne ziele zaligheydt.*

33 SAI, FM, Tome 118B - 129; en FC, Tome 38-46; parochieregisters van Boezinge, Brielen, Dikkebus, Elverdinge, Langemark, Vlamertinge, Voormezele en Zillebeke; De parochieregisters van de stad Ieper zijn niet bewaard; voor het gros van de kinderen kon hun afkomst niet nagegaan worden.

34 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, leerlinglijst.

35 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, schoolreglement, 1657, CAP.X.

36 Ibidem, CAP. XI.

de instelling toeliet.³⁷ In sommige instellingen, bijvoorbeeld in de Kortrijkse arme meisjesschool, moest er 'inkomgeld' betaald worden, maar niet in de Laureinsschool.³⁸ Soms verbleven er leerlingen terwijl er eigenlijk geen geld was voor hun onderhoud. Iemand moest dan voor de kosten opdraaien, in de meeste gevallen de pastoor. Soms ook betaalde de overgebleven ouder de school. De kosten verschilden en moesten betaald worden tot er in de school een plaats vrijkwam die de leerling dan kon innemen.³⁹

Het schoolreglement bepaalde niet alleen uitvoerig de intrede van de leerlingen, maar ook de manier waarop ze de school konden verlaten. Doorgaans vertrokken de meisjes tussen hun 18de en 22ste jaar. De directeurs en de schoolvrouwen beslisten wanneer een kind er klaar voor was om de deur uit te gaan. Ze moesten een bepaald werk kunnen leveren en de schoolvrouw moest zich ervan kunnen vergewissen dat het meisje op eigen benen kon staan.⁴⁰ Het was natuurlijk in het belang van de school dat de oudsten zo lang mogelijk bleven want hun kantproductie bracht het meeste op. De leerlingen die bleven tot de schoolvrouw hen klaar achtte voor het echte leven werden 'uitgesteld'. Dit wil zeggen dat de directeurs probeerden een onderkomen voor hen te vinden als dienstmeid of als zelfstandig kanklooster. Alle leerlingen die uitgesteld werden, kregen een nieuwe jurk en lijnwaad mee naar het goeddunken van de directeurs. De meisjes konden deze 'uitkering' verliezen indien ze ongehoorzaam waren.⁴¹

Niet alle leerlingen bleven tot hun 'uitstelling'. De meesten vertrokken vroeger, waardoor ze geen recht hadden op een uitzet. Enkelen overleden of liepen weg. De manier waarop ze de school verlieten, werd meestal aangeduid op de leerlingenlijst.⁴² Vele meisjes ver-

37 SAI, OCMW, 1325, Losse nota over beurzen, 1709-1736.

38 DE DONCKER, L., *De Kortrijkse aarme meyskensschool*, p. 104-105.

39 SAI, OCMW, 1324, Aanvragen en brieven, 1660-1789. Bijvoorbeeld: De meisjes Walewein kwamen in 1711 op school. In juni van datzelfde jaar verliet Genovevia Van Ghem de school. Josephine Walewein kon haar plaats innemen. Een jaar later kwam Trese Walewein in de plaats van Elisabetta Pinseel. SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, Leerlingenlijsten en SAI, OCMW, 1356-1362, Rekeningen, 1709-1795.

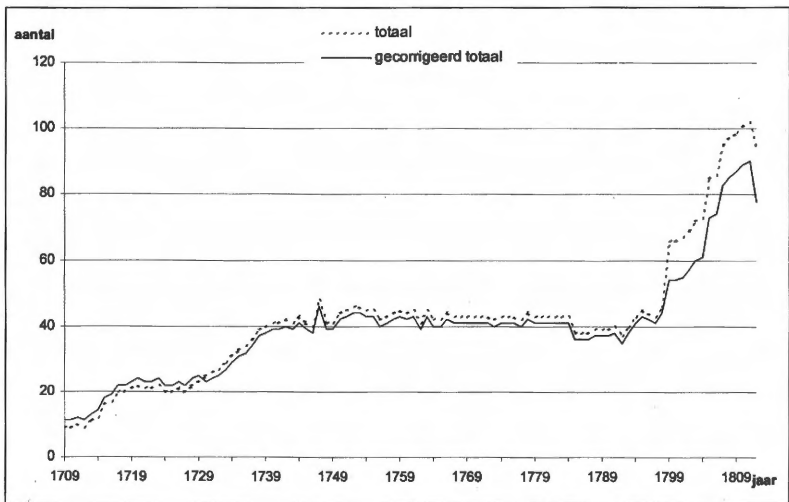
40 SAI, OCMW, 1310, Regeling van de bevoegdheden van de directeurs, 1739-1742.

41 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, Schoolreglement, 1657, CAP. VI, Nr. VIII.

42 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, leerlingenlijst.

lieten uit eigen wil vroegtijdig de school. Dit werd aangeduid met de vermelding 'uitgegaan'. Als reden daarvoor werd onder andere vermeld dat ze opnieuw bij de ouders gingen wonen of als meid gingen werken. Het is echter ook mogelijk dat ze van school gestuurd werden omwille van wangedrag of omwille van gezondheidsredenen.⁴³

Het aantal kinderen in de Laureinsschool kende een grote evolutie. De school werd oorspronkelijk (in 1657) gesticht om er twaalf arme meisjes te onderhouden.⁴⁴ Voor deze periode is dit geen ongevoelbaar aantal. In de loop van de jaren steeg het aantal leerlingen voortdurend. Circa 1720 waren er ongeveer 24 leerlingen. Tegen 1740 was dit aantal al bijna verdubbeld tot een veertigtal. Bij de eeuwwisseling telde de school ongeveer 60 leerlingen. De maximale bezetting van de school lag in 1810 op om en bij de 100 kinderen.⁴⁵ Toen de Laureinsschool in 1812 definitief gesloten werd, moesten minstens 50

Aantal leerlingen in de Laureinsschool. Deze grafiek werd opgesteld aan de hand van de leerlingenlijsten.^s

43 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, leerlingenlijst.

44 SAI, OCMW, 1303, Bevestiging van de stichting, 1657.

45 TRIOEN, L., *De Laureinsschool*, p. 61: op de grafiek is de evolutie van het leerlingenaantal duidelijk te zien.

meisjes een nieuw onderkomen zoeken. De Zuidelijke Nederlanden kregen in deze periode te kampen met economische achteruitgang, een zware sociale crisis en politieke instabiliteit. Dit alles leidde tot verpaupering onder de grote massa.⁴⁶

De leerlingenlijsten werden niet altijd even nauwkeurig en uitgebreid bijgehouden, waardoor het niet voor alle meisjes mogelijk was om de plaats van herkomst te achterhalen. Wel konden we vaststellen dat de meesten uit de stad Ieper of uit één van de huidige deelgemeenten kwamen. Opvallend is dat sommige kinderen afkomstig waren uit Frans-Vlaanderen, Wallonië en zelfs Nederland.⁴⁷ De school had via een beurstichting van een schoolvrouw connecties met Frans-Vlaanderen. De Nederlandse kinderen waren meestal dochtertjes van Hollandse soldaten die in Ieper gestationeerd waren na het sluiten van het barrièretraktaat in 1715. Waar de Waalse kinderen vandaan kwamen, is onduidelijk.

Het schoolreglement van 1657 licht ons gedetailleerd in over de dagindeling. Er werd meteen een duidelijk onderscheid gemaakt tussen werkdagen en feestdagen.⁴⁸ De lengte en de intensiteit van de werkdagen werden bepaald door het seizoen en door de kerkelijke feesten.⁴⁹ Van een vakantieperiode was geen sprake. Het schoolreglement maakte een onderscheid tussen de groten (waarschijnlijk de meisjes die ouder waren dan 14 en al gecommuniceerd hadden) en de kleintjes.

In de zomermaanden werden de leerlingen gewekt om vijf uur. In de winter varieerde het uur van opstaan tussen zes en half zeven. Ten laatste om acht uur moesten ze klaar zitten in de klas om aan het werk te gaan of de lessen te volgen. De middagpauze begon om twaalf uur. Om half twee keerden de meisjes terug naar de klas. Het avondmaal vond plaats om zeven uur. De kinderen mochten nooit langer opblijven dan negen uur. De jongsten gingen vroeger slapen dan de ouderen, die ook het langst moesten werken. In de winter gebeurde dit bij

46 VAN DAMME, D., *Armenzorg en de staat*, Gent, 1990, p. 174, p. 264 en p. 269.

47 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, leerlingenlijst.

48 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, Schoolreglement, 1657, CAP.VIII.

49 In het schoolreglement heeft men het nooit over 'schooldagen', wel over 'werkdagen', wat typisch is voor het discours over armenonderwijs in de zeventiende eeuw.

kaarslicht, wat zeer slecht was voor de ogen. De kleintjes waren hiervan vrijgesteld.

Op zon- en feestdagen moesten de kinderen niet werken. Op deze momenten was er extra veel aandacht voor religie.⁵⁰ Dit was zeker zo op alle feesten van Onze-Lieve-Vrouw, Portiuncula en Sint-Franciscus (de patroonheilige van de school) en op alle grote kerkelijke feesten zoals Kerstmis en Pasen. Een belangrijke dag voor de Ieperse kantwerksters die vreemd genoeg niet vermeld werd in het reglement, was Klein Sacramentsdag (de tweede donderdag na Pinksteren). Deze dag was een echte feestdag, waarbij de school versierd werd, de collectebus rondging en de leerlingen een uitje maakten naar het platteland.⁵¹ De meeste andere Vlaamse steden vierden Sint-Anna als patroonheilige van de kantwerksters.

De dagindeling zag er op feestdagen enigszins anders uit dan op werkdagen. De kinderen mochten wat later opstaan. De dag werd gevuld met kerkdiensten, catechismuslessen en spelen. Het schoolreglement spiegelt ons een ideale situatie voor. Een normatieve bron suggereert vaak dat er tegen de regel gezondigd werd. Het is dan ook waarschijnlijk dat de dagindeling in de praktijk iets soepeler was dan voorgeschreven. Veel was ook afhankelijk van de interpretatie van de regelgeving door de leidinggevende personen in de instelling.

Het onderwijs in een armenschool beperkte zich vaak tot arbeids-training. In de Laureinsschool was het in elk geval de bedoeling de arme meisjes ook een schoolse opleiding te geven in enkele algemene vakken zoals lezen, schrijven en godsdienst.

In de Laureinsschool leerden de meisjes kanttlossen van de schoolvrouw en de onderschoolvrouw.⁵² Dit was niet in elke arme meisjesschool zo. In sommige scholen waren er aparte leerkrachten voor het kanttlossen. Om te kunnen werken moesten de meisjes een

50 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, Schoolreglement, 1657, CAP.X.

51 STALPAERT, H., *West-Vlaamse kantwerkstersfolklore*, Kortrijk, 1955, p. 26-27. BLYAU, A. en TASSEEL, M., *Iepersch oud Liedboek*. Brussel, 1962, p. 39. BAERT-VANDENBERGHE, M. (ed.), *De kracht van het kleine; van Mariaschool tot Immaculata-instituut*, Ieper, 2001, p. 53.

52 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, Schoolreglement, 1657, CAP.IX. nr. I. De schoolvrauwe of onderschoolvrauwe sullen aen de dochterkens deser schole elck syn scherrewerck gheven soo voor als na middagh (...).

kantkussen, klosjes en garen hebben. Vervolgens hadden ze ook een patroon nodig, getekend op een stuk perkament, karton of papier, dat met spelden op het kussen werd vastgeprikt. In het handboek van schoolvrouw Josephine Vandermeersch (1772-1792) staan de kosten voor de kantschool zorgvuldig en gedetailleerd genoteerd. Bijvoorbeeld in september 1772: “Veure vullen van spellewerckcussens”; in juni 1773: “incoop van parquementen, spellewerck, pampier”; in oktober 1773 “Incoop van spellen ende pampier”; in september 1775: “reparatie spellewerckcussens”.⁵³

Ook de lichtinval was van groot belang. Overdag kon een kantwerkster bij zonlicht werken. ‘s Avonds en ‘s winters moest ook bij kunstlicht gewerkt worden. Voor de kaars of de petroleumlamp werd dan een glazen bol gezet, die met water gevuld werd om de lichtstraal te versterken en te verspreiden.⁵⁴ Volgens de boedelinventaris uit 1798 was er in het leslokaal van de Laureinsschool een ingebouwde kast waar dergelijke glazen bollen bewaard werden.⁵⁵

Het belang van het kantonderwijs mag niet onderschat worden. Voor de meisjes was het aanleren van kantklossen een soort levensverzekering. Eenmaal ze op eigen benen kwamen te staan, konden ze daarmee hun brood verdienen. De lonen lagen wel laag, maar het was beter dan niets. Soms kregen de meisjes een deel van de opbrengsten rechtstreeks in handen. Schoolvrouw Josephine Vandermeersch vermeldde regelmatig in haar handboek een uitkering van “winnige aen de kijnders” of “dringhelt aen de kijnders”. Een exact bedrag is echter niet vast te stellen omdat de kosten hiervan steeds samengeteld werden met andere huishoudelijke uitgaven.⁵⁶ In andere documenten werd nooit melding gemaakt van betaling van de kinderen. Volgens het schoolreglement ging de winst van het kantwerk van de meisjes volledig naar de school zodat de kinderen met dat geld onderhouden konden worden. Wel mocht hun een soort geldprijs toegekend worden als ze goed gewerkt hadden.⁵⁷

53 SAI, OCMW, 1411, Handboek van Josephine Vandermeersch, 1772-1791.

54 DE KOK, H., *Kant in het Turnhoutse dialect, uit het dialectwoordenboek van Jos Aerts*, in: *Taxandria*, nieuwe reeks LVI, 1-2, 1984, p. 144.

55 SAI, OCMW, 1317, Inventaris van de goederen van de school, 21 messidor jaar VI (9 juli 1798).

56 SAI, OCMW, 1411, Handboek van Josephine Vandermeersch, 1772-1791.

57 SAI, OCMW, 1340, Schoolreglement, CAP. II, I en CAP. XI, III.

Kantklossen veronderstelde een zekere scholing. Het duurde een aantal jaren voor een leerling een kantstukje voor de markt kon produceren. Voor kantkooplieden was dit geen probleem want de meisjes werden opgeleid in een kantschool. De verkoop van het werk van de kinderen leverde de school heel wat op. In de achttiende eeuw haalde de school 10 à 20 % van haar inkomsten uit de verkoop van kant.⁵⁸

Men kan de vraag stellen of de meisjes uitgebuit werden in de kantscholen. Enerzijds moesten ze onbetaald lange dagen werken en werden ze voortdurend aangespoord tot grotere productie. De kinderen leefden sober en werden zeer streng opgevoed. De menselijke warmte van het huisgezin ontbrak volledig. Anderzijds kregen ze kost en inwoning in de school. Als ze medische verzorging nodig hadden, dan kwam de chirurgijn en werden er medicijnen aangekocht. De kinderen woonden in een huis en hadden altijd een dak boven hun hoofd. Bovendien genoten ze een minimum aan scholing. Ze leerden een beroep aan waarmee ze later eventueel hun eigen brood konden verdienen. Echt arme meisjes die anders veroordeeld waren tot de bedelstaf, kregen op deze manier toch merkbaar betere kansen in het leven. Over de behandeling van de kinderen door de schoolvrouw blijven we wel in het ongewisse.⁵⁹

Over de pedagogische opvattingen in deze periode zijn maar heel schaarse gegevens voor handen. In het schoolreglement werd één kapittel gewijd aan het onderwijs.⁶⁰ De schoolvrouw of onderschoolvrouw moest de meisjes werk geven, zowel in de voor- als in de namiddag. De kinderen die goed werkten, konden eventueel wat "speelgeld" krijgen. Soms kregen ze op zondag ook wat zakgeld. Hiermee werd de competitie tussen de leerlingen verhoogd want zij die slecht gewerkt hadden, konden daarvoor gestraft worden en kregen zeker geen geld.

Volgens de inventaris van de school was er maar één groot klaslokaal.⁶¹ Alle meisjes kregen dus samen les. Waarschijnlijk werkten de

58 TRIOEN, L., *De Laureinsschool*, p. 72.

59 Over misbruiken in andere armenscholen, zie: DE VROEDE, M., *Kwezels en zusters*, p. 172-174.

60 Gebaseerd op SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, Schoolreglement, 1657, CAP. IX.

61 SAI, OCMW, 1317, Inventaris van de goederen van de school, 21 messidor jaar VI.

oudere leerlingen zelfstandig terwijl de schoolvrouw, eventueel geholpen door de onderschoolvrouw, de kleintjes en de nieuwe meisjes hielp.

De schoolvrouw stond ook in voor het onderwijs in de algemene vakken. Zij mocht "ordonneren wat boeck een ieghelijk sal leeren, wat materie schrijven, etc."⁶² Eventueel kon ze geholpen worden door een onderschoolvrouw. Rekenen behoorde niet tot het onderwijsprogramma van de meisjes. In jongensscholen werd dit vaak wel onderwezen. Het algemeen onderwijs vond waarschijnlijk plaats in dezelfde ruimte als waar ze kantklosten. In de rekeningen en in de handboeken van de schoolvrouwen zijn pas vanaf 1771 sporen terug te vinden van schoolmateriaal. Regelmatig werden papier, pennen en inkt aangekocht. Schoolboeken verschijnen maar op de lijst vanaf 1792. In oktober van dat jaar werd voor vier pond, vier schellingen boeken aangekocht en in november nog eens voor vijf schellingen.⁶³ Om welke titels het precies ging, is onbekend. Verondersteld mag worden dat de Laureinsschool dezelfde boeken gebruikte als de andere armenscholen.

In de achttiende eeuw was het onderwijs vooral hoofdelijk. Dit wil zeggen dat de schoolvrouw zich met één leerling bezig hield terwijl de anderen een taak oplosten of elkaar instrueerden.⁶⁴ Elk kind werkte dus op zijn eigen tempo en moest een paar keer per dag zijn les gaan opzeggen bij de leerkracht. Niet alle leerlingen kregen dezelfde boeken in handen.⁶⁵ De jongeren leerden maar schrijven nadat zij konden lezen. Het is niet onwaarschijnlijk dat sommige leerlingen nooit aan schrijven toekwamen.⁶⁶

Voor het leesonderwijs waren allerlei boeken, meestal met godsdienstige en belerende inhoud, beschikbaar. De twee belangrijkste waren het ABC-boekje en de catechismus.⁶⁷ Het meest gebruikte leer-

62 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, Schoolreglement, 1657, CAP. III.

63 SAI, OCMW, 1414, Journaal inkomsten en uitgaven van Marie-Threse Speelman, 1791-1792.

64 DE DONCKER, L., *De Kortrijkse aarme meyskensschole*, p. 136.

65 PUT, E., *Schoolboeken in de Nieuwe Tijd: status quaestionis en perspectieven voor verder onderzoek*. In: *Historica Lovaniensia*, nr. 221, Leuven, 1988, p. 115.

66 DE VROEDE, M., *Kwezels en zusters*, p. 168.

67 PUT, E., *Schoolboeken in de Nieuwe Tijd*, p. 115-116.

boek was de catechismus, die zeer moeilijk was voor beginnende lezers.⁶⁸ Het ABC-boekje bevatte een alfabet in kleine letters, in kapitalen en eventueel zelfs in verschillende lettertypes. Het tweede deel bestond uit verbindingen van een klinker en een medeklinker of omgekeerd. Uiteindelijk stonden er eenvoudige korte woordjes.⁶⁹ Na het alfabet volgden een onzevader, een weesgegroet en andere gebeden. Oorspronkelijk verscheen dit boekje in het Latijn, maar vanaf de achttiende eeuw ook in de volkstaal.⁷⁰ Naast deze basisboeken, was er een ruime keuze uit andere lectuur: oudtestamentische verhalen, moraliserende traktaatjes, volksboeken en levensverhalen van Onze-Lieve-Vrouw en Christus.⁷¹

De schoolvrouwen hadden ook aandacht voor de morele opvoeding van de hun toevertrouwde meisjes. "Sy sullen groote sorghe draghen dat niemant sweire, den anderen en toenaemt achterclap of onsuivere woorden en spreke weerelsche liedekens en singhe, vechte of andersins eenige verergheringhe en gheve of beletsel". Indien ze dergelijke overtredingen toch begingen, dan werden ze gestraft met een schorsing of een wegzending. Voor dergelijke zware straffen was wel de instemming van de directeurs vereist.⁷²

De straffen werden nergens opgetekend. Lijfstraffen komen al helemaal niet voor in de documenten. Nochtans was dit een normale praktijk in sommige andere armenscholen.⁷³ Soms werkte de leerkracht op het eergevoel door het kind een ezelskop op het hoofd te zetten of een bord om zijn hals te hangen. Er werd niet alleen gestraft, maar ook beloond. In bepaalde armenscholen gaf men prijzen voor wie het mooiste kon lezen en schrijven.⁷⁴ Hierover zijn geen gegevens beschikbaar voor de Laureinsschool, maar waarschijnlijk werd het systeem van straffen en belonen van de kantwerkschool ook toegepast in de algemene opleiding.

68 BARBRY, R., *De Ieperse zondagsschool "De Looie", 1721-1799*, in: VAN ACKER, J. (ed.), *Wevend aan het verleden. Liber amicorum O. Mus*, Veurne, 1992, p. 34-36.

69 COLPAERT, H., *Korte geschiedenis van het lager onderwijs in Ieper*, p. 23-24.

70 PUT, E., *Schoolboeken in de Nieuwe Tijd*, p. 116.

71 *Ibidem*, p. 117.

72 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, Schoolreglement, 1657, CAP. IX, Nr. IV

73 DE DONCKER, L., *De Kortrijkse aerme meyskenschole*, p. 140.

74 BOUCKENOOGHE, H., *Meisjesopvoeding en sekseongelijkheid*, p. 233.

De katholieke kerk drukte een zware stempel op de armenscholen. Elke dag was 'doordrenkt' van godsdienst. Op werkdagen moesten de kinderen een aantal gebeden opzeggen en leerden ze lezen in godsdienstige boekjes. Op feestdagen brachten ze een groot deel van de dag in de kerk door. Daarnaast kregen ze nog catechismusonderwijs van een pater recollect. Gebeden en de catechismus werden op het gehoor aangeleerd. De leerkracht las een stuk voor en de leerlingen herhaalden. Door het eindeloos repeteren van dezelfde zinnen konden de kinderen uiteindelijk alles memoriseren

Net als in de andere zondagsscholen werden de meisjes gemotiveerd door het uitdelen van prijzen. Deze konden bestaan uit kleren of uit godsdienstige prullaria.⁷⁵ In 1667 besteedde de schoolvrouw van de Laureinsschool al vijf pond aan prijzen voor de catechismus. Tussen 1704 en 1706 kocht ze jurken, kousen, schoenen en hemden ten bedrage van 29 ponden groten Vlaams 17 schellingen en 8 denieren. In 1706 gaf ze ruim twee pond uit aan "diversche groote ende cleene molleurekens, beldekens ende perquement santiens, cruyeskens ende andere". Ook in 1737 konden de meisjes beeldjes winnen. De gemiddelde jaarlijkse uitgave voor de catechismusprizen bedroeg vijf ponden.⁷⁶

Dagelijkse zorgen

De rekeningen informeren ons uitvoerig over de levensmiddelen die aangekocht werden door de school.⁷⁷ Ze bevatten een speciale rubriek voor de uitgaven voor graan, boter en vlees. Dit kan erop wijzen dat deze drie de grootste kost waren in het totale voedingspakket.

Jammer genoeg is er geen iconografisch materiaal bewaard om het uniform van de meisjes van de Laureinsschool te illustreren. Het uniform van de meisjes werd wel uitvoerig beschreven in het schoolreglement.⁷⁸ Op gewone schooldagen droegen de internen een asgrijs

75 COLPAERT, H., *Korte geschiedenis van het lager onderwijs in Ieper*, p. 75-84 en p. 66-72. BARBRY, R., *De Ieperse zondagsschool*, p. 31-32.

76 SAI, OCMW, 1356-1362, Rekeningen, 1709-1795.

77 Wat volgt is, tenzij anders vermeld, gebaseerd op. SAI, OCMW, 1356-1363, Rekeningen, 1709-1795 en 1368-1377, Kwijtschriften, allerlei.

78 Volgende beschrijving is gebaseerd op. SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle eigendommen, Schoolreglement, 1657.

lijfje van laken en een blauwe rok met blauwe voering. Om te werken en naar school te gaan, hadden ze bovendien een blauwe voorschoot uit lijnwaad⁷⁹. Op feestdagen ruilden ze deze plunje in voor een lijfje uit serge⁸⁰ met een rok van dezelfde kleur. De rok had een blauwe voering. Verder hadden ze ook nog een voorschoot van groene of blauwe saai⁸¹ om naar de kerk te gaan. De kleuren waren typerend voor de Laureinsschool. Ook elders kregen de kinderen een uniform in de kleuren van de instelling.⁸²

De kleermaker van de Laureinsschool naaide niet alleen nieuwe kleren, hij lapte ook de oude op zodat ze opnieuw gedragen konden worden.⁸³ Waarschijnlijk voorzag de school hem van materiaal want in de rekeningen komen veelvuldig aankopen van lijnwaad en andere stoffen in de kleuren van de school voor.⁸⁴

Uit de kwijtschriften voor medicijnen valt heel wat af te leiden over de meest voorkomende aandoeningen. De geneesheer schreef tientallen soorten pilletjes, zalven en siroop voor.⁸⁵ Kantwerksters hadden een zeer goed zicht nodig om de fijne draadjes waarmee ze werkten te kunnen onderscheiden. Het werken in slecht verlichte ruimtes veroorzaakte vaak gezichtsproblemen. Onder meer basilicum werd gebruikt om onduidelijk zicht te verbeteren.⁸⁶

Heel wat kinderen hadden ook last van maag en darmen, monden en hoofdpijn. Tandcaries kwam veelvuldig voor. De enige oplossing was meestal de tand te laten trekken.⁸⁷ Heel wat medicijnen werden aangewend om schurft te bestrijden. Deze besmettelijke huidziekte die jeuk veroorzaakt, kwam blijkbaar heel vaak voor. De ingrepen van de dokter of chirurgijn waren meestal beperkt. In 1704 paste hij een aderlating toe op één van de meisjes. In 1706 moest een beenbreuk

79 Lijnwaad is een lichte stof gemaakt van vlas.

80 Serge is een licht gekeperde stof.

81 Saai is een lichtere vorm van laken vervaardigd met goedkope wol.

82 VAN WEGENS, I., *Een godshuis voor arme knechtjes*, p. 102. BOUCKENOOGHE, H., *Meisjesopvoeding en sekseongelijkheid*, p. 173, p. 175.

83 SAI, OCMW, 1380, Kwijtschriften van de kleermaker.

84 SAI, OCMW, 1356-1358, Rekeningen, 1709-1738.

85 SAI, OCMW, 1389, Kwijtschriften voor medicijnen.

86 VANDENBUSSCHE, L., *Onze volkstaal voor kruiden en artsenijen*, Langemark, 1978, nr. 1775.

87 BUREMA, L., *De voeding in Nederland van de Middeleeuwen tot de twintigste eeuw*, Assen, 1953, p. 123.

gezet worden. Vanaf 1772 zijn er in de kwijtschriften regelmatig uitgaven voor een gips te vinden.⁸⁸

Ernstige ziekte van één van de leerlingen bracht af en toe wat veranderingen mee in het dagelijks leven. Als een meisje heel koortsig was, nam de school iemand in dienst om bij haar te waken en haar te verzorgen. In oktober en november 1775 werd de hulp ingeroepen van de weduwe Gos om voor de zieke kinderen te zorgen. In augustus 1778 en 1779 snelde Ysabelle Wannan ter hulp. Blijkbaar had de school dan ook te kampen met een besmettelijke ziekte. Nochtans zijn er in die jaren geen kinderen gestorven.

Eén keer, in 1706, kregen de zieke kinderen wijn. Het was de gewoonte om bij een ernstige ziekte wijn te drinken en veel vlees te eten.⁸⁹ Zieke kinderen werden dus geenszins aan hun lot overgelaten. Indien nodig werd een dokter of een chirurgijn erbij gehaald. Als de geneeskunde niet hielp, dan werden hogere machten ingeschakeld. In 1704 en 1705 gingen twee meisjes tot bij Sint-Marcoen⁹⁰ in Rijsel om er een offer te brengen in de hoop te genezen.⁹¹

Preventie van ziektes begint bij een goede hygiëne. Ook het schoolreglement van 1657 besteedde daar al aandacht aan. De meisjes zouden zich moeten wassen op zaterdagnamiddag in de winter of na het Lof van Onze-Lieve-Vrouw in de zomer. De schoolvrouw, de onderschoolvrouw en de grotere leerlingen hielpen de jongeren. Hun haar werd ook gewassen en gekamd.⁹² Of dit effectief ook zo gebeurde, is nog maar de vraag.

Ondanks alle goede zorgen kreeg de Laureinsschool tijdens de achttiende en negentiende eeuw af te rekenen met ruim dertig sterf-

88 SAI, OCMW, 1389, Kwijtschriften voor medicijnen.

89 BUREMA, L., *De voeding in Nederland*, p. 210.

90 Sint-Marcoen was een heilige benedictijner abt (490-558). Hij gaf koningen de macht om 'koningszeer' te genezen. Hij werd begraven in Reims en later overgebracht naar Corbeny. Hij wordt op verschillende plaatsen vereerd. VAN DER MEER, P.; BAUR, F.; ENGELBREGT, L., *De Katholieke Encyclopaedie*, dl. 17, kol. 238, Antwerpen, 1953.

91 "Betaelt voor een vande kijnders om te gaen naer rijssel dienende den H. Marco teghen haere quaelen met offeren van eenigh was; twee schellingen en zes denieren." Deze en volgende gegevens zijn gebaseerd op SAI, OCMW, 1356-1362, Rekeningen, 1703-1795.

92 SAI, OCMW, 1340, Terrier van alle cigendommen, Schoolreglement, 1657, CAP. IX, Nr. VII.

gevallen onder de kinderen. Op een totaal aantal leerlingen van 352 komt dit neer op 9 à 10% van de schoolpopulatie. Voor een periode waarin nog veel besmettelijke ziekten voorkomen, is dit geen slecht cijfer.

De school werd gesticht in een woonhuis in de Diksmuidstraat te Ieper. Veel armenscholen zijn klein begonnen en verhuisden daarna naar een grotere woning of een ander gebouw. De Laureinsschool bleef altijd in het oorspronkelijke gebouw, maar in de loop van de tijd werden er wel een nieuwe vleugel en een kapel bijgebouwd. De oorspronkelijke site werd volledig vernield in de Eerste Wereldoorlog. Jammer genoeg is er weinig iconografisch materiaal bewaard van voor die periode. Er bestaan alleen foto's van de barokke voorgevel van de Portiunculakapel.

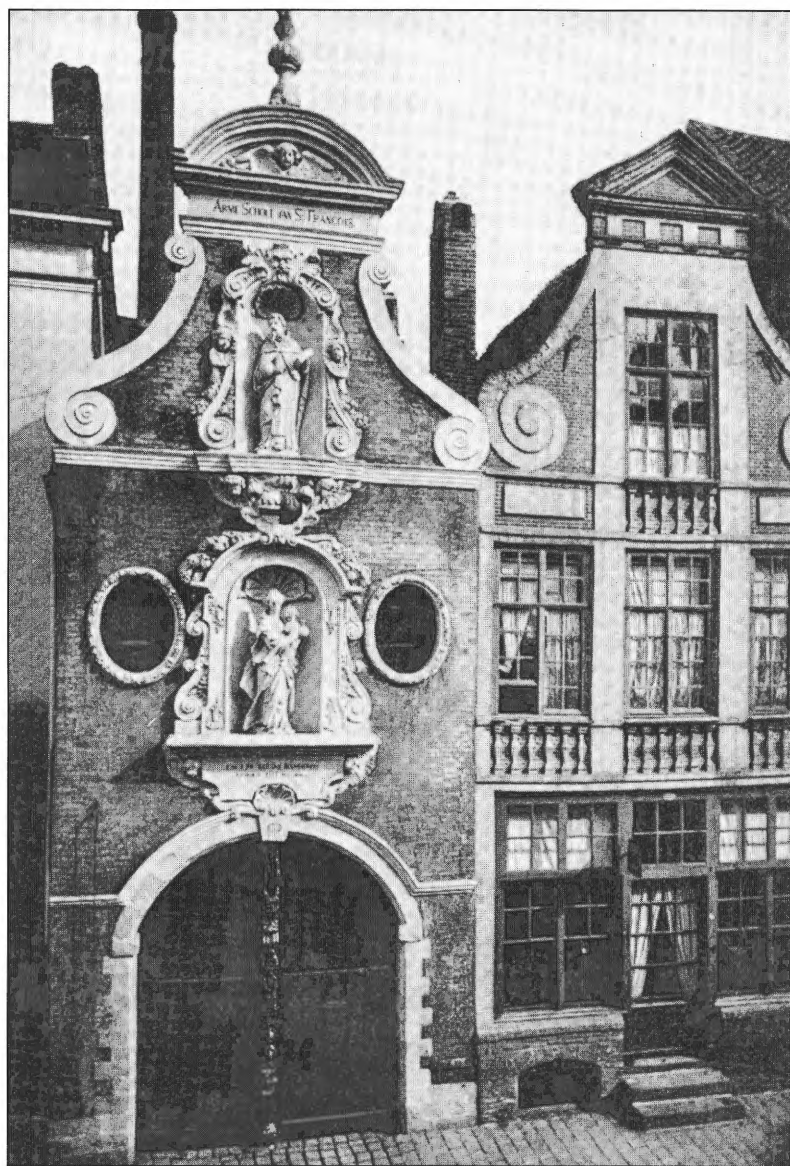
Over het algemeen was de Laureinsschool praktisch, maar eenvoudig ingericht. De meisjes sliepen allemaal samen in één kamer, eventueel per twee in één bed. Ze hadden een strozak, lakens en dekens. Op de deur van de kinderkamer zat een stevig slot. Het is mogelijk dat de deur afgesloten werd bij het slapengaan, zodat de kinderen niet konden weglopen. In de kamer hing ook een bel die waarschijnlijk gebruikt werd om ze te wekken.⁹³ Ook de kamers van het personeel beschikten over een gelijkaardig gamma aan meubelen. In de eetzaal aten de kinderen aan lange tafels. De schoolvrouw had haar eigen eetplaats. Dit was de enige luxueuze kamer in de school. Zij fungeerde waarschijnlijk ook als kantoor.

De moeite waard om te vermelden is de aanwezigheid van een klavecimbel. Op 10 augustus 1720 leenden de paters recollecten het uit om de organist op te leiden. Later werd het instrument terug bezorgd.⁹⁴ Het klavecimbel werd misschien gebruikt tijdens de missen of om te musiceren in de klas. In de inventarissen van het einde van de eeuw is geen sprake meer van dit dure instrument.⁹⁵

93 SAI, OCMW, 1317, Inventaris van de roerende goederen, 21 messidor jaar VI en 30 juli 1811.

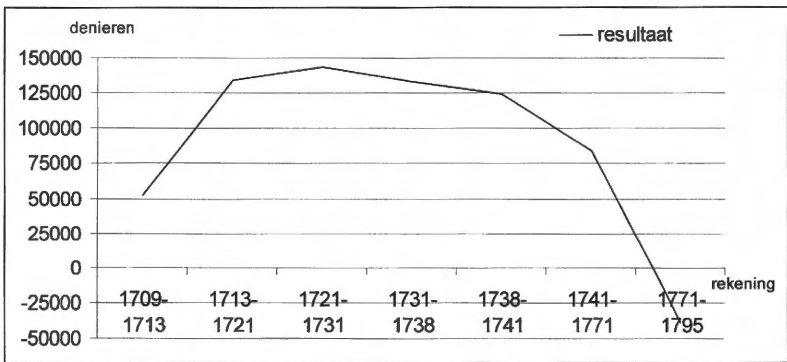
94 APB, Fasc. 14, nr. 7, attestatie, 1720.

95 SAI, OCMW, 1317, Inventaris van de roerende goederen van de school, 16 messidor, jaar VI (4 juli 1798) en 30 juli 1811.

Gevel van de Portiunculakapel in 1914. (Ontleend aan: O. Mus, *Inventaris van het Archief van de Commissie van Openbare Onderstand Ieper*, Ieper, 1972, p. 321)

Het was natuurlijk van groot belang voor het voortbestaan van de school dat de financiële balans positief bleef. Tot 1771 was dat het geval. Van dan af daalden de inkomsten totdat de school bij het afsluiten in 1795 in het rood dook. Omdat de volgende rekeningen ontbreken, kunnen we niet achterhalen of deze negatieve lijn zich doorzette. De school bleef nog bijna twintig jaar bestaan. Het is mogelijk dat de schoolvrouwen de verliezen wisten te beperken. De reden voor de opheffing van de school is onbekend. Het kan zijn dat een slechte financiële situatie de oorzaak was. Wel is duidelijk dat de instellingen die ook inkomsten haalden uit kantwerk het in de tweede helft van de achttiende eeuw bijzonder moeilijk kregen door een verminderde vraag naar kant. De Ieperse Sint-Sebastiaansschool bijvoorbeeld had tussen 1776 en 1798 constant een deficit.⁹⁶

Winst en verlies (in denieren).

96 DE VROEDE, M., *Kwezels en zusters*, p. 157-162.

Besluit

De Laureinsschool is meer dan 150 jaar een vaste waarde geweest in het Ieperse onderwijslandschap. Hoewel de school klein begon (met twaalf leerlingen), werden in totaal gedurende 150 jaar toch meer dan 350 meisjes opgevangen en opgeleid. De kinderen kwamen vooral uit de stad, maar ook uit omliggende plattelandsgemeenten. Er waren echter ook 'buitenlandse' leerlingen, zoals dochters van Hollandse garnizoensoldaten.

De oprichting van een kantwerkschool vloeide voort uit een economische realiteit. Kantklossen was een belangrijke ambachtelijke nijverheid. De religieuze inspiratie van de devote dochters mag niet uit het oog verloren worden. Een economisch rendabele werkschool leiden was niet hun enig doel. Zij wilden eveneens aan arme meisjes een goede opvoeding geven. Vandaar de voortdurende spanning tussen caritas en disciplineren.

Globaal genomen kan de Laureinsschool ingepast worden in het algemeen patroon van de armenscholen in andere Vlaamse steden. Toch zijn er zeer veel onderlinge verschillen tussen de scholen. De Laureinsschool (1657) werd gesticht tussen de twee grote oprichtingsgolven van armenscholen. De meeste onderwijsinstellingen die dezelfde doelstellingen hanteerden, werden pas opgericht in de tweede helft van de achttiende eeuw. Met de inlijving bij Frankrijk (1794) werd de school niet afgeschaft.

De inblik op het dagelijkse leven in de school is beperkt. Er zijn wel een aantal aanwijzingen die toelaten het negatieve beeld dat bestaat over armenscholen wat te relativiseren. De strenge, gedisciplineerde levenswijze van de leerlingen van deze Ieperse school werd enigszins verzacht door een aantal 'kleine vreugden' die niet vergeten mogen worden. Voor het feest op Klein Sacramentsdag werd er niet gekeken op een kost meer of minder. Als een kind wegliep, werd iemand ingehuurd om het meisje te gaan zoeken. Voor zieke leerlingen liet de schoolvrouw de chirurgijn komen en kocht ze medicijnen aan. De meisjes die de dokter niet kon genezen, werden op bedevaart gestuurd naar Sint-Marcoen in Rijsel. De school bezat in het begin van de achttiende eeuw een klavecimbel. Al deze voorbeelden getuigen ervan dat het leven in de Laureinsschool niet alleen kommer en kwel was.

Na meer dan 150 jaar werd de Laureinsschool uiteindelijk gesloten in 1812. De redenen daarvoor zijn nog steeds onduidelijk. De rekeningen laten uitschijnen dat dit mogelijk te maken had met een negatief saldo.

Boekbesprekingen

Romano TONDAT, *Oorsprong van Nieuw Eeklo en de Eeklose Herbakker*. - Eeklo, 2002. - 240 p., ill.

De auteur is een amateur-historicus, van wie één kenmerk bijzonder opvalt: zijn gedrevenheid. De heer Tondat komt tot een bepaald inzicht, toetst dat op de hem eigen wijze en, ingeval de toetsing positief uitvalt, verdedigt zijn stelling met de grootst mogelijke hardnekkigheid. Wellicht is het zo dat wetenschap vooruitgang boekt.

In dit boek verdedigt de auteur twee stellingen. Nieuw Eeklo (of West-Eeklo) was in 1240 een totaal nieuwe stichting, die duidelijk moet onderscheiden worden van het toen reeds bestaande oude Eeklo (Oost-Eeklo). De stichting is ten minste mede een reactie van de graaf tegen de opdringerige en aanmatigende heer van Maldegem. In 1458 heeft een proces plaats waaruit blijkt dat de graaf de aanmatigingen van Eeklo tegenover zijn gezag zwaar straft. De stad geniet niet langer zijn bescherming tegenover de heer van Maldegem. Eeklo wordt twee keer geraakt: door de grote boete die het moet betalen en door de zware vernedering die het moet ondergaan. Het is twee keer genomen, twee keer “gebakken”, “gebakken” en “herbakken”. Het rivaliserende Maldegem – de rivaliteit tussen beide lokaliteiten loopt als een rode draad doorheen het werk – kan opnieuw triomferen.

De eerste stelling is zeker niet onwaarschijnlijk. Een “novus” Eeklo wijst op een nieuw Eeklo, zoals bij voorbeeld “Novus Portus” (Nieuwpoort) een “nieuwe haven” was. Het is weinig waarschijnlijk dat een uitbreiding of vernieuwing van of op een bestaande kern de naam “novus” zal meekrijgen. Deze stelling wint aan kracht als men nagaat of de naam van het afgelegen oude Eeklo (Oost-Eeklo) reeds vóór 1240 voorkomt en of die naam dan Eeklo is. Is dit zo, dan moet een nieuwe kern inderdaad met de naam “novus” aangeduid worden. Wat blijkt nu? Het oude Eeklo (Oost-Eeklo) wordt reeds vóór 1240 “Eeklo” genoemd en het daar gelegen klooster wordt gesitueerd te Eeklo, zowel vóór als na 1240, wat er dus op wijst dat er een ander Eeklo was dan het nieuwe Eeklo.

Moeilijker ligt de verklaring van “doppelgebakkene” en “herbak-

ker”. Eigenlijk gaat de auteur hier uit van de nu nog soms aan bod komende rivaliteit tussen Eeklo en Maldegem (blz. 89: “De tijd dat Eeklo wilde baas spelen over Maldegem, is al heel lang voorbij”). Tondat vond in 1458 een proces waarin Eeklo zwaar vernederd en gestraft werd. Volgens hem ligt de oorsprong van het “naar Eeklo gaan om zich te laten herbakken” in dit historisch gegeven. Bewijzen hiervoor zijn evenwel niet voorhanden, zodat wij hier moeten besluiten dat het hier slechts kan gaan om een interessante hypothese. Een louter fictief voorbeeld van een mogelijke andere hypothese: zou het “herbakken” en derhalve “dobbels bakken” niet evenzeer kunnen slaan op het herwerken en conform maken van de te smalle Eeklose weefproducten?

Tondat heeft de bezieling van zijn overtuiging. Dit brengt wel eens mee dat zijn betoog voor de lezer de indruk wekt van gedachtensprongen en onvoldoende samenhang. Zo is de tekst op blz. 92 tot 95 weinig coherent. Op blz. 92 komt het proces Soetaert uit de lucht gevallen, maar echt duidelijk wordt alles maar op blz. 145 en volgende. Ook stelt de auteur soms terecht vragen (blz. 53: “Wat sterk opvalt, is dat er nergens sprake is van het aantal te benoemen schepenen. Waarom?”) maar beantwoordt ze niet of ons inziens onvoldoende. Ook heeft hij een neiging om eventuele bezwaren tegen zijn stelling gewoon weg te wuiven. Zo gaat hij ervan uit dat Nieuw Eeklo een totaal nieuwe stichting is en als er toch een kerk vermeld wordt, wijdt hij dit niet aan het feit dat reeds een bevolkingskern aanwezig was, maar aan de “standaardisering van de keurteksten” (blz.63). Zijn bewering op blz. 64 “Uit deze tekst blijkt duidelijk dat het vermelden van een kerk in die tijd allerminst bewijst dat er ook effectief een kerkgebouw aanwezig was” overtuigt onvoldoende. Ook de bloei van de Eeklose textielproductie in de jaren na 1327 (blz. 75) lijkt ons niet onmogelijk maar wordt in dit boek onvoldoende bewezen, alhoewel wij graag toegeven dat dit niet de kern is van het betoog dat de auteur wil geven.

De auteur gebruikt vaak teksten gepubliceerd door de zeer verdienstelijke Neelemans. Toch vertonen die teksten soms nogal fouten in de tekst, prijzen en datering. Als voorbeelden, die in aantal sterk kunnen worden uitgebreid, citeren wij: op blz. 97 “iiii in de plaats van iiic” of, op blz. 80 en 81, “ondermaans” voor de “oudermans, aldermans” van de Duitse Hanze. Ik geef graag toe dat laatstgenoemde opmerkingen slechts details betreffen.

Samenvattend kan men zeggen dat de stelling van de auteur over het verschil tussen oud Eeklo (Oost-Eeklo) en nieuw Eeklo (West-Eeklo, later gewoon Eeklo) zeer waarschijnlijk en aannemelijk is. De stelling over het dobbelgebakkene en herbakken lijkt ons een interessante hypothese, waarvoor het aanbrengen van nieuwe elementen zeer wenselijk is.

Jacques Mertens

Jean Luc MEULEMBESTER, *Jacob Cocx. Een Vlaamse beeldhouwer uit de zeventiende eeuw.* - Brugge: Koninklijke Gidsenbond Brugge en West-Vlaanderen, 2003. - 192 p., ill.

Zoals de auteur J. L. Meulemeester op p. 15 schrijft, wordt de 17de-eeuwse beeldhouwkunst beheerst door enkele families: De Nole, Du Quesnoy, Faydherbe, Quellinus, Van Mildert, Verbruggen. Daarnaast zijn er uiteraard mindere goden, en één van hen is de beeldhouwer Jacob Cocx die ook in West-Vlaanderen enkele werken heeft gerealiseerd.

De studie van de 17de-eeuwse beeldhouwkunst in de Zuidelijke Nederlanden heeft nooit de hoge vlucht genomen die de studie van de schilderkunst uit die periode wel heeft gekend, maar Rubens, Van Dyck en Jordaens zijn dan ook niet de eerste de beste. Het barokke beeldhouwwerk, inzonderheid het kerkmeubilair heeft tijdens de voorbije 150 jaar veel geleden, terwijl het bijhorende schilderwerk de "beeldenstorm" dikwijls heeft overleefd. Na het Tweede Vaticaans Concilie is de toestand alleen maar erger geworden en moet men met treurnis het onbegrip voor en de verloedering van veel kerkmeubilair vaststellen: niet meer gebruikte altaren, verplaatste en half-gedemonsteerde preekstoelen, uit elkaar gehaalde communiebanken zijn stomme getuigen van het verval.

Jacob Cocx is uit Antwerpen naar Brugge gekomen. De auteur onderstelt dat hij in de Scheldestad mogelijk heeft meegewerkt aan het beeldhouwwerk van de Jezuïetenkerk. Daar zal hij de Brugse broeder-architect Pieter Huyssens hebben ontmoet die hem dan later naar Brugge haalde toen hij daar de bouw van de Jezuïetenkerk leidde. Die band met de S.J. zou Cocx zijn leven lang behouden. Cocx heeft in Brugge - waar hij verbleef tot in 1631 toen hij naar Gent ver-

huisde - verscheidene, nog bestaande werken gemaakt. Van één werk - het hoogaltaar in de Sint-Salvatorskerk, 1636 - is enkel het ontwerp van zijn hand; voor de doksalen in de Sint-Donaas- en in de Sint-Jacobskerk werkte hij naar ontwerpen van anderen; van het hoofdaltaar in de Sint-Walburgakerk en van het doksaal in O.-L.-Vrouw-van-de-Potterie is het niet bekend wie de ontwerper was. Ook van de drie altaren in de Sint-Niklaaskerk te Diksmuide weet men niet wie de ontwerpen maakte. Van Cocx bleef evenmin een ontwerp-tekening bewaard.

Het werk van beeldhouwer Cocx wordt in het hier besproken boek uitvoerig beschreven en gedocumenteerd; de 255 voetnoten getuigen van de grote belezenheid van de auteur die ook reeds een basiswerk over de 17de-eeuwse Brugse schilder Jacob van Oost op zijn naam heeft staan. In zijn voetnoten moet hij zich toch hoeden voor overdrijving. Zo is het "des Guten zuviel" van elke geciteerde studie telkens de volledige titel op te nemen. Ellenlange voetnoten met bibliografie over 17de-eeuwse beeldhouwkunst (nr.2), P.Huysens (nr.75), Brugse S.J. kerk (nr. 76), het koorgestoelte (nr.125), het altaar (nr.133) doen eerder denken aan een cursus kunstgeschiedenis. In de titels van de studie van U. Becker staat telkens Alterbau i.p.v. Altarbau. Het bekende werk van S. Collon - Gevaert over de metaalkunst werd niet uitgegeven door de Koninklijke Vlaamse Academie, maar door de Académie royale de Belgique.

J. L. Meulemeester die sinds verscheidene jaren het kerkelijk kunstpatrimonium bestudeert en daarvoor grondig archiefonderzoek verricht, heeft hier een goede "status quaestionis" van een minder bekende beeldhouwer neergeschreven. De geschiedschrijving van de kunst mag zich indedaad niet beperken tot enkele grote figuren, want hun minder begaafde collegas bepalen mede het milieu waarin de kunstproductie plaats vond.

Luc Devliegher

Baudouin D'HOORE, *De familie Le Bailly. Studie van een ambtsadellijke familie in de 18de eeuw (1718-1807)*. - Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2002. - 496 p., ill. - (*Studia*, 88)

Over adellijke families onder het Ancien Regime is er geen tekort aan publicaties. De nazaten hebben daar vaak voor gezorgd. Nochtans gaat het meestal om genealogisch werk, waarvan het belang niet ver buiten de familiekring reikt. Het is al veel als het werk correct gedaan is en de vroegere schoonheidsfouten en overdrijvingen heeft kunnen wegwerken. Als er al ook geschiedenis wordt bedreven, dan is het vaak familiegeschiedenis in de enge zin. Niet dat dit op zich niet interessant kan zijn, maar in veel gevallen is er toch veel méér uit te halen.

Het is immers duidelijk dat een aantal adellijke families onder het Ancien Regime, soms eeuwenlang, een belangrijke maatschappelijke, ambtelijke en politieke rol speelden, zodat hun geschiedenis nauw verbonden is met die van het land of minstens van hun streek. De generaties volgden elkaar op in openbare functies, en vaak waren er dan een paar leden die omhoog schoten en aanzienlijke loopbanen doorliepen. Dit kunnen natrekken binnen een zelfde familie en over een aantal generaties, betekent dan ook veel méér dan gewoon maar wat familiegeschiedenis, maar schuift een flinke stap op in de richting van de algemene geschiedenis. Die geschiedenis kan aan de hand van een uitgebreide familie, met al wat ze heeft beleefd en gedaan, op een heel concrete wijze worden weerspiegeld.

Een dergelijke studie heeft Baudouin D'hoore ondernomen over de familie Le Bailly. Hij heeft zich hierbij vooral geconcentreerd op de achttiende eeuw, tijdens dewelke deze oude Artesische familie het hoogtepunt van haar maatschappelijke invloed bereikte. Dankzij het bestuderen van een massa zowel openbare als particuliere archieven, is de auteur er in geslaagd een boeiend beeld van de uitgebreide familie en haar tijd weer te geven. De familievertakkingen en sociale netwerken, het huwelijksbeleid, het patrimonium, de culturele horizon van de familie, de uitgeoefende functies, worden uitgebreid en levendig behandeld.

Het omvangrijkste deel van de studie is uiteraard gewijd aan de belangrijkste telg uit de familie, Charles le Bailly de Marloop, die de hoogste politieke top bereikte in Vlaanderen, door in opvolging van

burggraaf Vilain XIII, het voorzitterschap uit te oefenen van de Staten van Vlaanderen. In deze functie koos hij resoluut de kant van het Oostenrijkse gezag, van de centralisatie en van de moderniteit, tegen de nog talrijke aanhangers van een provincialisme en een lokale autonomie die hun beste tijd hadden gehad. Die moderniteit ging evenwel niet verder dan het voorstaan van een paternalistisch geleide evolutie, gesteund op de ideeën van de Verlichting. Voor Marloop en de zijnen waren de Brabantse en de Franse revolutie dan ook een brug te ver.

Voor de geschiedenis van Brugge, van het Vrije en van Oostenrijks Vlaanderen is de studie van Baudouin D'Hoore een uitstekende aanwinst. Men vindt er de 'grote' geschiedenis terug zoals ze zich in de praktijk van het dagelijkse leven afspeelde. Het publieke leven van staatsdienaren wordt er gekoppeld aan het particulier evolueren van individuen en families. Voor een betere kennis van de Vlaamse ambtsadel onder het Ancien Regime betekent het werk van D'hoore een opmerkelijke bijdrage.

Andries Van den Abeele

Franz DENYS, *De vrijkorpsen van West-Vlaanderen 1794*. - Erpe: Uitgeverij De Krijger, 2002. - 190 p., ill.

De inhoud van dit boekje beantwoordt nauwelijks aan de titel. Men leert er ongeveer niets over West-Vlaamse *vrijkorpsen*, over wat ze uitvoerden tijdens de laatste maanden van de Oostenrijkse Nederlanden, hoe en van waaruit ze georganiseerd werden, of het om lokale burgerwachten ging dan wel om vrijwilligers voor het stilaan (maar veel te laat) op gang komende leger, gewild door de Oostenrijkers.

De auteur wekt de indruk dat het met die *vrijkorpsen* om overtuigde detachementen ging, die onder Vonckistische inspiratie, ten strijde trokken tegen de Franse indringer. Hij biedt evenwel niets aan om zijn stelling te staven. Als men dus ooit iets over de *vrijkorpsen* in 1794 in West-Vlaanderen zal willen weten (gesteld dat er iets over te zeggen valt), zal een nieuwe studie nodig zijn.

Het verhaal van Denys gaat dus niet over de eventuele *vrijkorpsen* maar over de troepenbewegingen van de verschillende Oostenrijkse

en geallieerde regimenten evenals van de veroverende Franse troepen, en dit van 25 april tot einde juli 1794. Op zich zou dit een interessante bijdrage kunnen geweest zijn. De auteur heeft een aantal gedrukte en onuitgegeven teksten aangewend om dag voor dag de kroniek op te stellen van de krijgsgebeurtenissen, voornamelijk in Menen, Kortrijk, Ieper en Nieuwpoort, met daarbij ook nog enkele gegevens over Moeskroen, Roeselare, Ingelmunster, Oostende en een paar dorpen. Alle verzamelde gegevens zijn evenwel op een hoop gegooid, zonder voorgeschiedenis of algemeen kader, zonder duiding, zonder kritische benadering. Het grote keerpunt, de slag bij Fleurus op 26 Juni 1794, die de afloop in West-Vlaanderen bepaalde, wordt niet eens vermeld.

De geest die over het geheel hangt is onbeholpen flamingantisch: de goede en brave geallieerden (en die hypothetische *vrijkorpsen*) verdedigden de West-Vlamingen tegen de boze Fransen. Volgens de auteur waren de *vrijkorpsen* een schakel in de strijd tussen Frankrijk en Vlaanderen, die van 1071 af tot in 1794 en nadien gevoerd werd (blz. 155). Komaan zeg... De onbeholpen taal van het opstel is navenant. In de klas schrijft de leraar op zo een huiswerk: "opnieuw beginnen".

Andries Van den Abeele

Christian PAPEIANS DE MORCHOVEN o.s.b., *De Sint-Andriesabdij Zevenkerken. I. Met Dom Gerard van Caloen de geschiedenis in (1853-1912). II. Met Dom Théodore Nève van uitdaging tot uitdaging (1912-1963).* - Tiel: Lannoo, 1998-2002. - 240 en 356 p., ill.

In 1901 kreeg Dom Gerard van Caloen met veel moeite de toelating een nieuwe Sint-Andriesabdij op te richten, een eeuw nadat de vorige was opgeheven. Dit gebeurde dankzij de financiële steun van de Brugse adel, meer bepaald van senator van Ockerhout en van de familie van Caloen. Aan deze stichting was een lange geschiedenis voorafgegaan. Dom van Caloen was al vele jaren bezig met het heroprichten van abdijen in Brazilië en het was in de eerste plaats ter ondersteuning van deze activiteiten dat hij een ankerpunt en vertrekbasis in België zocht, waar hij zich zou kunnen onttrekken aan de weerstand

die zijn plannen ondervonden binnen zijn eigen Benedictijner congregatie. Het verhaal van de ruzies tussen abt van Caloen en zijn collega's en oversten leest bijna als een thriller: die heren konden mekaar (al dan niet met verheven bedoelingen) nogal belazeren.

Hoewel hij nog maar amper over een paar monniken beschikte, liet Dom van Caloen door de architect en monnik van Maria-Laach Rutgerus Rincklake (1851-1927) indrukwekkende plannen opmaken die in de eerstvolgende jaren zouden worden uitgevoerd en het aanzienlijke complex zouden worden dat we thans kennen.

Terwijl Abt van Caloen (ondertussen tot bisschop gewijd) bestendig pendelde tussen Sint-Andries en Rome, Sienna (waar hij een abdij heroprichtte), Katanga (waar hij een abdij stichtte) en vooral Brazilië waar hij bestendig met grote problemen geconfronteerd werd, zorgde een jonge monnik vanaf 1906 voor stabiliteit en leiding in de Brugse abdij. Zijn naam was Dom Théodore Nève en hij zou de daadwerkelijke stichter en leider van de Sint-Andriesabdij zijn.

De geschiedenis van deze abdij is natuurlijk maar gedeeltelijk verbonden met die van Brugge en West-Vlaanderen. Enerzijds was er het ingekeerde leven van een religieuze contemplatieve gemeenschap, anderzijds was de activiteit gericht op de vele stichtingen die vanuit Sint-Andries ontstonden, de al vermelde in Italië, Brazilië en Katanga, maar ook in China, Polen en India.

Het meest was de abdij nog met haar geografische omgeving verbonden door de abdijschool en het liturgisch apostolaat. De abdijschool kwam er ondanks de tegenstand van bisschop Waffelaert en van de abdij van Maredsous. Het werd één van de melkkoetjes van de abdij, die permanent tegen een grote schuldenberg aankeek. De tweede belangrijke bron van inkomsten werden de liturgische uitgaven, meer bepaald de missalen van Dom Gaspard Lefèbvre, die aanleiding waren voor een fikse rel tussen Desclée in Doornik en Desclée de Brouwer in Brugge, met als inzet het drukken van een paar honderd-duizend missalen per jaar.

De contacten van de abdij met het lokale leven waren vooral talrijk tijdens de beide wereldoorlogen, toen de abdij door de Duitsers werd opgeëist en de monniken elders onderdak moesten vinden. Dat tijdens de Tweede Wereldoorlog een reeks regimentsvlaggen in de abdij werden verstoppt, is een bekend verhaal. Anderzijds was er de doorslaggevende tussenkomst van Dom Gaspard Lefèbvre, die de

oprichting van een nieuwe kloostercongregatie in het uitstervende Brugs Begijnhof mogelijk maakte.

Dit interessante werk, van binnenuit en toch afstandelijk geschreven door iemand die zijn leven in de abdij heeft doorgebracht, mist één belangrijk element: een personen- en zakenregister. Voor een werk van bijna 600 blz. zou dit geen overbodige luxe geweest zijn.

Andries Van den Abeele

Michaël DELANGE en Philippe DE GRYSE (red.), *Gustave Vuylsteke, Mijn oorlogsdagboek. Meulebeke tijdens 1914-'18*. - Tielt: Heemkundige Kring De Roede van Tielt, 2000. - 286 p., ill.

Vreemde militaire invallen en bezettingen die het maatschappelijk bestel tijdelijk of definitief dooreenschudden en omkeren, zijn steeds een goede voedingsbodem geweest voor de creatie van dagboeken of kronieken. Individuele personen worden in oorlogstijden dermate aangegrepen door gebeurtenissen en ontwikkelingen die spectaculair zijn en de dagelijkse sleur doorbreken, dat zij menen als bevoorrechte getuigen hun vaststellingen te moeten toevertrouwen aan het papier voor het nageslacht. Perioden met de hoogste creativiteit voor het dagboekgenre in Vlaanderen waren: 1792-1815 (de Franse inval en bezetting), 1914-1918 (de Eerste Wereldoorlog) en 1940-1945 (de Tweede Wereldoorlog).

Vooraf betreffende de periode 1914-1918 zijn zeer veel dagboeken of dagboekfragmenten in druk uitgegeven en derhalve voor een breed publiek toegankelijk. West-Vlaanderen, dat het ergst en langdurigst getroffen geweest is door de krijgsgeschiedenissen, telt de meeste uitgaven. Tussen 1962 en 1979 gaf het Genootschap voor Geschiedenis (Brugge) met steun van de Provincie West-Vlaanderen niet minder dan 9 boekdelen uit met dagboeken betreffende Rumbeke, Dikkebus, Mesen, Wervik, Diksmuide, Poperinge, Ieper, Veurne en diverse legerkampplaatsen aan de IJzer. Verschillende andere historische of heemkundige kringen volgden - en volgen - geregeld in hun tijdschriften of in bijzondere uitgaven dit voorbeeld. Nog recent bundelde *Archikrant. Vrienden van het Veurns archief* 12 (2002) afl. 4 niet minder dan vijf ego-documenten betreffende de

Eerste Wereldoorlog. Ten slotte is er in de provincie nog een commerciële uitgeverij bedrijvig, met name 'Uitgeverij De Klaproos', die in haar fonds ego-documenten opneemt en dit in de reeks *Grootvaders oorlog* (reeds 8 delen verschenen).

Aansluitend bij deze traditie publiceerde de Heemkundige Kring De Roede van Tielt het dagboek van de adolescent Gustave Vuylsteke (1900-1996) over Meulebeke. Het boek is eenvoudig maar degelijk uitgegeven en rijkelijk geïllustreerd met reproducties van bladzijden uit het oorspronkelijke handschrift, van officiële documenten, van strooibiljetten, van gedachtenisprentjes en van oude foto's uit de verzameling van Godfried Vuylsteke; enkel de illustratie op blz. 214 is afkomstig van Pierre Debruyne.

De redacteurs hebben heel veel moeite gedaan om de oorspronkelijke tekst nauwgezet weer te geven. Dit moet niet eenvoudig geweest zijn gezien het moeilijk leesbare handschrift van Vuylsteke (zie blz. 80 van de uitgave waar twee bladzijden uit het dagboek afgedrukt werden). Verder hebben zij inspanningen geleverd om de beweringen van de dagboekschrijver herhaaldelijk te confronteren met andere uitgegeven ego-documenten betreffende de omliggende gemeenten, regimentshistorieken, historische boeken en de *Gazette van Tielt*. Uit die confrontaties blijkt dat Vuylsteke meestal correct is, maar toch ook soms afwijkt in details en enkele keren duidelijk fout zit; af en toe weet hij ook feiten of gegevens aan te brengen die bij anderen niet of nauwelijks voorkomen (bv. het luchtgevecht van 20 juli 1917, het bevrijdingsverhaal van Meulebeke in oktober 1918, enz.) Vuylsteke heeft alleszins geprobeerd zo juist mogelijk te rapporteren. Daarvan getuigen de vele doorhalingen, verbeteringen en toevoegingen in de dagboektekst. De redacteurs zijn er wel niet steeds in geslaagd klaar en duidelijk aan te geven wat geschrapt werd en wat achteraf toegevoegd werd.

Er is gekozen om de tekst van het dagboek niet te hertalen; enkel zijn er waar nodig hoofdletters en interpunctie toegevoegd. Dit geeft een pittoresk effect aan de uitgave, maar maakt het zeker minder gemakkelijk en aantrekkelijk om lezen. De verklarende woordenlijst achteraan lost wel heel wat problemen op, maar toch blijft een en ander onduidelijk: wat zijn bv. 'een dirigeable' en 'ballon captif' (blz. 60), 'persen' (blz. 93) en 'O.A.K.' (blz. 215 – volgens de redacteurs op blz. 225 dan Armees Oberkommando). Het rigoureuus aanhouden

van de oorspronkelijke schrijftaal en het weergeven van de vele cryptische beschrijvingen uit het dagboek leveren ook geregeld foute zinsconstructies en onduidelijke passages op: bv. blz. 71 onder 29 september 1915, blz. 88 onder 20 februari 1916, blz. 104 onder 19 augustus 1916, blz. 114 onder 5 november 1916. Naarmate het dagboek vordert, worden gelukkig de dagelijkse verslagen steeds maar uitgebreider en duidelijker; voor de bevrijdingsmaand oktober 1918 worden ze zelfs bladzijdenlang

Doorgaans brengt Vuylsteke zijn verhaal erg afstandelijk; hij ontpopt zich tot een neutraal rapporteur en verwijst geregeld naar officiële berichten en maatregelen. Dit laatste heeft te maken met het feit dat zijn vader 'gendarme' was en dat hij derhalve gemakkelijk in contact kon komen met de officiële afkondigingen.

Deze afstandelijkheid en neutraliteit is natuurlijk relatief. Reeds in de keuze van de beschreven onderwerpen stapt Vuylsteke er in zekere mate van af. Toch valt hij verder slechts zelden uit de rol van objectieve verslaggever en neemt standpunten in of formuleert persoonlijke commentaar. Anti-Duitse uitlatingen zijn te vinden op blz. 74 onder 19 oktober 1915 'dien verwenschten keizer'; op blz. 85 onder 25 januari 1916 'dat de weerbare mannen naar Duitschland of naar de slag gevoerd worden, maar dat mag en dat zal niet gebeuren'; op blz. 91 onder 17 maart 1916 'Maar jammer genoeg dat de vliegers niet dood waren'; op blz. 107 onder 14 september 1916 'De verbonden hadden het beter geweten en dan daarop al de mannetjes eene bom laten vallen, dat ware geestig'; op blz. 112 onder 21 oktober 1916 'dikhoofd' ... 'duivelskoppen met den smeeringen keizerskop' ... 'in dat vertreksche een bommetje te laten vallen, hoe geestig had het geweest'; op blz. 116 onder 24 november 1916 't Was jammer dat hij hem niet mocht verdedigen tegen onzen vijand'; op blz. 118 onder 14 december 1916 'het zijn toch al met list en leugens dat hij te werke gaat, den slimmen'; op blz. 125 onder 20 januari 1917 'want het duurt nu reeds lang genoeg, de vreselijke oorlog'; op blz. 131 onder 24 maart 1917 'maar voorzeker zullen zij hier nog eerst wat volk aan de kant maken, jammer genoeg'; op blz. 136 onder 14 mei 1917 'en zullen misschien wel bommetjes smijten, dat ze maar opletten'; op blz. 139 onder 6 juni 1917 'maar hij had moeten geheel dood zijn' en onder 8 juni 1917 'die smeerlaps'; op blz. 151 onder 28 juli 1917 'en bewaakt door de Duitsche, jammer genoeg'; op blz.

156 onder 15 augustus 1917 'schijn heiligaards gelijk den keizer van Duitschland, den ezel'; op blz. 167 onder 7 oktober 1917 over de nieuwe Ortskommandant 'eenen grooten viezen en kwaden man die geene redens verstaat, dus eenen smeerlap'; op blz. 168 onder 13 oktober 1917 'en den Ortskommandant is ook vertrokken ('t is best)'; op blz. 197 onder 30 mei 1918 over de inname van de Kimmelberg door de Duitsers 'Dat is slecht nieuws'; op blz. 199 onder 14 mei 1918 'knuls (Duitsche) ... die smeerlappen'; op blz. 258 onder 26 november 1918 over de mensen in Duitsland 'dat zij ze daar ook maar wat doen afzien'. Stellingnames tegen de collaborateurs op blz. 114 onder 5 november 1916 'in plaats van hun vaderland te dienen en te helpen, gaan zij zijn vijand gaan helpen'; op blz. 175 onder 1 december 1917 'Dit zijn lafaards die hun eigen volk overdragen'; op blz. 189 onder 5 maart 1918 'eene vuile beeste'; op blz. 194 onder 14 april 1918 'Die smerige fotsen van dat vrouwvolk die willen trouwen met hunne vijanden'; op blz. 249 onder 29 oktober 1918 'zij mogen nu rap door de kop geschoten zijn, die helsche duivelinnen'. Stellingnames tegen de vrijwillige werknemers in Duitsland op blz. 118 onder 19 december 1916 'die dom ezels'; op blz. 104 onder 25 augustus 1916 'Al deze zouden beter opgehangen worden'; op blz. 120 onder 29 december 1916 'met den slimmen vrijwillig naar Duitsland gegaan'. Een heel opvallende opmerking verschijnt gans op het einde van het dagboek op blz. 270-271 onder 29 juni 1919 'Maar nog iets anders staat er ons te wachten, en 't is van de socialistische partij en altijd en overal meeting houden om het werkvolk op te maken en om zoo het werkvolk op te hitsen tegen de katholieken'.

Enkele keren wordt Vuylsteke poëtisch: zie de gedichten 'Het klokkenlied' op blz. 16 (in het Nederlands), 'Sous les plis du drapeau' op blz. 53 (in het Frans) en 'zonder titel' op blz. 129 (opnieuw in het Nederlands)

De algemene waarde of betekenis van het dagboek en dan ook van deze uitgave is echter relatief: Vuylsteke schrijft veelal over feiten en gebeurtenissen die elders, op afstand geschieden en die hij heeft vernomen van voorbijgangers. Meulebeke lag niet echt centraal of aan het front. Er gebeurt in het dorp zelf bijzonder weinig en veel herhaalt zich voortdurend: schieten in de verte, troepen- en vliegtuig-passages. Praktisch alles wat vermeld wordt is reeds uit andere bron-

nen bekend en krijgt enkel een lokaal tintje of wordt bijgekleurd met Meulebeekse plaats- en persoonsnamen: de vluchtelingen, de opeisingen van goederen en werkkrachten, de troepenbewegingen (zonder al te veel inzicht wie en naar waar), de kanonschoten, het verschijnen van vliegtuigen, auto's en later tanks, het invoeren van het zomer- en winteruur, enz. Pas bij de bevrijding vanaf 16 oktober 1918 wanneer Meulebeke 'midden in het front' komt te liggen, wordt het dagboek echt interessant: met op 17 oktober de bevrijding door Franse soldaten, nog op 17, 18 en 19 oktober de zware beschietingen, op 19 oktober en volgende dagen de repressie tegen collaborateurs (vrouwen, de politiecommissaris, de burgemeester...), op 1 november de zware bomaanval, op 17 november het bevrijdingsfeest, enz.

Het drukwerk zelf is niet geheel onberispelijk uitgevoerd: op verschillende bladzijden zijn overbodige inktvlekken te bespeuren (blz. 56, 99, 104, 117, 121, 126 ...), sommige bladzijden zijn te bleek afgedrukt en de bladspiegel staat niet steeds perfect recht. De lay-out is vrij primitief: niet alle bladzijden zijn logisch met tekst opgevuld, de voetnoten zijn soms op de verkeerde bladzijden opgenomen (de voetnoten 188-190 zijn zelfs volledig weggefallen) en de illustraties staan af en toe erg ver van de tekstpassages waarop ze betrekking hebben.

Er zijn ook enkele tyfoutjes ongecorrigeerd gebleven: 'Ijser' te vervangen door 'IJser' (blz. 21 en op andere plaatsen verderop in de uitgave); '... als het snot) Dit verklaart ...' door '... als het snot). Dit verklaart ...' (blz. 27); 'vliemachienen door 'vliegmachienen' (blz. 71 en op andere plaatsen verderop in de uitgave), 'comiteit108' door 'comiteit¹⁰⁸ (blz. 96); 'vlee-schkaarten' door 'vleesch-kaarten' (blz. 128); kan-ongebulder door ka-nongebulder (blz. 175); 'naar 293 Hulsvelde' door 'naar²⁹³ Hulsvelde' (blz. 188); '... nu ledig. schieten naar ...' door '... nu ledig. Schieten naar ...' (blz. 190).

Alle bemerkingen in acht genomen, mag toch het werk van de beide redacteurs niet onderschat worden: zij hebben geprobeerd een waarheidsgetrouwe weergave te brengen van een dagboek uit de Eerste Wereldoorlog, dat misschien niet de 'grote geschiedenis' weergeeft, maar dan toch de vertaling van de oorlogsgebeurtenissen binnen een kleinere dorpsgemeenschap.

Johan Vannieuwenhuysse

Marie-Pierre D'UDEKEM D'ACQZ, *Voor Koning en Vaderland. De Belgische adel in het verzet.* - Tiel: Lannoo, 2003. - 488 p., ill.

Het verhaal van talrijke mannen en vrouwen, leden van de Belgische adel, die zich engageerden in de Weerstand is op zich een interessante, vaak aangrijpende bijdrage tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Méér nog dan in andere bevolkingsgroepen was bij de adel de overtuiging aanwezig dat verzet tegen de vijand moest worden geboden.

De auteur heeft pionierswerk verricht, door binnen de vele activiteiten van inlichtingendiensten en gewapende weerstand, de bijdrage vanwege leden van de adel in de verft te zetten. De oogst is aanzienlijk. De auteur heeft ook naar de motivaties gepeild. In de adellijke middens was de trouw aan koning en vaderland als het ware ingebakken, zodat het logisch was dat velen, na mei 40 er niet aan dachten het hoofd in de schoot te leggen. Velen bekochten hun inzet met gevangenis, foltering, concentratiekampen en de dood.

Marie-Pierre d'Udekem is anderzijds de schaduwzijde niet uit de weg gegaan, en heeft een hoofdstuk gewijd aan het veertigtal leden van de adel dat in de collaboratie stapte en achteraf met de repressie te maken kreeg. Jammer is wel (op instructie van de gerechtelijke diensten, verklaart ze), dat in dit hoofdstuk niet de volle naam van de behandelde personen voorkomt, ook al kan men de meeste makkelijk achterhalen, zoals die van de prinses de Croÿ (hevige aanhangers van Joris van Severen en vervolgens Duitsgezind), van de Bruggeling Adrien Gillès de Pelichy (oorlogsgouverneur van Brabant), van Baudouin van den Branden de Reeth, etc. Ze doet ook het verhaal van Paul Nothomb, communist geworden, die na zijn aanhouding door de Duitsers, zijn vel redde door zijn verzetsgroep te verklikken.

De studie van Marie-Pierre d'Udekem heeft raakpunten met Brugge en West-Vlaanderen, enerzijds omdat een aantal verhalen zich hier afspelen en anderzijds omdat heel wat families uit deze streek erbij betrokken waren doordat ze verzetslieden onder hen telden. We vernoemen: de Brouwer – van Caloen – Coppieters – de Crombrughe de Loringhe – van Delft – van der Elst – della Faille d'Huyse – Fraeys de Veubeke – de Gheldere – Gillès de Pelichy – de Halleux – Iweins – Janssens de Bisthoven – Jolly – de Jonghe

d'Ardoye – Jooris – Joos de ter Beerst – Kervyn de Marcke ten Driessche – de la Kethulle de Ryhove – Lippens – de Menten de Horne – van Outryve d'Ydewalle – Papeians de Morchoven – de Peneranda de Franchimont – de Pierpont – van der Plancke – van Pottelsberghe de la Potterie – de Potter d'Indoye – Rotsart de Hertaing – Ruzette – Ryelandt – de Schietere de Lophem – de Spot – van der Stegen de Schriek – de Thibault de Boesinghe – d'Ursel – Veranneman de Watervliet – Verhaegen – van de Walle de Ghelcke. Deze grondige studie is derhalve ook vanuit Brugse en West-Vlaamse gezichtshoek interessant.

Andries Van den Abeele

Kroniek

PERSONALIA

In memoriam F. Van Molle. - Op 18 juli 2003 overleed te Heverlee prof. em. dr. Frans Van Molle (° 19 november 1924). Prof. Van Molle was een gezaghebbende kunsthistoricus, o.m. gespecialiseerd in de geschiedenis van de metaalkunst. In de tentoonstellingscatalogus van D. Maréchal "Meesterwerken van de Brugse edelsmeedkunst" (1993), schreef hij - bescheiden ondertekend met F.V.M. - de belangrijke studie "Vijf eeuwen wel en wee van de Brugse goud- en zilversmeden" (p. 11-54). Een andere bijdrage tot de Brugse kunstgeschiedenis is zijn in 1960 gepubliceerde studie over het portret van Gillis Joye, kanunnik van Sint-Donaas en componist, dat H. Memling in 1472 heeft geschilderd.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Licentiaatsverhandelingen Geschiedenis betreffende het oude graafschap Vlaanderen en de provincies West- en Oost-Vlaanderen

Katholieke Universiteit Leuven (2003)

CALLEWIER Hendrik, *Poortერი en Bevolkingsdynamiek. Sociaal-economische analyse van de nieuwe poorters van Kortrijk 1413-1477.* (P. Trio)

DECUYPER Riet, *De 'injurie' voor de Raad van Vlaanderen in de achttiende eeuw.* (F. Vanhemelryck)

DE WINTER Davy, *Ingoogem tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een kijk op het streuvelsdorp van ca. 1939 tot 1950.* (L. De Vos)

GEVAERT Anja, *'Popularisering' van de geschiedenis. Historische kronieken in de Brugse almanakken van de achttiende eeuw.* (P. Trio)

PUTMAN Maaïke, *"Terwijl ik dit schrijf, voor het vier zittende, vriest den inkt in de penne". De strenge winter van 1709 op Europees vlak met een case-study over het Land van Aalst.* (J. Verberckmoes)

VAN LEUVEN Anneleen, *De geschiedenis van de beul van Brugge (1500-1863)*. (F. Vanhemelryck)

VIAENE Dieter, *De drang naar de macht. Een prosopografische analyse van de Ieperse stadsmagistraat (1328-1383)*. (P. Trio)

De volledige lijst van de verhandelingen wordt jaarlijks gepubliceerd in *Tijdingen uit Leuven*, het tijdschrift van de Vereniging Historici Lovanienses. De korte samenvattingen van deze verhandelingen zijn beschikbaar (of zullen binnenkort beschikbaar zijn) op de website van de faculteit Letteren van de KU Leuven <http://millennium.arts.kuleuven.ac.be/geschiedenis>, selecteer: Samenvattingen Verhandelingen MG en zoek op één of meerdere criteria. Ze zullen ook in brochurevorm gepubliceerd worden in 2004 (in de reeks *Samenvattingen van licentiaatsverhandelingen en proefschriften [in 2003] aangeboden in de Studierichting Geschiedenis van de KU Leuven*). De achterstand betreffende de twee voorgaande jaren zal ook in 2004 weggewerkt worden.

Michel Cloet

Universiteit Gent (2003)

BODEN, Toon. *Armenzorg in Gent. 1600-1640*. (J. Dambruyne)

BONTE, Maud. *Seksuele deviatie in het laatmiddeleeuwse Gent*. (M. Boone)

BUYLAERT, Frederik-Benjamin. *Crisis en continuïteit. De strategie van adellijke staatsfeodale families in de crisis van de late vijftiende eeuw in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden (1477-1492). Een vergelijkende case-study van de Vlaamse familie de Baenst en de Hollandse familie van Boschuyzen*. (M. Boone)

CHEVALIER, Jonathan. *Studie van de demografische, economische en gezinssociologische componenten van een plattelandsstreek, het arrondissement Brugge aan het begin van de negentiende eeuw*. (C. Vandenbroeke)

DE DECKER, Petra. *Sociaal-economische analyse van de levensomstandigheden in een plattelandsgemeenschap: het ambacht Maldegem in de 18de eeuw*. (C. Vandenbroeke)

DE FRENNE, Liesbeth. *Gent en de aartshertogen 1598-1621*. (R. Vermeir)

- DEKEYSER, Nele. *Het Oostendse 'Palais des Thermes'. Historiek, bouw en werking tot 1940.* (L. François)
- DE MEESTER, Stijn. *De 'Armste stad van België' tijdens de crisisjaren. Onderzoek naar de conjunctuurgevoeligheid van de diefstallen te Brugge (1841-1851).* (E. Vanhaute)
- DE MEYER, Floor. *De Gentse familie van de Kethulle (1450-1600).* (J. Dambuyne)
- DICKX, Joke. *Kinderen van de rekening: de zorg voor wezen, verlaten kinderen en vondelingen in het Brugse (1796-1925).* (G. Deneckere)
- FOLLEBOUT, Marijn. *De politieke besluitvorming bij de Staten van Vlaanderen, 1670-1680.* (J. Dambuyne)
- GERYL, Jasper. *De verplichte tewerkstelling in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog. De inzet van arbeiders uit Groot-Roeselare.* (B. De Wever)
- GROSSEN, Steve. *Remissieverlening onder Albrecht en Isabella (1598-1621).* (R. Vermeir)
- HEMERYCK, Marijs. *Leven in Couckelaere. Levenslooptanalyse van de generatie jongens en meisjes geboren in Koekelare in 1830 en 1831.* (E. Vanhaute)
- KETELS, Sarah. *De armen uit het Brugse Vrije in 1748.* (C. Vandenbroeke)
- LACOERE, Marino. *Het politieke leven te Veurne tijdens het interbellum.* (L. François)
- SAP, Sofie. *Het juridisch statuut van de vrouw in Roeselare, 1713-1748.* (H. Symoens en D. Heirbaut)
- SAVELS, Maarten. *Een bijdrage tot de studie van de crisis van 1740: Brugge en het Brugse Vrije.* (C. Vandenbroeke)
- SCHOUTTETEN, Koen. *Het Sint-Janshospitaal te Brugge. Een domeinstudie (eind 13de – begin 14de eeuw).* 2003 (E. Thoen)
- TAVEIRNE, Nele. *Armenzorg in de stad Veurne in de zeventiende eeuw: 1650-1700.* (C. Vandenbroeke)
- VANDEKERCKHOVE, Maarten. *De samenstelling van de Staten van Vlaanderen (1598-1648).* (R. Vermeir)
- VANDEMAELE, Liesbeth. *Een 'generatie-verschil'? Levenslooptanalyse van twee vrouwelijke generaties geboren in 1830 en 1880: casus Poperinge.* (E. Vanhaute)
- VANDERMAESEN, Matthias. *Elites te Brugge (1280-1320).* (M. Boone)

VANHEE, Katlijn. *'Delinquent' of slachtoffer van sociale controle? Analyse van de relaties tussen de aanklager en de kinderen die voor de kinderrechter van Veurne verschenen tussen 1912 en 1921*". (G. Deneckere)

VANHOUTTE, Petra. *'Mijn werck es hemelick'. De rederijkerskamer van De Heilige Geest te Brugge (1616-1700)*. (H. Symoens)

VANHULLE, Liesbeth. *Vrijen en trouwen te Torhout (1700-1900). Een nuptialiteitsstudie van een West-Vlaams provinciestadje*. (C. Vandenbroeke)

VERHAEGHE, Helmut. *Film en foto als bronnen voor geschiedschrijving. Beeldvorming van Oostende aan de hand van de cineast Henri Storck (1907-1999) en de fotograaf Maurice Antony (1883-1963) in de periode 1928-1939*. (L. François)

VERMEERSCH, Nele. *Een vergelijkende studie van de aardappelcrisis in Ierland en Vlaanderen in de periode 1845-1850*. (E. Vanhaute)

VOLCKAERT, Sofie. *Prosopografische analyse van het ambacht der edelsmeden te Brugge in de 18de eeuw*. (J. Dambruyne)

Luc François

Het Provinciaal Archief West-Vlaanderen verhuisd. - Sinds kort is het Provinciaal Archief van West-Vlaanderen verhuisd van het Grootseminarie te Brugge naar een archiefgebouw in Sint-Andries.

Het archief is er gehuisvest in een vroeger industrieel pand (het voormalig "Jagershof") achter het oud gemeentehuis. Het pand werd verbouwd en aangepast aan de strengste archivalische normen op het vlak van bewarings- en klimaatbeheersingstechnieken.

Het archiefgebouw bestaat nu uit een voorbouw en een achterbouw of loods. De voorbouw bevat kantooruimte voor de verschillende archiefmedewerkers, een garage, een triageruimte, een vergaderzaaltje, sanitaire voorzieningen en een leeszaal met plaats voor 16 archiefonderzoekers. De achterbouw of loods is ingericht voor de opslag en bewaring van 12 strekkende kilometer archief.

Het Provinciaal Archief West-Vlaanderen is van groot belang voor de 19de- en 20ste-eeuwse plaatselijke geschiedenis, omdat in de provincie een aantal gemeente- en andere lokale archiefbestanden compleet verloren gingen ten gevolge van oorlogshandelingen in 1914-1918 en 1940-1945. Daarnaast heeft het archief natuurlijk ook een

unieke betekenis voor de geschiedenis van de Provinciale instellingen zelf. Het meest recente archief is belangrijk voor de archiefvormers (Diensten en beleidsmakers), die in de dagelijkse bestuurspraktijk steeds weer een beroep moeten kunnen doen op informatie verrat in eerder opgemaakte stukken, en voor burgers, die in het kader van de openbaarheid van bestuur documenten vlot moeten kunnen raadplegen.

Interessante archiefreksen zijn: de notulen van de Bestendige Deputatie en de processen-verbaal van de Provincieraad, de atlanten van de buurtwegen en van de onbevaarbare waterlopen, de dossiers van de lokale verkiezingen, de aanvraagdossiers voor gevaarlijke, hinderlijke en ongezonde bedrijven (milieuanvragen), de dossiers van het administratief toezicht op de lokale besturen, ...

Het Provinciaal Archief West-Vlaanderen is alle werkdagen van 9 tot 12 uur en van 13 tot 17 uur te raadplegen in de leeszaal van de nieuwe archiefbewaarplaats. De raadpleging is er gratis; de bezoeker is enkel onderworpen aan het leeszaalreglement (beslissing Provincieraad 26 april 2001), dat bepalingen bevat omtrent openbaarheid en inzagerecht, de leeszaalwerking, de raadpleging van documenten en het publiceren op basis van provinciale bescheiden. Wat openbaarheid en inzagerecht betreft, zijn in principe alle documenten van meer dan 50 jaar oud vrij raadpleegbaar; voor alles wat jonger is dan 50 jaar moet steeds de toestemming tot inzage gevraagd worden aan de Provinciegriffier (Koning Leopold III-laan 41 – 8200 Sint-Andries), die de archiefbewaarder is.

Johan Vannieuwenhuysse

Nog de Guldensporenslag. - Ook na 2002 blijft de Guldensporenslag de historici beroeren. In het tijdschrift van het Genootschap voor Geschied- en Oudheidkunde te Vilvoorde, 9de jg. (2003), afl. 1, p. 2-28 heeft dr. J. F. Verbruggen een artikel gepubliceerd "De Guldensporenslag volgens Paul Trio" waarin hij met vuur de betrouwbaarheid verdedigt van het verhaal over 1302 dat de Brabantse pastoor Lodewijk van Velthem heeft geschreven. Deze bijdrage wil de kritiek op van Velthem weerleggen zoals die door prof. dr. P. Trio werd geformuleerd in zijn bijdrage "Vlaanderen de Leeuw. Het relaas van de slag bij Kortrijk opnieuw aan de bronnen getoetst"

(in *Omtrent 1302*, Leuven, 2002, p. 81-110). Het artikel van dr. Verbruggen is door zijn soms polemisch karakter niet altijd even goed leesbaar, maar het getuigt van een grondige kennis van de bronnen en van de literatuur. De beste historicus van de slag bij Kortrijk ontwaapt niet (cfr. ook in de *Handelingen* van deze jg. p. 164-165)!

Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.- In het *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 2002 publiceerde mev. G. G. Trimpe Burger-Mekking op p. 69-254 een inventaris van de prijsvragen die dit, in 1769 opgericht, geleerd genootschap heeft uitgeschreven in de periode van 1769 tot 1860 toen men stopte met het stellen van prijsvragen. Na 1860 werden waardevolle verhandelingen verder uitgegeven, maar niet meer als antwoord op een prijsvraag. Er zijn 129 prijsvragen bekend, waarvan 41 werden bekroond en meestal ook gedrukt. Allerlei onderwerpen kwamen in de prijsvragen aan bod; ze geven een belangwekkend beeld van de wetenschapsbeoefening in die tijd in Zeeland. Dat de geschiedvorsing in de gestelde vragen een belangrijke plaats inneemt, zal geen verwondering wekken. Maar toch worden ook praktische vragen niet geschuwd, bijv. nr. 91 (1821): kan zinken vaatwerk uit de Luikse fabriek zonder gevaar worden gebruikt om spijs en drank te bereiden? Of nr. 92 (1828): welke verbeteringen zijn er de laatste jaren uitgedacht voor brandblustoestellen? Of vragen i.v.m. de gezondheid: nr.21 (1783): het is bewezen dat begraven in kerken schadelijk is, maar waarom blijft die gewoonte dan toch verder bestaan? Mev. Mekking geeft in haar uitvoerige inventaris telkens de naam van de indiener, het jaar, de jury, gegevens over bekroning en publicatie, enz. Naast die prijsvragen kon ze ook 337 conceptprijsvragen achterhalen, d.w.z. vragen die voorgesteld werden en door de Algemene Vergadering al dan niet werden aangenomen.

Terloops mag hier worden vermeld dat ook ons Genootschap op zijn tweede jaarvergadering dd. 28 september 1840 prijsvragen heeft uitgeschreven: uit de voorgestelde vragen werden er twee weerhouden voor 1841 en één voor 1842. Op de jaarvergadering dd. 23 september 1841 werden twee vragen voor 1842 gesteld. Blijkbaar zijn geen antwoorden binnengekomen en was het enthousiasme meteen bekoeld.

Vreemd gebouwd. - In de kunst hebben vreemde en uitheemse invloeden altijd een thuis gevonden; ze geraken er dikwijls zo ingeburgerd dat ze niet meer opvallen en zelf tot iets eigens evolueren. Zo heeft de klassieke kunst zich in alle kunsttakken en in alle perioden laten gelden en de hele cultuur beïnvloed. Andere vreemde elementen zijn dan weer een tijdelijk curiosum gebleven, bijv. ontleningen aan de Egyptische cultuur. Aan dit boeiend aspect van de kunstgeschiedenis in de Zuidelijke Nederlanden kwam o.l.v. Stefaan Grieten een boek tot stand getiteld "Vreemd gebouwd. Westerse en niet-westerse elementen in onze architectuur" (Brepols, 2002, 518 p.). In tien hoofdstukken wordt een aspect van het *vreemde* bestudeerd en nader toegelicht met één of twee voorbeelden uit de provincie Antwerpen (Het Antwerps provinciebestuur is opdrachtgever). De hoofdstukken behandelen de renaissance, barok, 18de eeuw, chinoiserie, Egyptomanie, oriëntalisme, eclectisme, neogotiek, neorenaissance, bouwen in Kongo. Bij het rijke feitenmateriaal komt de gedachtenwereld en de culturele achtergrond uitvoerig aan bod. Het is hier niet mogelijk een overzicht te geven van de vele waardevolle bijdragen die dit veelzijdig boek bevat. Het hoofdstuk dat ons het meest heeft geboeid was dit over de 16de-eeuwse bouwkunst met bijdragen van K. De Jonge, S. Grieten, L. Van Langendonck en P. Maclot, deze laatste de onvermoeibare archeologe van de oude Antwerpse huizen.

Een klein detail willen we hier toch neerschrijven i.v.m. de chinoiserieën van het kasteel Rooigem te Sint-Kruis/Brugge. De basisgegevens over de 18de-eeuwse Brugse beeldhouwer P. Pepers werden voor het eerst samengebracht in de tentoonstellingscatalogus *Drie Vlaamse Meesters van de XVIIIde eeuw* (1955). En het is de verdienste geweest van R. Duyck dat hij in 1981 als eerste de samenhang heeft gesignaleerd tussen het beeld van pater Verbiest en de vier beelden van Chinese putti.

Luc Devliegheer

Het Chinees paviljoen van het kasteel Rooigem te Sint-Kruis, na een storm (L.D., 25 maart 1990).

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Tien topstukken uit Brugse Stadsarchief. - Van 9 oktober 2003 tot 3 januari 2004 november toonde het Brugse Stadsarchief tien "topstukken" uit zijn rijke verzameling. Het zijn tien gevarieerde documenten die een belangstellend publiek - en dat is er ongetwijfeld in Brugge - kunnen boeien. Stadsrekeningen, een zilveren stadszegelmatrijs (1305), een 16de-eeuwse tekening met de loop van de Reie in de stad, een affiche uit 1907 of een foto van W. Churchill aan het schilderen in Brugge (1948) geven een klein beeld van het veelsoortig documentenbestand dat in het Stadsarchief wordt bewaard. En uiteraard is er genoeg materiaal om nog vele dergelijke didactische tentoonstellingen op te zetten.

Lapscheure. - Op zondag 7 september 2003 werd in de kerk van Lapscheure een korte plechtigheid gehouden waarbij o.a. het loden funeraire plaatje van "levita" Volcranus (zie deze *Handelingen*, 140, 2003, afl.1-2, p. 35-41) een "laatste rustplaats" kreeg in een tentoonstellingskast. Dit alles gebeurde op initiatief van de heemkundige kring "'t Zwin rechteroever" en inzonderheid van de h. Guido Vermeersch en de h. G. Vynckier, eigenaar van het plaatje.

Grafstenen op papier. - Van de tentoonstelling "Grafstenen op papier" in de Sint-Jacobskerk en in de Biekerf te Brugge zag een kleine publicatie het licht die zo van het gebeuren een blijvende herinnering vasthoudt. We onthouden daarvan vooral de bijdrage van R. Van Belle "De grafmonumenten in de Brugse Sint-Jacobskerk" (p.12-43; met aanduiding van de monumenten op een grondplan van de kerk) en deze van Ludo Vandamme "Een passie voor funerair erfgoed: verzamelaars van grafschriften in Brugge, 16de-18de eeuw" (p. 46-58). De eigenlijke catalogus werd opgemaakt door J. D'hondt en L. Vandamme (23 nrs., p. 66-75).

De meestal mooi geïllustreerde grafschriftenverzamelingen geven een fascinerend beeld van het funerair erfgoed dat in de kerken aanwezig is of was. De hs. kwamen tot stand uit genealogische en heraldische belangstelling of soms ook met een praktisch doel als de opschriften uitgesleten geraakten of als een vloer moest worden herlegd. Het zou voor Brugge belangrijk zijn een grondige inventaris van

alle grafschriftenverzamelingen te hebben, uiteraard met de filiatie tussen de hs. Een mooie opdracht voor L. Vandamme?

Het zou passend zijn de geschiedenis van de handschriften door te trekken naar de kunstinventarissen uit 1824 (cfr. *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, 16, 1965-1966 en 17, 1967-1968) waarin de grafzerken met hun opschriften een belangrijke plaats innemen. En wat met de opname van grafschriften door James Weale? De gedrukte inventarissen van het West-Vlaams kunstpatrimonium hebben de grafschriften opgenomen uit de Sint-Salvatorskatedraal te Brugge, kerken uit de Zwinstreek en de O.-L.-Vrouwekerk te Kortrijk. Waaruit nog maar eens blijkt dat de belangstelling voor deze kleine monumenten ook nu nog bestaat, zij het dat er nu geen kleurig uitgewerkte handschriften meer worden gemaakt.

Luc Devliegheer

Op wandel door het Jacob van Oost-jaar (1603-2003). - Al in juni 2001 kondigde het *Museumbulletin*¹ van de Stedelijke Musea en Museumvrienden van Brugge met veel élan de verjaardag in 2003 van de Brugse kunstschilder Jacob van Oost de Oudere aan, alsof intimi dit niet wisten en ze zo een primeur wilden haalden. De reden voor die vroege vermelding lag in het feit dat vele auteurs de geboortedatum van deze productieve meester in 1601 plaatsten. Archivalisch onderzoek tijdens de zomermaanden 1978 wees immers uit dat Jacob van Oost op 1 juli 1603 als zoon van Joannis (+ 1633) en Gheeraerdyne Weyts (+ 1620) boven de doopvont van de intussen afgebroken Brugse Sint-Walburgakerk werd gehouden². Dit betekent

1 E. Tahon, *Museumverjaardag kunstenaar Jacob van Oost. Wanneer viert Jacob van Oost de oude zijn 400ste verjaardag?*, in *Museumbulletin van de Stedelijke Musea en Museumvrienden van Brugge*, 21, 2001, afl. 3, p. 1-3.

2 Voor de gegevens over Jacob van Oost de Oudere in deze mededeling putten we hoofdzakelijk uit ons boek *Jacob van Oost de Oudere en het zeventiende-eeuwse Brugge*, Brugge, 1984 (met bibliografie), waarvan zelfs de verkoop in de museumwinkel werd afgewimpeld, en ook uit een aantal aanvullingen die we intussen publiceerden: *Oost Jacob van (de Oudere)*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek* 12, Brussel, 1987, kol. 576-584; *Enkele nieuwe gegevens betreffende het oeuvre van de Brugse kunstschilder Jacob van Oost de Oudere (1603-1671)*, in *De Gidsenkring*, 32, 1994, volledige afl. 2; *De voornaamste portretschilder van het zeventiende-eeuwse Brugge: Jacob van Oost de Oudere*, in *Vlaanderen*, 48, 1999, afl. 3, p. 145-

meteen dat hij einde juni 1603 of misschien precies op 1 juli zelf het levenslicht zag. Dit is vierhonderd jaar geleden. Daar Vlamingen graag hun eminente voorouders eren tijdens dergelijke eeuwfeesten, hadden we in stilte gehoopt dat deze verjaardag groots zou worden gevierd, want na zijn opleiding, waarschijnlijk bij zijn oudere broer Frans (+ 1625), in het ambacht van de beeldenmakers en na de intussen gebruikelijk geworden studiereis naar Italië werd Jacob van Oost de Oudere de toonaangevende kunstschilder van het zeventiende-eeuwse Brugge. Het zou ons hier te ver leiden om het belang van deze meer dan voortreffelijke kunstenaar aan te tonen. Alleen al een verwijzing naar de vele monumentale schilderijen die hij in opdracht van allerhande kerkbesturen en kloosters mocht uitvoeren of naar de resem portretten die hij voor rijke burgers, fiere schutterskoningen of eminente aristocraten mocht konterfeiten moet onze uitspraak bewijzen. Trouwens niemand twijfelt daaraan. Hij is en blijft de voorname barokschilder van het zeventiende-eeuwse Brugge. Het toenmalige bestuur stelde hem zelfs in 1651 als officiële stadsschilder van Brugge aan.

In deze context had het wel degelijk gepast dat de Brugse autoriteiten en museaverantwoordelijken een retrospectieve samenstelden met een grondig overzicht van zijn oeuvre. Die eer was hem tot nu toe niet te beurt gevallen, alhoewel in de negentiende eeuw enkele pogingen in de hallen daartoe waren ondernomen door zijn werk tussen dit van andere 'Bruggelingen' te exposeren in het kader van bepaalde feestvieringen. De opening kon gemakkelijk op 1 juli plaats gevonden hebben: niet alleen zijn doopdatum maar evenzeer de officiële start van het toeristisch-cultureel seizoen. Nu moesten de cultureel geïnteresseerden zich tevreden stellen met een samenraapsel van enkele van zijn doeken in amper één zaal van het Groeningemuseum (20 september - 14 december), zelfs nog niet de volledige eigen stedelijke collectie Van Oost en het weliswaar bekoorlijke paneel *Mediterende filosoof* uit de verzameling van de kloosterzusters van Sint-Jan. Alleen God – en dan nog! – weet waarom dit laatste schil-

147; *Een schilderij van Jacob van Oost de Oudere teruggevonden*, in *Brugs Ommeland*, 41, 2001, p. 234-240; *Boudewijn Bodet (ca. 1625-1663), een leerling van de zeventiende-eeuwse kunstschilders Jan Gilson en Jacob van Oost de Oudere*, in *Brugs Ommeland*, 43, 2003, p. 171-183 en *De Brugse schilder van het licht: Jacob van Oost de Oudere (1603-1673)*, in *Ministrando*, 39, 2003, afl. 12.

derij tussen deze werken terecht kwam. Voor de meester van het licht werd de “zwarte zaal” van het museum uitgekozen, zonder maar één woordje uitleg of een didactisch paneel. Alleen een sober opschrift bovenaan mocht even aan hem herinneren. Eveneens tot 14 december liep terzelfder tijd in de Sint-Salvatorskathedraal een wat documentaire tentoonstelling, hoewel de deken onlangs nog beweerde dat er in dit godshuis geen plaats voor zo’n manifestatie was. Daarnaast wijdde de curator van de stedelijke tentoonstelling, Eva Tahon, aan deze “tweede Rubens”, zoals ze hem noemde, nog een artikel in het aangepaste museumbulletin³, zonder wetenschappelijke verwijzingen, en hield op 28 september een lezing over hem. Dit was het schamele erbetoon aan “deze glorieuze schilder”, een voor Van Oost nieuw epitheton dat we lezen in *Exit*⁴ op de eigen bladzijde van de stedelijke Brugse musea.

Dat er uiteraard veel meer kon gebeuren, lag voor de hand. De vermelde retrospectieve bood niet alleen de mogelijkheid zijn verspreid oeuvre even te groeperen en wat sommige werken betreft zelfs opnieuw naar zijn geboortestad en meestal naar de oorspronkelijke plaats van bestemming over te brengen, maar meteen aandacht te besteden aan het zeventiende-eeuwse Brugge in het algemeen. Dit is nog steeds een minder bestudeerd, maar daarom niet minder interessant aspect van Brugges geschiedenis. Het zou een waardig chronologisch vervolg betekend hebben op enkele voorgaande tentoonstellingen. Allerlei activiteiten voor jong en oud konden aan dit initiatief worden gekoppeld. Als voorbeeld vermelden we een Van Oost-wandeling waardoor Brugge weer eens op een andere manier kon worden beleefd. In grove lijnen stellen we volgend tracé voor: vertrekkend van de Burg (zowel voor het Brugse Vrije als voor de stad voerde hij werken uit en in vele van de gebouwen op dit plein hangen doeken van hem) in de richting van de Wapenmakersstraat (geboortehuis), naar de Sint-Walburgastraat (doopkerk), naar de (huidige) Sint-Walburgakerk (barok, hier hing een werk van hem, de aanwezigheid van de jezuïeten, contrareformatorisch van groot belang) naar de Verwersdijk en de Sint-Annakerk (barok, hier hangen werken van hem), vervolgens rich-

3 E. Tahon, *Jacob van Oost de Oude, een “tweede Rubens”*, in *musea @ brugge.be*, 21, 2003, afl. 3, p. 8-15.

4 *Exit*, nr. 107, november 2003, p. 12.

ting Groene Rei naar de Predikherenstraat (zijn zoon trad binnen als predikheer, hij werd mogelijk in dit klooster begraven en in deze straat stond ook zijn woonhuis, zonder gedenksteen), naar het Astridpark en de Garenmarkt (Sint-Trudoabdij waar zijn dochter binnentrad en vele van zijn werken hingen), naar de Dijver (Groeningemuseum) en vervolgens langs de O.-L.-Vrouwekerk en Sint-Janshospitaal en dan naar de Sint-Salvatorskathedraal om te eindigen op de Markt. Uiteraard hangen in al deze kerken en instellingen schilderijen van hem. Van Oost had eveneens een grote interesse voor literatuur en speelde zelf muziek. Een literaire avond met zeventiende-eeuwse teksten en een concert met muziek uit die tijd waren zeker aanvullend. Dit is slechts een greep uit de vele mogelijkheden. Intussen is het Jacob van Oostjaar voorbij en moeten we tot in 2071 wachten om dan zijn overlijdensjaar (misschien wel grandioos) te herdenken.

Jean Luc Meulemeester

Brugge 1901-2000. - Na "Een eeuw Brugge. 1800-1900" heeft Jaak Rau nu het vervolg laten verschijnen: "Een eeuw Brugge. 1901-2000" (Uitgeverij Van de Wiele, 2002). Ook nu weer weet de auteur ons te boeien met zijn vele foto's en met de onderschriften die niet enkel het afgebeelde identificeren maar ons ook verrassen met een overvloed aan wetenswaardigheden over de gebeurtenissen, de plaatsen en de personen. (Over deze laatsten is hij eigenlijk nooit uitgepraat). Daarbij hoort dikwijls ook nog toepasselijke commentaar die - indien nodig - geen politici spaart, in het bijzonder als het gaat om de slooping van historische gebouwen. Daarbij komt de auteur nu eens sarcastisch, dan weer verontwaardigd en verwijtend uit de hoek. Voor elke rechtgeaarde Bruggeling is het inderdaad nog altijd pijnlijk de foto's te zien van de Hemelsdaleabdij of van de Smedenkapel waarvan de slooping een stuk stadsgeschiedenis heeft vernietigd.

Bij het doorbladeren van het boek en het zien van de foto's van de vele historische huizen die tijdens de voorbije eeuw werden gesloopt, lijkt het alsof Brugge toen een andere stad was, ouder en schilderachtiger. Iedereen die het goed meent met Brugge - en dat zijn dan niet degenen die de stad wegens zg. toeristische redenen als een onuitputtelijke melkkoe aanzien - zou met het nieuwe boek van Rau in de hand, de straten moeten doorlopen waarvan gesloopte huizen zijn

afgebeeld, om zich ter plaatse af te vragen welke winstpunten de slopingen hebben opgeleverd. Het antwoord zal niet moeilijk zijn.

In zijn inleiding schrijft de auteur dat dit boek zijn afscheid aan de wereld van het “Brugge-boek” betekent. Zoals zovelen, kan ik het maar moeilijk geloven. Misschien kan hij toch nog een boek maken met een systematische inventaris van de belangrijke gebouwen die in de loop van de 19de en 20ste eeuw werden afgebroken. Koel, zonder veel commentaar, want het gesloopte spreekt voor zich.

Tot besluit dient nog te worden vermeld dat het boek een personen- en straatnamenregister bevat op de twee delen “Een eeuw Brugge”. En toch nog twee opmerkingen. Op p. 79 en 268 gaat de bekende Duitse kunstenares Käthe Kollwitz door het leven als Gollwitz. Op p. 167 lezen we dat het in 1972 gesloopte klooster van de Capucinessen in de Boeveriestraat zou zijn overgebracht naar de abdij van Male. Daar zijn de zusters echter nooit aangekomen!

Luc Devliegheer

Joseph De Meulemeester en zijn ladder in *Maestà di Roma*. -

Op weg naar Rome las ik het verhaal van de Brugse graveur Joseph-Charles De Meulemeester die gedurende 12 jaar in de Loggia's van het Vaticaan de bijbelscènes van Rafaël heeft gekopieerd (L. Devliegheer in deze *Handelingen*, 138, 2001, p. 101-108). Om het werk te vergemakkelijken had hij een soort dubbele ladder met platform laten maken. Het ontwerp daarvoor kwam enige tijd geleden aan het licht in de nalatenschap van Antoon Viaene (+ 1979) en berust thans in het Brugse Steinmetzkabinet. In 1813 werd De Meulemeester met zijn ladder aan het werk in de Loggia's, op doek vereeuwigd door zijn stadsgenoot Joseph Ducq. Op de linkervensterpilaar had hij de namen geschilderd van alle Vlaamse kunstenaars die toen in Rome verbleven, met de datum van hun aankomst. Een kopie van het schilderij, evenwel zonder de lijst kunstenaarsnamen, bevindt zich in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België te Brussel. Bij het bezoek aan de tentoonstelling *Maestà di Roma* in de Galleria d'Arte Moderna (7 maart - 29 juni 2003) ontmoette ik tot mijn grote verbazing het originele doek van Ducq dat zich in privé-bezit bevindt.

Maestà di Roma betekent letterlijk “de majesteit van Rome” en

gaat over de invloed van de stad op vreemde kunstenaars in de 19de eeuw, vanaf de tijd van Napoleon tot aan de verovering van de Pauselijke Staten. Zij werd op touw gezet n.a.v. de 200ste verjaardag van de Académie Française in de Villa Medici en omvatte drie luiken: de ideeënwereld van de classicistische cultuur in het Rome van toen (in de Scuderie del Quirinale), het thema van de Eeuwige Stad als centrum voor de opleiding van kunstenaars uit alle hoeken van de wereld (in de Galleria Nazionale d'Arte Moderna) en de Franse kunstenaars in Rome vanaf Ingres tot Degas (in de Villa Medici). Na de Franse Revolutietijd werd Rome opnieuw ontdekt en erkend als wereldhoofdstad van "de Schone Kunsten van de Antieken en van het Christendom". Naast het zich verdiepen in de oude vormen en technieken, ontdekten de jonge kunstenaars een moderne levendige stad met cultuurtoeristen, mecenasen, literatoren en musici. Zij werden er betoverd en geïnspireerd zowel door de indrukwekkende ruïnes van het Romeinse keizerrijk, door de manifeste aanwezigheid van de Rooms-katholieke kerk als door het traditionele Romeinse volksleven. Daar zijn representatieve werken van romantieken, Nazareners, Pre-Rafaëlieten, neoclassicisten, historieschilders. Tot de topstukken behoren de beelden van de Deen Thorvaldsen, van de romantische Canova. Indrukwekkend mooi is Turners groot doek met het *Uitzicht op Rome vanuit het Vaticaan met Rafaël en Fornarina op de voorgrond* (1820). Maar bovenal werd ik gegrepen door de naakte jongelingen van de Fransman Hippolyte Flandrin, die getuigen van een meesterlijke techniek en verfijnde geest.

De 19de-eeuwse Belgische kunstenaars in Rome zijn nauwelijks aanwezig, afgezien van François-Joseph Navez uit Charleroi met twee doeken, de Gentse Judocus Sebastien Van den Abeele met één werk en bovengemeld doek van Ducq. Zijn er dan zo weinig landgenoten in Rome geweest of is hun bijdrage tot de *Roman vision* danig onbelangrijk? In elk geval was er Joseph Suvée die in 1801 de Académie française, oorspronkelijk in de Villa Mancini gevestigd, naar de Villa Medici heeft overgebracht en tot aan zijn dood in 1807 de eerste directeur van die instelling is geweest (cfr. deze *Handelingen*, 93, 1956, p.134 e.v.). Op de tentoonstelling prijkt zijn buste, gemaakt 20 jaar na zijn overlijden door Jean-Louis Briau, in opdracht van Ingres. In tegenstelling tot al de opvolgers van Suvée die met één van hun werken zijn voorgesteld, kreeg hijzelf niet de geringste aandacht voor

zijn schilderkunst. Zijn correspondentie tijdens zijn directeurschap is enige tijd geleden uitgegeven en is voorzeker een rijke bron voor zijn persoon, maar ook voor de Vlaamse schilders in Rome.

De driedelige tentoonstelling is toegelicht in twee catalogi, de ene in het Frans, de andere in het Italiaans: *Maestà di Roma. D' Ingres à Degas. Les artistes français à Rome*, Rome, 2003; *Maestà di Roma. Da Napoleone all' unità d' Italia. Universale ed Eterna Capitale delle Arti*, Rome, 2003.

Lori Van Biervliet

Bijzetting van vijf overleden bisschoppen in de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge. - In 2002, op maandag 14 oktober, feest van Sint-Donatianus, patroon van het bisdom Brugge, zijn vijf overleden bisschoppen bijgezet in de grafkelder van de bisschoppen in de Sint-Salvatorskathedraal. Een tijd lang leek het erop dat deze grafkelder vergeten was. Maar hij was er wel degelijk. Toen de parochiekerk (tot aan de Franse Revolutie ook collegiale kerk) Sint-Salvator in 1834 kathedraal werd, bij de heroprichting van het bisdom Brugge met als nieuw grondgebied de provincie West-Vlaanderen, voorzagen men daar ook in een grafkelder voor de bisschoppen. Men bouwde hem in het midden van de kooromgang, aan het oostelijk uiteinde van de kerk, ter hoogte van de huidige weekkapel. Het gaat om een grafkelder onder de vloer, niet om een crypte die via een trap en een deur steeds toegankelijk zou zijn. De toegang ligt tegen de koorafsluiting aan, en is afgedekt met drie naast elkaar liggende marmeren stenen die in 2002 elk werden voorzien van een metalen kader om in de toekomst het openen en sluiten te vergemakkelijken. De trap achter het oude hoofdaltaar die het koor met de kooromgang verbindt, loopt onder de vloer door, en laat toe, als men de dekplaten wegneemt, in de grafkelder af te dalen. Eens in de kelder afgedaald, ziet men voor zich tien nissen in twee reeksen van vijf boven elkaar, waarin men in west-oost-richting een kist kan schuiven en die men dan afsluit met een deksteen waarop de naam van de overledene staat vermeld. Daar begroef men in 1848 bisschop Boussen en in 1864 bisschop Malou, op de onderste verdieping in de eerste en de tweede nis aan de noordkant, dus in de nissen 6 en 7.

Begraven in een kerk was in de 19de eeuw echter geen neutrale

aangelegenheid meer. Reeds keizer Jozef II (1780-1790) stelde aan dit algemeen verspreid gebruik paal en perk. Daarna maakte de Franse Revolutie, die uitbrak in 1789, daar een punt van. En gezien de Franse legers kort daarna ons land onder de voet liepen, kreeg ook bij ons het begraven in een kerk iets van een privilege uit het Ancien Régime. In de Nederlandse tijd en ook nog na 1830 bleef het begraven in een kerk een gevoelsgeladen materie. Toen de bisschoppen Boussemont en Malou overleden, loste de overheid de zaak op door toelating te verlenen tot een 'voorlopige bijzetting' van een overleden bisschop, en... de definitieve begraafplaats bleef uit. Ook in nog andere Belgische bisdommen werden de bisschoppen verder in de kathedraal begraven.

Toen bisschop Faict overleed in 1894 verleende het stadsbestuur nogmaals de toelating om hem 'voorlopig' bij te zetten in de grafkelder van de kathedraal. Maar toen maakte men van deze toelating geen gebruik. In 1866 was op het stedelijk kerkhof in Steenbrugge een grafkapel voor de kanunniken gebouwd, en men was rond 1894 juist aan het plannen om daar ook een begraafplaats voor de bisschoppen in te richten. Men zette bisschop Faict voorlopig bij in een nis bestemd voor een kanunnik, en bouwde aan de oostkant van de grafkapel een begraafplaats voor de bisschoppen, waar hij dan op 4 oktober 1895, samen met zijn ook reeds overleden opvolger mgr. De Brabandere (tot bisschop gewijd op 11 juni 1894, maar op 31 maart 1895 overleden), een rustplaats vond. Later begroef men daar ook de bisschoppen Waffelaert (+1931), Lamiroy (+1952) en De Smedt (+1995).

Maar ondertussen waren de gevoeligheden rond deze aangelegenheid totaal veranderd. Heden is het bij wet voorzien dat bisschoppen in hun kathedraal kunnen begraven worden: dit is nog uitdrukkelijk bevestigd in een wet van 20 juli 1971. Reeds in 1988 bracht kanunnik Boudewijn Janssens de Bisthoven deze zaak in de aandacht van de bisschop en van de pastoor-deken van Sint-Salvator. Hij bezorgde hen een klein dossier, met daarin o.m. de tekst van een korte nota over de bijzetting van Mgr. Malou uit het bisschoppelijk archief, van de hand van Adolphe Duclos die op 26 maart 1864 de plechtigheid als seminarist meemaakte en de lokalisatie van de grafkelder en zijn binneninrichting tamelijk nauwkeurig beschrijft. Veertien jaar later is de suggestie van onze oud-voorzitter nu gerealiseerd. En het is goed. Enkele jaren geleden vroeg een Amerikaanse bezoeker van de kathedraal mij

hem te wijzen waar Mgr.De Smedt begraven lag. Hij wist van de belangrijke rol die onze bisschop heeft gespeeld tijdens het laatste concilie en wilde graag zijn graf bezoeken. Toen ik hem heel het verhaal deed, kon hij zijn oren niet geloven. Maar einde goed, alles goed. Op 14 oktober 2002 zijn de vijf ontbrekende overleden bisschoppen overgebracht.

In de namiddag, om vier uur, ging bisschop Roger Vangheluwe voor in een bijzondere viering. De kisten werden in processie binnengebracht en vooraan geplaatst; bij elke kist werd licht aangestoken met vuur van de paaskaars. Daarna zongen de talrijke aanwezigen samen de vespers van de overledenen. Na de vespers werden de vijf kisten via de kooromgang tot bij de grafkelder gebracht, waar de bisschop de laatste gebeden voorbad. Daarna kon iedereen voorbij de kisten komen om de bisschoppen een laatste groet te brengen.

Na de dienst werden de kisten in de grafkelder gebracht. De bezetting van de grafkelder is nu als volgt: nis 6 Mrg.Boussen, nis 7 Mgr.Malou, nis 8. Mgr.Faict, nis 9 Mgr.De Brabander en nis 10 Mgr.Waffelaert; boven Mgr.Boussen ligt Mgr.Lamiroy in nis 1, boven Mgr. Malou Mgr.De Smedt in nis 2; zijn nog vrij: de nissen 3, 4 en 5. Elk van de nissen van de vijf nu overgebrachte bisschoppen is afgesloten met de fraai gegraveerde deksteen die gediend had in de grafkelder op het stedelijk kerkhof te Steenbrugge.

Zie: P. ROSSEL, *Zeven Brugse bisschoppen rusten in kathedraal*, in: *Ministrando.Bisdomblad Brugge*, 38 (2002) nr.11, p.799-823 (met foto's van de liturgische viering en van de binnenkant van de grafkelder en een biografische notitie over elke bisschop die in Sint-Salvator begraven is, met reproductie van zijn wapen en een foto van zijn portret); N. VANGANSBEKE, K. PRIEM, e.a..*Bijzetting van vijf overleden bisschoppen in de grafkelder van de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge, maandag 14 oktober 2002* (teksten van de liturgische plechtigheid en dezelfde biografische notitie over de bisschoppen), Brugge, Persdienst Bisdom, 2002, 24 p.

Stany d'Ydewalle

Addenda et corrigenda in afl. 1-2. - P.14. De h. Yves Dingens uit Oostende wees er ons op dat de foto niet de Markt van Stralsund afbeeldt, maar wel deze van Wismar. De kleine trapgevel is van het

huis "Alter Schwede" van ca. 1380 en het enige middeleeuwse woonhuis met oorspronkelijke gevel; rechts de "Wasserkunst", 1602, een reservoir voor bronwater dat via een buizensysteem in de stad wordt verdeeld.

P. 66-110. De redactiesecretaris heeft in het artikel "Willem Moreel en Hans Memling. Bijdrage tot het onderzoek naar de schilderijen van Memling in opdracht van de familie Moreel" enkele grammaticale wijzigingen aangebracht waarmee de auteur, de h. Albert Janssens het niet altijd eens is. Het gevaar bestaat inderdaad dat die veranderingen ook inhoudelijk de tekst kunnen wijzigen. Dit is gebeurd op p. 93, 3de- 6de lijn, waar staat: "Dit alles roept vragen op met betrekking tot de triptiek. Indien Memling de opdracht om de triptiek te schilderen pas ten vroegste in het begin van 1485 heeft gekregen, dan was hij enkele maanden na de bestelling voor bijna drie jaar de stad uit". Daaruit zou men ten onrechte kunnen besluiten dat Memling voor drie jaar uit Brugge weg was. In werkelijkheid moet de tekst luiden: "Dit alles roept vragen op met betrekking tot de triptiek. Indien Memling de opdracht om de triptiek te schilderen pas ten vroegste in het begin van 1485 heeft gekregen, dan was Willem Moreel enkele maanden na de bestelling voor bijna drie jaar de stad uit."

P. 165-167. De kronieknota "Groeningemuseum heringericht" is van de hand van Luc Devliegher.

Werken mee aan deze jaargang

- Miriam Baert-Vandenberghe, Wijtschaatsestraat 15, 8902 Voormezele
Stijn Bossuyt, p.a. Kulak, Subfaculteit Letteren, 8500 Kortrijk
Michel Cloet, Bergstraat 111, 3010 Kessel-Lo
Luc Devliegher, Ten Hove 17, 8200 Brugge
Alfons Dewitte, Carmersstraat 122, 8000 Brugge
Stany d'Ydewalle, Sint-Salvatorskoostraat 8, 8000 Brugge
Luc François, Chrysantenstraat 19, 8400 Brugge
Aleid Hemeryck, Vuldersstraat 103, 8000 Brugge
Albert Janssens, Pijpeweg 86, 8310 Brugge
Griet Maréchal, Visserij 11, 9000 Gent
Jacques Mertens, L. Spilliaertstraat 83, 8400 Oostende
Michiel Nuyttens, p.a. Rijksarchief, Academiestraat 14-18,
8000 Brugge
Pieter Santy, Hagepreekstraat 33, 9050 Ledeborg
Ojars Sparitis, Latvian Academie of Art, Kalpaka Boulevard 13,
1867 Riga, Litouwen
Lies Trioen, Dikkebusseweg 665, 8900 Dikkebus-Ieper
Ronald Van Belle, Lane 12, 8000 Brugge
Lori Van Biervliet, Sint-Annarei 11, 8000 Brugge
Andries Van den Abeele, Stijn Streuvelsstraat 56, 8000 Brugge
Chris Vandenbroeke, Ruitersdreef 13, 8790 Waregem
Maurice Vandermaesen, Diksmuidse Heerweg 68, 8200 Brugge
Steven Vanderputten, p.a. Universiteit Gent,
Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis, Blandijnberg 2, 9000 Gent
André Vandewalle, p.a. Stadsarchief, Burg 11A, 8000 Brugge
Johan Vannieuwenhuysse, p.a. Provinciale Archiefdienst,
Koning Leopold III-laan, 8200 Brugge
Carsten Zillich, Hansestadt Stralsund, Postfach 2145,
18408 Stralsund, Duitsland

De historische stad: het doorleven van het historisch bewustzijn in oude steden

Internationaal colloquium, Brugge, 28 juni 2002

A. Vandewalle, <i>Inleiding</i>	4-6
O. Sparitis, <i>De Europese invloeden in de cultuurgeschiedenis van Riga</i> (samenvatting: A. Vandewalle)	7-10
C. Zillich, <i>Bewaring en ontwikkeling van het hanzeatisch erfgoed in Stralsund en Wismar</i> (samenvatting: M. Nuyttens)	11-15
A. Hemeryck, <i>Het verleden in Brugge: een bijdrage tot de geschiedenis van het historisch besef, 1870-1914</i>	16-33

ARTIKELS

L. Devliegheer, <i>Volcrannus levita uit Lapscheure</i>	35-41
S. Vanderputten, <i>Wetenschap en cultureel kapitaal in de Duinenabdij aan het einde van de vijftiende eeuw. Een onderzoek naar de handschriften van Aegidius de Roya's Compendium historiae universalis</i>	42-65
A. Janssens, <i>Willem Moreel en Hans Memling. Bijdrage tot het onderzoek naar de schilderijen van Memling in opdracht van de familie Moreel</i>	66-110
A. Dewitte, <i>De Historie van broeder Cornelis Adriaenszoon van Dordrecht: auteur en drukker</i>	111-127

C. Vandenbroecke, <i>Het cultiveren van het begrip arbeidsinzet (Nieuwe Tijden – begin 19de eeuw)</i>	128-134
S. Bossuyt, <i>De eremiet Eperelmus en de stichting van de Eeckhoutabdij te Brugge (ca. 1052-1150)</i>	179-201
P. Santy, <i>Een papieren revolutie? De introductie van het papier te Brugge (13de-14de eeuw)</i>	202-268
L. Devliegheer, <i>Pero Tafur in Brugge, Sluis en Antwerpen (1438)</i>	269-287
M. Baert-Vandenbergh, <i>Het Sint-Christinabegijnhof te Ieper in de Nieuwe Tijd (eind 16de eeuw-eind 18de eeuw)</i>	288-425
L. Trioen, <i>De Laureinsschool . Een instelling voor arme meisjes in Ieper (1657-1812)</i>	426-449

BOEKBESPREKINGEN

Ph. Lorentz en M. Comblen-Sonkes, <i>Corpus de la peinture des anciens Pays-Bas méridionaux..., 19: Musée du Louvre (L. Devliegheer)</i>	135-136
P. Stabel, B. Blondé en A. Greve (eds.), <i>International trade in the Low Countries 14th-16th Centuries (A. Vandewalle)</i>	136-143
<i>Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis</i> , 3 (2000) en 4 (2001) (G. Maréchal)	144-147
J.-M. Cauchies (ed.), <i>Ordonnances de Jean-sans-Peur 1405-1419 (J. Mertens)</i>	147-148
C. Lis en H. Soly (red.), <i>Tussen dader en slachtoffer. Jongeren en criminaliteit in historisch perspectief (G. Maréchal)</i>	148-153

- R. Tondat, *Oorsprong van Nieuw Eeklo en de Eeklose Herbakker* (J. Mertens) 450-452
- J.L. Meulemeester, *Jacob Cocx. Een Vlaamse beeldhouwer uit de zeventiende eeuw* (L. Devliegheer) 452-453
- B. D'hoore, *De familie Le Bailly. Studie van een ambtsadelijke familie in de 18de eeuw (1718-1807)* (A. Van den Abeele) 454-455
- F. Denys, *De vrijkorpse van West-Vlaanderen 1794* (A. Van den Abeele) 455-456
- C. Papeians de Morchoven, *De Sint-Andriesabdij Zevenkerken* (A. Van den Abeele) 456-458
- M. Delange en Ph. De Gryse (red.), *Gustave Vuylsteke, Mijn oorlogsdagboek*. (J. Vannieuwenhuysse) 458-462
- M.-P. d'Udekem d'Acoz, *Voor Koning en Vaderland. De Belgische adel in het verzet* (A. Van den Abeele) 463-464

KRONIEK

154-174, 465-485

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Correspondentieadres : Bossuytlaan 59, 8310 Brugge

Redactieadres : Doornhut 28, 8310 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks € 18. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20% op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR :

L. Devliegheer (voorzitter), L. Valcke (secretaris), M. Ryckaert (adjunct-secretaris), L. Monbaliu (penningmeester), L. Vandamme (redactiesecretaris), M. Cloet, I. De Jaegere, B. Janssens de Bisthoven, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Nuyttens, K. Priem, P. Trio, A. Van den Abele, C. Vandenbroeke, M. Vandermaesen, A. Vandewalle, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en J. Vannieuwenhuysse.